

МОНОГРАФІЯ

А.Л.Правдюк
Т.Ю.Прутська
М.В.Правдюк

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ
ПІДПРИЄМНИЦЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ
НА ЗАСАДАХ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ НА ЗАСАДАХ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

А.Л.Правдюк
Т.Ю.Прутська
М.В.Правдюк

МОНОГРАФІЯ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

А. Л. Правдюк, Т. Ю. Прутська, М. В. Правдюк

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЮ
ДІЯЛЬНІСТЮ НА ЗАСАДАХ
ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

МОНОГРАФІЯ

Видавництво
«Центр учбової літератури»
Київ – 2019

УДК 004:334.722:330.837

К 61

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Вінницького національного аграрного університету
(Протокол № 1 від 29 серпня 2019 року)*

Рецензенти:

Жук В. М. – доктор економічних наук, професор, академік Національної академії аграрних наук України, заслужений діяч науки і техніки України, головний науковий співробітник відділу обліку та оподаткування ННЦ «Інститут аграрної економіки»;

Курило В. І. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України;

Плахтій Т. Ф. – доктор економічних наук, доцент кафедри обліку та оподаткування в галузях економіки Вінницького національного аграрного університету.

Правдюк А. Л., Прутська Т. Ю., Правдюк М. В.

К 61 Інформаційне забезпечення управління підприємницькою діяльністю на засадах інституціоналізму: монографія / А. Л. Правдюк, Т. Ю. Прутська, М. В. Правдюк / – Київ: «Центр учбової літератури», 2019. – 360 с.

ISBN 978-611-01-1644-2

Монографія присвячена обґрунтуванню теоретичних положень і розробці практичних рекомендацій з удосконалення інформаційного, у тому числі правового та обліково-аналітичного, забезпечення управління підприємницькою діяльністю на засадах інституціоналізму. В результаті дослідження теоретичних положень права, бухгалтерського обліку та економічного аналізу в системі управління підприємницькою діяльністю підприємств обґрунтовано власний підхід до сутності понять інституційне забезпечення розвитку підприємницької діяльності в аграрній сфері; визначено складові інформаційного забезпечення; методичні підходи до визначення змісту, структури, оцінювання величини трансакційних витрат суб'єктів господарювання в аграрній сфері. Обґрунтовано механізм формування обліково-аналітичного забезпечення управління підприємницькою діяльністю підприємств. Розроблено структурно-логічну схему оцінювання інституційного забезпечення підприємницької діяльності в аграрній сфері.

УДК 004:334.722:330.837

ISBN 978-611-01-1644-2

© Правдюк А. Л., Прутська Т. Ю., Правдюк М. В., 2019.
© Видавництво «Центр учбової літератури», 2019.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ НА ЗАСАДАХ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ	9
1.1 Сутність інформаційного забезпечення управління підприємницькою діяльністю на засадах інституціоналізму	9
1.2. Інститути підприємницької діяльності та трансакційні витрати.....	28
1.3.Теоретичне обґрунтування оцінки інституційного забезпечення підприємницької діяльності	64
<i>Висновки до розділу 1</i>	71
РОЗДІЛ 2. ІНСТИТУТИ ПРАВА ТА ЇХ ВПЛИВ НА УМОВИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АГРАРНІЙ СФЕРІ.....	75
2.1 Правові інститути та правові норми підприємницького права: зміст та завдання	75
2.2 Правове забезпечення як складова частина системи інформаційного забезпечення управління розвитком підприємницької діяльності в аграрній сфері України	102
2.3 Правові питання організації захисту масиву інформаційного забезпечення стратегічного управління підприємницькою діяльністю з позицій інституціоналізму	120
<i>Висновки до розділу 2</i>	146

РОЗДІЛ 3. СТАН ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СКЛАДОВИХ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ В АГРАРНІЙ СФЕРІ	152
3.1 Оцінка інституційного середовища підприємницької діяльності в аграрній сфері економіки	152
3.2 Аналітичні дослідження основних тенденцій розвитку підприємницької діяльності в аграрній сфері України	202
3.3. Стан та напрями удосконалення обліково-аналітичного забезпечення управління підприємницькою діяльністю на засадах інституціоналізму	237
<i>Висновки до розділу 3</i>	313
ВИСНОВКИ.....	320

ВСТУП

Незважаючи на те, що сільське господарство є однією із пріоритетних галузей економіки України, фінансово-економічний стан аграрних виробників, особливо представників малого та середнього бізнесу, має тенденцію до погіршення, що вимагає наполегливого пошуку інструментів, які б сприяли розвитку підприємництва та ділової активності громадян. Проблемними аспектами розвитку підприємницької діяльності в аграрній сфері є невідповідність інституціональної бази, взаємовідносин між інститутами вимогам реального господарського буття, слабкість механізмів забезпечення її дієвості, а також рівень інформаційного, у тому числі правового та облікового, забезпечення прийняття управлінських рішень.

Інформаційне середовище в умовах ринкових відносин і прискореного розвитку науково-технічного прогресу відіграє велику роль у своєчасному забезпеченні підприємств необхідною інформацією щодо кон'юнктури ринку, новітніх досягнень у галузі техніки, технології й організації виробництва, стану і тенденцій розвитку світового ринку. Зрозуміло, що значення інформаційного середовища ще більше зростає в умовах високої конкуренції. Воно дає змогу підприємствам швидко вирішувати проблеми «вузьких місць» своєї діяльності.¹

Під управлінським рішенням слід розуміти акт, спрямований на вирішення проблемної ситуації².

Інформаційне забезпечення процесу прийняття управлінських рішень — це базовий елемент на всіх етапах процесу прийняття управлінських рішень, що виражається в ідентифікації та наданні різноманітних кількісних та якісних показників інформації про внутрішнє та зовнішнє середовище функціонування підприємства відповідно до потреб суб'єкта управління. Інформаційне забезпечення процесу прийняття рішень охоплює надходження, рух, обробку, зберігання та передачу масиву інформації в рамках визначених управлінських цілей та завдань, вивчення управлінської проблеми,

¹ Калетнік Г.М., Колесов О.С., Недбалюк О.О. Операційний менеджмент: Навчальний посібник.-К.: «Хай-Тек Прес», 2013.-304 с.

² Саак А.Э., Тюшняков В.Н. Теория управления: учебное пособие. Таганрог: Изд-во ТРТУ, 2003. 128 с. — С. 55.

розгляду варіантів її вирішення, прийняття та доведення управлінського рішення до виконавців, контролю виконання управлінського рішення.³

Інституціональні засади соціально-економічного розвитку суспільства активно досліджувалися такими зарубіжними вченими, як Т. Веблен, Дж. Бюкенен, Р. Коуз, Д. Норт, Д. Ходжсон, О. Вільямсон, В. Радаєв, О. Шастітко та ін. Підходи та категорії інституціоналізму використовувались для дослідження різних аспектів функціонування сфери підприємництва та інформаційного забезпечення його управління такими визнаними вченими, як В. Андрійчук, Г. Андрусенко, О. Бородіна, З. Варналій, З. Ватаманюк, М. Гладій, І. Гончарук, В. Жук, Я. Іщенко, Г. Калетнік, Т. Корпанюк, Т. Мулик, В. Небрат, Н. Правдюк, О. Прутська, О. Стефанишин, О. Шпикуляк та інші.

Відзначаючи вагомість проведених досліджень, зауважимо, що опубліковані роботи охоплюють лише певне коло проблем інформаційного, у тому числі правового та облікового, забезпечення управління підприєм-ницькою діяльністю на засадах інституціоналізму. Малодослідженими залишились інституціональні зміни в процесі еволюції вітчизняної аграрної сфери, залишаються не до кінця з'ясованими багато аспектів інформаційного забезпечення розвитку підприємництва в Україні, зокрема місце та роль у цьому процесі неформальних інститутів, рівень та якість інфраструктурного забезпечення, удосконалення інституційного середовища. Таким чином, адекватна оцінка інститутів та механізмів регулювання аграрного ринку, обґрунтування методологічних основ і розробка практичних засад інформаційного, у тому числі правового та облікового, забезпечення управління підприємницькою діяльністю на засадах інституціоналізму в аграрній сфері необхідні як з теоретичної, так і практичної точки зору.

Метою дослідження є обґрунтування методологічних основ і розробка практичних засад інформаційного забезпечення управління підприєм-ницькою діяльністю на засадах інституціоналізму в аграрній сфері.

Для досягнення поставленої мети в монографії передбачено вирішення наступних задач:

- узагальнити теоретичні розробки щодо понятійного змісту інформаційного, зокрема нормативного та облікового, забезпечення

³ Бухгалтерський облік в управлінні підприємством: навчальний посібник / О.А. Лаговська, С.Ф. Легенчук, В.І. Кузь, С.В. Кучер. — Житомир: Житомирський державний технологічний університет, 2017. — 416 с.

управління підприємницькою діяльністю на засадах інституціоналізму в аграрній сфері та запропонувати методичні підходи до його оцінки;

- обґрунтувати економічну сутність підприємництва та його інститутів, визначити їх взаємодію й особливості в аграрній сфері;

- уточнити зміст, структуру, значення та облікове відображення трансакційних витрат і трансакційної складової підприємницької діяльності в аграрній сфері;

- здійснити оцінку сучасного стану підприємницької діяльності в аграрній сфері України, визначити пріоритетні проблеми його подальшого розвитку та сформулювати основні задачі держави щодо інформаційного, у тому числі правового та облікового, забезпечення управління підприємницькою діяльністю на засадах інституціоналізму в аграрній сфері;

- дати аналітичну оцінку інституційного середовища підприємницької діяльності в аграрній сфері економіки України;

- визначити концептуальні засади удосконалення інформаційного забезпечення управління підприємницькою діяльністю на засадах інституціоналізму в аграрній сфері із обґрунтуванням пріоритетних завдань, принципів і напрямів.

Об'єктом дослідження є інформаційне забезпечення управління підприємництвом в аграрній сфері, економіко-інституціональні засади розвитку підприємництва, до яких відносяться формальні та неформальні інститути, механізми примусу й інструменти державної підтримки.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методичних і практичних засад інформаційного забезпечення управління підприємницькою діяльністю на засадах інституціоналізму в аграрній сфері.

Методи дослідження. У процесі дослідження використано сукупність загальнонаукових і спеціальних методів (аналізу та синтезу, економічного аналізу, графічний, групування, дедуктивний, індуктивний, співставлення, монографічний, моделювання). Застосування порівняльного й абстрактно-логічного методу наукового пізнання надало можливість визначення практичних ефектів, які зумовлені інституційними змінами. У процесі дослідження використовувались методи: монографічний — для вивчення сутності й особливостей інституційного підходу до вивчення економічних явищ; економіко-статистичний, розрахунково-конструктивний, наукового порівняння — для оцінки рівня розвитку підприємницької діяльності в

аграрній сфері України; анкетування — для визначення впливу неекономічних факторів на розвиток підприємницької діяльності.

Інформаційною базою дослідження слугували наукові джерела (монографічні праці, наукові статті, доповіді вітчизняних і зарубіжних учених з проблем облікового забезпечення управління стратегією сталого розвитку підприємств, економічної теорії та філософії, матеріали науково-практичних конференцій тощо); офіційні документи (нормативні документи органів законодавчої та виконавчої влади України та країн світу з питань інформаційного забезпечення); статистичні джерела; довідкові та інформаційні видання, Інтернет-ресурси, а також авторські спостереження та результати їх аналітичних узагальнень.

Авторський колектив висловлює щирю подяку рецензентам за слушні пропозиції та зауваження, що були враховані під час написання монографії.

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ
ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ
ПІДПРИЄМНИЦЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ НА ЗАСАДАХ
ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ**

**1.1 Сутність інформаційного забезпечення управління
підприємницькою діяльністю на засадах інституціоналізму**

В епоху постіндустріального розвитку світової економіки інформація стає визначальним чинником виробництва, без урахування якого нівелюються будь-які перспективи економічного зростання. Водночас в міру розвитку економічних відносин реалізація інформаційної функції значно ускладнюється. Інформація повинна відображати більш складні, глобальні та швидко змінювані бізнес-процеси, забезпечуючи здатність менеджменту адекватно реагувати на виклики економічного буття.⁴

Дослідження вчених свідчить, що належне функціонування ринку неможливо уявити без належної системи інформаційного забезпечення, яка повинна підтримувати та обслуговувати суб'єктів ринкових відносин на всіх стадіях виробничого циклу, а також у всіх областях їх діяльності. Використання інноваційно-інформаційних технологій у сфері управління підприємництва забезпечує підвищення якості економічної інформації, її точність, об'єктивність і, як наслідок, можливість прийняття своєчасних управлінських рішень. Інформація належить до стратегічного ресурсу, що є основою для досягнення відносних конкурентних переваг.⁵

На важливість інформаційного забезпечення управління діяльністю підприємства звертає увагу у своїй роботі і Г.М. Калетнік. Вчений наголошує, що не одержана вчасно інформація, або її відсутність можуть стати основою краху не тільки запланованих заходів, а навіть фірми, наслідки цього можуть бути катастрофічні. В

⁴ Правдюк М.В. Якість облікової інформації: сутність та методика оцінки. Облік і фінанси. № 2 (72). 2016. С.58-64

⁵ Юзва Р.П. Інформаційне забезпечення управління підприємством в умовах автоматизованих інформаційних систем. Сталий розвиток економіки. 2011. № 7.С. 64-67.

процесі аналізу, планування і управління, контролю постійно потрібна інформація.⁶

Недосконалість інформаційного забезпечення призводить до нестабільності на внутрішньому та зовнішньому ринках, зниження рівня прибутку, що отримують підприємства.

Інформація стає одним із головних ресурсів. Значна кількість специфічних рис інформаційного ресурсу зумовлює його особливу роль в структурі основних складових ресурсного потенціалу підприємства. Інформаційний ресурс виступає як інтеграційний чинник господарювання, елементи якого знаходяться у кожному із чинників виробництва⁷.

Н.М. Гудзенко та інші науковці Вінницького національного аграрного університету⁸ також вважають, що в умовах невизначеного середовища, що постійно змінюється, ефективне функціонування підприємства часто залежить від можливості розробки та впровадження креативних управлінських рішень, що здійснюються на основі інформації. На перший план виходить проблема співвідношення кількості даних та якості інформації, її корисність та затребуваність.

На взаємозв'язок між досконалістю системи управління та інформаційної системи вказує В.А.Фостолович⁹ та зазначає, що з метою досягнення підприємством очікуваного економічного результату та досягнення ним достатнього рівня конкурентоспроможності на внутрішньому, та зовнішньому ринках особливу увагу слід приділити системі управління. Формування досконалої системи управління без достовірної та своєчасної інформації є неможливим.

Науковці виділяють такі підходи щодо визначення дефініції «інформаційне забезпечення» (рис.1.1).

⁶ Калетнік Г.М. Менеджмент та маркетинг: Навч. посібник / Калетнік Г.М., Ціхановська В.М., Ціхановська О.М.-К.: «Хай-Тек Прес», 2011.-580 с.

⁷ Криківський Є.В. Логістика. Основи теорії / Є.В. Криківський. — Львів: Національний університет «Львівська політехніка». — 2006. — 456 с.

⁸ Гудзенко Н.М., Коваль Н.І., Плахтій Т.Ф. Вплив інформаційних потреб користувачів на структуру та наповнення фінансової звітності. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2018. №5. С.102-113

⁹ Фостолович В.А. Інформаційно-аналітична база в інтегрованій системі управління підприємством. Проблеми економічного, облікового, контрольного і аналітичного забезпечення управління підприємством: матеріали II Всеукр. наук.-практич. конф. молод. учених, 8 грудня 2016 року.-Вінниця.- «Едельвейс і К».-С.179-181

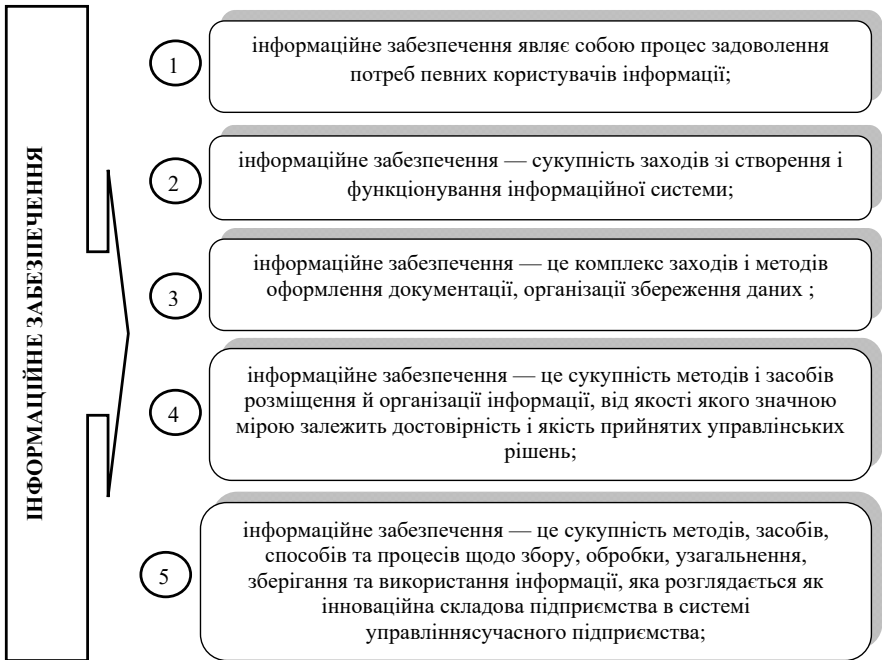

Рис.1.1 Підходи щодо визначення дефініції «інформаційне забезпечення»

Джерело: сформовано авторами на підставі ^{10, 11, 12}

Отже, більшість авторів розглядає інформаційне забезпечення як сукупність засобів, методів і способів, інформаційних ресурсів та потоків.

К.В. Ілляшенко¹³ вважає, що інформаційне забезпечення включає сукупність системи показників :

- потоків інформації — варіантів організації документообігу;
- систем кодування та класифікації інформації;

¹⁰ Кузьмін О.Є. Формування і використання інформаційної системи управління економічним розвитком підприємства : монографія / О.Є. Кузьмін, Н.Г. Георгіаді. — Львів: Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2006. — 368 с.

¹¹ Сорока П.М. Інформаційні системи і технології у фінансах: Навч. посіб. для дистанційного навчання / П.М. Сорока — К.: Вид-во університету «Україна», 2005. — 260 с.

¹² Черноіванова Г.С. Інформаційне забезпечення в системі управління інноваційною складовою підприємств. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент. 2018. Вип. 31. — С. 58-61

¹³ Ілляшенко К.В. Аналіз інформаційного забезпечення діяльності підприємства. Науковий збірник Таврійського державного агротехнологічного університету. URL: <http://archive.nbuiv.gov.ua>

- уніфіковану систему документації;
- різні інформаційні масиви (файли), що зберігаються в машині та на машинних носіях з різним ступенем організації.

Має місце відмінність думок вчених щодо того, яким критеріям має відповідати інформація для ефективного управління.

На думку Г.М.Калетніка¹⁴ інформація повинна бути :

- високоякісною, вірогідною (мінімальна помилковість);
- повною, точною (відповідність реальним значенням стану справ);
- актуальною (свіжа інформація, не застаріла);
- цінною і корисною (відповідність меті, ситуації на ринку).

Саме така інформація допомагає постійно слідкувати за зовнішнім середовищем, координувати стратегію і оцінювати діяльність, підвищувати рівень роботи, отримувати підтримку у прийнятих рішеннях, підтверджувати власну комерційну інтуїцію, підвищувати ефективність діяльності. Вплив якісної інформації на досягнення стратегічної мети стрімко підвищується. Це в свою чергу, підвищує вимоги щодо інформаційних систем та функцій та їх функцій. Інформаційні системи є інструментом, що забезпечують якісний аналіз, планування, контроль та прогноз даних для різних відділів аграрних формувань створюючи конкурентні переваги на ринку¹⁵.

Т. Стоун стверджує, що інформація, яку використовують при прийнятті управлінських рішень, має бути релевантною, точною, своєчасною і спрямованою у майбутнє¹⁶.

Т.Кисельова¹⁷ виділяє п'ять критеріїв визначення управлінської інформації: точність, рентабельність, періодичність, придатність для використання конкретним користувачем, відповідальність за підготовку та передачу в визначений час.

Кириченко Є.¹⁸ збільшує кількість критеріїв та вважає, що управлінська інформація повинна відповідати таким вимогам, як:

¹⁴Калетнік Г.М. Менеджмент та маркетинг: Навч. посібник / Калетнік Г.М., Ціхановська В.М., Ціхановська О.М.-К.: «Хай-Тек Прес», 2011.-580 с.

¹⁵Юзва Р.П. Інформаційне забезпечення управління підприємством в умовах автоматизованих інформаційних систем. Сталій розвиток економіки. 2011. № 7. С. 64-67.

¹⁶Стоун Т. Управленческий учет / Т. Стоун ; пер. с. англ. под ред. Н.Д. Эриашвили.– М. : Аудит, ЮНИТИ, 1997. — 179 с.

¹⁷Управленческий учет как составляющая часть единой учетной системы предприятия / под.ред. Т.К. Киселева. — Запорожье: Запорожский гос. центр научно-технической и экономической информации, 2004. — 68 с.

¹⁸Кириченко Є. Теоретичні основи управлінського обліку. Аудитор України. 2006. № 15. С. 16-23.

конкретність, вимірність, точність, актуальність, своєчасність, доречність, відповідальність та зрозумілість. Цю думку підтримує І. Аврова, яка стверджує, що для ефективного функціонування підприємства першочерговим є зміст інформації, тому вона має відповідати визначеним цілям, бути адресованою конкретному користувачеві, рентабельною, об'єктивною, стислою, точною, оперативною та зіставною¹⁹.

С.М. Петренко зазначає, що передача та отримання інформації та управління нею постійно відбувається в процесі обміну. Такий обмін може відбуватися як по-вертикалі, так і по-горизонталі. Управлінський апарат потребує об'єктивної та оперативної інформації у визначений момент часу, що залежить від побудови системи управління, яка буде її використовувати²⁰.

Дослідження науковців свідчить, що більшість українських підприємств (53,3%) вважає, що для прийняття ефективних управлінських рішень слід покращити інформаційне забезпечення, 49% опитуваних серед головних причин робочих конфліктів називають «неправильну побудову системи комунікацій».

На думку дослідників, формування інформаційного забезпечення є «складним та багатогранним процесом надання зручної та ефективної форми інформаційного обміну як всередині підприємства, так і зовнішнім середовищем»²¹.

Інноваційне інформаційне забезпечення стає опорою підприємництва, на основі якої можна підвищити його прибутковість, рентабельність та конкурентоспроможність продукції на ринку. Варто зазначити, що для ефективного функціонування інформаційного забезпечення потрібна інформація з трьох основних джерел: інформація з самого підприємства; інформація із ЗМІ ; інформація отримана з консалтингових фірм.

Таким чином, на основі вище зазначеного можна здійснити класифікацію інформаційних ресурсів підприємства (рис. 1.2).

Можна констатувати, що підприємства сьогодні зацікавлені в генеруванні інформації з високими якісними параметрами, що дає змогу забезпечити високий рівень довіри до них з боку користувачів та

¹⁹ Аврова І.А. Управленческий учет / І.А. Аврова. — М.: Бератор-Пресс, 2003. — 175 с.

²⁰ Петренко С.М. Інформаційне забезпечення внутрішнього контролю господарських систем: Монографія / С.М. Петренко — Донецьк: ДонНУЕТ, 2007. — 290 с.

²¹ Череп А.В., Панченко О.М., Птіцина Л.А. Інформаційне забезпечення в системі управління промисловим підприємством: монографія. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2014. 266 с.

матиме позитивний вплив на розвиток бізнесу. Менеджери в процесі обґрунтування та прийняття управлінських рішень повинні оперувати неупередженою, правдивою та достовірною інформацією про фінансово-господарську діяльність підприємств. При цьому слід пам'ятати, що якість інформації корелює з ефективністю реалізації всього управлінського процесу: чим вищі якісні параметри інформації, тим кращі можливості менеджерів підготувати оптимальні рішення.²²

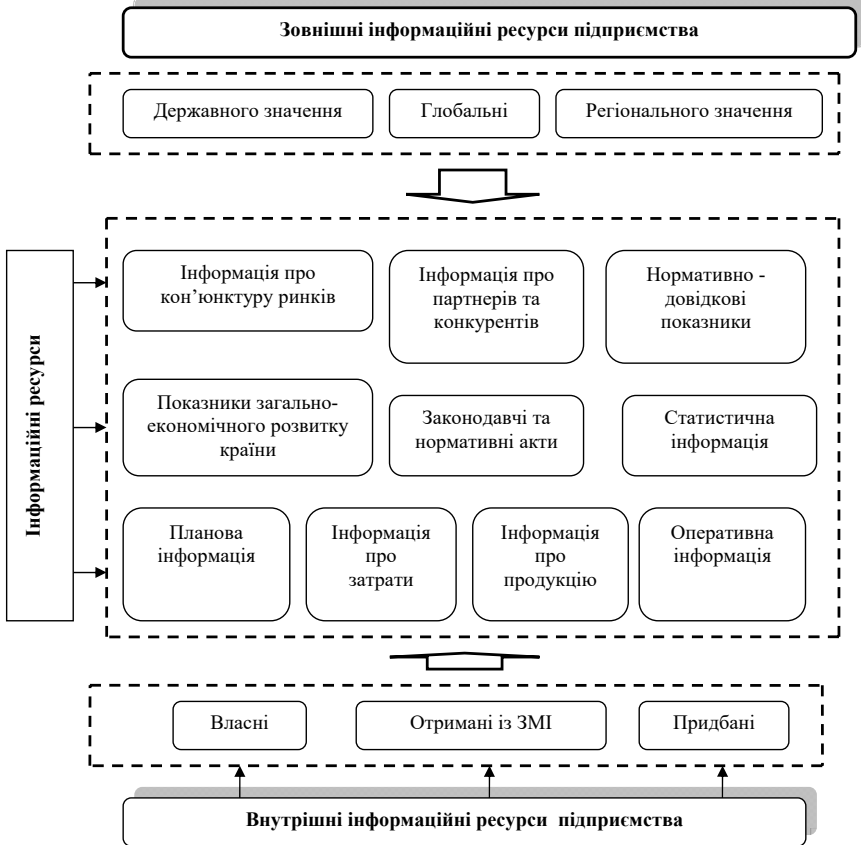

Рис. 1.2. Класифікація інформаційних ресурсів підприємства
Джерело :²³

²² Правдюк М.В., Правдюк Н.Л. Якість облікової інформації: сутність та методика оцінки. Облік і фінанси. № 2 (72). 2016. С.58-64

²³ Харченко В.В., Онищук В.Р. До питання інформаційного забезпечення управління аграрного підприємництва. URL : irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?...

До інформаційного забезпечення в сучасних умовах необхідно використовувати новітні підходи, які включають застосування нових та найбільш прогресивних засобів забезпечення для прийняття управлінських рішень на всіх рівнях.²⁴

До шляхів удосконалення системи інформаційного забезпечення підприємництва Л.І. Годованець та О.П.Кучеровідносять розробку та використання новітньої інноваційно-інформаційної системи. Дана система повинна використовувати як сучасні засоби телекомунікації, так і друковані засоби масової інформації, оскільки користувачі не завжди мають доступ до електронних джерел інформації. Також нині досить широко застосовуються клієнт-серверні технології. Вони є універсальним методом побудови автоматизованих систем управління середніми та великими формуваннями.²⁵

Поділяємо точку зору С.М.Петренка, що характеризує інформаційне забезпечення як сукупність реалізованих рішень відносно обсягів інформації, її якісного та кількісного складу, розміщення та форм організації. Звідси метою інформаційного забезпечення є вчасне надання необхідної та достатньої інформації щодо прийняття якісних управлінських рішень²⁶.

Підсумовуючи вищенаведене, зазначимо, що інформаційне забезпечення передбачає собою накопичення та групування отриманої інформації, яка буде корисною для діяльності певної організації.

Мета інформаційного забезпечення будь-якого аграрного підприємства полягає у тому, щоб на основі сукупності зібраних вихідних даних отримати оброблену, агреговану інформацію, на основі якої здійснюється прийняття оптимальних управлінських рішень. Для досягнення даної мети необхідно розв'язати ряд визначених задач, до яких належить: збір первинної інформації, її зберігання, розподіл між конкретними виконавцями та відділами, підготовка до обробки та власне обробка, структуризація, передача управлінському органу обробленої інформації, аналіз тощо.

При цьому, на кожному із зазначених етапів інформація повинна відповідати певним вимогам (рис.1.3).

²⁴ Сучасні технології управління розвитком України: механізми, реалії, перспективи: колект. моногр. / заг. ред. Т.В. Гринько. Дніпропетровськ: Біла К.О., 2016. 504 с.

²⁵ Годованець Л.І. Автоматизована система контролю виконання на основі розподіленого

Серверу. Продуктивність агропромислового виробництва. 2006. № 3. С. 234-251.

²⁶ Петренко С.М. Інформаційне забезпечення внутрішнього контролю господарських систем: Монографія / С.М. Петренко — Донецьк: ДонНУЕТ, 2007. — 290 с.

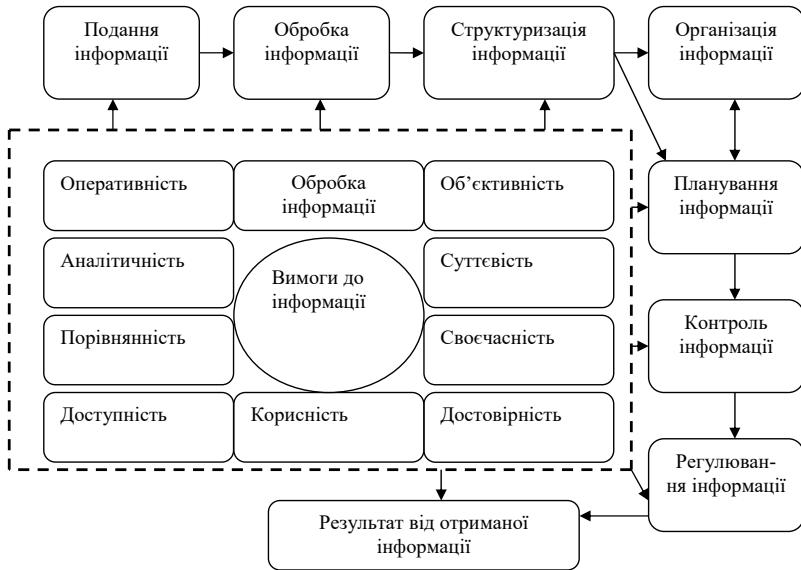

Рис. 1.3. Вимоги до інформації та етапи її використання

Джерело : сформовано авторами на основі опрацювання наукових джерел

В сучасних умовах господарювання прийняття ефективного рішення неможливе без використання засобів обчислювальної техніки та інноваційно-інформаційних технологій.

Науковці визначили ряд проблем щодо інформаційного забезпечення управління підприємництва, основними з яких є :

- діяльність підприємства та його підрозділів і працівників не має повного об'єктивного інформаційного відображення;
- невизначеність історії питання: наявність вихідних документів і змістовних підстав для прийняття конкретних рішень;
- неможливість одержання адекватної запити інформації з документів, у яких вона утримується;
- поява дублюючих або суперечливих документів; повільність документообігу;
- слабка інтегрованість функції інформаційного забезпечення у систему управління; недостатній рівень обробки інформації, невірне трактування «потрібної» та «непотрібної» інформації тощо.²⁷

²⁷ Карминский А.М. Информационные системы в экономике: в 2 Частях. Ч 1: Методология создания / А.М. Карминский. — М., 2006. — 308 с.

Варто наголосити, що інформаційне забезпечення у будь-якій формі є важливою ланкою, яка об'єднує науку і практику, органи управління та суб'єктів господарювання та відіграє превалюючу роль щодо надання доступної та необхідної інформації. Тому застосування комплексного підходу до інформаційного забезпечення в підприємстві сприятиме розвитку потужного, конкурентоспроможного інноваційного виробництва, регіонів та країни в цілому²⁸.

За умов трансформаційних перетворень в економіці країни, глобалізації та інтеграції вітчизняної економіки у світовий економічний простір все більшого значення набуває інституціональний підхід до вивчення соціально-економічних явищ і процесів. Класичною економічною теорією не враховуються багато чинників, на які інституціоналізм звернув увагу і тим самим розширив горизонти економічного аналізу. До них можна віднести і обмеженість та неповноту інформації, неврахування соціальної взаємодії суспільства, позаекономічні фактори, серед яких соціальні, психологічні, правові, політичні, філософсько-етичні, етнокультурні процеси тощо.

Під системою інформаційного забезпечення управління підприємством розуміють сукупність даних, організацію їх введення, обробки, збереження та накопичення, пошуку і поширення в межах компетенції між зацікавленими особами у зручній для них формі та у зручному вигляді.²⁹

Структуру системи інформаційного забезпечення управління складає сукупність окремих її частин — підсистем. Підсистема — це частина системи, яка виділена за певною ознакою. Тому система інформаційного забезпечення управління може бути представлена як сукупність підсистем, що характеризують облікову, аналітичну, технічну, математичну, програмну, організаційну і правову складові (рис. 1.4).

Облікова та аналітична складові представляють собою інтегровану систему обліку та аналізу, що систематизує інформацію для обґрунтування бізнес — стратегії, координації напрямів перспективного розвитку підприємства, системної оцінки ефективності реалізації оперативного-тактичних та стратегічних управлінських рішень.

²⁸ Харченко В.В., Онищук В.Р. До питання інформаційного забезпечення управління аграрного підприємства. URL: irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?..

²⁹ Денисенко М.П. Інформаційне забезпечення ефективного управління підприємством. Економіка і держава. 2006. № 7. С. 19–24

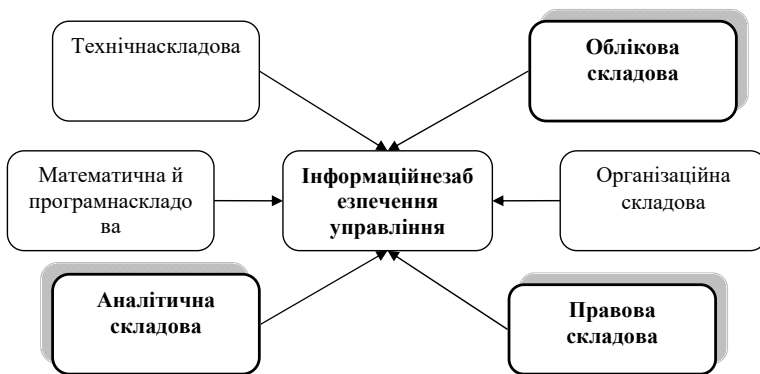

Рис. 1.4. Структура системи інформаційного забезпечення управління

Джерело: сформовано авторами

Технічна складова системи інформаційного забезпечення управління — комплекс технічних засобів, призначених для роботи цієї системи з метою виконання функцій управління.

Правова складова системи інформаційного забезпечення управління — сукупність правових норм, що визначають порядок її створення, юридичний статус і функціонування, а також регламентують порядок одержання, перетворення й використання відомостей з метою виконання функцій управління.

Організаційна складова системи інформаційного забезпечення управління — сукупність методів і засобів, що регламентують взаємодію працівників з технічними засобами й між собою в процесі розробки й експлуатації цієї системи з метою виконання функцій управління.

Математична й програмна складова інформаційного забезпечення управління — сукупність математичних методів, моделей, алгоритмів і програм для реалізації цілей і завдань цієї системи з метою виконання функцій управління.

Отже, як наголошують науковці, точку зору яких ми поділяємо, інформаційне забезпечення управління можна також розглядати з економічної, організаційної, технологічної та технічної точок зору, як складову системи та процесу управління.³⁰

³⁰ Денисенко М.П. Інформаційне забезпечення ефективного управління підприємством. Економіка і держава. 2006. № 7. С. 19–24

Інституціональність в сучасній науці розглядають, як головну характеристику розвитку. Будь-яка економіка є складним організмом, що складається із безлічі належним чином організованих і взаємодіючих між собою елементів. Включення елементів в такий організм є системою, а взаємодія елементів в системі підпорядкована формальним і неформальним правилам інституціональної економіки. «Система — безліч елементів, що знаходяться в стосунках і зв'язках один з одним і утворюють певну цілісність, єдність».³¹

Інституціоналізм — це економічна теорія складної структури, яка прагнучи інтеграції економічної науки із суспільними науками, довела важливість разом з матеріальними факторами розвитку економіки також духовних, моральних, етичних, релігійних, правових та інших елементів історичного розвитку суспільства.

В основі інституціональної теорії лежить концепція формування «інститутів», що мають на меті координувати, систематизувати й обмежувати в певних рамках процеси в економіці, враховуючи соціальну сферу життя суспільства. Інститути стають рушійною силою перетворень в економіці та формування структури ринкового середовища. Інститути — це не просто порядок, звичаї, традиції чи регламентовані правила (норми) поведінки. Інститути є результатом формування певної системи цінностей, що, у свою чергу, орієнтовані на реалізацію певних економічних інтересів і визначають діяльність суспільства або окремого індивіда³².

Поняття інституту характеризується великою кількістю ознак (правило, колективна діяльність, модель, порядок, правило, організація й ін.). Дані ознаки постійно взаємодіють і формують певну систему, в тому числі обслуговують існування одне одного, відображаються один в одному, і, як наслідок, мають спільну основу. Таке спільне підґрунтя і формує зміст поняття «інститут», що уособлює, в першу чергу, соціальну взаємодію. Економічного забарвлення поняття «інститут» отримало, коли соціальна взаємодія інтересів індивідів набула господарського характеру.

Становлення інституційного напрямку економічного аналізу відбулося ще на межі ХІХ–ХХ століть, разом з друкуванням статті Т. Веблена «Чому економіка не є еволюційною наукою?» Розвиток

³¹Ковалев В.В., Ковалев Вит. В. Облік, аналіз і фінансовий менеджмент: Навч.-метод. посібник. — М.: Фінанси і статистика, 2006. — 688 с.

³²Ткач А. А. Інституціональна економіка. Нова інституціональна економічна теорія: навчальний посібник. / А. А. Ткач. — К.: Центр учбової літератури, 2007. — 304 с.

раннього традиційного інституціоналізму відбувався в США та Західній Європі приблизно в однаковий період. І є підстави вважати, що і в Україні в період кінця XIX — початку XX століття в працях економістів (М. Бунге, Д. Піхно, М. Туган-Бурановський, М. Зібер, М. Соболев, В. Железнов та ін.) простежувались концепції інституційної теорії, але після подій 1917 року були викорінені та заблоковані для подальшого розвитку.³³

Основоположники інституційного напрямку економічної науки: Т. Веблен, У. Гамільтон, Дж. Коммонс — перші у своїх працях звертали увагу на суть економічних інституцій. Т. Веблен вважав, що одним з важливих положень є використання історичного підходу в економічному аналізі³⁴.

У. Х. Гамільтон, пояснюючи та підтримуючи інституціональний підхід до економічної теорії, стверджував, що «інституціональна економіка» своїми постулатами задовольняє попит на опис економічного порядку. Вона претендує на пояснення тих рамок, що мають місце серед економічних феноменів або тих явищ, що охоплюють зв'язок промислової діяльності та благополуччя суспільства.³⁵ Автор вказував на необхідність розширення горизонтів дослідження за рамки виключно покупок і продажів, а аналіз і розробка парадигм теорії неможлива без урахування досліджень згод, традицій, ментальності, образу мислення та видів діяльності, які собою складають «економічний порядок».³⁶

Не менш відомими послідовниками Т. Веблена є Дж. Коммонс та У. Мітчелл. Дж. Коммонс за основу своїх вчень брав не технологічні фактори розвитку господарства, а соціально-правовий інститут, і завдання економічного дослідження вбачав у розробці рекомендацій для розвитку соціально-економічного життя соціуму, а не абстрактних трактувань. Коммонс розглядав інститути через призму колективних дій: «Інститут — колективна діяльність щодо контролю, звільнення та розширення індивідуальної дії».³⁷ За Коммонсом інституціональна

³³Дементьев В. В. О некоторых особенностях предмета институциональной теории. Экономический вестник Ростовского государственного университета. 2013. Т. 5. № 3, с.5–13.

³⁴Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен. — М.: Прогресс. — 1984. — С. 202.

³⁵Hamilton Walton. The Institutional Approach to Economic Theory/ Walton Hamilton // American Economic Review. — 1919. — V. 9. — № 1. — P. 309–318.

³⁶Hamilton Walton. The Institutional Approach to Economic Theory/ Walton Hamilton // American Economic Review. — 1919. — V. 9. — № 1. — P. 309–318.

³⁷Commons J.R. Institutional Economics / J.R. Commons. // The American Economic Review. — 1931. — Vol. 21. — No. 4. — P. 648–657.

економічна теорія надає особливе місце колективній діяльності в сфері збереження в умовах обмеженості ресурсів, приватної власності та протиріч.³⁸ Аналіз сукупності колективних санкцій підкреслює взаємний зв'язок економічної науки, юриспруденції та етики, що слугують основою розвитку теорії інституціональної економіки.³⁹

На сьогодні виділяють дві основні гілки інституціоналізму. Першу представляє традиційний або старий інституціоналізм, думку її авторів і послідовників ми виклали вище.

Друга гілка має назву новий інституціоналізм, або неоінституціоналізм. Сформувався він приблизно в другій половині ХХ століття, хоча остаточного визнання як економічна теорія набув у 80–90-х рр. ХХ століття. Неоінституціоналізм обґрунтував необхідність у процесі економічного аналізу поєднувати і особливості соціальних інститутів, і необхідність використання методів і понять економічної науки для їх дослідження. Він у собі поєднав певні основи як старого інституціоналізму, так і поняття неокласичної теорії.

Нова інституціональна економічна теорія в процесі своєї трансформації визначила більш-менш чіткі області дослідження:

- 1) аналіз інституціонального середовища та його вплив на поведінку економічних агентів;
- 2) аналіз контрактів, угод;
- 3) аналіз процесу формування й еволюції соціальних інститутів.

Таким чином, неоінституціоналізм поєднує в собі ряд теорій, таких як теорія прав власності, теорія трансакційних витрат, теорія оптимального контракту, теорія суспільного вибору та нова економічна історія.⁴⁰

Яскравими представниками даної економічної течії являються Р. Коуз, Д. Норт. Одна з основних заслуг Р. Коуза в розвитку неоінституціоналізму полягає в тому, що він запровадив, дав визначення та дослідив категорію трансакційних витрат, що містять витрати на пошук інформації про ціни, попит, витрати на укладання угод і пошук партнерів. Саме в сфері дослідження та розвитку теорії трансакційних витрат Рональд Коуз отримав Нобелівську премію.

³⁸Commons J. R. Institutional economics its place in political economy. News Brunswick (NJ) USA: Transaction Publishers, 1990.

³⁹Commons J. R. Institutional Economics / J. R. Commons. // The American Economic Review. — 1931. — Vol. 21. — No. 4. — P. 648–657.

⁴⁰Виноградова А. В. Институциональная экономика: теория и практика [учебно-методическое пособие] / А. В. Виноградова. – Нижний Новгород: Нижегородский госуниверситет, 2012. – 70 с.

У працях Д. Норта⁴¹ пропонується новий погляд на інституціональну структуру суспільства. Велика увага приділяється таким поняттям, як «право власності», «транзакційні витрати» для оцінки й аналізу історичних подій у розвитку економічної теорії. У центрі уваги наукової думки Д. Норта визначається поняття «інститут». На думку автора, інститути, як основна одиниця економічного аналізу, створені людьми, які, у свою чергу, їх змінюють і розвивають.

Д. Норт стверджує, що інститути представляють собою певні рамки, в середині яких люди взаємодіють один з одним. Формально їх можна охарактеризувати так: формальні обмеження у вигляді чітко сформованих приписів; певні процедури для виявлення відхилень від установлених правил; неформальні фактори, що можуть являти собою звичаї, традиції. Причому, що стосується останніх факторів, то Д. Норт вважає, що саме вони можуть слугувати ефективним заміником формальних інститутів, тим самим забезпечуючи значну економію ресурсів. На думку Д. Норта, інститути — це структурні форми людської взаємодії, що є системою певних норм, які, у свою чергу, забезпечують дотримання правил поведінки.⁴²

Нагадаємо, що у складі інститутів Д. Норт виділяв три головних елементи:

- 1) неформальні обмеження (традиції, звичаї, різного роду соціальні умовності);
- 2) формальні правила (конституції, закони, судові прецеденти, адміністративні акти);
- 3) механізми примусу, що забезпечують дотримання правил (суди, поліція і т. ін.).⁴³

Розвиток інституцій дає змогу скорочувати витрати на укладання та підтримку угод, так званих транзакційних витрат, що тим самим призводить до створення ефективних ринків і розширення можливостей господарств. Тож Д. Норт вважав, що головною функцією соціальних інститутів є мінімізація транзакційних витрат і віддавав одну з головних ролей державі як фактору впливу на транзакційні витрати. В останніх працях науковця велика увага приділена аналізу ідеології та культури для пояснення процесу інституціональних перетворень.

⁴¹Норт Д. Институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт. — М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. — 68 с.

⁴²Норт Д. Институти и экономический рост: историческое введение/Д.Норт // THESIS. — 1993. — Т. 1. — Вып. 2. — С. 69–91.

⁴³Прутська О. О. Институціоналізм і проблеми економічної поведінки в перехідній економіці: монографія / О. О. Прутська. — К.: Логос, 2003. — 256 с.

Російські вчені О. Ананьїн і М. Одінцева назвали даний підхід «інституціональним індивідуалізмом»⁴⁴.

За Д.Нортом, ідеологія грає визначальну роль у прийнятті рішень окремим індивідом, а ідеологічні переконання та моральні принципи призводять до мінімізації трансакційних витрат.⁴⁵

Значний внесок у розвиток неонституціональної теорії зробили такі зарубіжні економісти, як С. Авдашева, Р. Капелюшніков, Р. Нуреев, В. Полтерович та інші. В Україні окремі ідеї і постулати інституціоналізму вперше були використані в працях таких економістів, як А. Гальчинський, В. Геєць, А. Чухно, С. Верстюк, К. Фонкич. Формування вітчизняної інституціональної парадигми продовжилося такими вченими, як В. Андрійчук, Є. Воробйов, А. Гриценко, О. Іншаков, П. Макаренко, О.Прутська, В. Рябоконе, М. Соболев, А. Ткач, О.Шпикуляк і багато іншими.

О.Прутська та інші науковці зазначають, що економічна категорія «інститут» є достатньо усталеним поняттям, яке характеризується великою кількістю ознак (правило, колективна діяльність, модель, порядок, правило, організація та ін.). Дані ознаки постійно взаємодіють і формують певну систему, в тому числі обслуговують існування одне одного, відображаються один в одному, і як наслідок, мають спільну основу. Таке спільне підґрунтя і формує зміст поняття «інститут», що уособлює, в першу чергу, соціальну взаємодію. Сьогодні більшість економістів під «інститутом» розуміють сформовані в процесі еволюції правила, норми, а також обмеження взаємодії індивідів.⁴⁶

Проаналізувавши еволюцію даного поняття, дослідивши досягнення економістів протягом багатьох десятиліть, можемо впорядкувати певні категоріальні сторони «інститутів», тим самим підкреслюючи і постійну взаємодію соціально-економічних інститутів незалежно від їх видів. Категорії, що визначають інститути, ми навели на рис. 1.5.

⁴⁴ Ананьин О.И. Методология экономической науки: современные тенденции и проблемы / О. И. Ананьин, М. И. Одинцева // Истоки : М., 1999. — Вып. 4.

⁴⁵ Норт Д. Институты, идеология и эффективность экономики / Д. Норт // От плана к рынку: будущее посткоммунистических республик. — М.: Catallaxy, 1993. — С. 307–319.

⁴⁶ Прутська О.О., Шпикуляк О.Г. Інституційна безпека суб'єктів аграрного ринку. Економіка. Фінанси. Менеджмент : актуальні питання науки і практики. -2017.-№5.-С.85-97

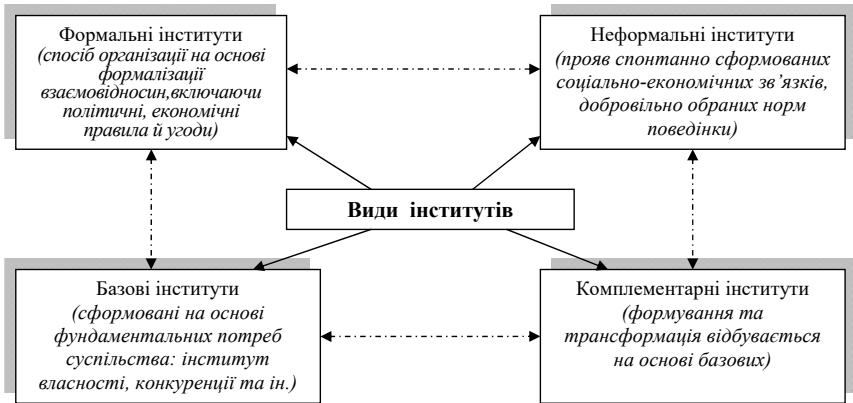

Рис. 1.5. Критерії формування видів інститутів

Джерело: сформовано авторами на основі опрацювання літературних джерел

Висвітлення теоретичних засад інституціоналізму в ринковій економіці дають підстави стверджувати, що еволюція економічної теорії сформувала певні розуміння категорій і понятійного апарату, наука еволюційна, а кожен її поступ зумовлений здобутками цивілізації. Те ж саме стосується інституціоналізму, адже історичне минуле традиційно визначає майбутнє. Інституціональній парадигмі притаманні ознаки соціальної й економічної науки, тому вона відіграє все важливішу роль у розвитку суспільно-економічного буття.⁴⁷ Характеристика спільних і відмінних рис інституціональних рамок наведена нижче в таблиці 1.1.

Поділяємо думку О.Шпикуляка, який вважає, що парадигма інституціоналізму є напрямом в економічній теорії, яка сформувалася як міждисциплінарний конструкт оцінок розвитку суспільних формацій, а також ринку, увібравши аспект філософії, психології, політології, економіки, соціальних і природних наук. Методологічну базу інституціональної теорії становить переконання про те, що процеси в суспільстві, економіці і організаціях не є сталими, а перебувають у постійній еволюційній динаміці, яка підпорядкована формальним та неформальним правилами, нормам, традиціям, тобто інституціям, інститутам, механізмам.⁴⁸

⁴⁷ Шпикуляк О.Г. Інституції та механізми регулювання аграрного ринку: теоретико-практична оцінка функціонування. Економіка. Фінанси. Менеджмент : актуальні питання науки і практики. 2016. №2. С.46-59

⁴⁸ Шпикуляк О.Г. Інституції та механізми регулювання аграрного ринку: теоретико-практична оцінка функціонування. Економіка. Фінанси. Менеджмент : актуальні питання науки і практики. 2016. №2. С.46-59

Види інституціональних рамок: порівняльний аналіз

Ознаки порівняння	Формальні рамки	Неформальні рамки
Учасники відносин	Усі члени суспільства	Певне коло індивідів, сформованих за певними ознаками, інтересами, сімейними зв'язками тощо
Ступінь формалізації	Закріплені у формі правових актів, законів	Формально не закріплені
Санкції за недотримання та невиконання	Передбачають правову (кримінальну або адміністративну) відповідальність	Моральні принципи, етичні норми й інші соціальні обмеження
Соціальна залежність учасників економічних відносин стосовно ефективної державної політики	Немає залежності від особистості учасника та визначаються лише мірою впливу ефективної державної політики	У рамках здійснення угоди в колі однорідних соціальних груп — мінімальна залежність

Джерело: укладено авторами з використанням ⁴⁹

Особливе місце в інституційній системі відводиться механізмам примусу до виконання встановлених формальних або неформальних правил. Виключним правом примусу наділена держава, яка встановлює «правила гри» в економіці і контролює їх виконання, стежить за дотриманням прав власності і виконанням контрактів. Від ефективності виконання цієї функції держави залежать перспективи розвитку економіки.

Більшість авторів, зокрема Д. Норт, А. Аузан, відносять до механізмів примусу суди, поліцію. На нашу думку, в контексті дослідження важливо деталізувати цей перелік, включивши до нього й інші механізми, засоби та інструменти, які дозволяють вплинути на поведінку суб'єктів підприємницької діяльності і спрямувати її в той чи інший бік. Так механізмом примусу до виконання встановлених правил є організаційно-правове регулювання, антимонопольне регулювання, механізми ціноутворення, бюджетування, кредитування, фіскальний механізм. У той же час в якості засобів та інструментів примусу, крім кримінальної відповідальності, штрафів, приписів та інших покарань, можуть розглядатися землеустрій, оцінка вартості землі, плата за землю, ліцензування, сертифікація, оподаткування, трансакційні платежі тощо. Прикладом може слугувати інститут податкового примусу. Примус у

⁴⁹ Олейник А. Н. Институциональная экономика: учебник / А. Н. Олейник . — М. : ИНФРА. — 2002. — 416 с.

галузі оподаткування являє собою систему заходів, що застосовується уповноваженими органами по відношенню до осіб при порушенні ними обов'язку по сплаті податку і притягнення до відповідальності при вчиненні податкового правопорушення.

Соціальне призначення правового примусу полягає головним чином у тому, що йому призначено грати правоохоронну роль, тобто забезпечувати її реальне функціонування, досягнення «ефекту гарантованого результату». Правовий примус існує в межах правоохоронних відносин і виражає реакцію держави на неправомірну поведінку учасників відносин, на перешкоди, що виникають у функціонуванні правової системи. Ознаки заходів податкового примусу:

- 1) регулюються нормами фінансового права, а також адміністративно-процесуальними (інколи і нормами кримінального права);
- 2) застосовуються по відношенню до фізичних і юридичних осіб;
- 3) використовуються для забезпечення надходжень податкових платежів;
- 4) припускають застосування фінансових санкцій, заходів адміністративного і кримінального покарання;
- 5) припускають позасудове застосування заходів податкового примусу;
- 6) податковий примус поєднує стягнення податкових платежів (у розмірах, що зумовлені певними податковими обов'язками платників) і додаткові стягнення (з урахуванням санкцій за прострочення, ухилення від виконання податкових обов'язків).

Отже, оцінюючи інституційне забезпечення підприємницької діяльності слід приділити увагу не тільки формальним і неформальним інститутам, а й механізмам та інструментам примусу. Таким чином, в рамках інституціональної теорії накопичено інструментарій для аналізу багатьох явищ перехідної економіки. Серед таких явищ особливе місце посідає генезис і розвиток підприємництва, зокрема й в аграрній сфері.

Підходи й категорії інституціоналізму вже використовувались вітчизняними науковцями для дослідження різних аспектів функціонування аграрної сфери. Зокрема, О. М. Бородіна ⁵⁰,

⁵⁰Бородіна О. М. Інституційний розвиток сільського господарства та села України і Росії та його гармонізація з європейською політичною практикою. Економіка України. 2012. № 11. С. 48–61.

О. М Третяк⁵¹, І. Чикало⁵², М. Й. Малік, З. Варналій, О. Панасюк⁵³, Г. М. Калетнік⁵⁴, О. Г. Шпикуляк⁵⁵ зробили вагомий внесок у становлення цього напрямку досліджень.

Аграрна економіка, на думку О. Г. Шпикуляка, — «особлива сфера життєдіяльності і є важко адаптованою до швидких трансформаційних перетворень. Формування ринкових інститутів у цій галузі відбувається повільно, еволюційним шляхом, адже селянин є надзвичайно консервативним»⁵⁶.

Тому, на думку А. А. Ткача, переоцінка конгруентності інститутів (тобто відповідності вже існуючих формальних і неформальних правил напрямкам і сутності їхньої зміни) при розбудові ринку в аграрній сфері вже сама по собі може вважатися інновацією у науковому аспекті аналізу процесів і явищ⁵⁷.

Проте, незважаючи на наявний вагомий науковий доробок, залишаються не до кінця з'ясованими багато аспектів інституційного забезпечення розвитку підприємництва в аграрній сфері сучасної економіки України. Зокрема, потребує уточнення трактовка поняття «інституційне забезпечення розвитку підприємницької діяльності в аграрній сфері», визначення критеріїв ефективності інституційного забезпечення, уточнення змісту категорії «механізми примусу до виконання правил», визначення концептуальних засад удосконалення інституційного забезпечення агропідприємництва тощо. Тому завданням даного дослідження є застосування ключових понять інституціональної теорії для виявлення наукової трактовки місця, ролі й завдань держави в інституційному забезпеченні подальшого розвитку підприємницької діяльності в аграрній сфері з урахуванням її особливостей в Україні.

⁵¹ Третяк О. М. Інституційне забезпечення біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією. Економіка АПК. 2009. № 1. С. 111–118.

⁵² Чикало І. Інституційне забезпечення функціонування ринку землі в Україні. Економіст. 2013. № 3. С. 29–31.

⁵³ Варналій З. Інституційне забезпечення конкурентного розвитку підприємництва в Україні. Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. №124/125. 2011. С. 25 — 28.

⁵⁴ Калетнік Г. М. Інститути інфраструктури та ціноутворення у розвитку аграрного ринку: регіональний аспект / Г. М. Калетнік, О. Г. Шпикуляк, Г. О. Пчелянська: монографія. — Вінниця : ТОВ «Фірма «Планер», 2012. — 324 с.

⁵⁵ Шпикуляк О. Г. Інституції аграрного ринку: монографія / Шпикуляк О. Г. — К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2009. — 480 с.

⁵⁶ Злупко С. М. Підприємництво: основи, особливості, механізми: навч. посібник / С. М. Злупко, О. В. Стефанишин, Л. А. Швайка — Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2000. — 370 с.

⁵⁷ Ткач А. А. Інституціональна економіка. Нова інституціональна економічна теорія: навчальний посібник. / А. А. Ткач. — К.: Центр учбової літератури, 2007. — 304 с.

1.2. Інститути підприємницької діяльності та трансакційні витрати

Відомі дослідники багато уваги приділяють вивченню розвитку підприємництва. Осмислення теоретико-методологічних засад становлення, розвитку, визначення принципів діяльності, висвітлення основних чинників, що формують підприємницьке середовище є особливо важливим. Сучасне трактування підприємництва досить різноманітне. Тому, підприємництво доречно розглядати не як незмінне поняття, а як динамічне, що розвивається, постійно змінюється і наповнюється новим змістом, а відтак, потребує удосконалення.⁵⁸

Петер Верхан⁵⁹ зазначав, що важко знайти таку ж складну і неоднозначну сферу діяльності, як підприємництво та вважав, що у ринковому господарстві воно реалізується на перехресті економіки, політики, техніки, юриспруденції, психології й етики.

Початок теоретичного осмислення феномену підприємництва відносять до XVII–XVIII ст., коли цією проблемою зацікавились Річард Кантільон, Жан-Батист Сей, Адам Сміт, Давид Рикардо. Основа сучасного розуміння підприємництва закладена представниками австрійської школи: В. Зомбартом, Л. Мізесом, Й. Шумпетером, Ф. Хайеком та ін. Проте поняття «підприємництво», постійно поповнюючись і збагачуючись елементами нового змісту, потребує системного вивчення.

Незважаючи на багатовікову історію формування поглядів на феномен підприємництва, все ще відсутня єдина загальновизнана теорія підприємництва, а саме поняття не є чітко визначеним. Різноманіття підходів і тлумачень категорії «підприємництво» представниками різних наукових шкіл узагальнено в додатку А.

Як бачимо, у зміст категорії «підприємництво» та його інтерпретацію вкладають такі смисли, як «творчість», «новаторство», «орієнтація на досягнення комерційного успіху» тощо.

Починаючи ще з робіт Й. Шумпетера та його послідовників, в якості характерних ознак підприємництва називають ризик та інноваційну спрямованість цього різновиду економічної діяльності.

⁵⁸ Жигір А.А. Сутність підприємництва та чинники його економічного розвитку. Інвестиції: практика та досвід. № 20.2015.С.28-33

⁵⁹ Верхан П. Х. Підприємець: його економічна функція та суспільно-політична відповідальність [Текст] / Петер Х. Верхан ; [пер. з нім. М. Климента]. — К. : АО «Кодр», 1994. — 60 с.

Представники західної економічної думки 70–80-х років минулого сторіччя розкривали зміст підприємництва в наступних визначеннях:

– підприємництво — це процес створення чогось нового, що має певну вартість⁶⁰;

– підприємництво — особливий вид діяльності, основою якого є інновація, тобто зусилля, спрямовані на створення цілеспрямованих змін в економічному чи соціальному потенціалі підприємства⁶¹;

– підприємництво — це вияв і задоволення нових потреб⁶²;

– підприємництво — це створення нових підприємств, які не дублюють чинних, а вносять елементи новизни⁶³.

Підприємництво в зарубіжній економічній літературі за останні декілька десятиліть трактувалося і нині розуміється дуже різноманітно: і як «тип поведінки», і як «творчий акт», і як «динамічний процес» і тому подібне. Незважаючи на привабливість визначення підприємництва як процесу, впадає у вічі упущення низки його специфічних рис, що дозволяють відрізнити його від інших видів діяльності. Цілком зрозуміло, що якщо досвід описів і визначень підприємництва в розвинених країнах складає декілька десятиліть, то у вітчизняній літературі і літературі інших країн, що здійснюють трансформацію до ринкової економіки, — декілька років. Проте тут також існує безліч різних визначень поняття «підприємництво», які можуть бути розділені на юридичні і наукові.⁶⁴

З навчальної літератури⁶⁵ відомо, що у ринковій економіці підприємництво — це основний вид самостійної господарської діяльності, яка здійснюється юридичними та фізичними особами. Вона спрямована на досягнення очікуваного результату (одержання прибутку або підприємницького доходу) шляхом найкращого використання

⁶⁰Hisrich R. Entrepreneurship and Intrapreneurship: Methods for Creating New Companies That Have an Impact on the Economic Renaissance of an Area./ R. Hisrich // Entrepreneurship, Intrapreneurship and Venture Capital./ Ed. Robert D. Hisrich. — Lexington (Mass.): Lexington Books. —1986. — P. 95–104.

⁶¹Druker P. F. The Discipline of Innovation/ P. F.Druker // Harvard Business Review. — 1985 (May–June). — P. 67–72.

⁶²Ray D. The Role of Entrepreneur ship in Economic Development./ D. Ray — NewYork: UN, 1988. — 167 p.

⁶³Rumelt R.P. Theory, StrategyandEntrepreneurship/ R.P. Rumelt // TheCompetitiveChallenge, StrategiesforIndustrialRenovationandRenewal. — Cambridge (Mass.): Ballinger, 1987. —137 p.

⁶⁴Яремчук І. Л. Проблеми теорії і практики підприємництва в Україні. Економічний аналіз : зб. наук. праць. Тернопільський національний економічний університет. 2014. Том 15. № 3. С. 256-262.

⁶⁵Виноградська А. М. Основи підприємництва: навчальний посібник. [Текст] : друге видання, перероб. і допов. / А. М. Виноградська. — К. : Кондор, 2008. — 544 с.

трудо­вих, ма­те­рі­аль­них, фінан­со­вих та ін­фор­ма­цій­них ре­сур­сів при пов­ній ма­й­но­вій від­по­відаль­но­сті за ре­зул­та­ти сво­єї діяль­но­сті і одер­жан­ні свідо­цтва про дер­жав­ну ре­ес­тра­цію.

Ком­плек­сний під­хід з по­зи­цій до­сяг­нень еко­но­міч­ної, со­ціо­ло­гіч­ної і пси­хо­ло­гіч­ної на­ук, за­сто­со­ва­ний, на­при­клад, Ю. Ф. Пач­ков­ським, дає під­ста­ви го­во­ри­ти про су­час­не під­при­єм­ництво як про осо­бли­вий тип лю­дсь­кої діяль­но­сті й по­ведін­ки, який ха­рак­те­ри­зу­ють на­ступ­ні скла­д­ни­ки:

- під­при­є­мець бе­ре на се­бе від­по­відаль­ність за мож­ли­ві нев­да­чі та по­раз­ки, го­товий ри­зи­ку­ва­ти (еле­мент ри­зи­ку);
- сприяє ре­алі­за­ції і ви­ко­ри­стан­ню но­вих те­х­но­ло­гіч­них мож­ли­во­стей, за­про­ва­джу­ю­чи у ви­роб­ництво ви­на­хо­ди та ін­но­ва­ції (еле­мент но­ва­тор­ства);
- са­мо­стійно ух­ва­лює важ­ли­ві рі­шен­ня (еле­мент сво­бо­ди);
- має осо­бли­ву чу­т­ли­вість до змін і пра­гне щось змінити у сво­єму жи­тті (еле­мент іні­ці­а­ти­ви);
- під­при­є­мець спря­мо­ва­ний на діяль­не пе­рет­во­рен­ня на­во­колиш­нього світу, по­бу­до­ву но­вих від­но­син;
- вмі­ння ви­пе­ред­жу­ва­ти події і ве­сти кон­ку­рент­ну бо­роть­бу (еле­мент ак­тив­но­сті)⁶⁶.

На дум­ку М. М. Іль­чу­ка, Т. Д. Іщен­ко, з якою ми по­го­джу­ємо­ся, під­при­єм­ниц­вом не вва­жа­ють ви­ко­на­ння будь-яко­го зав­дан­ня, якщо ви­ко­на­вець не мав хоча б од­но­го осо­бі­ст­і­сно­го чин­ни­ка і пра­ва на сво­бо­ду такої діяль­но­сті⁶⁷.

За до­слід­жен­ня­ми О. Ю. Амо­со­ва, під­при­єм­ниц­тво трак­тує­ться як са­мо­стій­на, твор­ча й іні­ці­а­тив­на діяль­ність, пов'язана з ге­не­ра­цією і освоєн­ням но­ва­тор­ських ідей, ово­ло­дін­ням пер­спек­тив­ни­ми фак­то­ра­ми роз­вит­ку, здій­с­нен­ням но­вих ком­бі­на­цій фак­то­рів ви­роб­ниц­тва й обі­гу, роз­роб­кою якіс­но но­вих те­х­но­ло­гій, то­варів, по­шу­ком при­бут­ко­вих сфер вк­ла­ден­ня ін­вес­ти­цій і спо­со­бів кращо­го за­до­во­лен­ня по­пи­ту спо­жи­вачів.⁶⁸

⁶⁶ Пач­ков­ський Ю. Ф. Під­при­єм­ниц­тво у но­віт­ніх те­о­ре­тич­них по­шу­ках та ін­тер­пре­та­ці­ях. Со­ціо­ло­гія: те­о­рія, ме­то­ди, мар­ке­тінг. 2003. № 2. С.149–159.

⁶⁷ Під­при­єм­ниць­ка діяль­ність та аг­ро­біз­нес: Під­руч­ник / За ред. М. М. Іль­чу­ка, Т. Д. Іщен­ко. — К. : Ви­ща осві­та, 2006. — 543 с.

⁶⁸ Амо­сов О. Ю. Фор­му­ван­ня про­дук­тив­ної зай­ня­то­сті сіль­сько­го на­се­лен­ня шля­хом роз­вит­ку під­при­єм­ниц­тва та ін­те­гра­ції його в між­на­род­ний ри­нок: дис. д-ра ек. наук: 08.09.02 — зай­ня­тість та ри­нок пра­ці / О. Ю. Амо­сов. — НАН Ук­раї­ни. — К., 1997. — 437 с.

І.Л. Яремчук⁶⁹ звертає увагу на те, що при визначенні теоретичної основи підприємництва чимало провідних економістів світу концентрують увагу на підприємстві як процесі, що має інноваційний характер, відбувається постійно і цілеспрямовано.

Такий підхід до розуміння підприємництва на думку науковця, є найбільш виправданим (порівняно з іншими поясненнями сутності і важливості підприємництва), оскільки дає змогу підкреслити динаміку підприємництва як діяльності.

Дослідження науковців Вінницького національного аграрного університету⁷⁰ свідчать, що підприємство як особливий вид діяльності має відповідні принципи, зокрема:

- вільного вибору підприємцем видів підприємницької діяльності;
- самостійного формування підприємцем програми діяльності, вибору постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону;
- вільного найму підприємцем працівників;
- комерційного розрахунку та власного комерційного ризику;
- вільного розпорядження прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених податковим законодавством;
- самостійного провадження підприємцем зовнішньоекономічної діяльності, використання підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд.

Загальною організаційною формою підприємницької діяльності є підприємство.

Г.М. Калетнік, О.О. Недбалюк та інші науковці⁷¹ звертають увагу на те, що підприємство є основною ланкою економіки, концентруючи в собі операційні ресурси. На думку цих дослідників підприємство являє собою виробничу систему. З управлінської точки зору його можна розглядати як організацію, під якою розуміється група осіб, взаємодіючих між собою заради досягнення загальної мети за

⁶⁹ Яремчук І. Л. Проблеми теорії і практики підприємництва в Україні. Економічний аналіз : зб. наук. праць. Тернопільський національний економічний університет. 2014. Том 15. № 3. С. 256-262.

⁷⁰ Калетнік Г. М., Мазур А. Г., Кубай О. Г. Державне регулювання економіки: Навчальний посібник. — К.: «Хай-Тек Прес», 2011. — 428 с.

⁷¹ Калетнік Г.М., Колесов О.С., Недбалюк О.О. Операційний менеджмент: Навчальний посібник.-К.: «Хай-Тек Прес», 2013.-304 с.

допомогою різних речовинних, правових, економічних і інших умов. Люди й умови їх діяльності у своїй сукупності утворюють те, що називається організаційною структурою.

Враховуючи характеристики підприємництва, надані науковцями, можна виділити такі найважливіші його функції (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Функції підприємництва

Найважливіші функції підприємництва				
новаторська	організаційна	господарська	соціальна	особистісна
Сприяння процесу продукування нових ідей, здійснення дослідно-конструкторських розробок, створення нових товарів і надання нових послуг	Впровадження нових форм і методів організації виробництва, нових форм заробітної плати, раціональне поєднання форм єдиного поділу праці	Найефективніше використання трудових, матеріальних, фінансових, інтелектуальних та інформаційних ресурсів	Виготовлення товарів і послуг, необхідних суспільству, відповідно до мети, вимог дії основного економічного закону	Самореалізація власної мети підприємця, отримання задоволення від своєї роботи

Джерело: укладено авторами з використанням⁷²

Підприємництво в аграрній сфері має особливе значення та певні особливості. Важливою є роль підприємництва у соціально-економічному розвитку аграрного сектору, адже це один з чинників забезпечення економічного зростання, підвищення зайнятості й рівня доходів населення сільських територій.

Особливої актуальності розвиток підприємництва в аграрній сфері набуває у зв'язку з тим, що частка сільського населення в Україні складає 31,5%, або 14,4 млн. осіб, які потребують гарантування зайнятості й забезпечення соціально-економічних потреб на місці проживання, у сільській місцевості.

Н.Л. Правдюк та Т.М. Корпанюк⁷³ зазначають, що з початку нового століття в аграрній сфері спостерігаються глибокі соціально-економічні зміни, зумовлені як світовими процесами інтернаціоналізації й глобалізації, так і переходом до ринкових умов господарювання. Непередбачувані наслідки лібералізації цінової політики, втрата міжгалузевих зв'язків, низька ефективність економічної діяльності,

⁷² Підприємницька діяльність та агробізнес: Підручник / За ред. М. М. Ільчука, Т. Д. Іщенко. — К.: Вища освіта, 2006. — 543 с.

⁷³ Правдюк Н.Л., Корпанюк Т.М. Фінансово-економічна діагностика сільськогосподарських підприємств: Монографія. — Вінниця: Вид-во ПП «Едельвейс і К», 2014.-200 с.

зниження керованості, дефіцит мотивації поступу підприємницької активності та аграрного бізнесу, криза збуту, відчутні структурні асиметрії — це ще не весь перелік негативних наслідків аграрних реформ, що загострили проблему фінансово-економічного контуру сільськогосподарських підприємств. Через відчутний потужний вплив сукупності дестабілізуючих процесів, сучасному економічному простору властиві гострі кризові деформації.

Тенденції, що проявилися останнім часом, — погіршення демографічної ситуації, відсутність стабільних джерел доходів у сільській місцевості, вкрай низький рівень забезпеченості соціальними послугами, недостатність соціальної інфраструктури (школи, дитсадки, лікарні, бібліотеки, дороги), посилення на цьому фоні міграційних процесів — можуть бути загальмовані і навіть подолані розвитком різних форм підприємництва.

Н.Л. Правдюк зазначає, що ризики виробництва в аграрній сфері посилюються природними факторами, несприятливими наслідками глобальних змін клімату, недотриманням норм і правил безпечного провадження господарської діяльності, політичною нестабільністю та іншими чинниками. Найбільш негативний вплив надзвичайні ситуації в Україні завдають сільськогосподарським підприємствам. Це зумовлює потребу створення антикризового системи управління на основі релевантного інформаційного середовища з урахуванням ризиків та загроз надзвичайного характеру.⁷⁴

Специфіку підприємницької діяльності характеризує і процес отримання продукції.

Я.П. Іщенко⁷⁵ з цього питання у своїй науковій публікації відзначає, що отримання сільськогосподарської продукції — це відділення продукції від біологічного активу або одержання продукції шляхом припинення життєдіяльності біологічного активу. Проте, сільськогосподарська діяльність не обмежується лише процесами управління якісними і кількісними змінами біологічних активів. Адже для здійснення біологічних перетворень активу та управління ними необхідною умовою є фізична наявність такого активу. Сільськогосподарська діяльність, в тому числі, включає в себе процеси,

⁷⁴ Правдюк Н.Л. Облік та контроль надзвичайної діяльності сільськогосподарських підприємств: Монографія / Н.Л. Правдюк, М.М. Настенко. — ПП «Едельвейс і К», 2012. — 212 с.

⁷⁵ Іщенко Я.П. Біологічні перетворення в рибуництві як об'єкт бухгалтерського обліку. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики.2016.№ 2.С.81-89

коли біологічний актив ще відсутній, або ж процеси після припинення його існування. Даний автор також звертає увагу на те, що під управлінням біологічними перетвореннями слід розуміти створення сприятливих або, принаймні, стабільних умов, необхідних для здійснення даного процесу. Саме таке управління відрізняє сільськогосподарську діяльність від інших видів діяльності. Так, отримання продуктів, що виробляються некерованими джерелами (зокрема, рибний промисел в морях), не є сільськогосподарською діяльністю.

Отже, підприємництву в аграрній сфері притаманна ціла низка особливостей, пов'язаних з характером сільськогосподарського виробництва, яке базується на здатності рослинних і тваринних організмів до природного відтворення, що залежить від клімату та ґрунту. Саме тому економічний процес відтворення активів в аграрній сфері, на відміну від інших галузей, як правило, тісно переплітається і залежить від природних умов відтворення.

Тобто наслідки господарювання в цій галузі залежать не тільки від працівника, його технічної озброєності, а й від природних умов (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Особливості підприємництва в аграрній сфері

Економічний процес відтворення завжди тісно переплітається із природним
Надзвичайна роль землі як фактора виробництва
Сезонний характер виробництва, і викликана цим розбіжність виробничого періоду з календарним часом
Один з чинників забезпечення економічного зростання, підвищення зайнятості й рівня доходів населення сільських територій
Усі підприємства — суб'єкти аграрного підприємництва — тісно пов'язані із сільськогосподарськими виробниками
Незначна частка інноваційної продукції, переважання традиційних товарів та послуг
Особливе значення неформальних регуляторів (довіра, репутація партнерів) з огляду на переважання традиційного способу мислення і поведінки мешканців сільських територій

Джерело: укладено авторами на основі опрацювання літературних джерел

До особливостей сільського господарства належить і надзвичайна роль землі як фактора виробництва. На відміну від інших галузей, де земля не бере безпосередньої участі у створенні продукту й є лише простором, на якому розміщується те чи інше виробництво, у сільському господарстві земля виступає як засіб виробництва, оскільки верхній шар ґрунту служить для розміщення рослин у процесі їх

відтворення, містить воду та поживні мінеральні речовини, необхідні для їх розвитку.

Отже, з одного боку, земля — це предмет праці, а з іншого — засіб праці, оскільки родючість ґрунту використовується для виробництва необхідної продукції. На відміну від інших засобів виробництва, земля не зношується і не замінюється. Більше того, за правильного використання її родючість суттєво підвищується.

У своїй монографії Р.В. Логоша⁷⁶ зазначає, що землеробство, як базова галузь сільського господарства, має у своїй основі глобальний, незамінний і постійний процес використання родючості ґрунту для формування врожаю. Вчений наголошує, що земля виступає безпосереднім економічним ресурсом галузі, який є обмеженим, і тому цей ресурс потребує відновлення. При цьому процеси використання і відтворення родючості землі мають власну специфіку, яка має, передусім, екологічний зміст.

Дослідження вченого свідчать, що землеробство у своїй науковій інтерпретації із самого початку свого інтелектуального формування ґрунтувалося на визначальній тезі про головну роль фактору родючості ґрунту у виробництві сільськогосподарської продукції. Традиційно, оперуючи діалектичною взаємозалежністю понять «природна» та «економічна» родючості ґрунту, вчені намагалися знайти суспільно-допустимий оптимум між критеріями продуктивності землеробства та інтенсивністю використання родючості земельних ресурсів. Ця точка зору передбачає, те саме, що динаміка родючості ґрунту визначає продуктивність, усталеність та економічну ефективність сільського господарства більшою чи меншою мірою : більшою — у тому разі, коли технологічний рівень галузі є незначним, меншою — коли мова йде про інтенсивні, наукоємні, високотехнологічні форми ведення господарства. При цьому була сформована парадигма про те, що у довгостроковому періоді зменшення родючості ґрунту завжди призводитиме до зростання виробничих витрат та собівартості продукції, а також цілої низки супутніх екологічних проблем : забруднення агроландшафтів, водних джерел, негативних змін ландшафтного мікроклімату та, врешті-решт, клімату в цілому.⁷⁷

⁷⁶Логоша Р.В.Формування постіндустріального ринку овочевої продукції в Україні : монографія/Р.В. Логоша. — Вінниця : ПрАТ «Вінницька обласна друкарня», 2017.-515 с.

⁷⁷Логоша Р.В.Формування постіндустріального ринку овочевої продукції в Україні : монографія/Р.В. Логоша. — Вінниця : ПрАТ «Вінницька обласна друкарня», 2017.-515 с.

Іншою особливістю сільського господарства є його сезонний характер, розбіжність робочого періоду з часом виробництва. Це зумовлює сезонність виробництва й завантаженості підприємств суміжних галузей, які займаються переробкою сільськогосподарської продукції.

Сезонний характер виробництва, у свою чергу, зумовлює специфічну організацію праці в цій галузі (вищий рівень зайнятості працівників під час весняно-літніх польових робіт, ніж у зимовий період, сезонна нестабільність реалізації продукції і надходження виручки тощо).

О.О.Любар⁷⁸ також відносить сезонність до особливостей аграрного виробництва та вважає, що сезонність виникає в результаті незбігу в часі робочого періоду з періодом виробництва, тобто часу, протягом якого продукція піддається дії праці людини (оранка, сівба, догляд за посівами, збирання врожаю та ін.), і часу перебування у виробництві (ріст рослин, формування врожаю тощо).

Саме тому, розглядаючи підприємництво в аграрній сфері, ми будемо виходити з того, що для гармонійного розвитку сільських територій, створення умов для отримання доходів незалежно від сезону, задоволення різноманітних потреб їх населення, необхідний розвиток не тільки форм підприємництва, орієнтованих на виробництво сільськогосподарської сировини, але й альтернативних або несільськогосподарських видів підприємництва. Тому для подальшого дослідження необхідно чітко визначитись зі змістом категорії «підприємництво в аграрній сфері».

На переконання І. А. Абрамовича⁷⁹, сутність аграрного підприємництва визначається його метою — одержанням доходу від організаційної структури господарювання й економії за рахунок масштабу сільськогосподарського виробництва, який ця структура забезпечує. Основними його чинниками, на думку науковця, є: потенційна роль і обов'язки власника, наявність робочої сили та початкового капіталу, матеріальні ресурси, продуктивність сільськогосподарської техніки, реалізація функцій планування, обліку й аналізу руху коштів.

⁷⁸ Любар О.О. Банківське кредитування суб'єктів аграрної сфери в умовах ринку. Економіка АПК. № 3. 2011. С.73-77

⁷⁹ Абрамович І. А. Теоретичні основи та форми прояву аграрного бізнесу. Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». URL: <http://www.economy.nayka.com.ua>

Останнім часом багатьма дослідниками категорія «підприємництво в аграрній сфері» фактично ототожнюється з категорією «агробізнес». Так В. Ф. Семенов, І. Сіваченко, В. П. Федоряк та ін. вважають, що агробізнес — це форма підприємницької діяльності у сфері виробництва засобів виробництва для аграрного сектору, у сільськогосподарському виробництві, у сфері переробки і реалізації продукції, агросервісного обслуговування виробників⁸⁰.

Інші вітчизняні автори (Г.О. Андрусенко, В.П. Мартянов, В. Д. Савченко, М. А. Садиков) стверджують, що агробізнес — це економічні відносини між людьми з приводу організації власної справи, пов'язаної з використанням землі з метою отримання прибутку⁸¹.

Г. І. Мостовий визначає агробізнес як форму господарювання в аграрному секторі або як комплекс видів підприємницької діяльності, пов'язаних з виробництвом сільськогосподарської продукції, її зберіганням, транспортуванням, переробкою і доведенням до споживача, а також з виробництвом засобів виробництва для сільського господарства⁸².

- І. Сіваченко⁸³ виділяє також різні рівні функціонування агробізнесу:
- перший рівень — агробізнес у фермерських господарствах, кооперативах, агропромислових об'єднаннях;
 - другий рівень — агробізнес у масштабі національної економіки країни;
 - третій рівень — агробізнес у міжнародному масштабі.

Усі три рівні агробізнесу І. Сіваченко вважає взаємопов'язаними.

Автори підручника «Підприємницька діяльність та агробізнес»⁸⁴ розмежовують ці поняття, розглядаючи підприємництво як елемент бізнесу і тип господарювання. Ми поділяємо такий підхід і вважаємо, що «агробізнес» є більш широким поняттям, ніж «підприємницька діяльність в аграрній сфері». Так, зокрема, не можна вважати підприємницькою діяльністю державних або казенних підприємств, які працюють в аграрній сфері, адже вони не відповідають одному з

⁸⁰Семенов В. Ф. Загальний курс агробізнесу: навч. посібник / За ред. В. Ф. Семенова, І. Ю. Сіваченка, В. П. Федоряк. — К.: Т-во «Знання» КОО, 2000. — 301 с.

⁸¹Андрусенко Г. О. Організація агробізнесу і підприємництва: навч. посібник / За ред. В. П. Мартянова; Харк. держ. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва. — Харків, 1998. — 280 с.

⁸²Мостовий Г. І. Агробізнес: державне регулювання: монографія / Г. І. Мостовий — Харків: Основа, 2002. — 300 с.

⁸³Сіваченко І. Міжнародний агробізнес: навч. посібник / І. Сіваченко — К.: ЦУЛ, 2003. — 208 с.

⁸⁴Підприємницька діяльність та агробізнес: Підручник / За ред. М. М. Ільчука, Т. Д. Іщенко. — К.: Вища освіта, 2006. — 543 с.

головних критеріїв підприємництва — наявність приватної власності на землю і майно.

У західній економічній літературі набула поширення концепція «агробізнесу», яка об'єднує три сфери агропромислового комплексу. Перша сфера представлена підприємствами, функція яких полягає у забезпеченні сільськогосподарських виробників засобами виробництва; друга сфера — власне сільське господарство, третя сфера охоплює діяльність зі зберігання, транспортування, переробки сільськогосподарської сировини, гуртової та роздрібною торгівлі. Звідси агробізнес можна розглядати як взаємопов'язані види підприємницької діяльності, безпосередньо або опосередковано спрямовані на виробництво і реалізацію кінцевих продуктів харчування. Всі учасники агробізнесу пов'язані між собою «продуктовим ланцюгом» (рис. 1.6).

Дотримуючись такого підходу, підприємництво в аграрній сфері слід розглядати як поєднання наступних різновидів підприємницької діяльності:

- виробництво засобів виробництва для сільського господарства і переробної галузі;
- виробництво сільськогосподарської сировини;
- переробка сільськогосподарської продукції;
- маркетингове, інформаційне та сервісне обслуговування сільськогосподарського виробництва;
- гуртова та роздрібна торгівля сільськогосподарською продукцією.

Рис. 1.6. Види діяльності учасників «продуктового ланцюга»

Джерело: сформовано авторами на основі опрацювання літературних джерел

Враховуючи вже зазначені нами особливості підприємництва в аграрній сфері, його сезонний характер, залежність від природно-кліматичних факторів, виключну важливість для поповнення джерел доходів населення сільських територій, ми будемо відносити до нього не тільки види підприємницької діяльності, пов'язані з використанням землі, а й усі інші види діяльності, які обслуговують рух «продуктового ланцюга», що здійснюються в сільській місцевості.

На нашу думку, як економічна категорія «підприємництво в аграрній сфері» являє собою систему соціально-економічних і організаційно-економічних відносин між селянськими (фермерськими) господарствами, підприємствами різних організаційно-правових форм і державою з приводу отримання прибутку від виробництва сільськогосподарської продукції, її переробки, доставки кінцевому споживачеві, а також маркетингового, фінансового та консультативно-сервісного обслуговування зазначених видів діяльності. Суб'єкти аграрного підприємництва пов'язані між собою системою економічних відносин, яка схематично наведена в додатку Б.

Схема показує, що всі учасники аграрного підприємництва тісно пов'язані між собою економічним інтересом. Тільки успішне функціонування всієї системи уможливорює успіх будь-якого з них. Водночас важливо зауважити, що саме сільське господарство в цій схемі посідає провідне місце, задає основні параметри діяльності як для виробників сільськогосподарської техніки, так і для переробних галузей, суб'єктів інфраструктури аграрного ринку, торговельних мереж.

Структурно аграрне підприємництво являє собою сукупність суб'єктів підприємницької діяльності, які діють в аграрному секторі економіки країни.

До них слід віднести підприємницькі структури, зайняті:

- по-перше, виробництвом засобів виробництва для аграрної галузі;
- по-друге, виробництвом сільськогосподарської продукції;
- по-третє, зберіганням, транспортуванням і переробкою сільськогосподарської продукції;
- по-четверте, торгівлею сировиною і переробленою продукцією;
- по-п'яте, обслуговуванням сільського господарства (сервіс, обслуговуючі кооперативи, ринкова інфраструктура).

В економічній літературі достатньо повно і детально висвітлено принципи, на дотриманні яких базується діяльність суб'єктів підприємництва: вільний вибір виду діяльності; залучення на добровільних засадах для здійснення підприємницької діяльності майна та коштів фізичних і юридичних осіб; самостійне формування програми діяльності; вільне наймання працівників; вільне розпорядження прибутком, що залишається після сплати обов'язкових платежів, встановлених законодавством; самостійне здійснення

зовнішньоекономічної діяльності. Немає особливих розбіжностей і в тлумаченні трьох основних функцій суб'єктів підприємництва:

- ресурсної (формування і продуктивне використання капіталу, трудових, матеріальних та інформаційних ресурсів);
- організаційної (організація процесу виробництва, його обслуговування, реалізація готової продукції);
- творчої (новаторські ідеї, генерування й активне використання ініціативи, вміння ризикувати).

Ми погоджуємося з І. А. Абрамовичем⁸⁵, який описує виробниче, комерційне і фінансове підприємництво як складові підприємницького бізнесу в аграрній сфері.

Виробниче підприємництво здійснюється суб'єктами господарювання різних організаційно-правових форм: фермерськими господарствами, товариствами, кооперативами тощо, зайнятими виробництвом товарів і переробкою сільськогосподарської сировини. Комерційне підприємництво охоплює заклади торгівлі і збуту. Фінансове підприємництво представлене діяльністю банків, кредитних спілок, фондових бірж у частині їх обслуговування аграрного сектору.

Деталізуючи наведене, зазначимо, що виробниче підприємництво в аграрній сфері є діяльністю з виробництва та переробки сільськогосподарської продукції, селекційної роботи, надання виробничих послуг. Комерційне підприємництво представлене діяльністю з реалізації продукції виробничого підприємництва, а також постачання товарів, необхідних для безперебійного функціонування виробничих підприємств.

Фінансове підприємництво іноді розглядають як різновид комерційного підприємництва. Випуск суб'єктами підприємницької діяльності в аграрній сфері власних акцій, облігацій, розписок, інших комерційних цінних паперів можна вважати своєрідною формою фінансового підприємництва. Узагальнення теоретичних напрацювань дає можливість звести характеристики окремих видів підприємництва до наступної таблиці (табл. 1.4).

Погоджуємось з думкою О. Г. Шпикуляка⁸⁶, який стверджує, що головною проблемою розвитку підприємництва в аграрній сфері є його інституціональне забезпечення — економічне та правове. На думку

⁸⁵Абрамович І. А. Теоретичні основи та форми прояву аграрного бізнесу. Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». URL: <http://www.economy.nayka.com.ua>

⁸⁶Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи/ [Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Шпикуляк О.Г.]. — К.: ННЦ «ІАЕ», 2014. — 516 с.

вченого, існуючі проблеми власності й підприємництва є найбільш значимими і впливовими, від стану їх розв’язання залежать ефективність вітчизняної структури аграрної економіки, а також мотивації підприємців працювати на благо суспільства.

Таблиця 1.4

Види підприємництва

Виробниче	Комерційне	Посередницьке	Фінансове	Страхове
В основі — виробництво товарів, послуг, інформація, духовні цінності, основна функція — виробництво	Мета, основне завдання — здійснення операцій з купівлі-продажу або перепродажу товарів і послуг	Знаходить свій прояв у діяльності, яка поєднує у взаємній вигоді сторони, за надання послуг підприємець отримує дохід	Різновид комерційного: об’єктом купівлі-продажу тут є гроші, валюта, цінні папери	Підприємець отримує страхові внески, які повертаються платнику тільки у разі настання страхового випадку

Джерело: укладено авторами на основі ⁸⁷

Ряд авторів вважають, що підприємництво може здійснюватись лише в двох видах: виробничому і посередницькому, а все різноманіття форм ⁸⁸ підприємницької діяльності можна віднести до першого або другого виду. За такого підходу види підприємництва можуть бути представлені наступним чином (табл. 1.5).

Таблиця 1.5

Види підприємницької діяльності

Види підприємницької діяльності					
Виробнича підприємницька діяльність			Посередницька підприємницька діяльність		
Традиційна	Частково-інноваційна	Інноваційна	Біржове підприємництво	Торговельна діяльність	Агентування
Традиційне виробництво	Виробництво традиційних видів продукції із застосуванням інновацій	Виробництво базується на інноваціях, з’являється продукт з принципово новими властивостями	Біржі: фондові; валютні; товарні; праці	Оптово-роздрібні фірми; торгові доми; аукціонна торгівля; дилери; дистрибутори; комівояжери	Агенти; брокери; комісіонери; консигнанти

Джерело: укладено авторами на основі опрацьованих джерел

⁸⁷ Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи/ [Луценко Ю. О., Малік М. Й. Шпикуляк О. Г.].— К.: ННЦ «ІАЕ», 2014. — 516 с.

⁸⁸ Підприємництво: підручник / [В. В. Боковець, С. П. Медецька, І. І. Цаль, В. В. Драбаніч, Л. О. Чорна]. — Вінниця : ФОП Лаврич Н. В. — 2012. — 505 с.

Останнім часом в економічній літературі сформувався новий підхід до розуміння феномену підприємництва з точки зору наявності різноманітних його типів⁸⁹. Дослідники, зокрема І. М. Кірцнер, У. Баумоль, зазначають, що підприємництво, в залежності від соціально-економічного контексту та впливу на мотивацію економічних агентів з боку системи інститутів, може бути непродуктивним, навіть деструктивним⁹⁰.

У. Баумоль звертає увагу на роль інститутів: якщо система інститутів є такою, що вести бізнес за рахунок органічного зростання на основі впровадження інновацій складніше, ніж з використанням різних форм «підкупа» для недружніх поглинань, вилучення політичної ренти тощо, то підприємницький потенціал суспільства набуває відповідної конфігурації⁹¹. Серед підприємців буде зростати чисельність тих, хто прагне не стільки виробляти заради прибутку нові блага і послуги більш економічним способом, скільки використовувати інші можливості для отримання прибутку — перерозподіляти державне майно шляхом приватизації (у тому числі й у формі управління ним від імені держави), активи інших приватних фірм тощо. У таких умовах розвиток «непродуктивного» підприємництва жодним чином не сприятиме зростанню суспільного добробуту. А сама категорія непродуктивного підприємництва, на нашу думку, почасти співпадає з категорією рентоорієнтованої поведінки. Принаймні, рентоорієнтована поведінка лежить в основі непродуктивного підприємництва. Зрозуміло, що інституційне забезпечення підприємницької діяльності повинно мінімізувати умови для розвитку непродуктивного підприємництва.

Застосування інституційного підходу до дослідження феномену підприємництва ґрунтується на ідеї про те, що рушійними силами розвитку суспільства є певні інститути, які є формальними і неформальними регуляторами людської поведінки, зокрема й підприємницької діяльності. Отже, підприємницька діяльність може здійснюватись лише за певних інституційних умов, під безпосередньою дією формальних і неформальних інститутів. Ще Й. Шумпетер зазначив, що «підприємницька діяльність частково обмежена і частково вільна, а

⁸⁹ Лауреаты Международной премии за вклад в исследования предпринимательства и малого бизнеса (1996–2010) / Под ред. А. Чепуренко. — М.: Издательский дом Высшей школы экономики, 2013. — 526 с.

⁹⁰ Виленский А. Критика и библиография. Вопросы экономики. 2014. № 2. С. 158–160.

⁹¹ Лауреаты Международной премии за вклад в исследования предпринимательства и малого бизнеса (1996–2010) / Под ред. А. Чепуренко. — М.: Издательский дом Высшей школы экономики, 2013. — 526 с.

між індивідами й інститутами існує симбіоз, що заперечує незалежність перших і безмежне проникнення та цілковиту наперед визначеність других»⁹².

Підприємництво може існувати лише за певних інституційних умов (комбінації формальних і неформальних інститутів, а також механізмів примусу) і, водночас, підприємці своїми діями можуть змінювати ці умови, впливаючи на формальні і неформальні інститути. Зважаючи на все вищевикладене, маємо зробити висновок, що правила гри в суспільстві, або, іншими словами, його інституціональна система, не повинні створювати стимулів до рентоорієнтованої поведінки, наслідком якої є розбазарювання суспільних ресурсів. Інституціональне забезпечення розвитку підприємницької діяльності повинно будуватися з урахуванням даного висновку.

Нагадаємо, що формальними інститутами, котрі забезпечують можливість здійснення підприємницької діяльності в сфері агробізнесу, є нормативно-правові акти (закони, розпорядження, укази, інші адміністративні документи), які регулюють відносини власності, виробничі відносини, відносини розподілу і перерозподілу.

Науковці звертають увагу, що в аграрній системі України можна вирізнити нові правові інститути(рис. 1.7).

Дедалі помітнішими стають тенденції до формування й інших правових інститутів, до яких Т. Є. Черета відносить правове становище приватних аграрних підприємств, аграрних акціонерних підприємств, особистих селянських господарств; інститут права власності аграрних юридичних осіб; інститут ринку землі⁹³.

До базисних економічних інститутів, від якості яких залежать умови здійснення підприємницької діяльності, слід також віднести інститут державної влади, інститут права, інститут приватної власності, інститут контрактації, інститут конкуренції (Додаток В).

Створення сприятливих умов розвитку підприємництва в Україні, зокрема й у аграрній сфері, потребує визнання важливості не тільки формальних, а й неформальних інститутів і визначення їх впливу на підприємницьку діяльність.

⁹² Винарчик П. Спасение идей: Й. Шумпетер и ключевые проблемы противоборствующих экономических теорий. Вопросы экономики. 2003. № 11. С. 15–26.

⁹³ Черета Т. Є. Інституційне забезпечення розвитку аграрного сектора України. URL: http://khntusg.com.ua/files/sbornik/vestnik_113/62.pdf.

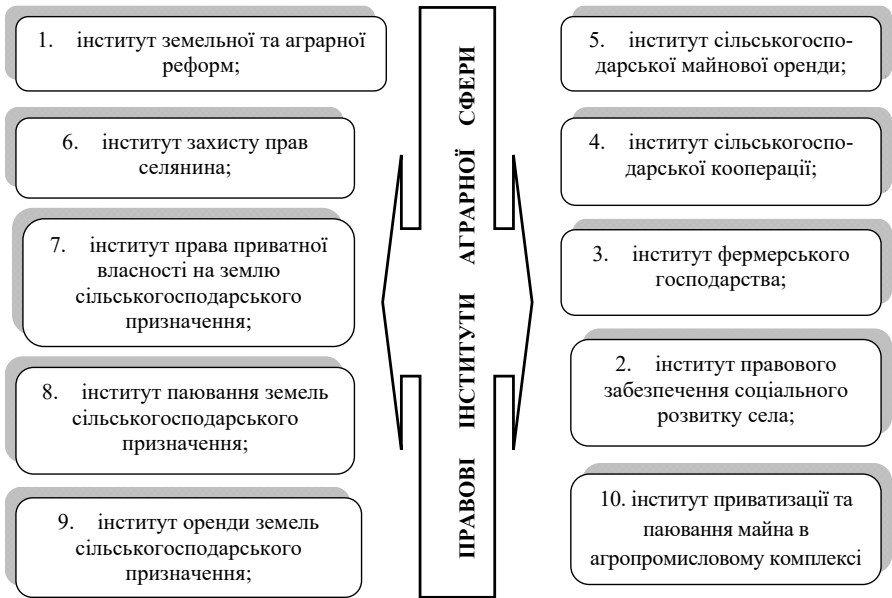

Рис. 1.7. Сучасні правові інститути аграрної сфери

Джерела : сформовано авторами на підставі :⁹⁴

Особливе значення для інституційного забезпечення розвитку підприємництва в Україні, на нашу думку, має такий базовий неформальний інститут ринкової економіки, як інститут довіри, без якого неможливо забезпечити ефективне функціонування економіки і взаємодію між економічними суб'єктами, державними органами.

Як зазначає Ю. Райта, людина-підприємець є носієм тих цінностей, які сформувались у неї у певному культурному середовищі під впливом ментальності свого народу, його культури та релігії і, безперечно, є важливими спонукальними чинниками її поведінки⁹⁵. Неформальне інституційне середовище підприємництва схематично представлено в додатку Д.

Як бачимо, основними неформальними інститутами, що впливають на підприємницьку діяльність, є культура, релігія,

⁹⁴ Черета Т. С. Інституційне забезпечення розвитку аграрного сектора України. URL: http://khntusg.com.ua/files/sbornik/vestnik_113/62.pdf.

⁹⁵ Інституційні засади формування економічної системи України: теорія і практика / [З. Г. Ватаманюк, С. М. Панчишин, Н. І. Гнатюк та ін.]; За ред. З. Ватаманюка. — Львів : «Новий світ — 2000», 2005. — 648 с.

ментальність. На наше переконання, неформальні регулятори мають особливе значення для аграрного підприємництва. Враховуючи той факт, що мешканці сільських територій є в переважній більшості носіями традиційного способу мислення і поведінки, їхні дії в економічній сфері також визначаються стереотипами, нормами і правилами, визначеними історичним досвідом багатьох попередніх поколінь українців.

Особливе значення серед цінностей культури займає мова титульної нації. О.Ф.Мельничук⁹⁶ розглядаючи правові аспекти державної мови як засобу ідентифікації української нації наголошувала, що мова ідентифікує людину, вказуючи на її приналежність до нації, народу, держави. Вона, будучи засобом комунікації, за ефективної державної політики, сприяє інтеграції суспільства та забезпечує його розвиток. Науковець зазначає, що українська мова, як природна мова титульної нації, яка зародилася та еволюціонує синхронно з народом, закономірно визнана на конституційному рівні державною мовою. Вона є засобом ідентифікації української нації, що усвідомлює більшість населення України. Останнім часом тенденція до визнання громадянами української мови рідною зростає. Однак це не позначається на існуванні фактичного білінгвізму в державі. За таких умов Україні необхідно, з одного боку, проводити заходи, які зміцнювали б правовий режим української мови як державної, а з іншого — забезпечувати вільний розвиток, використання і захист мов національних меншин, зокрема й російської. З метою належного забезпечення престижності, статусності української мови, державі потрібно здійснити низку основних заходів, а саме: прийняти концептуально новий рамковий закон про мови, в якому врегулювати відносини з позиції мови як етнонаціональної ознаки, а не територіальної; якісно покращити соціально-економічну та політичну ситуацію, забезпечивши добробут народу; організувати функціонування державних безоплатних курсів для вивчення української мови; додержуватися законодавчих вимог щодо використання української мови в публічних сферах та державних і комунальних навчальних закладах. Гарантуючи розвиток української мови, держава водночас не повинна обмежувати мовні права національних меншин.⁹⁷

⁹⁶ Мельничук О.Ф. Правові аспекти державної мови як засобу ідентифікації української нації. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки». № 7 (12). 2018.С.34-41

⁹⁷ Мельничук О.Ф. Правові аспекти державної мови як засобу ідентифікації української нації. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки». № 7 (12). 2018.С.34-41

Погоджуємося з поширеною сьогодні думкою, що культура, яка формується під впливом норм поведінки, традицій і звичаїв народу, є своєрідним фундаментом для побудови різних інститутів і визначає економічну культуру. За влучним визначенням Ю. Райта, «економічна культура, як невід’ємний елемент культури народу, є надбанням господарської діяльності попередніх поколінь»⁹⁸. Сформована в результаті поєднання таких економічних цінностей, як знання, способи, форми і навички господарювання, економічна культура визначає стереотипи економічної поведінки суб’єктів підприємницької діяльності. Вона значною мірою визначає характер формальних інститутів, які створюються під впливом неформальних інститутів і формують середовище підприємницької діяльності (Додаток Е).

У той же час, як свідчать дослідження науковців ВНАУ, економічна ситуація має вплив на розвиток культури у сільській місцевості. Зокрема, С.А.Мазур⁹⁹ стверджує, що складне соціальне становище галузі культури на селі є відображенням загального незадовільного стану соціальної сфери в сільських територіях. На сьогодні рівень життя в селах та малих містах України суттєво нижчий, ніж у великих. Зазначене, в тому числі, стосується доступу селян до культурних послуг. Як свідчить вітчизняна фінансова статистика, сільська родина на культурні потреби витрачає у 3,5 разу менше коштів, ніж міська, а на культурні послуги — у 7 разів менше.

Можна зробити висновок, що економічна культура та економічна система тісно зв’язані між собою. Економічна культура зазнає впливу інституційних умов господарювання, змінюється під їх дією і одночасно сама виступає вагомим фактором розвитку економічної системи. Економічна культура визначає «неписані правила», які можуть слугувати не тільки доповненням до формальних норм, але й самі відіграють помітну роль в організації підприємницької діяльності. Йдеться про значення таких інституцій, як довіра, репутація партнерів, інші етичні норми, які набувають особливого значення за умови, коли підприємницька діяльність здійснюється в колі особисто знайомих людей, як це часто буває в сільській місцевості. Особливістю цих регуляторів підприємницької поведінки є наявність неформальних санкцій за їх порушення (табл. 1.6).

⁹⁸Інституційні засади формування економічної системи України: теорія і практика / [З. Г. Ватаманюк, С. М. Панчишин, Н. І. Гнатюк та ін.]; За ред. З. Ватаманюка. — Львів : «Новий світ — 2000», 2005. — 648 с.

⁹⁹Мазур С.А. Інфраструктурне забезпечення розвитку сільських територій. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики.2017.№ 3.С.96-105

Неформальні санкції і механізми забезпечення умов договору

Рівень	Короткострокові санкції	Довгострокові санкції
Окремі особи	Особисті санкції (звинувачення, розірвання угоди); накладання штрафних санкцій стороннім посередником	Втрата репутації і вилучення з майбутніх угод, що подібно до тієї, у якій зазначено шахрайство
Співтовариство	Прямі санкції з боку товариства	Вилучення з майбутніх угод

Джерело: ¹⁰⁰

На відміну від розвинутих країн, де виконання договорів забезпечується дією формальних інститутів і формальною системою примусу, в перехідній економіці, а особливо в підприємницькому секторі аграрної економіки, неформальні способи розв'язання суперечок є досить поширеними і дають змогу підприємцям зекономити гроші та час. Поширені в певному середовищі неформальні інститути дозволяють підприємцям, які дотримуються усталених норм і поширених у даному середовищі культурних традицій, поводитися способом, передбаченим і зрозумілим для інших учасників підприємницької діяльності. Це знижує як ризик такої діяльності, так і пов'язані з обміном трансакційні витрати, «що складаються з витрат на вимірювання цінних атрибутів того, що обмінюється, витрат на захист прав, нагляд за дотриманням угод і забезпечення їх виконання»¹⁰¹. А як відомо, величина трансакційних витрат є індикатором недосконалості ринку і показником витрат відсутності інституту¹⁰².

Використання неформальних інститутів дає змогу підприємцям, особливо тим, хто працює в аграрній сфері, розподілити ризик і збільшити дохід, знизити витрати на пошук інформації, на укладання контракту, на захист прав власності. Менш досконалі ринки із невеликою кількістю учасників, якими часом є аграрні ринки, можуть регулюватися неписаними «правилами гри». Однак чим досконалішим стає ринок, тим більш прозорими стають умови конкуренції, тим необхіднішим стає

¹⁰⁰ Доклад о мировом развитии 2002 года. Создание институциональных основ рыночной экономики / пер. с англ. — М.: Весь мир, 2002. — С. 17.

¹⁰¹ Норт Д. Институції, інституційні зміни та функціонування економіки / Д. Норт; [пер. з англ. І. Дзюб]. — К.: Основи, 2000. — 198 с.

¹⁰² Чаусовський О. М. Економічні інститути: зміст і реформування у транзитивній економіці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук. спец. 08.01.01 — економічна теорія / О. М. Чаусовський. — Донецьк, 2003. — 31 с.

потреба в формальних регуляторах, формальних «правилах гри», закріплених у відповідних законах, нормах, нормативах.

Універсальні цінності економічної культури та визнані моральні цінності стають основою для формування етики підприємництва, яка спрямована на розв'язання практичних проблем економічної діяльності, зокрема й у аграрному секторі.

Підприємницька етика дозволяє встановити певний економічний порядок і забезпечити дію механізмів дотримання встановлених «правил гри», які мають ґрунтуватися на взаємному врахуванні інтересів. Надійність і тривалість зв'язків між партнерами по агробізнесу забезпечуються не тільки дотриманням формальних інститутів (законів і норм), але й такими цінностями, як чесність, порядність, добросовісність.

Моральні цінності будь-якого народу беруть свій початок у релігії. Саме релігійні постулати формують внутрішнє ставлення суб'єктів підприємницької діяльності до багатства і бідності, індивідуалізму і колективізму, надають перевагу раціональному чи нераціональному мисленню, визначають ставлення до власності і підприємницької діяльності взагалі.

Вагомий внесок у дослідження впливу релігійної мотивації на підприємництво зробили німецькі соціологи М. Вебер і В. Зомбарт.

У своїй відомій праці «Протестантська етика і дух капіталізму» М. Вебер взагалі стверджував, що новий підприємницький дух капіталізму має релігійну основу, а саме її протестантські течії, зокрема кальвінізм. Згідно з протестантськими поглядами, людина і капітал мають працювати та примножувати багатство, бідність засуджується. «Бажання бути бідним, – писав М. Вебер, – було б рівнозначним бажанню бути хворим і заслуговує на осудження...»¹⁰³.

Загальний вплив релігії на підприємницьку діяльність і економічну культуру представлено на рис. 1.8.

Сьогодні зрозуміло, що не тільки протестантизм вплинув на формування так званого «духу капіталізму» або схильності до підприємництва. Як зазначає Ю. Райга, з давніх-давен працелюбність була елементом ментальності українців, а приватна власність викликала повагу¹⁰⁴.

¹⁰³ Прутьська О. О. Інституціоналізм і проблеми економічної поведінки в перехідній економіці: монографія / О. О. Прутьська. — К.: Логос, 2003. — 256 с.

¹⁰⁴ Інституційні засади формування економічної системи України: теорія і практика / [З. Г. Ватаманюк, С. М. Панчишин, Н. І. Гнатюк та ін.]; За ред.З. Ватаманюка. — Львів: «Новий світ — 2000», 2005. — 648 с.

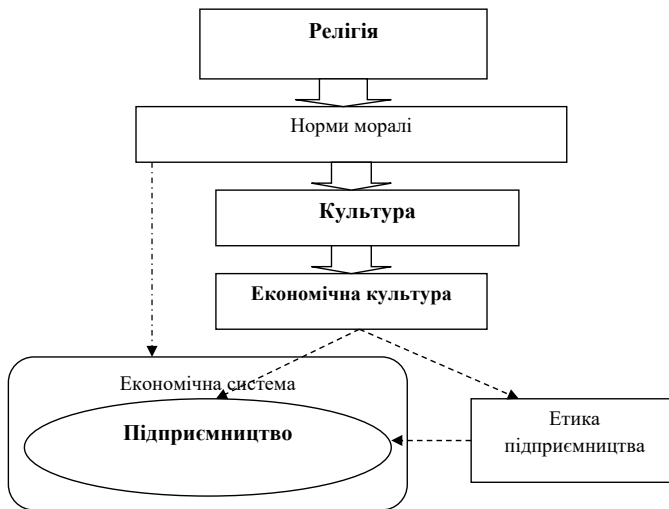

Рис. 1.8. Вплив релігії на підприємницьку діяльність

Джерело: сформовано авторами на основі опрацювання літературних джерел

Різні релігійні системи: католицизм, протестантизм, юдаїзм, православ'я — мали і продовжують мати вплив на економічну поведінку взагалі і схильність до підприємництва зокрема. Відбувається це через формування норм моралі, економічної культури, етики підприємництва, які в сукупності формують особливості інституційного середовища підприємницької діяльності в тому чи іншому суспільстві, стають визначальними чинниками формування ментальності.

Ментальність характеризує психологічне життя людей, являючи собою систему ustalених норм і стереотипів мислення, регуляторів поведінки. Ментальність істотно впливає на створення чи зміну інститутів у суспільстві. Через ментальність народ передає з покоління в покоління успадковані знання, моральні норми, традиції, звичаї, які впливають на економічну поведінку окремих господарюючих суб'єктів, особливості ведення підприємницької діяльності.

Відомий вчений С.Злупко¹⁰⁵ дослідив генетику українського підприємництва від праісторичних часів до сьогодення, зробивши висновок, що сільськогосподарська діяльність українців протягом

¹⁰⁵Злупко С. М. Підприємництво: основи, особливості, механізми: навч. посібник / С. М. Злупко, О. В. Стефанишин, Л. А. Швайка — Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2000. — 370 с.

багатьох століть сформувала «відповідний світогляд на працю, власність, відносини між людьми, моральні цінності».

Цей автор зазначає, що і в нову добу розвиток українського підприємництва характеризувався новим піднесенням, зокрема в сільському господарстві. У 60-х роках XIX ст. на території України виникло і набуло поширення кооперативне підприємництво. Формувалася «нова підприємницька психологія і модель господарської діяльності, що спирається на міцні морально-етичні засади», які стали «ознакою українського підприємництва в різних його формах»¹⁰⁶.

На думку С. Злупка, з якою ми погоджуємось, в перші десятиліття XX ст. підприємництво в нашій країні успішно розвивалося, але революція, світові війни і наступні історичні зміни призупинили цей процес. Всупереч цьому дух підприємництва залишався у свідомості українського народу¹⁰⁷.

Можливість для його творчого розвитку з'явилась вже в 90-ті роки XX ст. з початком ринкових перетворень у нашій країні.

Вдалим прикладом застосування сучасної інституціональної методології до аналізу еволюції ринкових інститутів в Україні є дослідження групи авторів під керівництвом В. Небрат, в якому формування та розвиток інституту підприємництва розглядається із залученням у сферу дослідження широкого кола змінних, які не мають суто економічного характеру (соціальних, психологічних, правових, етнокультурних, філософсько-етичних факторів). Автори дослідження до основних інституційних чинників, що перешкождали становленню й ефективному розвитку підприємницького середовища в 90-ті роки XX — на початку XXI ст. відносять такі: асиметрія інформації, відсутність чітких правових норм, що структурують діяльність підприємств; орієнтація інститутів, що відповідають за створення базової основи підприємництва на псевдоринкові правила поведінки; суперечлива комбінація інститутів та їх недостатня розвиненість, неузгодженість формальних і неформальних інститутів, розмитість прав власності, надмірна регламентація підприємницької діяльності,

¹⁰⁶Злупко С. М. Підприємництво: основи, особливості, механізми: навч. посібник / С. М. Злупко, О. В. Стефанишин, Л. А. Швайка — Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2000. — 370 с.

¹⁰⁷Інституційні засади формування економічної системи України: теорія і практика / [З. Г. Ватаманюк, С. М. Панчишин, Н. І. Гнатюк та ін.]: За ред.З. Ватаманюка. — Львів : «Новий світ — 2000», 2005. — 648 с.

домінуючий розвиток експортоорієнтованих галузей¹⁰⁸. У дослідженні зроблено важливий висновок про особливість інституційної матриці українського суспільства, для якого типовим є «нехтування нормами формального права більшістю населення, яке живе й працює в екстремальних умовах і майже остаточно втратило довіру до влади та встановлених нею законів»¹⁰⁹. Погоджуємося з висловленою авторами думкою, що траєкторія попереднього історичного розвитку вітчизняної економіки, який характеризувався заміщенням ринкових інститутів адміністративно-централізованим механізмом розподілу ресурсів, вимагає від держави створення таких інституційних умов, за яких держава стає суб'єктом процесу універсалізації умов контрактів як базового інституту ринкової економіки. Зрозуміло, що сучасне інституційне забезпечення розвитку підприємництва повинно спрямовуватись на подолання зазначених перешкод.

Сам феномен підприємництва також розглядається багатьма дослідниками як інститут, який суттєво впливає на господарське середовище. Грунтуючись на наявних наукових розробках і творчо їх розвиваючи, можемо визначити основні напрями впливу підприємництва на середовище агробізнесу сучасної України. Схематично цей вплив може бути представлений наступним чином (табл. 1.7). Ми виходимо з того, що інститут підприємництва має інституційний, економічний і соціальний вплив на середовище агробізнесу. Інституційний вплив проявляється в розвитку й удосконаленні господарського законодавства та форм контрактації, поширенні культури ділової взаємодії та нових форм господарської комунікації. Економічний вплив знаходить свій вираз у зростанні обсягів виробництва товарів і послуг, насиченні продовольчого ринку, забезпеченні зайнятості населення сільських територій, створенні попиту на продукцію суміжних галузей, забезпеченні сировиною переробних і харчових галузей, розвитку конкуренції, інтеграції виробничого, комерційного та фінансового підприємництва.

¹⁰⁸ Еволюція ринкових інститутів в Україні: монографія: у 2 ч.Ч.2/[В.В.Небрат, Н.А. Супрун та ін.]; за ред. канд. екон. наук В. В. Небрат; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. — К., 2012. — 460с.

¹⁰⁹ Еволюція ринкових інститутів в Україні: монографія: у 2 ч.Ч.2/[В.В.Небрат, Н.А. Супрун та ін.]; за ред. канд. екон. наук В. В. Небрат; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. — К., 2012. — 460с.

Вплив підприємництва на середовище агробізнесу

Підприємництво		
Інституційний вплив	Економічний вплив	Соціальний вплив
Розвиток та удосконалення господарського законодавства та форм контрактації	Зростання обсягів виробництва товарів і послуг	Зростання суспільного добробуту сільських територій
	Насичення продовольчого ринку	
	Забезпечення зайнятості населення сільських територій	Зближення способу й умов життя міського і сільського населення
Поширення культури ділової взаємодії та нових форм господарської комунікації	Створення попиту на продукцію суміжних галузей	Демократизація економічних відносин між суб'єктами агробізнесу
	Забезпечення сировиною переробних і харчових галузей	
	Розвиток конкуренції	Соціалізація аграрної економіки
	Інтеграція виробничого, комерційного та фінансового підприємництва	Формування нового типу аграрного працівника

Джерело: укладено авторами

Соціальний вплив виявляється в зростанні суспільного добробуту сільських територій, зближенні способу й умов життя міського і сільського населення, демократизації економічних відносин між суб'єктами агробізнесу, соціалізації аграрної економіки, формуванні нового типу аграрного працівника.

Обмін, без якого неможлива підприємницька діяльність, завжди супроводжується особливими затратами, які в інституціональній теорії називають трансакційними витратами^{110,111,112,113}.

Дослідженню їхньої сутності та різноманітності видів присвячено чимало робіт таких науковців, як Р. Коуз, К. Ерроу, О. Вільямсон, Дж. Стіглер, С. Чен. На думку А. Шастітко, категорія трансакційних витрат взагалі є ключовим пунктом (focalpoint) нової інституціональної теорії¹¹⁴.

¹¹⁰Нестеренко А. Н. Экономика и институциональная теория / А. Н. Нестеренко — М.: Эдиториал УРСС, 2002. — 415 с.

¹¹¹Шастітко А. Е. Неинституциональная экономическая теория / А.Е. Шастітко. — М.: ТЕИС, 2002. — 591 с.

¹¹²Малахов С. Трансакционные издержки, экономический рост и предложение труда. Вопросы экономики. 2003. № 9. С. 49–61.

¹¹³Ляско А. Доверие и трансакционные издержки. Вопросы экономики. 2003. № 1. С. 42–51.

¹¹⁴ Шастітко А. Трансакционные издержки (содержание, оценка и взаимосвязь с проблемами трансформации). Вопросы экономики. 1997. №7. С. 65–77.

Дослідженням теоретичних, методологічних і методичних проблем трансакційних витрат займаються провідні українські вчені, серед яких С. Архієреєв, В. Гесць, В. Дементьев, Г. Калетнік, Б. Кваснюк, Г. Козаченко, Г. Семенов, В. Новицький, А. Ткач, А. Чухно тощо. Завдяки їх роботам набули розвитку питання місця та ролі трансакційних витрат у процесах ринкової трансформації економіки України, формування її інституціональних структур. Однак дослідженню ролі і значення трансакційних витрат в агробізнесі не приділено ще достатньо уваги.

З цього приводу ряд авторів¹¹⁵ зазначають, що дотепер термін «трансакційні витрати» ще мало використовується в аграрній науці, і його розкриття у контексті галузевих принципів, особливо емпірична складова, має характер новизни¹¹⁶.

Першим поняття трансакційних витрат ввів Р. Коуз. Він зазначав, що трансакційні витрати є наслідком користування ринкового механізму в умовах «необхідності проведення переговорів, здійснення взаємозв'язку й усунення розбіжностей»¹¹⁷.

К. Ерроу вважав трансакційні витрати «витратами, що підтримують економічні системи на ходу»¹¹⁸.

У свою чергу, С. Малахов вважав їх «соціальними втратами», що «прискорюють негативні наслідки» і «можуть бути потужним інфляційним фактором»¹¹⁹.

А. Шаститко підкреслював, що «трансакційні витрати являють собою цінність ресурсів, що використовують під час розв'язання проблем координації та розподільних конфліктів у рамках і з приводу «правил гри» різного рівня»¹²⁰.

Можна однозначно стверджувати, що пропускати повз увагу трансакційні витрати в економічних процесах не можна, потрібно

¹¹⁵ Калетнік Г. М. Інститути інфраструктури та ціноутворення у розвитку аграрного ринку: регіональний аспект / Г. М. Калетнік, О. Г. Шпикуляк, Г. О. Пчелянська: монографія. — Вінниця : ТОВ «Фірма «Планер», 2012. — 324 с.

¹¹⁶ Калетнік Г. М. Інститути інфраструктури та ціноутворення у розвитку аграрного ринку: регіональний аспект / Г. М. Калетнік, О. Г. Шпикуляк, Г. О. Пчелянська: монографія. — Вінниця : ТОВ «Фірма «Планер», 2012. — 324 с.

¹¹⁷ Коуз Р. Фирма, рынок и право / Р. Коуз. [пер. з англ. Б. Пинскер]; под ред. Р. Капелюшниковой — М.: Новое издательство, 2007. — 224 с.

¹¹⁸ Arrow K.J. Political and economic evolution of social effect sandext emalities. — In: The analis ysof publicoutput. Ed. ByMargolis J., N.Y., 1970.

¹¹⁹ Малахов С. Трансакционные издержки и макроэкономическое равновесие. Вопросы экономики. 1998. С. 78–97.

¹²⁰ Шаститко А. Е. Предметно-методологические особенности новой институциональной экономической теории. Вопросы экономики. 2003. № 1. С. 24 — 41.

формувати механізм їх регулювання, кількісної оцінки та шукати шляхи їх мінімізації та економічної оптимальності.

Я.П. Іщенко вважає, що першоосновою трансакційних витрат є витрати, які пов'язані з укладанням різних контрактів, але дані витрати вимагають також інші види діяльності — пошук потрібної інформації, правовий захист, наукове забезпечення, правовий захист тощо.¹²¹

На думку І.Г. Костирко, трансакційні витрати — витрати по здійсненню операцій — дій фізичних і юридичних осіб, спрямованих на встановлення, зміну та припинення цивільних прав та обов'язків. Включають витрати на одержання необхідної інформації про ціни та якість товарів, а також витрати, пов'язані з веденням переговорів, оформленням контрактів та укладенням угод, контролем за їх виконанням і юридичним захистом прав власника у разі їх порушення¹²².

Розкриття теоретичного змісту категорії трансакційних витрат вимагає визначення сутності поняття «трансакції». Термін «трансакція» походить від латинського *transaction* (здійснення, договір) і має подвійне тлумачення: по-перше, як банківська операція, яка полягає в переведенні коштів з одного рахунка на інший; по-друге, операція, угода, що супроводжується передачею прав власності.

Якщо звернутися до англійського слова «трансакція» (*transaction*), то в ньому можна виділити дві складові частини. «Транс» (*trans*) у даному контексті означає «між», «акція» (*action*) — «дія». Це означає, що найближче за змістом до цього іноземного терміна є українське слово «взаємодія». Ключовим у даному випадку є відмінність трансакції від більш широкого поняття — «операція».

Американський вчений О. Вільямсон¹²³ вважав, що трансакційні витрати — це вартість проектування обговорення та страхування гарантій умов угоди, витрати пов'язані з поганою адаптацією до непередбачуваних подій і мають місце з порушенням відповідності механізму угод обставинам їх реалізації організаційні та експлуатаційні витрати пов'язані з використанням певних структур управління з метою усунення конфліктних ситуацій витрати пов'язані зі страхуванням точного виконання контрактних зобов'язань. Він стверджував, що

¹²¹ Іщенко Я.П. Уточнення поняття трансакційних витрат та проблеми їх обліку. Економічні науки. Сер. : Облік і фінанси. 2013. Вип. 10(3). С. 489-493.

¹²² Костирко І.Г. До питання обліку трансакційних витрат. Економічні науки . 2012 №9.

¹²³ Уильямсон О. Экономические институты капитализма. Фирмы, рынки и отношенческая контрактация / О. Уильямсон. — СПб.: Лениздат, 1996. — 476 с.

доцільно було б поділити трансакційні витрати на два види — витрати понесені до укладання угоди (ex ante) і витрати після укладання угоди (ex post). На його думку, до витрат ex ante слід віднести витрати на пошук інформації включаючи витрати на збір даних про потенційного партнера, про ситуацію на ринку, а також витрати, пов'язані з неповнотою й недосконалістю такої інформації; витрати на проведення переговорів щодо умов обміну; витрати необхідні для визначення якості товарів та послуг, а до витрат ex post: витрати на моніторинг, витрати пов'язані з контролем дотримання умов угоди та попередження ухилення від цих умов; витрати, пов'язані із захистом прав власності, включаючи витрати на утримання судів, арбітражу, витрати часу і ресурсів, потрібних для відновлення порушених у процесі виконання контракту прав, а також витрати через незалежну специфікацію прав власності та ненадійний захист; витрати на захист від третіх осіб потрібні для захисту від претензій держави, злочинних угруповань на частину прибутку, отриманого в результаті угоди.

Найбільш поширеним є підхід, за яким трансакцією є добровільна ринкова угода, спільна економічна дія, здійснена за згодою сторін. Як зазначає І. П. Булеев, розрізняють ринкові трансакції (за межами фірми) і внутрішньофірмові трансакції (колективна робота персоналу всіх служб, яка забезпечує економічну діяльність усієї фірми в цілому)¹²⁴.

Як бачимо, в рамках теорії немає одностайності щодо пояснення природи трансакційних витрат. На думку Т. Н. Соуренко, трансакційні витрати являють собою затрати обміну об'єктами власності, особливо інформацією, в рамках здійснення акта обміну, вони забезпечують взаємодію економічних агентів, це витрати координації діяльності суб'єктів господарювання в ринкових і неринкових секторах економічної системи¹²⁵.

П. В. Брінь¹²⁶ пов'язує трансакційні витрати з відносинами вертикальної інтеграції, виокремлюючи серед трансакційних витрат витрати на пошук інформації; витрати на ведення переговорів та укладання контракту; витрати виміру кількості й якості; витрати щодо специфікації та захисту прав власності; витрати опортуністичної поведінки (ухилення, вимагання).

¹²⁴Булеев И. П. Сущность трансакционных издержек в рыночной экономике. Научные труды ДонНТУ. Серия: Экономическая. Вып.70. 2004. С.101–106.

¹²⁵Соуренко Т. Н. Противоречия в системе экономических интересов. Экономический вестник Ростовского государственного университета. 2006. № 1. С. 164–168.

¹²⁶Брінь П. В. Трансакційні витрати при використанні стратегії вертикальної інтеграції. Наукові праці ДонНТУ. Серія: Економічна. Вип. 31–2. 2007. С. 122–128.

О. П. Власенко вважає, що рівень і структура витрат, обумовлених трансакціями, залежить від повноти та достовірності інформації про ринок, від професіоналізму учасників договірної процесу, юридичного забезпечення угод і повноти їх виконання¹²⁷. Відповідно, повнота і рівень доступності інформації для учасників контрактних відносин є вихідною базою для прийняття ефективних управлінських рішень.

Аналізуючи трансакційний сектор України, С. Архієреєв пов'язує трансакційні витрати з витратами обміну прав власності. Під витратами обміну прав власності він розуміє витрати здійснення розрахунків; витрати специфікації прав власності; витрати укладення контрактів; витрати боротьби з опортуністичною поведінкою тощо¹²⁸.

На переконання О. Шпикуляка, «трансакційними є витрати, які виникають у процесі обміну, укладання і виконання угод, а також захисту прав. Це невиробничі витрати, які зумовлені інституціональними умовами функціонування і взаємодії фірм. До них також потрібно віднести витрати на інформаційне забезпечення функціонування підприємства, аналіз ринкової кон'юнктури, витрати на ведення переговорів. Головним чином — це усі витрати, які пов'язані з контрактними нематеріальними відносинами»¹²⁹. Ці відносини, на думку автора, з якою ми погоджуємося, також слід розділяти на дві категорії: формальні (закріплені у формальному праві) і неформальні (неписані норми і правила).

Звідси випливає, що інституційне забезпечення розвитку підприємницької діяльності повинно передбачати створення умов (формування відповідної інституціональної матриці, комбінації формальних і неформальних інститутів) для зменшення трансакційних витрат суб'єктів підприємницької діяльності.

Правдюк М.В.¹³⁰ наголошує, що трансакційні витрати як специфічний вид витрат суб'єктів господарювання розсіяні між витратами підприємства і знаходиться поза межами цілеспрямованого

¹²⁷Власенко О. П. Управління трансакційними витратами в агробізнесі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец.08.00.04 — економіка та управління підприємствами / О. П. Власенко. — Житомир, 2009. — 20 с.

¹²⁸Архієреєв С. И. Трансакционные издержки и неравенство в условиях рыночной трансформации./ С. И. Архієреєв. — Х.: БизнесИнформ, 2000. — 288 с.

¹²⁹Шпикуляк О. Г. Інституції аграрного ринку: монографія / Шпикуляк О. Г. — К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2009. — 480 с.

¹³⁰Правдюк М.В., Правдюк Н.Л. Якість облікової інформації: сутність та методика оцінки. Облік і фінанси. 2016. № 2. С. 57-64.

управлінського впливу, а це вимагає раціональних методів управління та проведення аналізу витрат.

Констатуючи факт, що сьогодні в теорії і методології інституціоналізму відсутнє єдине загальновизнане наукою визначення суті трансакційних витрат, ґрунтуючись на наукових розробках українських і зарубіжних вчених, ми розглядатимемо трансакційні витрати суб'єктів господарювання аграрного сектору як витрати, що виникають у процесі економічного обміну та пов'язані із затратами, зумовленими пошуком інформації, вивченням ринку, укладанням контрактів, захистом прав власності та ін.

У контексті нашого дослідження під трансакційними витратами сільськогосподарських виробників слід розуміти які-небудь вкладання зусиль і затрат, що супроводжують будь-які взаємодії людей (підприємців), котрі створюють попит і пропозицію товарів. Це затрати щодо здійснення обмінних операцій, зусилля щодо знаходження партнерів і встановлення контакту та взаємодії. Іншими словами, це — зусилля, спрямовані на досягнення і гарантування учасникам їх цілей через реалізацію обмінних операцій; зусилля на пошук можливостей або подолання перешкод в економічному обміні.

Опрацювання літературних джерел дає підстави зробити висновок про відсутність у сучасній інституціональній теорії єдиної загальновизнаної класифікації трансакційних витрат. Погоджуємось з думкою А. Шастітка, що «множинність видів трансакційних витрат є наслідком множинності підходів до вивчення даної проблеми»¹³¹.

Автори монографії¹³² виділяють складники, на які найбільше зверталася увага: витрати опортуністичної поведінки економічних агентів — О. Вільямсон; інформаційні витрати — Дж. Стіглер; витрати, пов'язані зі збором та обробкою інформації, проведенням переговорів і прийняттям рішень, контролем та юридичним захистом виконання контрактів в умовах ринку — Р. Коуз; витрати колективного прийняття рішень — Г. Хансманн.

¹³¹ Шастітко А. Трансакционные издержки (содержание, оценка и взаимосвязь с проблемами трансформации). Вопросы экономики. 1997. №7. С. 65–77.

¹³² Калетнік Г. М. Інститути інфраструктури та ціноутворення у розвитку аграрного ринку: регіональний аспект / Г. М. Калетнік, О. Г. Шпикуляк, Г. О. Пчелянська: монографія. — Вінниця : ТОВ «Фірма «Планер», 2012. — 324 с.

Констатуючи той факт, що на сьогодні так і не сформульовано загальноприйнятої класифікації трансакційних витрат, погоджуємося з підходом О. Вільямсона.¹³³

Грунтуючись на сформульованому О. Вільямсоном підході, яким як етапи укладання угоди було виділено пошук партнера, узгодження інтересів, оформлення угоди, контроль за її виконанням, можна запропонувати наступну класифікацію трансакційних витрат, наведену в додатку Ж.

Найпоширенішою в сучасній неінституціональній літературі типологією трансакційних витрат вважається класифікація, запропонована Р. Капелюшниковим¹³⁴:

- витрати пошуку інформації, що включають витрати часу і ресурсів на аналіз ринку, пошук покупців і продавців;

- витрати ведення переговорів, значні кошти відраховуються на дослідження умов економічної взаємодії, на укладання й оформлення контрактів;

- витрати виміру, що являють собою витрати на вимірювальну техніку, безпосередньо на процес вимірювання, затрати з приводу захисту від помилок виміру;

- витрати специфікації і захисту прав власності, що включають витрати на утримання судів, арбітражу, витрати часу і ресурсів на відновлення порушених прав;

- витрати опортуністичної поведінки, що була досліджена ще у вченнях О. Вільямсона. Така поведінка характеризується ухилянням від умов контракту, тобто приклади обману, марної втрати часу;

- витрати політизації, що являють собою відсутність гарантій ефективності чи вигідності прийнятих більшістю рішень.

Трансакційні витрати суб'єктів господарювання в аграрному секторі мають свої особливості, визначені специфікою цього сектору економіки. До трансакційних витрат, що виникають у процесі закупівель деякої сільськогосподарської продукції, варто відносити вартість ресурсів, використаних для пошуку й оцінки торгових партнерів, проведення переговорів про умови постачання; основну та додаткову заробітну плату з відрахуваннями на соціальні заходи експедиторів та інших працівників; витрати на відрядження та

¹³³ Уильямсон О. Экономические институты капитализма. Фирмы, рынки и отношенческая контрактація / О. Уильямсон. — СПб.: Лениздат, 1996. — 476 с.

¹³⁴Капелюшников Р. Экономическая теория прав собственности (методология, основные понятия, круг проблем). URL: <http://ecsocman.edu.ru/db/msg/4463>.

переміщення працівників, зайнятих пошуком інформації про наявність необхідної сировинної бази, певної якості й асортименту та за прийнятною ціною, а також укладанням договорів; витрати на контроль за надходженням готової сільськогосподарської продукції; витрати на перевірку якості придбаних товарів, тобто на їх лабораторний аналіз; витрати на сплату дозволів за право роботи з різними матеріально-технічними ресурсами.

До трансакційних витрат процесу виробництва сільськогосподарської продукції варто віднести не безпосередньо витрати, пов'язані з технологічним процесом виробництва продукції, а наприклад, нараховану орендну плату за земельні паї, основні засоби й інші необоротні активи, що використовуються підприємством на умовах оренди для потреб виробництва сільськогосподарської продукції.

До витрат, що виникають у процесі збуту продукції, відносяться витрати на підписання договорів, витрати на рекламу та дослідження ринку та матеріально-технічних ресурсів, необхідних для їх виробництва, витрати у сумі сплачених коштів за тендерну документацію, за послуги кур'єрської пошти та реєстраційний збір за проведення біржових торгів.

Підвищення ефективності функціонування підприємств, у тому числі й аграрної сфери, вимагає достовірної інформації не тільки про ті витрати, що зумовлені технологічним процесом, але й про ті, що супроводжують процес здійснення трансакцій. Стрімка зміна цін на аграрному ринку призводить до невизначеності, що ускладнює процес прийняття рішень як виробниками, так і споживачами аграрної продукції. На думку В. С. Литвиненка, саме невизначеність є однією з ключових особливостей аграрного ринку, що заважає учасникам обміну приймати раціональні рішення і призводить до високих трансакційних витрат¹³⁵.

Цілком погоджуємося з думкою О. Шпикуляка, який зазначає, що у вітчизняній економіці інформаційна складова бізнесу не вважається пріоритетною через низьку культуру підприємництва¹³⁶. Разом з тим, нам представляється, що по мірі диверсифікації підприємницької діяльності і зростання потреб у послугах, основою яких є знання й

¹³⁵ Литвиненко В. С. Вплив трансакційних витрат на ефективність діяльності сільськогосподарського підприємства. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. 2010. Вип. 154. Ч. 3. URL : <http://www.nb>

¹³⁶ Шпикуляк О. Г. Інституції аграрного ринку: монографія / Шпикуляк О. Г. — К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2009. — 480 с.

інформація, трансакційні витрати не обов'язково зростатимуть, а навіть можуть скорочуватись. Наша позиція пояснюється тим, що диверсифікація підприємницької діяльності, поява нових форм підприємництва, орієнтованих на забезпечення просування товарів від виробника до споживача, розбудова підприємницької інфраструктури сприятиме зменшенню невизначеності умов підприємництва, зменшенню витрат, які пов'язані з пошуком інформації, вивченням ринку, укладанням контрактів і контролем за їх виконанням, судовим захистом прав власності, страхуванням від різноманітних ризиків. Таким чином, в глобальному вимірі, створення умов для диверсифікації форм підприємництва в аграрній сфері сприятиме економії трансакційних витрат суб'єктів господарювання і сприятиме зростанню їх конкурентоспроможності (табл. 1.8).

Таблиця 1.8

Вплив процесів диверсифікації форм підприємництва в агробізнесі на величину трансакційних витрат

Напрями (фактори) впливу диверсифікації форм підприємництва в агробізнесі	
Збільшення величини трансакційних витрат	Зменшення величини трансакційних витрат
Додаткові витрати на оплату послуг посередницьких форм підприємництва	Уніфікація умов і процедур укладання контрактів
Витрати на спеціалізоване інформаційно-бухгалтерське обслуговування	Розбудова ринкової інфраструктури, що скорочує витрати на пошук партнерів
Додаткові витрати на страхові послуги	Поява спеціалізованих форм підприємницької діяльності, орієнтованої на посередницькі функції
Оплата послуг з сертифікації та ліцензування	Об'єднання дрібних товаровиробників у збутові кооперативи

Джерело: укладено авторами на основі опрацювання літературних джерел

Отримані висновки дають можливість зробити припущення, що в якості форми економії трансакційних витрат можна розглядати розвиток інфраструктурного забезпечення агровиробничої сфери. Звідси випливає, що інституційне забезпечення підприємництва в аграрній сфері повинно створювати умови для розвитку його інфраструктури, яка, за визначенням Т. Стройко¹³⁷, об'єднує види діяльності, котрі надають виробничі послуги матеріальному виробництву, послуги та

¹³⁷ Стройко Т. В. Інфраструктурне забезпечення сталого розвитку агропродовольчої сфери: національні пріоритети: Монографія / Т. В. Стройко — Миколаїв: Дизайн та Поліграфія, 2012. — 352с.

духовні блага для населення, забезпечують економічний оборот у народному господарстві, створюють умови для охорони і відтворення довкілля.

Погоджуємося з думкою В. П. Красовського, що найбільш загальна функція інфраструктури в системі відтворення виражається переважно у виробничих і невиробничих послугах, забезпеченні переміщення і зберігання матеріальної продукції¹³⁸.

Очевидно, що значна частина інфраструктурних витрат (особливо ринкової та інституціональної інфраструктури) співпадає по своїй сутності з трансакційними витратами (табл. 1.9).

Таблиця 1.9

Складові інфраструктури аграрної сфери

Інфраструктура аграрної сфери			
Виробнича інфраструктура	Ринкова (збутова) інфраструктура	Соціальна інфраструктура	Інституціональна інфраструктура
Матеріально-технічне забезпечення галузі, будівництво, інженерна інфраструктура, обслуговуючі сільськогосподарські кооперативи	Товарні біржі, брокерські контори, аукціони, агроторговельні дома, оптово-продовольчі ринки, ярмарки	Установи освіти, культури, об'єкти охорони здоров'я, підприємства торгівлі, громадського харчування, побутового обслуговування, житловий фонд сільських територій	Державне управління та регулювання галузі, інноваційна інфраструктура, інвестиційна, фінансово-кредитна, страхова

Джерело: укладено авторами на основі опрацювання літературних джерел

Окреме місце в інституціональній теорії посідає проблема вимірювання трансакційних витрат. Тут важко не погодитись із твердженням, що в теорії трансакційних витрат зроблено значно більше зрозумілих обґрунтувань, ніж у дослідженнях практичної їх природи емпіричним шляхом¹³⁹. Дійсно, відсутність відповідної методології обліку, аналізу і шкали вимірників, категоріального розмежування показників поки що не дозволяє розв'язати задачу вимірювання трансакційних витрат. У цьому плані загальновідомим є висновок Дж.

¹³⁸ Стройко Т. В. Інфраструктурне забезпечення сталого розвитку агропродовольчої сфери: національні пріоритети: Монографія / Т. В. Стройко — Миколаїв: Дизайн та Поліграфія, 2012. — 352с.

¹³⁹ Шпикуляк О. Г. Інституції аграрного ринку: монографія / Шпикуляк О. Г. — К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2009. — 480 с.

Воліса і Д. Норта, які, оцінюючи розмір трансакційних витрат на ринку США, виявили, що понад 45% національного доходу припадає на трансакції. За їхніми оцінками, доля трансакційних послуг, що надаються приватним сектором, у ВВП США збільшилась з 23% у 1870 р. до 41% у 1970 р.; що надаються державою — з 3,6% у 1870 р. до 13,9% у 1970 р. Загальне зростання склало з 26,1% до 54,7%¹⁴⁰.

Переосмислення наукової спадщини наштовхує на думку про подібність категорії трансакційних витрат до запропонованої К. Марксом категорії «непродуктивних витрат», які, на відміну від «продуктивних», не створюють додаткової вартості, а тільки «відбирають», відволікають частину новоствореної вартості. Звідси, якщо слідувати за К. Марксом¹⁴¹, суспільство має прагнути до мінімізації непродуктивних, а значить, і трансакційних витрат.

Разом з тим, дослідження Дж. Воліса і Д. Норта¹⁴² показали значне зростання трансакційних витрат в американській економіці за останні два століття. Враховуючи ці наукові висновки, які поки що ніхто не спростував, слід розуміти, що величина трансакційних витрат перебуває під різноспрямованим впливом двох об'єктивних тенденцій. З одного боку, розбудова ринкової інфраструктури, поява нових форм підприємництва, орієнтованих на зменшення витрат пошуку інформації, уніфікацію умов укладання контрактів, прискоренню просування товару до споживача має сприяти економії трансакційних витрат.

З іншого боку, поява додаткових підприємницьких структур, спілок, форм господарювання, спеціалізованих на чітко визначених окремих ланках просування товару до споживача («з лану — до столу»), дослідженні кон'юнктури ринку, особливостей попиту на окремі товари, страхуванні, оцінці, інформаційно-бухгалтерському обслуговуванні тощо, сприятиме зростанню трансакційних витрат.

Творче узагальнення наукових досліджень проблеми мінімізації рівня трансакційних витрат в економічній системі, зокрема й у аграрному секторі економіки, дають можливість систематизувати чинники, що впливають на них (табл. 1.10).

¹⁴⁰Wallis J.J., North D.C. Measuring the transactional sector in American economy, 1870-1970. — In: Long-term factors in American economic growth. Ed. by Engerman S., Chicago, 1986.

¹⁴¹Маркс К. Капитал / Предисл. Ф. Энгельса. — М.: Политиздат, 1983 -Т. 3, Кн. 3. Ч. 2. Процесс капиталистического производства, взятый в целом / Изд. под ред. Ф. Энгельса. — 1986. — 509-1079 с.

¹⁴²Wallis J.J., North D.C. Measuring the transactional sector in American economy, 1870-1970. — In: Long-term factors in American economic growth. Ed. by Engerman S., Chicago, 1986.

Чинники мінімізації трансакційних витрат в аграрному секторі

Чинник	Зміст
Державна політика	Використовуючи свої повноваження для збирання й обробки інформації, держава повинна забезпечувати нею суб'єктів економічної взаємодії задля зниження рівня інформаційної невизначеності. Дані заходи призведуть до мінімізації трансакційних витрат.
Розвиток інформаційних технологій	Розвиток різноманітних інформаційних технологій, автоматизація багатьох процесів на підприємствах, в тому числі агропромислового комплексу, раціоналізують трансакційні витрати.
Врахування трансакційної складової у фінансовому аналізі	Максимальне дослідження потенційної економічної взаємодії, оцінка раціональності прийнятих рішень, умов контракту. Вивчення даного питання та здійснення необхідних заходів захистить сторони від помилок, а, відтак, пов'язаних з ними витрат.
Розвиток різноманітних форм і видів підприємницької діяльності	Створення умов для розвитку різноманітних форм і видів підприємницької діяльності в аграрному секторі сприятиме зменшенню витрат суб'єктів господарювання на просування своєї продукції до споживача

Джерело: укладено авторами на основі опрацювання літературних джерел

Зниження трансакційних витрат аграрних підприємств може бути досягнуто шляхом:

- ретельного вивчення та нагромадження інформації щодо потенційних клієнтів, конкурентів, груп стратегічного впливу, яких при здійсненні трансакцій можна розглядати як імовірних партнерів в агробізнесі;

- додержання правових нормативних актів, які регламентують підготовку й юридичне оформлення ринкових трансакцій;

- створення умов для розвитку різноманітних форм і видів підприємницької діяльності в аграрному секторі, що сприятиме зменшенню витрат суб'єктів господарювання на просування своєї продукції до кінцевого споживача.

Наявність інформації про діяльність різноманітних торгово-посередницьких закладів, обслуговуючих кооперативів, кредитних спілок, заготівельних пунктів, оптових ринків, закупівельні ціни може докорінно змінити умови невизначеності, в яких сьогодні діють виробники сільськогосподарської продукції.

Підсумовуючи викладене, зазначимо: дослідження показали, що величина трансакційних витрат перебуває під різноспрямованим впливом двох об'єктивних тенденцій, які повинні враховуватись при розробці засад інституційного забезпечення розвитку підприємництва в аграрній сфері.

1.3. Теоретичне обґрунтування оцінки інституційного забезпечення підприємницької діяльності

Глибоке пізнання сутності будь-якого явища, зокрема й підприємництва, вимагає ґрунтовного економічного аналізу його елементів, який дозволить розкрити всю сукупність їх складних взаємозв'язків і взаємозалежностей. Це передбачає використання комплексу загальнонаукових і спеціальних методів (Додатки И, К).

В нашому дослідженні підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки загальнонаукові методи пізнання доповнені застосуванням ключових понять і категорій інституціональної теорії (формальні й неформальні інститути, механізм примусу, трансакційні витрати тощо). Сутність інституційного підходу до дослідження підприємництва представлена нами в додатку Л.

Слід констатувати, що серед українських науковців немає єдності і в розумінні категорії «інституційне забезпечення» підприємницької діяльності. Складовими системи інституційного забезпечення одні науковці, наприклад З. Варналій, О. Панасюк¹⁴³, вважають інституційно-правове, інституційно-організаційне й інституційно-кадрове забезпечення.

Інші, наприклад А. Мельник, до складових елементів архітектоніки інституційного забезпечення відносять його підсистеми, інститути, інституції, механізми реалізації, важелі та інструменти впливу¹⁴⁴.

Автори Г. М. Калетнік, О. Г. Шпикулякта інші науковці¹⁴⁵ вважають, що «інституційне забезпечення, в першу чергу, залежить від позиції держави та ідеології державного менеджменту, оскільки держава в особі створених нею інститутів є монополістом щодо інституту влади, а в окремих випадках — управління. Саме ці два базисних інститути, — зазначають автори, — складають основу інституційного забезпечення

¹⁴³ Варналій З. Інституційне забезпечення конкурентного розвитку підприємництва в Україні. Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. №124/125. 2011. С.25 — 28.

¹⁴⁴ Мельник А. Система інституційного забезпечення структурної трансформації національної економіки: сутнісні характеристики та проблеми формування. Вісник ТНЕУ. 2012. № 2. С.7–17.

¹⁴⁵ Калетнік Г. М. Розвиток малого підприємництва в аграрній сфері України. Трансформаційна динаміка розвитку агропромислового виробництва: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції 25–26 квітня 2013 року. Вінниця : ВНАУ, 2013. С. 3–6.

функціонування і регулювання аграрного ринку». З цією позицією цілком узгоджується висновок, який ми теж поділяємо, що «важливим інституційним обмеженням економічних реформ стала також слабкість держави, яка виявляється у неефективному виконанні нею функцій специфікації і захисту прав власності та контрактів»¹⁴⁶.

Узагальнюючи підходи різних авторів до категорії «інституційне забезпечення» підприємницької діяльності в аграрній сфері, пропонуємо наступне бачення сутності та складових цього процесу (рис. 1.9).

Рис. 1.9. Складові інституційного забезпечення підприємницької діяльності в аграрній сфері

Джерело: сформовано авторами на основі опрацювання літературних джерел

Інституційне забезпечення розвитку підприємницької діяльності в аграрній сфері — це створення, розвиток й удосконалення формальних і неформальних інститутів, а також механізмів примусу, головним суб'єктом якого виступає держава.

¹⁴⁶Еволюція ринкових інститутів в Україні: монографія: у 2 ч. Ч. 2/ [В. В. Небрат, Н. А. Супрун та ін.]; за ред. канд. екон. наук В. В. Небрат; НАН України; Ін-т екон. та прогноз. — К., 2012. — 460с.

Метою інституційного забезпечення підприємницької діяльності в аграрній сфері є не тільки створення умов для ведення бізнесу, але й сільський розвиток, який означає цілеспрямовану зміну інституційних, економічних, екологічних, демографічних, соціальних, культурних, побутових та інших факторів, котрі забезпечують зростання рівня й якості життя сільського населення.

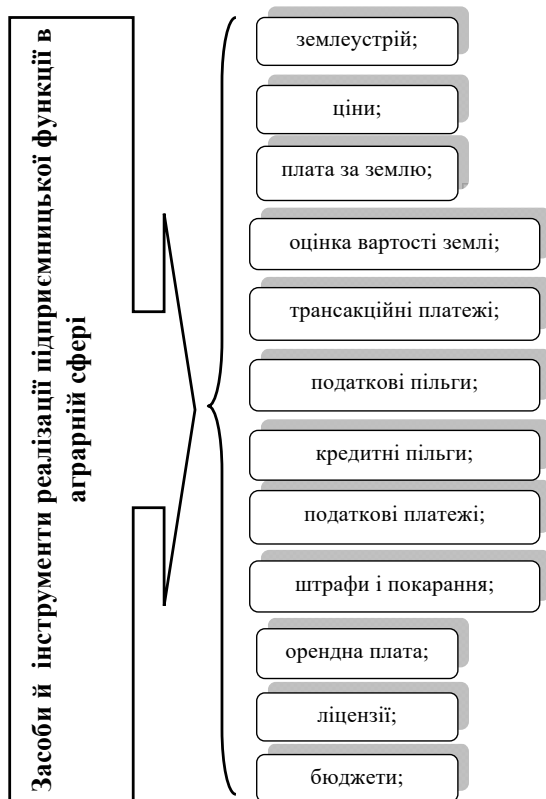

Рис. 1.10. Засоби й інструменти реалізації підприємницької функції в аграрній сфері

Джерело : сформовано авторами на основі опрацювання літературних джерел

Погоджуємося з думкою К. К. Чарахчян¹⁴⁷, що серед економічних інститутів, які виступають найбільш явними об'єктами державного

¹⁴⁷Чарахчян К. К. Экономические институты, как субъекты и объекты государственного регулирования. Наукові праці ДонНТУ. Серія: Економічна, 2006. Вип. 103-3. С. 67–72.

регулювання, слід виділяти правила укладання угод, нормативи (стандарти) якості товарів, правила ціноутворення, адже, відповідно до інституціональної теорії, лише створивши необхідні інституціональні умови, можна сподіватися на отримання ефекту інституційних змін, який може задовольнити суспільство і свідчити про ефективність державного регулювання розвитку економіки.

Разом з тим, не погоджуємося, що макроекономічні пропорції, які, без сумніву, є і повинні бути об'єктом державного регулювання, по своїй суті є економічними інститутами. На нашу думку, макроекономічні пропорції є об'єктом, важливою метою державного регулювання, але ставити їх в один ряд з базисними економічними інститутами, які структурують і визначають взаємодію економічних агентів, є помилковою позицією.

Формування державою інституційного середовища підприємницької діяльності повинно ґрунтуватися на певних принципах. Серед них доцільно виділити принципи взаємозв'язку елементів, структурної побудови, розвитку адаптивності до умов, що постійно змінюються.

Синтезуючи результати вищевикладених наукових положень інституціональної теорії, наукові пошуки вітчизняних економістів, наголосимо, що саме держава несе відповідальність за створення відповідних умов для реформування економіки, розвитку підприємництва тощо. Системоутворюючі елементи інституційного забезпечення підприємництва в аграрній сфері представлені у додатку 3.

Інституційне забезпечення підприємництва в аграрній сфері є складною багаторівневою системою.

«Правила гри», запроваджувані інститутами-органами загальної компетенції, реалізуються та контролюються суб'єктами управління, поширюються на такі інституціональні утворення — потенційні суб'єкти підприємницької діяльності в аграрній сфері (об'єкти управління та регулювання), як : домогосподарства (господарства населення); підприємства (сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства, кооперативи) ; сільське господарство (галузь) ; відносини міжгалузевого характеру (сільське господарство, галузі, що його обслуговують і постачають матеріально-технічні ресурси).

Запроваджувані «правила гри» втілюються шляхом реалізації певного механізму, який містить свої складові частини (рис.1.11).

Розбудова системи інституційного забезпечення підприємництва в аграрній сфері повинна ґрунтуватися на правильному використанні світового досвіду підтримки малого та середнього бізнесу, здатного реально задіяти підприємницький ресурс для модернізації аграрного сектору України. Тому для того, щоб стандартний набір заходів і механізмів підтримки підприємництва, який довів свою ефективність у багатьох зарубіжних країнах, міг забезпечити піднесення й ефективний розвиток підприємництва в аграрній сфері України, необхідні зусилля як представників самого аграрного бізнесу, так і громадянського суспільства, і, що найважливіше, частини державного апарату, здатної піднятися над непродуктивними рентними інтересами.

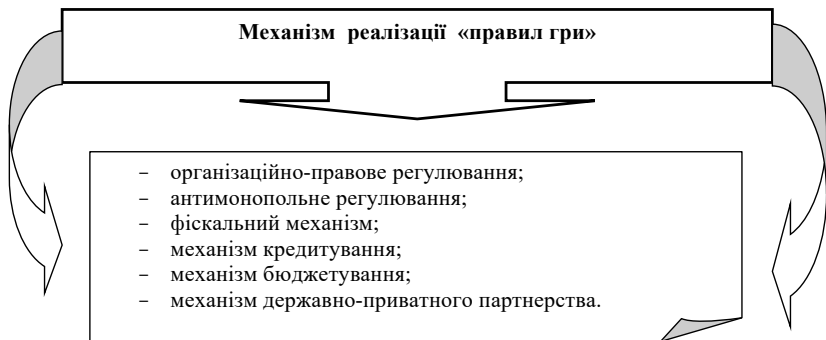

Рис.1.11. Механізм реалізації «правил гри», запроваджувані інститутами-органами загальної компетенції та його складові
Джерело : сформовано авторами на основі опрацювання літературних джерел

Для всіх форм підприємницької діяльності, незалежно від розміру підприємства (малого, середнього чи великого) загальними критеріями економічної ефективності слід розглядати показники економічного ефекту й ефективності. Саме загальні показники економічної ефективності (Додаток К) дають можливість визначити доцільність здійснення витрат у малий, середній або великий бізнес на селі, достатність підтримки його державою, повноту й адекватність інституційного забезпечення, враховують особливості конкретних форм підприємництва, інтереси зацікавлених сторін. Розглядаючи наведені в додатку К методи визначення економічної ефективності в якості класичних, зазначимо, що існують й інші підходи. Так, представники інституціоналізму, зокрема Є. В. Попов, М. В. Власов,

Г. Б. Клейнер, О. Г. Шпикуляк, дають можливість поглянути на феномен ефективності підприємницької діяльності з іншого боку, з точки зору використання сукупності інститутів, що забезпечують ефективну діяльність підприємства (табл. 1.11).

Таблиця 1.11

Інституціональні фактори ефективності підприємницької діяльності

Якості, необхідні для ефективного функціонування підприємства	Групи інститутів, що забезпечують дану якість підприємства
Цілісність підприємства Внутрішня консолідація й координація бізнес-процесів на підприємстві Вплив ринкових сигналів Соціальна відповідальність підприємства Зростання конкурентоспроможності, оптимізація виробничих процесів	Інститути мінімізації транзакційних витрат Інститути ефективного бізнес-планування, регулярного стратегічного менеджменту Інститути маркетингу, конкуренції, фондового ринку Інститути соціальної репутації компанії Інститути НІОКР, виробництво нових знань
Ендогенні	Екзогенні
Інститут фінансування виробництва знань Інститут перетворення знань Інститут екстернальних ефектів Інститут управління знаннями Інститут організації діяльності підприємства Інститут використання ресурсів	Інститут оцінки ризиків Інститут впливу ринкової ситуації Інститут компенсації нестачіресурсів Інститут агентської взаємодії Інститут ціноутворення на ринку нових знань Інститут довіри Інститут розподілу відповідальності між агентами

Джерело: ¹⁴⁸

Таким чином, ми розглядатимемо інституційне забезпечення розвитку підприємництва в аграрній сфері як сукупність заходів держави щодо формування відповідної інституційної матриці (формальних і неформальних інститутів, а також механізмів примусу), які створять умови для подальшого розвитку різноманітних форм підприємництва в аграрній сфері і сприятимуть розвиткові сільських територій. Постає питання визначення критеріїв відповідності досягнутого результату розвитку підприємництва означеним цілям державного управління.

¹⁴⁸ Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект: монографія / [Саблук П. Т., Шпикуляк О. Г., Курило Л. І. та ін.] — К. : ННЦ ІАЕ, 2010. — 706 с.

**Показники результативності інституційного забезпечення
розвитку підприємництва в аграрній сфері**

Створення умов для реалізації найважливіших функцій підприємництва				
новаторська	організаційна	господарська	соціальна	особистісна
Збільшення частки інноваційної продукції, випущеної підприємствами АПК; розбудова інформаційно-консультативної інфраструктури; побудова служби дорадництва	Зростання кількості суб'єктів підприємницької діяльності; обслуговуючих кооперативів, заготівельних організацій, баз для зберігання продукції, елеваторів, компаній з надання логістичних послуг; банківських установ, кредитних спілок, страхових компаній	Збільшення кількості виробленої продукції та якості наданих послуг; підвищення ефективності підприємницької діяльності; зменшення трансакційних витрат; збільшення кількості товарних бірж, оптових та роздрібних ринків, агроторгових домів, збутових кооперативів, виставок, ярмарків, аукціонів	Зростання показників: кількість шкіл, дитячих садків, лікарень, доріг, культурних закладів, доріг з твердим покриттям, доступ до мережі Internet, сучасного зв'язку	Збільшення доходів від підприємницької діяльності мешканців сільських територій; підвищення привабливості способу життя на сільських територіях; можливість самореалізації і всебічного розвитку

Джерело: укладено авторами на основі опрацювання літературних джерел

Такими критеріями можуть бути: зростання кількості суб'єктів підприємницької діяльності в аграрній сфері; збільшення кількості виробленої ними продукції та наданих послуг; підвищення ефективності підприємницької діяльності; зменшення трансакційних витрат (витрат, пов'язаних з укладанням контрактів); збільшення доходів від підприємницької діяльності мешканців сільських територій; підвищення привабливості способу життя на сільських територіях тощо (див. табл. 1.12).

При цьому взаємодія між формальними і неформальними інститутами повинна мати синергетичний ефект, сприяючи прискореному розвитку й урізноманітненню форм підприємницької діяльності. Це може бути досягнуто лише за умов відповідності новостворених нормативно-правових регуляторів усталеним в українському соціумі неформальним нормам — культурі, ментальності, релігійним традиціям.

Висновки до розділу 1

Наукова розвідка теоретико-методологічних засад дослідження інформаційного забезпечення управління підприємницькою діяльністю з позицій інституціоналізму дала можливість сформулювати наступні висновки:

1. Встановлено, що без належної системи інформаційного забезпечення, яка повинна підтримувати та обслуговувати суб'єктів ринкових відносин на всіх стадіях виробничого циклу, а також у всіх областях їх діяльності неможливо уявити належне функціонування ринку. Використання інноваційно-інформаційних технологій у сфері управління підприємництва забезпечує підвищення якості економічної інформації, її точність, об'єктивність і, як наслідок, можливість прийняття своєчасних управлінських рішень.

2. Визначено, що інформаційне забезпечення — це сукупність методів, засобів, способів та процесів щодо збору, обробки, узагальнення, зберігання та використання інформації, яка розглядається як інноваційна складова підприємства в системі управління сучасного підприємства.

3. З'ясовано, що інформаційне забезпечення включає сукупність системи показників : потоків інформації — варіантів організації документообігу; систем кодування та класифікації інформації; уніфіковану систему документації; різні інформаційні масиви (файли), що зберігаються в машині та на машинних носіях з різним ступенем організації.

4. Внаслідок опрацювання наукових джерел встановлено, що система інформаційного забезпечення управління може бути представлена як сукупність підсистем, що характеризують її складові: облікову, аналітичну, правову та інші.

5. Встановлено, що інформація повинна бути : високоякісною, вірогідною (мінімальна помилковість), повною, точною (відповідність реальним значенням стану справ), актуальною (свіжа інформація, не застаріла), цінною і корисною (відповідність меті, ситуації на ринку). 6.

6. Визначено мету інформаційного забезпечення аграрного підприємства, яка полягає у тому, щоб на основі сукупності зібраних вихідних даних отримати оброблену, агреговану інформацію, на основі якої здійснюється прийняття оптимальних управлінських рішень. Для досягнення даної мети необхідно розв'язати ряд визначених задач, до

яких належить: збір первинної інформації, її зберігання, розподіл між конкретними виконавцями та відділами, підготовка до обробки та власне обробка, структуризація, передача управлінському органу обробленої інформації, аналіз тощо.

7. У рамках інституціональної теорії накопичено інструментарій для аналізу багатьох явищ перехідної економіки, у тому числі генезису та розвитку підприємництва в аграрній сфері. Застосування інституційного підходу до дослідження феномену підприємництва ґрунтується на ідеї про те, що рушійними силами розвитку суспільства є певні інститути, які є формальними і неформальними регуляторами людської поведінки, зокрема й підприємницької діяльності. Базовими інститутами, від якості яких залежать умови здійснення підприємницької діяльності, є інститут державної влади, інститут права, інститут приватної власності, інститут контракції, інститут конкуренції.

8. Як економічна категорія «підприємництво в аграрній сфері» являє собою систему соціально-економічних і організаційно-економічних відносин між селянськими (фермерськими) господарствами, підприємствами різних організаційно-правових форм і державою з приводу отримання прибутку від виробництва сільськогосподарської продукції, її переробки, доставки кінцевому споживачеві, а також маркетингового, фінансового та консультативно-сервісного обслуговування зазначених видів діяльності з найменшими виробничими та трансакційними витратами.

9. Підприємництву в аграрній сфері притаманна низка особливостей: у ньому економічний процес відтворення завжди тісно переплітається із природним; надзвичайна роль землі як фактора виробництва; розбіжність робочого періоду з часом виробництва; це один з чинників забезпечення економічного зростання, підвищення зайнятості й рівня доходів населення сільських територій. Усі підприємства — суб'єкти аграрного підприємництва — тісно пов'язані із сільськогосподарськими виробниками. Можна виділити виробниче, комерційне, посередницьке, фінансове і страхове підприємництво як складові підприємницького бізнесу в аграрній сфері.

10. Основними неформальними інститутами, що впливають на підприємницьку діяльність, є культура, релігія, довіра, ментальність, які для жителів сільських територій мають особливе значення. Використання неформальних інститутів дає змогу підприємцям аграрної сфери розподілити ризик і збільшити дохід, знизити витрати на пошук

інформації, на укладання контракту, на захист прав власності. На аграрних ринках неписані «правила гри» часом можуть бути достатніми для регулювання підприємницької діяльності.

11. Обмін, який лежить в основі підприємницької діяльності, супроводжується певними витратами, котрі мають назву трансакційних. Система інститутів будь-якого суспільства покликана не тільки структурувати людську взаємодію, але й повинна сприяти економії трансакційних витрат. Таким чином, інституційне забезпечення розвитку підприємницької діяльності в аграрній сфері передбачає формування такої системи інститутів, яка б сприяла економії трансакційних витрат суб'єктів підприємництва в агробізнесі.

12. Пропускати повз увагу трансакційні витрати в економічних процесах не можна, потрібно формувати механізм їх регулювання, кількісної оцінки та шукати шляхи їх мінімізації та економічної оптимальності. Першоосновою трансакційних витрат є витрати, які пов'язані з укладанням різних контрактів, але дані витрати вимагають також інші види діяльності — пошук потрібної інформації, правовий захист, наукове забезпечення, правовий захист тощо.

11. Відсутність відповідної методології обліку, аналізу і шкали вимірників, категоріального розмежування показників поки що не дозволяє розв'язати задачу вартісного вимірювання трансакційних витрат. У той же час на основі аналізу тенденцій зміни структури та динаміки витрат суб'єктів підприємницької діяльності можна робити висновки про напрямок зміни: збільшення або зменшення величини трансакційних витрат. Величина трансакційних витрат перебуває під різноспрямованим впливом двох об'єктивних тенденцій. З одного боку, розбудова ринкової інфраструктури, поява нових форм підприємництва, орієнтованих на зменшення витрат пошуку інформації, уніфікацію умов укладання контрактів, прискоренню просування товару до споживача сприятиме економії трансакційних витрат. З іншого боку, поява додаткових підприємницьких структур, спілок, форм господарювання, спеціалізованих на чітко визначених окремих ланках просування товару до споживача («з лану — до столу»), дослідженні кон'юнктури ринку, особливостей попиту на окремі товари, страхуванні, оцінці, інформаційно-бухгалтерському обслуговуванні тощо, сприятиме зростанню трансакційних витрат. Тому обидві означені тенденції повинні враховуватись при розробці засад інституційного забезпечення підприємництва.

12. Інституційне забезпечення розвитку підприємництва в аграрній сфері розглядається в монографії як сукупність заходів держави щодо формування відповідної інституційної матриці (формальних і неформальних інститутів, а також механізмів примусу), які створять умови для подальшого розвитку різноманітних форм підприємництва в аграрній сфері. Запропоноване тлумачення сутності інституційного забезпечення розвитку підприємництва в аграрній сфері дозволяє виокремити низку показників, на досягнення яких повинна бути спрямована державна політика. Ці показники характеризують умови для реалізації найважливіших функцій підприємництва (новаторської, організаційної, господарської, соціальної, особистісної).

ІНСТИТУТИ ПРАВА ТА ЇХ ВПЛИВ НА УМОВИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АГРАРНІЙ СФЕРІ

2.1 Правові інститути та правові норми підприємницького права: зміст та завдання

Усі підприємства являють собою складні соціальні системи, всередині яких можна виділити дві складові: виробництво і управління. Ці складові підпорядковані одна одній і перебувають у певних відносинах між собою. Вихідним моментом їхньої взаємодії є цілі функціонування цих організаційних утворень, для досягнення яких система управління впливає на сферу виробництва. Існує і зворотній зв'язок між зазначеними складовими — зміни у сфері виробництва зумовлюють корегування управлінського процесу. Керівники підрозділів і підпорядковані їм працівники вступають у певні відносини, які визначаються як управлінські і виступають предметом менеджменту.¹⁴⁹

Суб'єкт і об'єкт управління перебувають у постійній динамічній взаємодії, в процесі якої виникають управлінські відносини. Взаємодіючи, суб'єкт і об'єкт утворюють процес управління. Об'єкт управлінських відносин¹⁵⁰ — забезпечення (у кінцевому підсумку— створення) оптимальних організаційних умов спільної, комбінованої діяльності людей, спрямованої, як відомо, на досягнення певного загального результату. Це означає, що управління, управлінські відносини виникають там, де здійснюється будь-яка безпосередньо суспільна або спільна праця, яка має форму суспільно-комбінованого процесу і не роз'єднаною працею самостійних виробників.

Однак, як зазначає Г.М.Калетнік, правовий аспект стосується всіх видів управлінських відносин¹⁵¹.

¹⁴⁹ Щєбликіна І.О. Основи менеджменту: навч. посібн. [для студ. вищ.навч. закл.] / І.О. Щєбликіна, Д.В. Грибова. — Мелітополь: Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2015. — 480 с.

¹⁵⁰ Державне управління: теорія та практика / В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, Ю. П. Битяк та ін. — Київ: Юрінком Інтер, 1998

¹⁵¹ Калетнік Г.М., Мазур А. Г., Кубай О. Г. Державне регулювання економіки: Навчальний посібник. — К.: «Хай-Тек Прес», 2011. — 428 с.

Правові приписи (норми) мають бути за відповідною ознакою згруповані у комплекси, переслідувати спільну мету, здійснювати управління суспільним життям. Таким комплексам Ж.–Л. Бержель дав назву «юридичні інститути» та зазначив, що юридичні інститути — це комплекси юридичних правил, що організовані навколо однієї центральної ідеї, які утворюють єдине ціле, впорядковане в систему та перманентне.¹⁵²

Одним з основних елементів системи галузі підприємницького права виступає правовий інститут (або ж інститут права). Адже поняття системи галузі права традиційно пов'язують з такими юридичними категоріями, як :

- по-перше, норма права;
- по-друге, правовий інститут;
- по-третє, підгалузь права.

Саме ці складові утворюють кожен окрему галузь права. Первісною складовою у системі права вважається норма права. Сукупність норм, об'єднаних спільним предметом правового регулювання, утворює у свою чергу правовий інститут.

Марченко Н.М.¹⁵³ у своєму підручнику звертає увагу на те, що у кожній країні діє безліч різноманітних за змістом і формою вираження юридичних норм, що служать загальним цілям і завданням. У загальній теорії права існують різні визначення правового інституту. Проте його поняття, незважаючи на те, що є одним із найуживаніших у юридичній літературі, остаточно не визначено. Так, інститути права визначаються як відносно відокремлені групи взаємопов'язаних між собою юридичних норм.

Зазначається, що кожний інститут призначений для регулювання самостійної відокремленої групи відносин. Він охоплює такий набір норм (дефінітивних, уповноважуючих, забороняючих та ін.) який би найбільш повно забезпечив регулювання суспільних відносин.¹⁵⁴

Дослідження наукових праць свідчить, що зміст категорії «правовий інститут» розглядається науковцями з різним тлумаченням (див.рис.2.1).

¹⁵² Бержель Ж. — Л. Общая теория права (под общ.ред. В. И . Даниленко)/ Ж. — Л. Бержель, 2000. — С. 315-317

¹⁵³ Марченко Н.М. Теория государства и права :учеб. / Н.М. Марченко. — М. : ТК Велби, Изд-во Проспект. 2006. — 640 с.

¹⁵⁴ Общая теория права и государства:учеб./под ред.В.В. Лазарева.-М.: Юрист,1999.- 517 с.

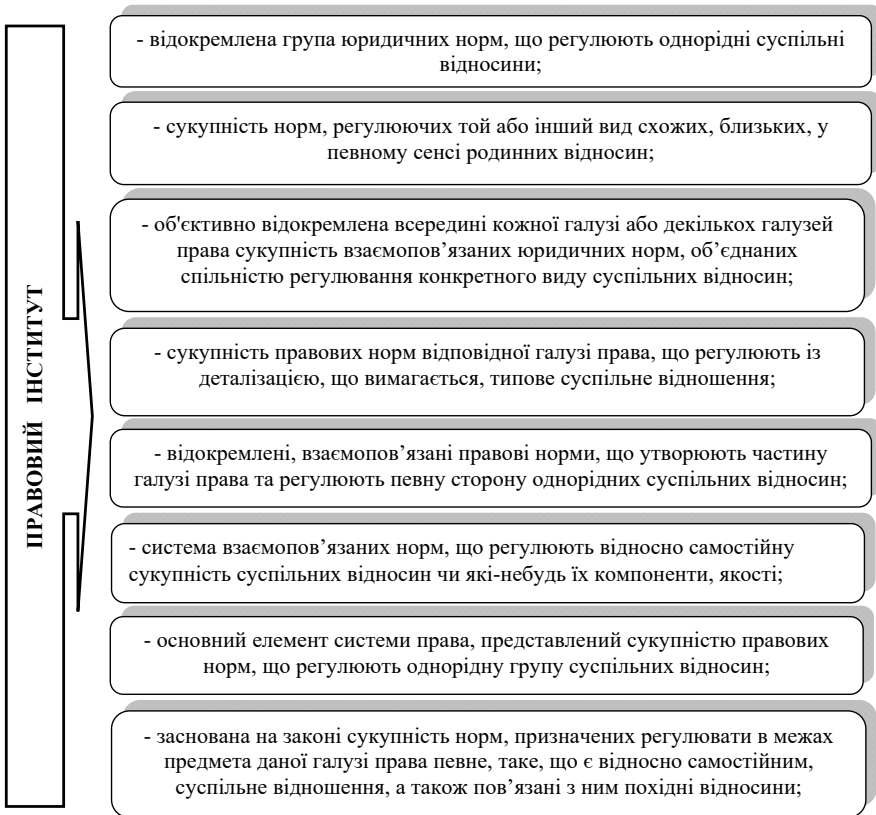

Рис. 2.1 Зміст категорії «правовий інститут»

Джерело: сформовано авторами на підставі :^{155,156,157,158,159,160,161,162}

¹⁵⁵ Большой юридический словарь/Под ред.Сухарева А.Я.,Зорькина В.Д.,Крутских В.Е. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 790 с.

¹⁵⁶Байтин М.И. Право и правовая система: вопросы соотношения.Право и политика. 2000. № 4. С. 4-15.

¹⁵⁷Керимов Д.А. Философские проблемы права / Д.А. Керимов. — М., 1972. -472 с.

¹⁵⁸Великий енциклопедичний юридичний словник/за ред.Ю.Шемшученка.- К.,2007.-992 с.

¹⁵⁹Общая теория права : учеб. для юрид. вузов / Ю.А. Дмитриев, И.Ф. Казьмин,В.В. Лаза-ревидр.:подред. С.А.Пиголкина. — 2-е изд., перераб. и доп. — М., 1995. — 384 с.

¹⁶⁰Гойман-Калинский И.В. Элементарные начала общей теории права : учебн. пособие / И.В. Гойман-Калинский. Г.И. Иванец, В И. Червонюк. — М. Право и закон, 2003. — 544 с.

¹⁶¹Якушев В.С. О понятии правового института. Правоведение.1970. № 6. С. 61-67.

¹⁶²Теория государства и права ; Учебник I Отв. ред.: Королев А.И., Явич Л.С. — Л. : Изд-во Ленингр. ун-та. 1982. — 382 с.

З наведеного можна зробити висновок, що правовий інститут, у першу чергу є сукупністю норм права та має двосторонню характеристику (рис. 2.2).

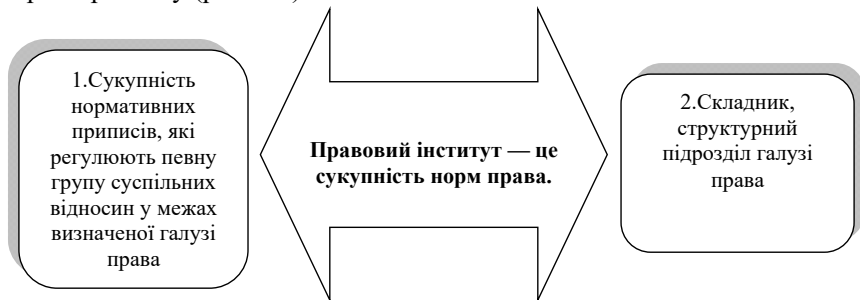

Рис. 2.2 Сутність правового інституту

Джерело : сформовано авторами

Так, на думку, Н. М. Пархоменко, яку ми підтримуємо, інститут права — це сукупність відокремлених, взаємопов'язаних правових норм, що утворюють частину галузі права та регулюють певну сторону однорідних суспільних відносин.¹⁶³

У відповідності до основ теорії держави та права¹⁶⁴, норми права створюють галузь права не безпосередньо, а через інститути. Відповідно, інститут права відрізняється від галузі права передусім за обсягом правового регулювання, він регулює не всю сукупність якісно однорідних суспільних відносин, а лише їх окремі сторони (наприклад, галузь конституційного права — має такі інститути як інститут громадянства, президента, виборчого права тощо; галузь екологічного права має інститути природокористування, охорони навколишнього природного середовища тощо).

Таким чином, інститут права є відображенням нормативності в праві, який визначається як регламентована та конкретизована правовим режимом цілісна сукупність однорідних юридичних норм, за допомогою яких здійснюється регулювання певної групи суспільних відносин через застосування відповідного методу правового регулювання з метою досягнення відповідної цілі. Власне тому

¹⁶³ Пархоменко Н. М . Джерела права: проблеми теорії та методології. Монографія /Н. М. Пархоменко. — К., 2008. — С. 198

¹⁶⁴ Теорія держави і права. Академ. курс : підручн. / за ред.О. В . Зайчука, Н. М . Оніщенко — К., 2006. — С. 388

правовий інститут як системно-структурна складова права впорядковує такі суспільні відносини, які підлягають нормативній регламентації правовими приписами, які входять до нього¹⁶⁵.

Ми погоджуємося з О.А. Лукашевим¹⁶⁶ у тому, що хоч би яким важливим не був окремих припис, що міститься у відповідній правовій нормі, він не може забезпечити закінчений та діючий режим впливу на суспільні відносини, що є предметом регулювання.

Це може статися лише в поєднанні та безпосередньому зв'язку з низкою таких же за природою норм. Звідси, як зазначають науковці¹⁶⁷, будь-якому правовому інституту властивий свій предмет правового регулювання, тобто це певне коло суспільних відносин, на які поширюється дія його норм.

Зважаючи на комплексний характер предмета правового регулювання підприємницького права й підприємницького законодавства, важливим є розгляд питання про поділ правових інститутів за сферою поширення, за галузевою належністю норм. Зважаючи на цей критерій, розрізняють галузеві й комплексні (міжгалузеві) правові інститути¹⁶⁸.

Г.М.Калетнік¹⁶⁹ вважає, що держава має право не тільки здійснювати державне регулювання економіки, вона зобов'язана це робити. Справедливість сказаного, зазначає науковець, підтверджує Хартія економічних прав і обов'язків держав, прийнята 12 грудня 1974 року на Пленарному засіданні XXIX сесії Генеральної Асамблеї ООН. Згідно ст.7 Хартії «кожна держава несе основну відповідальність за сприяння економічному, соціальному і культурному розвитку свого народу».

Науковці Вінницького національного аграрного університету¹⁷⁰, досліджуючи питання змісту, завдань та ролі державного регулювання

¹⁶⁵ Заморська Л.І. Інститут права як вираження правової нормативності та його властивості. Правове життя сучасної України : матеріали Міжнар.наук. конф. проф.-викл. та аспрант. складу (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.) / відп. за вип. В. М. Дрьомін ; НУ "ОЮА". Півд. регіон. центр НАПрН України. — Одеса : Фенікс, 2013. — Т. 1. — С. 79-81.

¹⁶⁶ Лукашев О.А. Система фінансового права: теоретичні проблеми розвитку і трансфор-мації : Дис. . докт. юрид. наук : 12.00.07 / О.А. Лукашев. — Х., 2011.-413 с.

¹⁶⁷ Байтин М.И. Система права: к продолжению дискуссии. Государство и право. 2003. № 1. С. 25-34.

¹⁶⁸ Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посібн. / П.М. Рабінович. — К. Атіка, 2001. — 176 с.

¹⁶⁹ Калетнік Г.М..Розвиток ринку сільськогосподарської продукції та формування продовольчої безпеки : монографія/ Г.М.Калетнік , О.В.Дармограй.-Вінниця.-2016.-266 с.

¹⁷⁰ Калетнік Г. М., Мазур А. Г., Кубай О. Г.Державне регулювання економіки: Навчальний посібник. — К.: «Хай-Тек Прес», 2011. — 428 с.

економіки зазначали, що юридичне регулювання здійснюється на основі методів правового регламентування (у вигляді видання нормативно-правових актів) і конкретних розпорядчо-правових дій (призначення на посаду, затвердження організаційної структури, виділення коштів тощо).

З метою приведення суспільних відносин, що складаються у сфері державного управління, у відповідність до вимог і дозволів, що містяться в нормах права, застосовуються методи правового регулювання. За їх посередництвом органи виконавчої влади та їх посадові особи здійснюють управлінські дії в сфері державного управління, легітимність яких забезпечується можливостями застосування владної сили держави. Суб'єкти державного управління наділені державно-владними повноваженнями і виступають від імені держави. Стрижнем правового регулювання є розробка та юридичне закріплення норм (правил) поведінки суб'єктів економічних відносин, традиційно в кожній нормі виокремлюють три основні елементи: гіпотезу, диспозицію й санкцію. Гіпотеза — це такий елемент норми, в якому зазначаються умови, обставини, ситуації у сфері економічних відносин, з настанням яких норма набирає чинності. Диспозиція — частина норми, яка визначає права або обов'язки учасників відносин. Санкція — це та частина норми, яка передбачає заходи адміністративно-правового примусу в разі невиконання обов'язків учасниками економічних відносин. Якість правового регулювання залежить від того, як законодавчі органи формують юридичні норми. Основними вимогами до різних форм правового регулювання є: своєчасність, стабільність, повнота, внутрішня узгодженість.¹⁷¹

Загальна частина підприємницького права охоплює правові норми та інститути, охоплюючи відповідні основні питання (рис.2.4).

У Конституції України¹⁷² закріплені принципи та основні засади державної політики щодо захисту прав та свобод людини у всіх сферах суспільного життя, у тому числі в економічній.

Реалізація економічних прав і свобод людини в Україні частково деталізується в спеціальному нормативно-правовому акті — Законі України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців» від 15 травня 2003 р. № 755-IV¹⁷³.

¹⁷¹ Калетнік Г.М., Мазур А. Г., Кубай О. Г. Державне регулювання економіки: Навчальний посібник. — К.: «Хай-Тек Прес», 2011. — 428 с.

¹⁷² Конституція України. Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>

¹⁷³ Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців : Закон України від 15.05. 2003 р. № 755-IV. URL: [http //zakon2.rada.gov.ua](http://zakon2.rada.gov.ua)

Стратегічні та тактичні кроки щодо захисту та гарантій прав і свобод людини в Україні, європейські засади розбудови української державності закріплені у Законі України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» від 01 липня 2010 р. № 2411-VI¹⁷⁴.

Відповідно до зазначених нормативно-правових документів, Україна перебуває на шляху побудови принципів нового державотворення та розвитку українського суспільства, а отже, й правового статусу людини в Україні, реалізації її прав та свобод, особливо в економічній сфері.

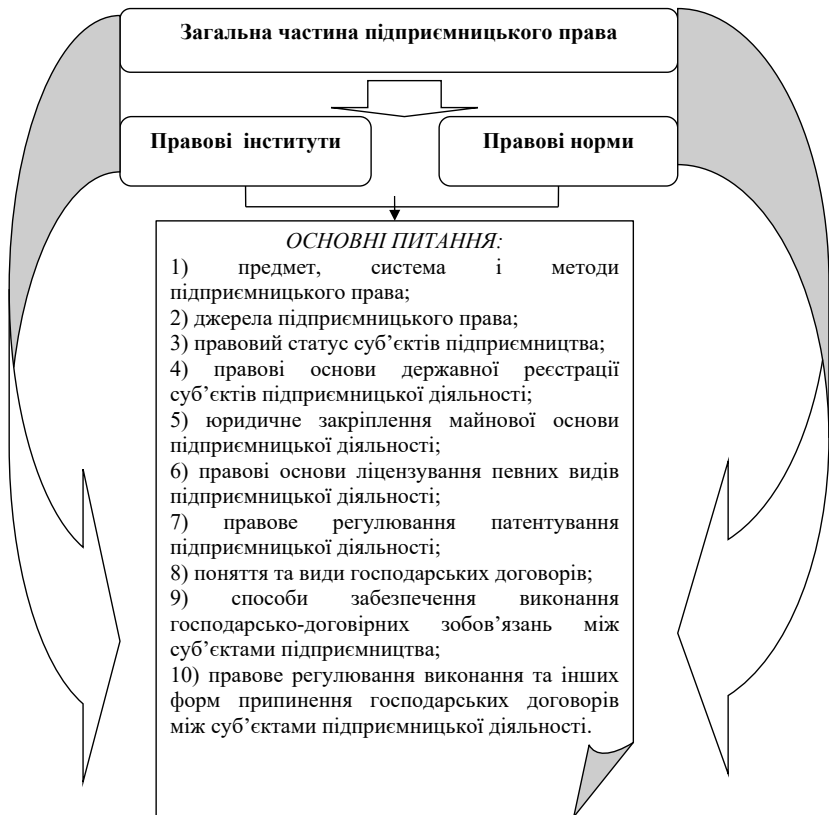

Рис. 2.4. Правові інститути та правові норми підприємницького права

Джерело: сформовано авторами

¹⁷⁴ Про засади внутрішньої і зовнішньої політики :Закон України від від 01 липня 2010 р. № 2411-VI . URL:<http://zakon2.rada.gov.ua>

Вчення про підприємництво було започатковано відносно недавно, незважаючи на те, що людство давно використовує цей вид діяльності у повсякденному житті¹⁷⁵.

Охарактеризувати явище підприємництва, дослідити його всебічно, виявити фактори, на які воно має вплив та які впливають на нього, не просто. І це пов'язано з такими характеристиками підприємництва, як неоднорідність та динамізм.

Слушно із цього приводу висловився німецький вчений П. Верхан¹⁷⁶: «Важко знайти таку ж складну та неоднорідну сферу діяльності, як підприємництво. У ринковому господарстві воно реалізується на перехресті економіки, політики, техніки, юриспруденції, психології та етики».

Р. Кантільон пояснював зміст підприємництва з економічної точки зору. Досліджуючи такі категорії, як попит та пропозиція, він дійшов висновку, що невідповідність на ринку товарів цих категорій призводить до того, що деякі індивіди купують товари за відомою ціною, а власні продають за високою, їм поки що невідомою. Таких індивідів, які здійснюють вказані дії, він називав підприємцями, що є особливими господарюючими суб'єктами.¹⁷⁷

У законодавстві України, у ст. 3 Господарського кодексу¹⁷⁸, підприємницький суб'єкт названий різновидом суб'єктів господарювання. Такі вчені, як А. Сміт і Д. Рікардо, розглядали підприємця вже як власника капіталу, акцентуючи увагу на такій ознаці підприємництва, як отримання прибутку (доходу)¹⁷⁹.

Із подальшим розвитком концепції підприємництва з'явилися якісно нові підходи до розуміння ознак підприємництва, що розкривають суть цього явища. Й. Шумпетер¹⁸⁰ разом із прибутковістю виділяє потребу в пануванні, владі, впливі на ситуацію завдяки самостійним діям. Головною особою в такому розумінні стає підприємець — інноватор, власник капіталу.

¹⁷⁵ Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе / М. Блауг ; [пер. с англ.]. — 4-е изд. — М. : Дело, 1994. — 720 с.

¹⁷⁶ Верхан П. Х. Підприємець. Його економічна функція та суспільно-політична відповідальність / П. Х. Верхан. — К. : Юрінком, 1994. — 60 с.

¹⁷⁷ Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе / М. Блауг ; [пер. с англ.]. — 4-е изд. — М. : Дело, 1994. — 720 с.

¹⁷⁸ Господарський кодекс. Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

¹⁷⁹ Предпринимательство в конце XX века / [Дынкин А. А., Стерлин А. Р., Тулин А. Р. и др.]. — М. : Наука, 1992. — 312 с.

¹⁸⁰ Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер ; [пер. с нем.]. — М. : Прогресс, 1982. — 455 с.

У сучасному розмінні підприємництво розглядається як рушійна сила економічного розвитку. Тобто підприємництво — це дії, спрямовані на отримання результату негайно, а економічний розвиток — це результат дій¹⁸¹.

М.Й. Малік виокремлює підприємництво як інститут забезпечення інноваційного розвитку аграрного сектора економіки, який виступає засобом структурної перебудови, стимулом трансформаційних змін через інституціоналізацію економічних відносин до умов ринку. Проте, вважає науковець, інститут аграрного підприємництва поки що не став економічно відповідальним, а надлишок економічної влади дає можливості диктату щодо умов формування відносин, які, головним чином, пов'язані з перерозподілом ренти не на користь селянина-власника.¹⁸²

Із права на підприємницьку діяльність¹⁸³ впливає те, що суб'єкт (людина, громадянин, особа без громадянства, іноземець) мають право на здійснення такої діяльності та можуть застосовувати різні форми її реалізації.

У Цивільному кодексі України¹⁸⁴ ми знаходимо роз'яснення цього положення, а саме у ст. 50 — 54 зазначається загальний порядок зайняття підприємницькою діяльністю фізичної особи, а у ст. 84 — 86 — здійснення підприємницької діяльності юридичними особами. Відповідно до ст. 3 Господарського кодексу України¹⁸⁵, під господарською діяльністю розуміють діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямовану на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність.

У нормах Податкового кодексу України¹⁸⁶ також визначається поняття господарської діяльності. Відповідно до п. 14.1.36 Податкового кодексу України, господарська діяльність — це діяльність особи, що

¹⁸¹ Шульженко Ф. П. Соціально-правова держава: сутність, проблеми політичної модернізації : дис. ...доктора юрид. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси (політичні науки)» / Шульженко Федір Пилипович. — К., 2009. — 412 с.

¹⁸² Малік М.Й. Розвиток підприємницької діяльності в аграрному секторі: макроекономічний аспект. Науковий вісник Ужгородського університету 2017. Серія Економіка. Випуск 1 (49). Т.2. URL: http://www.visnykekon.uzhnu.edu.ua/images/pubs/49_2/49_32-37.pdf

¹⁸³ Конституція України. Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР.- URL:<http://zakon2.rada.gov.ua>

¹⁸⁴ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

¹⁸⁵ Господарський кодекс. Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

¹⁸⁶ Податковий кодекс України. Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

пов'язана з виробництвом (виготовленням) та/або реалізацією товарів, виконанням робіт, наданням послуг, спрямована на отримання доходу і здійснюється такою особою самостійно та/або через свої відокремлені підрозділи, а також через будь-яку іншу особу, що діє на користь першої особи, зокрема за договорами комісії, дорученнями та агентськими договорами.

В. К. Мамутов зазначає, що господарська діяльність може мати різний характер: може бути основною чи додатковою, може бути побутовою чи виробничою, тому розрізнять ознаки господарської діяльності, які відрізняють її від інших видів суспільної діяльності¹⁸⁷.

Отже, господарська діяльність є поняттям ширшим, і, саме характеризуючи господарську діяльність, ми можемо характеризувати і підприємницьку діяльність. Ці два поняття співвідносяться між собою як ціле і частина.

Підприємницька діяльність, як і господарська, теж має свої ознаки, які й визначають її характер. Треба зазначити, що в юридичній літературі підприємницька діяльність розглядається більше з позиції її відмінностей від інших видів діяльності, а увага приділяється не мотивам та засобам, а формам та ознакам такої діяльності.

Так, В.М. Селіванов¹⁸⁸ визначає найбільшу кількість ознак підприємництва: економічна самостійність; автономна воля суб'єкта; ініціативність; творчий новаторський характер; систематичність; ризикованість; повна майнова відповідальність; мета такої діяльності – отримання прибутку; правомірність.

Існують й інші думки, згідно з якими кількість та найменування ознак не такі розгалужені, але дуже схожі і які передбачають такий комплекс характеристик, яким на сучасному етапі розвитку ринкових відносин має відповідати суб'єкт, що займається чи має бажання займатися підприємництвом. Так, Н.О. Санахметова робить акцент на ознаках підприємництва, таких як правомірність, систематичність, спрямованість на одержання прибутку, ризиковий характер¹⁸⁹.

В.Ф. Попондуполо вважає, що підприємницька діяльність — це сукупність правомірних дій, які здійснюються професійно,

¹⁸⁷Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / [Знаменський Г. Л., Хахулін В. В., Щербина В. С. та ін.] ; за заг. ред. В. К. Мамутова. — К. : Юрінком Інтер, 2004. — 688 с.

¹⁸⁸ Селіванов В. Концептуальні засади Кодексу про підприємництво України. ПравоУкраїни. 1995. № 2. С. 3–12.

¹⁸⁹ Господарське право України : навчальний посібник / за заг. ред. Н. О. Санахметової. — Харків :Одісей, 2005. — 608 с.

систематично і на власний ризик особою, зареєстрованою як підприємець, з метою одержання прибутку¹⁹⁰.

В.Л. Мусяяка визначає підприємництво як незаборонену законом ініціативну, систематичну діяльність приватних осіб (підприємців) і юридичних осіб, що базується на приватній або будь-якій іншій формі власності, спрямовану на отримання прибутку від виробництва товарів, виконання робіт та надання послуг, здійснювану на власний ризик і під свою відповідальність¹⁹¹.

При всьому розмаїтті наукових думок щодо правової природи підприємництва можна виділити сукупність основних ознак, на яких базується підприємницька діяльність, що й відрізняє її від іншої діяльності: вольовий характер, ініціативність, систематичність, правомірність, ризик та спрямованість на отримання прибутку.

Зміст підприємництва можна розглядати в декількох аспектах (рис. 2.5).

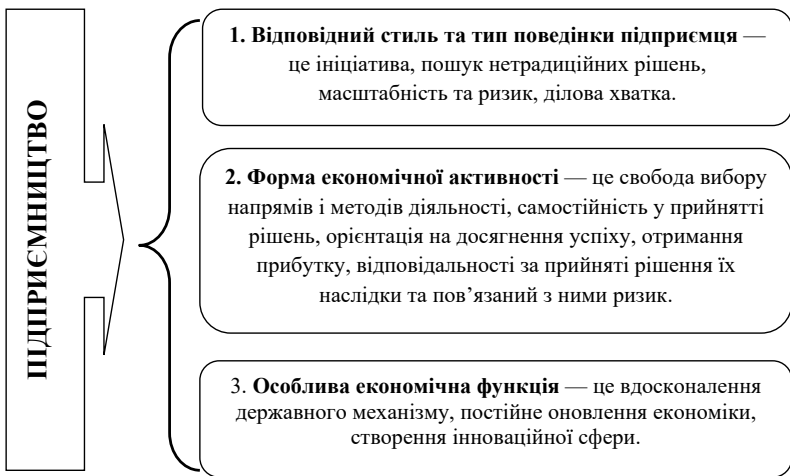

Рис.2.5 Аспекти змісту підприємництва

Джерело : сформовано авторами на підставі¹⁹²

¹⁹⁰ Попондуполо В. Ф. Правовой режим предпринимательства / В. Ф. Попондуполо. — СПб. : Издво С.-Петербург.ун-та, 1994. — 208 с.

¹⁹¹ Мусяяка В. Л. Правовые основы предпринимательской деятельности / В. Л. Мусяяка. — Харьков :Бизнес-информ, 1995. — 88 с.

¹⁹² Іванюта В.Ф.Роль аграрного підприємства у розвитку сільських територій в контексті євроінтеграції. Економічний вісник. 2016. №1. С 61-67

З.С. Варналій окреслив підприємництво, як економічна категорія, є особливий тип господарювання, де основним суб'єктом є підприємець, який раціонально поєднує (комбінує) фактори виробництва на інноваційній основі і власній відповідальності, організує і керує виробництвом з метою одержання підприємницького доходу.¹⁹³

Окрім наукових визначень «підприємництва», треба брати до уваги й нормативне визначення, що розкриває юридичний зміст цього поняття.

У Господарському кодексі України¹⁹⁴ підприємництво визначається як самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Як відомо, діяльність суб'єктів підприємництва виражається в свободі самої діяльності, у виборі її форм, видів та вільному розпорядженні прибутком тощо. Таким чином, людина є вільною від природи і наділена «природними правами». Коли ж людина отримує певний правовий статус у суспільстві, починає відігравати в ньому нову роль, наприклад набуває статусу підприємця, то, відповідно до статусу, вона вже має спеціальні права та обов'язки та має діяти за правилами, що встановлені державою.¹⁹⁵

Зокрема, Основний закон¹⁹⁶ надає можливість займатися підприємницькою діяльністю в Україні незалежно від приналежності до громадянства України – цим правом наділені як громадяни України, так і громадяни інших держав, особи без громадянства. Згідно, Господарського кодексу України¹⁹⁷ суб'єктами підприємницької діяльності можуть бути громадяни України, інших держав, не обмежені законом у правоздатності або дієздатності, та юридичні особи всіх форм власності. У цілому, Господарське та цивільне законодавство України, загалом ставить такі вимоги, а саме:

¹⁹³ Варналій. З.С. Основи підприємництва: навч. посіб. Київ: Знання-Прес, 2002. 239

¹⁹⁴ Господарський кодекс. Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

¹⁹⁵ Сагайдак Ю. Підприємницька діяльність як основна форма реалізації економічних прав людини. Теоретико-правовий аспект. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 7. С. 44-48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2016_7_8.

¹⁹⁶ Конституція України. Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>

¹⁹⁷ Господарський кодекс. Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

– наявність повної дієздатності особи, яка настає з 18 років, а у виняткових випадках (складення шлюбу, робота за трудовим договором або заняття підприємницькою діяльністю з відома батьків, усиновлювачів або опікуна) — з 16 років;

– дотримання встановлених державою обмежень щодо здійснення підприємницької діяльності в Україні (за колом осіб, за дієздатністю і правоздатністю, за вироком суду, за видом діяльності тощо);

– проходження легалізації підприємницької діяльності;

– здійснення підприємницької діяльності у будь-яких організаційних формах, що передбачені законом, за вибором підприємця;

– встановлення чіткого напрямку діяльності із зазначенням цього виду діяльності у реєстраційних документах. На деякі види господарської діяльності законом встановлена заборона;

– наявність відповідного «стартового» (початкового) капіталу для здійснення підприємницької діяльності;

– вибір місця здійснення підприємницької діяльності.^{198,199}

Для фізичної особи вихідним при реєстрації є місце проживання — житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання в ньому у відповідному населеному пункті, в якому фізична особа проживає постійно, переважно або тимчасово, що знаходиться за певною адресою, за якою здійснюється зв'язок з фізичною особою — підприємцем; для юридичної особи є її місцезнаходження — адреса органу або особи, які відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступають від її імені;

– законом закріплене право підприємців укладати з громадянами договори щодо використання їх праці, але при укладенні трудового договору (контракту, угоди) підприємець зобов'язаний забезпечити належні та безпечні умови праці, оплату праці не нижчу від визначеної законом та її своєчасне одержання працівниками, а також інші соціальні гарантії, включаючи соціальне й медичне страхування та соціальне забезпечення відповідно до законодавства України;

– самостійна і ініціативна підприємницька діяльність, а саме самостійне формування підприємцем програми діяльності, вибору постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення

¹⁹⁸ Господарський кодекс. Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

¹⁹⁹ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом, встановлення цінна продукцію та послуги відповідно до закону;

- здійснення підприємницької діяльності на постійній основі;
- головна мета — отримання прибутку;
- представництво своїх інтересів від свого імені;
- несення ризику від підприємницької діяльності за рахунок свого майна;

– самовідповідальність за результати своєї праці. За завдані шкоду і збитки підприємець несе майнову та іншу встановлену законом відповідальність.^{200,201}

Підприємництво — самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, яка задіяна у всі галузях, незалежно від сфер діяльності та форм власності. Право підприємницької діяльності можна класифікувати (рис. 2.7). Не виключенням є сільське господарство нашої держави, адже за рахунок розвитку підприємницького середовища суб'єкти аграрного сектора економіки швидко і якісно адаптувалися до ринкових умов. Сільське господарство є водночас специфічною та життєво необхідною галуззю аграрної сфери національного господарства кожної країни, оскільки сьогодні понад 80% фонду споживання формується за рахунок сільськогосподарської продукції. Україна є аграрною країною, де протягом останніх років сільськогосподарський сектор демонструє стійке економічне зростання, складаючи понад 40 % у загальній структурі експорту країни у 2017 році. Інвестори приділяють особливу увагу розвитку с/г та створенню сприятливого бізнес-клімату в Україні. Однак лише декілька крупних гравців отримують інвестиції та державну підтримку.²⁰²

Саме від розвитку і діяльності агропромислового комплексу, зокрема сільського господарства, безпосередньо залежать обсяги продовольчого ринку, зайнятість сільського населення, забезпечення сировинною базою переробної та харчової промисловості, а також сталий розвиток сільських територій.

²⁰⁰ Господарський кодекс. Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

²⁰¹ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

²⁰² Укрінформ «Аграрний експорт України наближається до історичного рекорду». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2326909-agroprodovolcij-eksport-ukraini-nablizaetsa-do-istoricnogo-rekordu-eksperti.html>

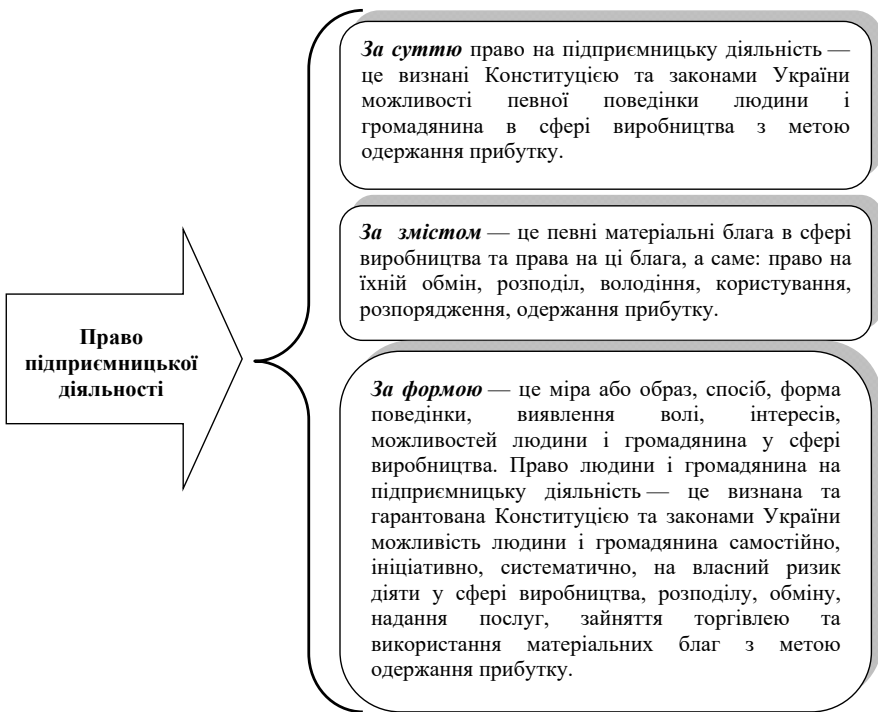

Рис. 2.7 Класифікація права підприємницької діяльності

Джерело : сформовано авторами

Тому підприємництво в аграрній сфері економіки має певні особливості, зумовлені істотним впливом природних факторів на результати виробництва та використанням тут особливого ресурсу — землі, роль якої в сільськогосподарському виробництві визначається тим, що їй притаманна специфічна властивість — природна родючість. Становлення та розвиток ринкової системи господарювання в Україні вимагає економічного та соціального розвитку країни та суспільства, що є можливим лише за рахунок формування та розвитку підприємницької діяльності. Підприємницька діяльність є невід’ємним атрибутом ринкового господарства країни, розвиток якої визначається станом та рівнем ринкових відносин, тобто сприятливих та необхідних умов функціонування приватного сектору в економіці, а результатом є стимулювання продуктивності праці, отримання бажаного прибутку та задоволення суспільних потреб. Економічна сутність підприємницької діяльності полягає в залученні грошових коштів в певних об’ємах у

різні галузі народного господарства та сприяє розвитку національної економіки країни, що сприяє поповненню бюджету за рахунок платників податків та розвитку соціальної складової в створенні додаткових робочих місць. Таким чином функції держави та підприємницької діяльності є доповненням один одного. Держава визначає загальні умови відтворення та економічне середовище діяльності підприємства, та підприємництво формує ринок задоволення потреб суспільства та розвиток економіки країни в цілому.²⁰³

Відповідно до Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 р., затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України № 806-р від 17.10.2013 р., аграрний сектор України, базова складова якого — сільське господарство, є системоутворювальним у національній економіці, формує засади збереження суверенності держави — продовольчу та у визначених межах економічну, екологічну та енергетичну безпеку, забезпечує розвиток технологічно пов'язаних галузей національної економіки та формує соціально-економічні основи розвитку сільських територій. Це можна розцінювати як спробу започаткувати комплексний підхід до реформування галузі на стратегічному рівні, створюючи систему, в якій буде частково використано європейські досягнення та досвід, включаючи ССП. Однак, не зважаючи на роботу іноземних і українських експертів над стратегією, вона залишилася на папері і не є реалізована або затверджена. У 2017 році Уряд додатково схвалив Стратегію розвитку сімейних фермерських господарств і кооперативів (на 2018-2020 рр.), мета якої полягає у запровадженні державної підтримки для дрібних сільськогосподарських підприємств у сільській місцевості.

У 2018 році Міністерство аграрної політики планувало розробити Стратегію щодо розвитку тваринництва на період до 2030 року, яка повинна корелюватися із цілями вище зазначених стратегій.²⁰⁴

На думку науковців²⁰⁵, об'єктивна необхідність державного регулювання економіки АПК і насамперед сільського господарства в

²⁰³ Маматова Л.Ш. Державне регулювання підприємницької діяльності в Україні. Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Економічні науки: Зб. наук.праць. — Маріуполь:ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет». 2017. Вип. 33. С. 153-160.

²⁰⁴ Екологічні стандарти ЄС для галузі тваринництва України. URL:https://ecoaction.org.ua/wp-content/uploads/2018/05/EkoStandartEU_short-s.pdf

²⁰⁵ Роздайбіда О.В.Економіко-правові засади сучасного державного регулювання економіки. Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. №5.- 2011 с 168-178

умовах ринкової економіки зумовлена, з погляду економічної теорії, унікальними особливостями, що притаманні цій галузі, її місцем і значенням у гарантуванні продовольчої безпеки країни та житті суспільства. Як свідчить вітчизняний і зарубіжний досвід, негативні наслідки нестабільності внутрішнього і зовнішнього середовища суттєво впливають на параметри розвитку сільського господарства і всього АПК.

Проведені нами дослідження сутності поняття механізму правового регулювання²⁰⁶ свідчать про різні підходи науковців, щодо змістового наповнення даної категорії. Так, зарубіжні науковці, зазначають, що протягом тривалого часу проблема механізму правового регулювання продовжує представляти значний науковий інтерес завдяки своїй фундаментальності, а також у зв'язку із природним процесом накопичення нових знань, що спонукають дослідників до уточнення, а в низці випадків — і перегляду тих чи інших поглядів на це явище. Пізнання є нескінченним як нескінченні світ, життя, буття, в тому числі і буття права.²⁰⁷

Ключовою формою мислення, що відображає конкретно-загальну природу явища є поняття. Для з'ясування особливостей, завдань та сутності механізму правового регулювання державного екологічного контролю, необхідно визначити насамперед поняття термінів «механізм», « механізм правового регулювання» та встановити їх етимологію.

У тлумачному словнику знаходимо як пряме (технічне) значення терміну «механізм» (від грец. «Mechane» — машина) — це внутрішній устрій машини або приладу, що приводить машину, прилад в експлуатацію, так і переносне значення — це внутрішній устрій, що визначає порядок якого-небудь виду діяльності, система функціонування чого-небудь, апарат якого-небудь виду діяльності²⁰⁸.

Провідний фахівець ще радянської юридичної науки С.С. Алексєєв²⁰⁹ вважав, що механізм правового регулювання — це сукупність правових засобів, при допомозі яких забезпечується

²⁰⁶ Правдюк А.Л. Механізм правового регулювання. Право і суспільство. № 2. 2016. С.87-93

²⁰⁷ Керимов Д. А. Методология права: Предмет, функции, проблемы философии права / Д. А. Керимов. — 4-е изд. — М.: Изд-во, 2008. — С. 7.

²⁰⁸ Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка/ С.И.Ожегов., Н.Ю. Шведова.- Издание 4-е, доп.- М.: Издательство: ИТИ Технологии, 2006.-С.944 .

²⁰⁹ Алексєєв С.С. Общая теория права. В двух томах.Т.1/ С.С.Алексєєв. — М.: Юрид. лит., 1981. — 361 с.

результативний правовий вплив на суспільні відносини. Науковець звертає увагу на те, що поняття механізму правового регулювання є похідним від самого поняття правового регулювання, що в більшій мірі і визначає місце і значення першого в загальній теорії права: «... як і поняття правового регулювання, воно в рамках правознавства є методологічною категорією, конкретизовано виражає послідовно наукові вимоги до явищ правової дійсності ... в той же час поняття механізму правового регулювання ... має самостійне релевантними місце в категоріальному апараті загальної теорії права. Воно покликане відобразити анатомію правової дійсності з її динамічної сторони і, отже, окреслити саму субстанцію права, тобто елементи правової системи, через які здійснюється правове регулювання»²¹⁰.

Розглядаючи сутність правового регулювання держави, провідні науковці нашої країни наголошують, що воно має різні ознаки. На думку В.М. Соловйова²¹¹, правове регулювання — це владний вплив на суспільні відносини, який здійснюється державою за допомогою всіх юридичних засобів з метою їх закріплення, упорядкування, розвитку та охорони, спрямований на відображення та узгодження суспільних інтересів задля розвитку основних сфер суспільних відносин.²¹² При цьому, «владний вплив» держави реалізується через державне управління, яке є діяльністю, що спрямована на виконання законів та інших нормативно-правових актів шляхом використання різних форм організуючого впливу на суспільні явища та процеси. В публікаціях юридичного спрямування останніх років вчені характеризують правове регулювання як вплив на суспільні відносини за допомогою норм позитивного права й інших правових засобів, наголошуючи при цьому, що норми права й інші правові засоби становлять механізм правового регулювання.²¹³

На думку С.В.Бобровника, механізм правового регулювання є лише однією з частин (елементів) правового регулювання поряд з

²¹⁰Алексеев С.С. Общая теория права. В двух томах.Т.1/ С.С.Алексеев. — М.: Юрид. лит., 1981. — 361 с.

²¹¹ Андрейцев В.І. Гармонізація як форма оптимізації українського законодавства: проблеми методології (еколого-правовий контекст).Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Юрид. науки. 2000. № 38. С. 4-14.

²¹²Соловйов В.М.Поняття і сутність правового регулювання державного управління України. Університетські наукові записки. 2007. № 3. С. 27-33. URL: <http://nbuv.gov.ua>

²¹³Соловйов В.М.Поняття і сутність правового регулювання державного управління України. Університетські наукові записки. 2007. № 3. С. 27-33. URL: <http://nbuv.gov.ua>

предметом правового регулювання та способами правового регулювання суспільних відносин²¹⁴.

В.Д. Сорокін вбачає у механізмі правового регулювання систему тісно взаємодіючих елементів — предмета, метода та процесу правового регулювання.²¹⁵

Підтримуючи цю думку, Ю.В. Кривицький вважає, що до цієї системи елементів механізму правового регулювання необхідно також віднести такі правові засоби: 1) норми права; 2) правовідносини; 3) акти застосування; 4) акти тлумачення норм права.²¹⁶

Своє бачення структури механізму правового регулювання висловлює Ю.С.Жаріков²¹⁷, на думку якого механізм правового регулювання повинен складатися не із системи елементів, а із системи стадій, кожна із яких представляє собою складний, багатоаспектний зміст, що потребує окремого аналізу.

Характерні особливості, характерні ознаки механізму правового регулювання, на нашу думку, найбільш повно визначив К.В.Шундіков²¹⁸, який зазначав, що першою відмінною рисою механізму правового регулювання є те, що це не просто сукупність правових засобів, а їх особлива система, в якій одні елементи відносяться до числа основних, інші розглядаються вже під їх кутом зору, і ті і інші організовані «особливим чином, збудовані так, щоб діяти узгоджено, послідовно, поетапно» і результативно. Друга характерна риса механізму правового регулювання, підкреслював він, — це його «функціональна, динамічна сутність». Механізм правового регулювання — це механізм «поетапного розгортання об'єктивного права зовні, в область реальних суспільних відносин. В правовій системі він грає роль своєрідного постійно діючого «приводу», «регулятивного ланцюга», що зв'язує право (належне) і життя (суще), ідеальні моделі і реальні процеси і явища». І далі науковець наголошував, що основне призначення, кінцевий результат механізму правового регулювання — це третя його особливість. З формальної точки зору він спрямований на втілення в

²¹⁴Бобровник С. В. Правове регулювання суспільних відносин та реалізація права. Правова держава. Вип. 7. 1996. С. 104.

²¹⁵ Сорокін В. Д. Правовое регулирование: предмет, метод, процесс. Правоведение. 2000. №4(231). С. 34.

²¹⁶ Кривицький Ю.В. Механізм регулювання в сучасній теорії права. Часопис Київського університету права. 2009. № 4. С. 74-79.

²¹⁷Жариков Ю С. Механизм правового регулирования: понятие и система. Вестник Московского университета МВДР. — 2008. — № 5. — С. 37

²¹⁸ Шундикова К.В. Механизм правового регулирования: Учебное пособие / [К.В. Шундикова]; Под.ред д-ра юрид. наук, проф. А.В. Малько.- Саратов: СГАП, 2001.- 104 с.

життя правил поведінки, встановлених правовими нормами. У той же час цей механізм «характеризує його здатність по досягненню не всяких, а тільки соціально корисних результатів».

Механізм правового регулювання, на думку певної когорти науковців²¹⁹, має певні особливості, зокрема як:

- а) складової соціального регулювання;
- б) системи взаємодіючих між собою елементів, зокрема правових засобів (норми, суб'єктивні права та юридичні обов'язки тощо), способів (дозволи, заборони і зобов'язання) та форм (дотримання, виконання і використання);
- в) забезпечення регулювання суспільних відносин і динамічної частини правової системи;
- г) цілеспрямованого та результативного впливу.

Отже у сучасній юридичній науці склалися різні підходи до трактування сутності механізму правового регулювання та його структури. Ми поділяємо погляди вчених²²⁰, які вважають, що кожний з них має право на існування та свій подальший розвиток лише за умови, якщо він ґрунтується на наступних положеннях:

- 1) критерієм виокремлення елементів механізму правового регулювання є стадії правового регулювання;
- 2) до елементів механізму правового регулювання належать не всі правові явища правової системи, але лише ті з них, які являються правовими засобами;
- 3) кожній стадії правового регулювання відповідає один ключовий елемент, «пункт зосередження», до якого можуть приєднуватися інші правові засоби, що пов'язані з ним, утворюючи підсистеми (механізми) механізму правового регулювання у межах тієї чи іншої стадії правового регулювання;
- 4) аналіз структури механізму правового регулювання передбачає фокусування уваги на основних засобах правового регулювання, що дозволить зробити висновок про головне функціональне призначення цього механізму.

²¹⁹ Шишка Р. Б. Механізм правового регулювання перевезень .Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2014. № 3. С.120-125.URL: <http://nbuv.gov.ua>

²²⁰ Кривицький Ю.В. Механізм регулювання в сучасній теорії права. Часопис Київського університету права. 2009. № 4. С. 74-79.

Регулювання у сфері економіки — це дії органів влади щодо регламентування та контролю поведінки і діяльності суб'єктів господарювання та громадян²²¹.

Взагалі, регулювання — це форма державного впливу на економіку, при порушенні вимог, установлених законодавством, якої може бути застосована відповідальність. Воно спрямоване на певне звуження можливостей вибору того чи іншого варіанта поведінки.²²²

На думку І.А. Абрамовича²²³, державне регулювання підприємницької діяльності є наслідком компромісу ліберального та патерналістських поглядів на роль і місце держави в економічному житті. Відомий фахівець із аналізу господарської політики Дейвід Веймер наводить слова Лестера Туроу в розвиток цієї тези: «На світі просто не існує такої речі, як нерегульована економіка. Всі економіки — це сукупність правші і приписів. Фактично, сама цивілізація — це сукупність узгоджених правил поведінки»²²⁴. Однак не лише у суспільній свідомості, але й у наукових публікаціях доволі часто оцінка регулюючої ролі держави у агробізнесі є гіперболізованою.

Аграрний бізнес — це особлива підсистема економічних відносин, що склалася в аграрному секторі розвинених країн в результаті злиття аграрного, промислового і торгового капіталів у процесі поглиблення інтеграційних зв'язків між сільським господарством та промисловістю (вертикальної інтеграції).

В. Ф. Семенов, І. Ю. Сіваченко, В. П. Федоряк²²⁵ вказують, що агробізнес — це форма підприємницької діяльності у сфері виробництва засобів виробництва для аграрного сектору, у сільськогосподарському виробництві, у сфері переробки і реалізації продукції, агросервісного обслуговування виробників.

Схожу думку висловив Г.І. Мостовий²²⁶, який визначає агробізнес як форму господарювання в аграрному секторі або як комплекс видів

²²¹ Губені Ю. Е. Підприємництво: навчальний посібник / Губені Ю.Е.- Л.: Укр. техн., 2012.-С. 688

²²² Санахметова Н. Поняття державного регулювання підприємництва. Українське комерційне право. 2005. № 6. С. 10–17

²²³ Абрамович І. А. Теоретичні основи та форми прояву аграрного бізнесу. Ефективна економіка. 2011.12. URL: // <http://www.economy.nayka.com.ua>.

²²⁴ Веймер, Де від Л., Вайнінг, Ейден Р. Аналіз політики: Концепції і практика / Пер. з англ. І. Дзюб, А. Олійник; наук. ред. О. Кілієвич. — К.: Основи, 1998. — 654 с.

²²⁵ Семенов В. Загальний курс агробізнесу : навч. посіб./ В. Семенов, І. Сіваченко, В. Федоряк; за ред. В.Семенова, І.Сіваченка.—К.: Т-во «Знання», КОО,2000.— 301 с.

²²⁶ Мостовий Г. І. Агробізнес: державне регулювання : моногр. / Г. І. Мостовий — Х.: Основа, 2002. — 300 с.

підприємницької діяльності, пов'язаних з виробництвом сільськогосподарської продукції, її зберіганням, транспортуванням, переробкою і доведенням до споживача, а також з виробництвом засобів виробництва для сільського господарства.

Агробізнес як вид підприємницької діяльності полягає у поєднанні таких її різновидів:

- виробництво засобів виробництва та надання виробничих послуг для сільського господарства і переробки;
- виробництво сільськогосподарської сировини;
- переробка сільськогосподарської продукції;
- маркетинг та сервісне обслуговування зазначених видів діяльності.²²⁷

О. Попова²²⁸ вважає, що сталий розвиток агросфери — це системні, людиноцентристські, адаптивні за природою і якісні за сутністю цілеспрямовані дії, що повинні забезпечувати підвищення її економічної ефективності, соціальної прогресивності, екологічної безпечності та стійкості. Індикаторами її забезпечення є: підвищення якості життя населення сільських територій і нації загалом на основі збереження її природоресурсного потенціалу на довготривалий період.

Ефективність державно-правового регулювання сільського господарства можна визначити як результативну характеристику його дії, яка свідчить про здатність вирішувати відповідні соціально-правові проблеми. У ринковій економіці держава втручається в ринок настільки, наскільки це потрібно для стійкості, макроекономічної рівноваги та для забезпечення діяльності механізму конкуренції. В економіці можуть виникнути ситуації, які зумовлюються:²²⁹

- неспроможністю конкуренції;
- неспроможністю ринку забезпечувати людей суспільними товарами;
- зовнішніми ефектами або наслідками дій, які не беруться до уваги людьми, що їх здійснюють (негативними (коли дії одного суб'єкта ринку завдають шкоди іншим) або позитивними (коли дії суб'єкта ринку дають благо іншим)). У значній кількості випадків зовнішні ефекти малопомітні на рівні приватної ініціативи та потребують

²²⁷Абрамович І. А. Теоретичні основи та форми прояву аграрного бізнесу. Ефективна економіка. 2011. 12. URL: // <http://www.economy.nayka.com.ua>.

²²⁸Попова О. Агросфера: соціоекономічний зміст і засади сталого розвитку. Економіка України. 2012. № 5.

²²⁹Ломакіна І. Державно-правове регулювання сільського господарства України. Підприємство, господарство і право. 2009. № 10.

корегування з боку державних і громадських структур. Держава має виконувати функцію визначення зовнішніх ефектів і перерозподілу доходів, яку не може виконати традиційний ринковий механізм;

– неповнотою ринків (повний ринок забезпечує споживачів товарами, ціни на які перевищують витрати на їх виробництво);

– недосконалістю інформації; – економічною нестабільністю²³⁰.

Ефективність державно-правового регулювання сільського господарства забезпечується такими факторами:

– ефективність законодавчого забезпечення;

– ефективність виконавчо-розпорядчої діяльності, що забезпечує конкретизацію норм закону на підзаконному рівні;

– ефективність діяльності щодо застосування положень закону спеціальними суб'єктами.

Як зазначає Л. Машевська, одним із важливих засобів зміцнення економічних відносин в аграрному секторі економіки України, пришвидшення його розвитку та становлення є право. Саме воно закріплює організаційну структуру комплексу, визначає основні параметри його функціонування. Правовими нормами регулюються суспільні відносини, що стосуються практично всіх суб'єктів аграрного сектору економіки.²³¹

Для оптимального розвитку агробізнесу в Україні важливим є правове забезпечення його функціонування. Організаційно-правовими засадами виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції слід розуміти норми, які містяться в правових документах і якими впорядковано таку діяльність.²³²

Правове забезпечення діяльності підприємців має стати правовою стратегією держави, органів публічної адміністрації і суб'єктів підприємництва, яка включає правила, способи і методи регулювання господарських відносин; закріплення господарського правопорядку в економіці; виконання вказівок держави, умов договорів, національних і регіональних програм соціально-економічного розвитку. Закони та інші нормативно-правові акти забезпечують реалізацію механізму правового регулювання і спрямовані на створення умов для правового

²³⁰Івашенко А. Роль і функції держави у формуванні ринкової економіки. Проблеми науки. 2008. № 6. С. 52–54.

²³¹Машевська Л. До питання про поняття «джерела аграрного права». Підприємство, господарство і право. 2010. № 2.

²³²Полюхович Л. Деякі організаційно-правові питання підвищення конкурентоспроможності вітчизняного сільськогосподарського товаровиробника в контексті вимог Світової організації торгівлі. Підприємство, господарство і право. 2011. № 10.

господарювання й ефективного управління економікою на основі конструктивних правових засобів.²³³

Правове забезпечення опосередковується двома напрямками регулювання підприємницької діяльності:²³⁴

1) регламентація порядку реалізації права на підприємництво, гарантуючи його непорушність і визначаючи правовий статус суб'єктів господарювання.

2) визначення цілей, організаційно-правових засобів, методів і прийомів впливу держави на упорядкування відносин щодо здійснення підприємницької діяльності.

Ломакіна І.²³⁵ вважає, що необхідність у державному регулюванні діяльності суб'єктів агробізнесу зумовлюється і тим, що держава несе відповідальність за забезпечення нормальних соціальних умов для своїх громадян, забезпечення громадян продовольством та іншими сільськогосподарськими товарами у достатній кількості, відповідної якості, за захист прав та інтересів виробників і споживачів продовольства. За сучасних умов необхідність регулювання аграрних відносин зумовлена й гострим дефіцитом матеріальних і фінансових ресурсів, низьким технічним рівнем, слабою мотивацією до праці, порушенням міжгалузевих зв'язків.

Головне завдання держави — всебічне стимулювання активності у сфері виробництва, створення сприятливих умов для підприємництва, що можливо тільки за умови ефективного управління. З метою приведення суспільних відносин, що складаються у сфері державного управління, у відповідність до вимог і дозволів, що містяться в нормах права, застосовуються методи правового регулювання. За їх посередництвом органи виконавчої влади та їх посадові особи здійснюють управлінські дії в сфері державного управління, легітимність яких забезпечується можливостями застосування владної сили держави.

Суб'єкти державного управління наділені державно-владними повноваженнями і виступають від імені держави. Стрижнем правового регулювання є розробка та юридичне закріплення норм (правил)

²³³ Ломакіна І. Державно-правове регулювання сільського господарства України. Підприємництво, господарство і право. 2009. № 10.

²³⁴ Маматова Л.Ш. Державне регулювання підприємницької діяльності в Україні. Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Економічні науки: Зб. наук.праць. 2017. Вип. 33. С. 153-160.

²³⁵ Ломакіна І. Державно-правове регулювання сільського господарства України. Підприємництво, господарство і право. 2009. № 10.

поведінки суб'єктів економічних відносин. Якість правового регулювання залежить від того, як законодавчі органи формують юридичні норми.

Основними вимогами до різних форм правового регулювання є: своєчасність, стабільність, повнота, внутрішня узгодженість.

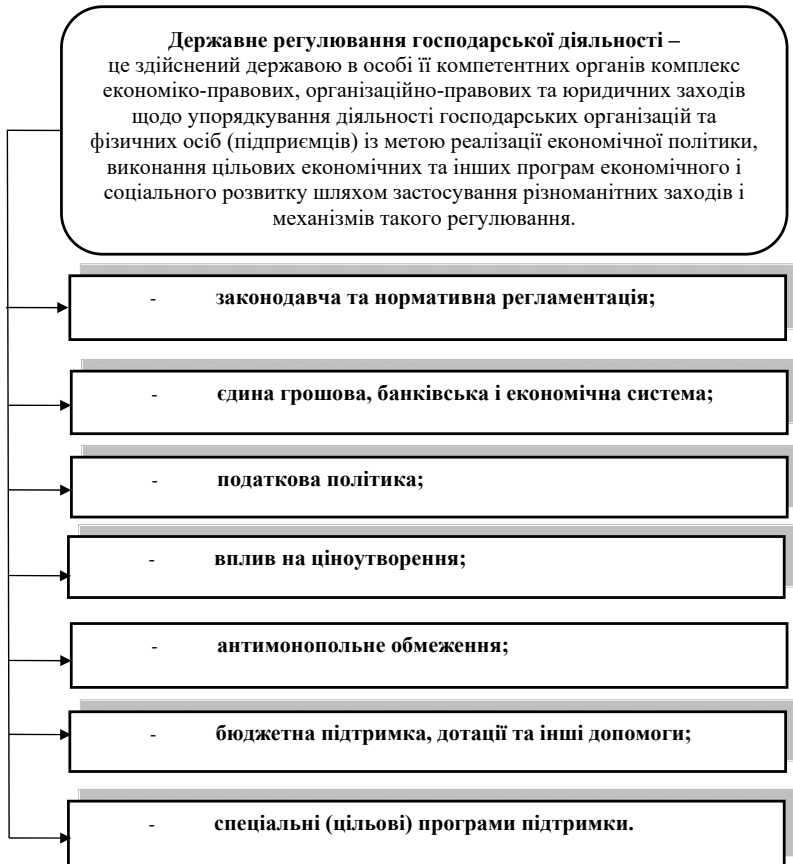

Рис. 2.8. Зміст державного регулювання господарської діяльності та його складові

Джерело : сформовано автором на підставі :^{236,237}

²³⁶ Калетнік Г.М., Мазур А.Г., Кубай О.Г. Державне регулювання економіки: Навчальний посібник. — К.: «Хай-Тек Прес», 2011. — 428 с.

²³⁷ Щербина В. Поняття та види засобів державного регулювання господарської діяльності. Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. 2012. № 94. С. 10–15

Законами України визначаються:

- права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина;
- засади використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу, освоєння космічного простору, організації та експлуатації енергосистем, транспорту і зв'язку;
- основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення, засади регулювання праці і зайнятості, шлюбу, сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства; виховання, освіти, культури і охорони здоров'я; екологічної безпеки;
- правовий режим власності;
- правові засади і гарантії підприємництва; правила конкуренції та норми антимонопольного регулювання;
- засади зовнішніх зносин, зовнішньоекономічної діяльності, митної справи;
- засади регулювання демографічних та міграційних процесів;
- організація і діяльність органів виконавчої влади, основи державної служби;
- організація державної статистики та інформатики тощо.²³⁸

Методи та способи державного регулювання підприємництва у сільському господарстві поділяють на економічні й адміністративні, але усі вони здійснюються виключно через систему аграрного права.

Відповідно до пункту 1 Положення про Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, затвердженого постановою КМУ від 20 серпня 2014 р. № 459, Міністерство економічного розвитку і торгівлі є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію політики у сфері підприємництва — з 2014 року після передачі цієї функції від Державної служби з питань регуляторної політики та розвитку підприємства.

Органами центральної виконавчої влади, які в межах повноважень прямо чи опосередковано впливають на розвиток малого підприємництва є : Міністерство фінансів України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство соціальної політики, Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Міністерство юстиції України, Державна регуляторна служба України та інші.

Рада підприємців при Кабінеті Міністрів України — постійно діючий консультативно-дорадчий орган; готує пропозиції щодо

²³⁸ Калетнік Г. М., Мазур А. Г., Кубай О. Г. Державне регулювання економіки: Навчальний посібник. — К.: «Хай-Тек Прес», 2011. — 428 с.

створення правових, економічних та організаційних умов для подальшого розвитку підприємницької діяльності.²³⁹

Підприємницьке законодавство України можна згрупувати у три блоки нормативно-правових актів (рис. 2.9), що і викликає необхідність дослідити нормативно-організаційні аспекти регуляторної діяльності держави стосовно сільськогосподарських виробників.

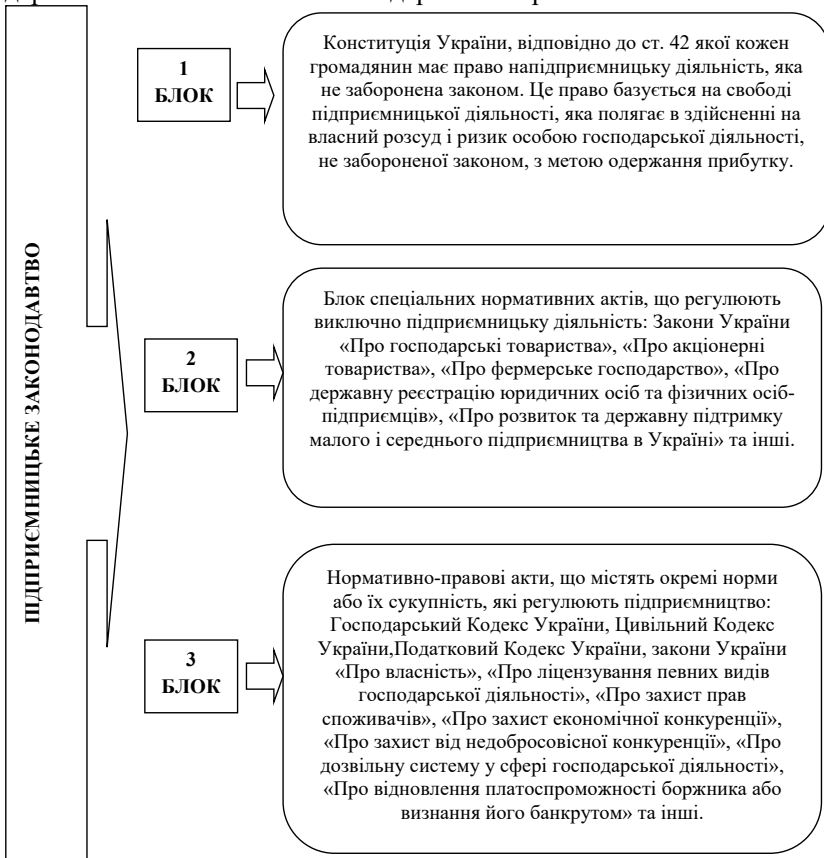

Рис.2.9. Блочна структура підприємницького законодавства

Джерело : сформовано авторами на підставі:^{240,241.}

²³⁹ Осадчук С. В. Інституційні та нормативно-правові засади діяльності малоопідприємництва. Аспекти публічного правління. Том 6. № 8. 2018

²⁴⁰ Конституція України. Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>

²⁴¹ Гой І. В. Підприємництво : [навч. посіб.] / І. В. Гой, Т. П. Смелянська. — К. : Центр учбової літератури, 2013. — 368 с.

Слід відзначити, що розуміння суті і завдань регуляторної діяльності все частіше стають утрудненими для звичайних виробників. Як зазначав Й.Шумпетер, «економіка з удосконаленням свого аналітичного механізму неминуче віддаляється від тих щасливих часів, коли всі проблеми, методи й висновки були доступними для кожної освіченої людини без спеціальної підготовки»²⁴².

На підставі опрацювання наукових джерел можна зробити висновок, що інститут права — це регламентована та конкретизована правовим режимом цілісна сукупність однорідних юридичних норм. Одним із важливих засобів зміцнення економічних відносин в аграрному секторі економіки України, пришвидшення його розвитку та становлення є право.

2.2 Правове забезпечення як складова частина системи інформаційного забезпечення управління розвитком підприємницької діяльності в аграрній сфері України

Однією з найважливіших передумов ефективності управління підприємств аграрного сектору є гарантування комплексного та узгодженого правового забезпечення управління (тобто розроблення відповідної нормативно-правової бази). Саме на рівні нормативно-правових актів мають створюватися пріоритетні напрями управління підприємств аграрного сектору, визначатися коло суб'єктів, відповідальних за її реалізацію, закріплюватися шляхи взаємодії органів держави і місцевого самоврядування, окреслюватися проблемні питання, пов'язані з процесом здійснення підприємницької діяльності, та пропонуватися шляхи їх вирішення. Значення правового забезпечення управління зумовлюється тим, що саме завдяки праву й правовому регулюванню відбувається впорядкування суспільних відносин, забезпечується виділення та закріплення прав і свобод особи та інших учасників публічно-правових правовідносин, створюються відповідні правові механізми їх забезпечення й захисту. Його особливе значення підкреслюється тим, що в сучасному суспільстві, яке характеризується державною організацією, базова управлінська діяльність опосередковується правовим регулюванням, оскільки лише за допомогою права, яке завдяки низці власних сутнісних ознак є найбільш дієвим засобом регулювання суспільних відносин, а також

²⁴²Шумпетер Йозеф А. Капіталізм, соціалізм і демократія / Пер. з англ. В. Ружицького та Таращука. / Шумпетер Й. А. — К.: Основи. 1995. -528 с.

правового інструментарію можливе забезпечення оптимального функціонування соціальної системи та досягнення визначених перед суспільством цілей. Стрімкий розвиток процесів глобалізації й регіональної інтеграції актуалізує дослідження функцій держави та сприяє більш чіткому усвідомленню механізму взаємодії національних урядів з інтеграційними інститутами щодо вирішення найбільш важливих для суспільства завдань. Сьогодні можна говорити про актуальність проблематики сучасної держави, пов'язаної зі змінами, які відбуваються в національній державі в епоху глобалізації, інформатизації та індивідуалізації суспільства.²⁴³

Для визначення правових аспектів проблем організації підприємницької діяльності в аграрній сфері України необхідно розглянути зміст і взаємозв'язок таких правових категорій, як : правове регулювання, правове забезпечення, правове управління. Аналіз співвідношення цих понять опосередковано пов'язаний із розглядом співвідношення таких категорій, як право та управління. Розглянемо поняття «правове забезпечення діяльності».

Ю.О. Тихомиров, досліджуючи природу і види управління, виділяє два аспекти «юридичного зрізу». Перший — застосування юридичних засобів. Управління як комплексне явище використовує для своїх цілей різні засоби — економічні, юридичні, матеріальні, технічні, кадрові, ідеологічні тощо. Юридичні засоби мають як власне поле застосування, так і суміжне поле, де вони опосередковують використання інших засобів. Другий аспект пов'язаний з радіусом правового відображення (маються на увазі різні види управління). Право в цілому, усі його галузі служать правовим забезпеченням управління в суспільстві, соціального управління і управління державою, державними справами. Державне управління у вузькому значенні опосередковується конституційним і адміністративним правом.²⁴⁴

Розуміння комплексної природи управління полегшує правильне трактування права, як одного з його інструментів та складової, за допомогою якої регулюється весь процес управління. Це означає можливість виділення правового забезпечення управління. Воно

²⁴³Оборотов Ю.І. Современное государство: от образа к реалиям. Юридичний вісник. 2014. № 6. С.6-13.

²⁴⁴ Тихомиров Ю.А.Административное право и процесс: полный курс. / Ю. А. Тихомиров. — М. : Юринформцентр, 2001. — 652 с.

характеризується системністю, цілісністю правового регулювання основних сторін управління.

Трактування категорії «правове регулювання» у юридичних виданнях досить різноманітне. Зокрема, у словнику²⁴⁵, редагованому Б.М. Бабієм, В.М. Корецьким, В.В. Цветковим, правове регулювання — регулювання суспільних відносин, що здійснюється за допомогою права та всієї сукупності правових засобів.

У відповідності до «Великого юридичного словника», правове регулювання — процес впливу держави на суспільні відносини за допомогою юридичних норм; ґрунтується на предметі і методі правового регулювання²⁴⁶.

Ю.О. Тихомиров правове забезпечення виділяє як самостійний вид забезпечення управління, взаємодіючий з іншими, що виражає його загальнозначущий соціальний і організаційний прояв. На думку П.М. Рабіновича, «цінність правового регулювання — це його реальна позитивна (корисна) значущість для існування і розвитку особи, соціальних спільнот, груп, об'єднань, для всього суспільства загалом»²⁴⁷.

З точки зору С.С. Алексеєва, правове регулювання — здійснюваний за допомогою права і всієї сукупності правових засобів юридичний вплив на суспільні відносини²⁴⁸. Згідно з уявленнями С.Ф. Кечек'яна, «встановлюючи визначені правила поведінки і забезпечуючи дієвими засобами їх дотримання громадянами, держава тим самим регулює, тобто підкоряє правилам (regula — правило) суспільні відносини»²⁴⁹. В.М. Корельський дійшов висновку, що правове регулювання — це цілеспрямований вплив на поведінку людей і суспільні відносини за допомогою правових (юридичних) засобів²⁵⁰.

²⁴⁵Юридичний словник / За ред. [Б.М. Бабія, В.М. Корецького, В.В. Цветкова]. — К. : Головна редакція Української рад.енцикл. АН України РСР, 1974. — 848 с.

²⁴⁶Большой юридический словарь / Под ред. [А.Я. Сухарева, В.Д. Зорькина, В.Е. Крупских]. — М. : Инфра-М, 1999. — 529 с

²⁴⁷Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави : [навч. посіб.] П.М. Рабінович. — К. : Атіка. — 2001. — 176 с

²⁴⁸Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве / С.С. Алексеев. — М. : Юридическая литература, 1966. — 187 с

²⁴⁹Кечекьян С.Ф. Правоотношения в социалистическом обществе / С.Ф. Кечекьян. — М. : Изд. АН СССР, 1958. — 188 с.

²⁵⁰Алексеев С.С., Архипов С.И. и др. Теория государства и права / [С.С. Алексеев, С.И. Архипов и др.] ; под ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова. — М. : Инфра-М-Норма, 1997. — 570 с

О.Є.Луньов^{251, 252} звернув увагу на той факт, що не можна визнати достатнім і правильним аналіз проблем управління поза правом і поза зв'язком із правом. Ідея про правові форми управління була розвинена і поглиблена до такого розуміння, що управління має здійснюватися відповідно до цілей, установлених правом, на основі права і в правових формах.

Сучасна концепція розмежування права і закону дозволяє диференціювати норми права та юридичні норми і, відповідно, нормативно-правове регулювання та нормативно-правове регулювання як юридичне явище (нормативно-юридичне регулювання), що в принципі можна побачити і в вище наведених дефініціях, щодо поняття правового регулювання. На всіх рівнях правового мислення закріпилося поняття правових і неправових законів. Право правильне не тому, що воно записане в законі та існує в офіційній формі, а за своїм змістом. Закони повинні бути правовими, повинні містити правові норми, але в дійсності закони за змістом можуть бути і неправовими, свавільними. Сучасне розуміння поняття права не повинно призвести як до заперечення нормативного характеру права, так і до розуміння його лише як юридичного аспекту права або закону — однієї з форм цього аспекту. Воно (розуміння) не має підстав до жорсткого протиставлення закону і права. Навпаки, воно вимагає визначення закону в правовому вимірі.

Поділяємо думку, яку висловив В.М. Кудрявцев про те, що необхідно твердо відстоювати єдність духу і букви закону. Інше розхитує правовий порядок, веде до волонтаризму, а потім до свавілля, повертає нас до «революційних» часів, які аж ніяк не сприяють стабільності в нашому неспокійному суспільстві.²⁵³ Подібна позиція у питаннях праворозуміння присутня як на доктринальному, науковому рівні, так і на побутовому рівні правосвідомості, а також і у професійній діяльності юристів.²⁵⁴

В. М. Плішкін, розглядаючи питання щодо співвідношення права і управління, робить висновок, що соціальне управління (охоплюючи

²⁵¹Луньов О.Є. Теоретичні проблеми державного управління. — М., 1974. — 69 с.

²⁵²Лунев А. Е.Правовые проблемы науки управления / А.Е.Лунев. — М.:Наука, 1966.— 275 с

²⁵³Кудрявцев В.Н. О правопонимании и законности. Государство и право.1994. № 3.С. 7–9.

²⁵⁴Демків Р.Я. Правове регулювання як юридичне явище : окремі аспекти розуміння. Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2015, № 34. С.19-22

державне) і право, перебуваючи в постійній взаємодії, розвиваються у взаємній залежності:

1) управління спрямоване на реалізацію норм права, на переведення правових, нормативних установлень у реальну поведінку людей і організацій;

2) право використовується як один із найбільш дійових засобів управління, воно забезпечує ефективну організацію державної влади, регламентує управлінську діяльність її органів;

3) саме управління є важливим об'єктом правового регулювання.²⁵⁵

Юридичне регулювання здійснюється за допомогою різноманітних, але водночас таких, що діють узгоджено, передбачають один одного, юридичних засобів: норм закону, правових відносин, актів тлумачення і застосування юридичних норм, які складають механізм правового (юридичного) регулювання. Це його динамічна основа.

Механізм правового (юридичного) регулювання — це система організованих найбільш послідовних юридичних засобів (юридичні норми, юридичні відносини, юридична відповідальність та ін.), за допомогою яких здійснюється юридичне регулювання.

Демків Р.Я. формулює наступні ознаки юридичних засобів: ²⁵⁶

1) забезпечуються державою;

2) є узагальнюючими юридичними способами забезпечення інтересів суб'єктів правових відносин;

3) спрямовані на подолання перешкод, які стоять на шляху задоволення інтересів учасників правових відносин;

4) відображають інформаційні якості та ресурси права, що додає їм особливого юридичного значення;

5) певним чином поєднуючись, виражають функціональну сторону права (тобто виступають основними елементами дії права, механізму правового регулювання, правових режимів);

6) призводять до юридичних наслідків, конкретних результатів в залежності від ефективності або неефективності юридичного регулювання. Таким чином, визначення «правове забезпечення діяльності» вказує на характер зв'язку між правом і діяльністю, складові напрями цієї діяльності, підпорядкованість і другорядність

²⁵⁵Плішкін В.М. Теорія управління органами внутрішніх справ : [підруч.] / В. М. Плішкін; [за ред. Ю. Ф. Кравченка]. — К. : Національна академія внутрішніх справ України, 1999. — 702 с.

²⁵⁶Демків Р.Я. Правове регулювання як юридичне явище : окремі аспекти розуміння. Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2015, № 34. С.19-22

права, його службове та інструментальне значення, але більшого теоретичного та методологічного значення або змістовного навантаження воно не має, відповідно — новизни теж, а вказує тільки на частину діяльності — правову, яка виконується паралельно з іншими різновидами діяльності для забезпечення їх виконання. Такий підхід до розуміння взаємодії права й діяльності, їх нормування особливого значення не має і не є шляхом до розв'язання основних правових та соціальних проблем, що впливають на результативність нормування діяльності органів державної влади.²⁵⁷

Зміст правового забезпечення підприємницької діяльності виявляється в чіткому, послідовному й однозначному здійсненні органами державної влади і місцевого самоврядування повноважень щодо упорядкування правовідносин, які виникають у сфері реалізації конституційного права на підприємництво та утворення дійової системи державних гарантій щодо підтримки і сприянню підприємницької діяльності. Правове забезпечення створює те середовище, в якому діє підприємець, гарантуючи йому державний захист прав власності, рівність прав і свободу підприємницької діяльності, вільну і законну конкуренцію, державну підтримку. Його забезпечення опосередковується двома напрямками регулювання підприємницької діяльності. Перший напрям регламентує порядок реалізації права на підприємництво, гарантуючи його непорушність і визначаючи правовий статус суб'єктів господарювання. Другий — визначає цілі, організаційно-правові засоби, методи і прийоми впливу держави на упорядкування відносин щодо здійснення підприємницької діяльності.²⁵⁸

Отже, розвиток глобалізаційних процесів не тільки не зменшує ролі держави в економічному житті, а навпаки, ставить питання про її збільшення, оскільки посилюється необхідність використання нових ефективних управлінських підходів до проблем, з якими стикається національна економіка під час глобалізації. При цьому, економічна політика держави в умовах становлення і зміцнення ринкових відносин є системою заходів законодавчого, виконавчого та контролюючого характеру, спрямованих на адаптацію існуючої соціально-економічної системи до сучасних умов життєдіяльності суспільства. Сучасна

²⁵⁷ Кунев Ю. Правове забезпечення діяльності органу державної влади: теоретичний аспект. Публічне право. № 3 (7). 2012. С.44-50

²⁵⁸ Ямкова І.М. Напрями вдосконалення правового забезпечення підприємницької діяльності в Україні. Економіка та право. 2013. № 2. С. 47-51.

ринкова економіка немислима без ефективного механізму її взаємодії з державою, з органами законодавчої та виконавчої влади. Більше того, саме цей механізм став однією із сутнісних ознак високорозвинутого демократичного суспільства, основною ознакою якого є високий рівень добробуту населення країни.²⁵⁹

Формування загальнопланетарного інформаційного простору, глобальна науково-технічна революція, нерівномірний розподіл ресурсів у світовій економіці сприяють інтернаціоналізації матеріального виробництва, поглибленню міжнародного розподілу праці, посиленню економічної, фінансової, торгівельної співпраці, активізації обмінних процесів між державами, суспільствами, народами. Зазначені об'єктивні процеси істотно впливають на трансформацію функціонування і розвитку національних держав, реалізацію ними основних функцій. Досягнення виваженого державного втручання забезпечується тим, що державі передаються лише ті економічні функції, які не можуть ефективно виконувати самі виробники та інші суб'єкти ринкових відносин оптимального поєднання адміністративно-правових та економічних важелів. Адміністративні методи макроекономічного регулювання мають гарантувати формування оптимальної відтворювальної структури.²⁶⁰

На думку Г.М. Калетніка²⁶¹, сучасний період розвитку держави потребує переходу від регламентації виробничо — господарської та фінансової діяльності юридичних і фізичних осіб до регулювання економічних процесів за допомогою економічних і правових підойм. Необґрунтована експансія державного впливу практично на всі процеси в суспільстві є не меншою загрозою, ніж повне нівелювання її функціональних можливостей. Необхідність оптимального поєднання державних функцій із принципами ринкового саморегулювання залишається наріжним каменем теорії добробуту та теорії державної політики. Таким чином, на сьогодні головною метою державного управління і регулювання є забезпечення переходу від хаотичних економічних процесів до регульованих.

²⁵⁹ Чечель О.М. Державне управління в економічній сфері: навчальний посібник / О.М. Чечель. — Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. — 372 с.

²⁶⁰ Павленко О. В. Правове забезпечення підприємств колективної (асоційованої) власності. Форум права. 2017. № 2. С. 82–86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.

²⁶¹ Калетнік Г. М., Мазур А. Г., Кубай О. Г. Державне регулювання економіки: Навчальний посібник. — К.: «Хай-Тек Прес», 2011. — 428 с.

Таку ж думку висловлюють В.М.Гриньова та М.М. Новікова²⁶², наголошуючи, що необхідність забезпечення сталих темпів економічного зростання та, на його основі, соціального розвитку зумовлює доцільність втручання органів державної влади в національну економіку, оскільки ринок не може гарантувати стабільне економічне зростання, відтворювальні процеси в необхідних суспільству пропорціях, виконання соціальних програм. Тому органи державної влади в умовах ринкових відносин мають низку функцій, успішне виконання яких, забезпечує економічний розвиток країни та соціальну стабільність. Вчені вважають, що необхідність державного втручання в економіку є обґрунтованим, однак ступінь такого втручання залежить від рівня економічного і соціального розвитку та стратегічних цілей розвитку країни.

У своєму навчальному посібнику науковці Вінницького національного аграрного університету²⁶³ зазначили, що державне регулювання ринкової економіки — це вплив держави на відтворювальні процеси в економіці за допомогою прямого інвестування, правових та економічних важелів з метою орієнтації господарських суб'єктів і окремих громадян на досягнення цілей і пріоритетів державної соціально-економічної політики. Держава може виконувати свої функції впливу на економіку прямо (через фінансування розвитку державного сектора, науки, культури, освіти, соціального захисту населення), або непрямо (через систему правових та економічних регуляторів), надаючи їм можливість орієнтувати діяльність господарських суб'єктів в потрібному напрямку. За допомогою правових регуляторів держава встановлює «правила гри» на ринку, а через систему економічних регуляторів — цілеспрямовано «налагоджує» ринковий механізм, щоб на його основі стимулювати або стримувати ділову активність у раціональних рамках.

Основні функції органів державної влади представлено на рис.2.10.

Всі функції держави взаємопов'язані та їх комплексна реалізація сприяє створенню належних умов для:²⁶⁴

²⁶² Гриньова В.М., Новікова М.М. Державне регулювання економіки: Підручник. — К.: Знання, 2008. — 398 с. — (Вища освіта XXI століття).

²⁶³ Калетнік Г.М., Мазур А. Г., Кубай О. Г. Державне регулювання економіки: Навчальний посібник. — К.: «Хай-Тек Прес», 2011. — 428 с.

²⁶⁴ Гриньова В.М., Новікова М.М. Державне регулювання економіки: Підручник. — К.: Знання, 2008. — 398 с. — (Вища освіта XXI століття).

- прозорого і справедливого перерозподілу доходів у суспільстві, а також виконання соціальних програм;
- регулювання впливу ринку на соціально-економічний розвиток країни;
- забезпечення розвитку економічних процесів необхідною грошовою масою;
- формування ефективних правових основ функціонування економіки в умовах ринку;
- створення адекватних умов для здійснення відтворювальних процесів у суспільстві;
- зростання внутрішнього споживання товарів та послуг.

Рис. 2.10 Основні функції органів державної влади

Джерело : сформовано авторами на підставі²⁶⁵

На думку провідних науковців²⁶⁶, саме функції визначають роль і сутність характеристики системи координування економіки державою. При цьому вчені розмежували державні функції за двома групами. Перша група охоплює функції, що забезпечують функціонування ринкової системи в державі. Сюди варто віднести створені й підтримані правовою базою функції (захист прав і власності, законодавче

²⁶⁵ Гриньова В.М., Новікова М.М. Державне регулювання економіки: Підручник. — К.: Знання, 2008. — 398 с. — (Вища освіта XXI століття).

²⁶⁶ Калетнік Г. М., Мазур А. Г., Кубай О. Г. Державне регулювання економіки: Навчальний посібник. — К.: «Хай-Тек Прес», 2011. — 428 с.

регулювання взаємовідносин між споживачами, виробниками, найманими працівниками, підтримка громадського порядку, захист конкуренції тощо). Тут держава визначає певні правила «ринкової міри» і забезпечує їх дотримання. Друга група функцій державних органів пов'язана з розвитком і перспективним станом економічної системи. Вона охоплює заходи, спрямовані на стабілізацію економічних процесів і забезпечення економічного зростання, соціальної справедливості, інфляційних процесів, інфраструктури тощо.

Економічною функцією держави, як регулюючого інституту є забезпечення функціонування оптимального економічного та інституційного режиму, який для досягнення суспільних цілей та реалізації національного економічного інтересу забезпечує конкурентоспроможний економічний розвиток. Реалізація цієї функції здійснюється шляхом економічної політики з використанням механізмів законодавчої, виконавчої, судової та контрольно-наглядової діяльності. Економічні функції держави як регулюючого інституту можуть бути постійними та тимчасовими залежно від етапу її економічного розвитку, а найбільш динамічно трансформованими є економічні функції держави відповідно до сфер її діяльності та напрямів впливу, які традиційно поділялись на внутрішні та зовнішні; вони розвиваються в міру ускладнення процесів економічного розвитку та зміни характеру взаємодії між національною економікою та глобальним середовищем²⁶⁷.

Так, на думку І.І. Мотиль²⁶⁸, «зміст економічної функції соціальної, правової держави охоплює такі елементи: економічне регулювання, підтримка та стимулювання суб'єктів ринкових відносин; сприяння розвитку економіки, розбудові ринкових відносин тощо; подолання монополії, легітимізація власності та очищення її від криміналу; захист права власності (державної) поряд з іншими учасниками економічних відносин; видання нормативних актів, що визначають поведінку суб'єктів економічної, господарської, діяльності, які стосуються всіх учасників економічних відносин; проведення антимонопольної політики; визначення і коректування стратегії економічного розвитку; боротьба зі злочинами в економічній сфері;

²⁶⁷ Свирідок П.П. Трансформація економічної політики держави в умовах глобалізаційних тенденцій сучасного розвитку. Юридичний вісник. 2014. № 3(32). С.41-45.

²⁶⁸ Мотиль І.І. Основні внутрішні функції української держави : [монографія] / І. І. Мотиль. К.: ТОВ «ВБ»Аван- пост-ГПм». 2008. 184с.

підтримка підприємництва, передусім малого бізнесу; залучення іноземних інвестицій тощо».

Зазначені елементи змісту економічної функції виявляються у функціонуванні законодавчої, виконавчої і судової гілки влади української держави у відповідних аспектах. Підґрунтя здійснення економічної функції становить економічна політика держави, відповідні програми, правові акти, спрямовані на визначення ключових позицій в економічній сфері. Більшість авторів, ведучи мову про функції держави взагалі та економічну функцію зокрема, абсолютно справедливо пов'язують їх реалізацію перш за все з діяльністю відповідних державних органів. Реалізація економічної функції держави є обов'язком, у тому чи іншому ступені, усього апарату держави, який являє собою систему органів, за допомогою яких здійснюється державна влада, виконуються функції держави, досягаються різноманітні її цілі та завдання²⁶⁹. Відповідно, реалізація економічної функції держави є одночасно обов'язком Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України та очолюваних ними органів влади. Діяльність цих органів забезпечується сукупністю правових норм, які належать до різних галузей права. Так, виконання покладених на Верховну Раду України завдань, пов'язаних із забезпеченням реалізації економічної функції, регулюється переважно нормами господарського та підприємницького права. Якщо мова буде йти про участь судових органів у цьому процесі, то тут, безумовно, необхідно вести мову про норми процесуальних галузей права. Однак необхідно зазначити, що для цих суб'єктів участь у реалізації економічної функції не є основною, для них вона складає лише незначну частку їх роботи, відповідно, названі вище галузі права у процесі забезпечення реалізації економічної функції відіграють незначну роль. Найбільший ж обсяг роботи у цій сфері виконують суб'єкти публічного управління — органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та інші суб'єкти, яким делеговано державно-владні повноваження, а правову основу діяльності яких складають норми адміністративного права. Адміністративно-правове забезпечення реалізації цієї функції здійснюється за різними напрямками, завдяки чому досягається комплексність забезпечення.

²⁶⁹ Мотиль І.І. Основні внутрішні функції української держави : [монографія] / І. І. Мотиль. К.: ТОВ «ВБ»Аван- пост-ГПрм». 2008. 184с.

Під правовим забезпеченням підприємницької діяльності розуміється²⁷⁰ комплекс юридичних норм, закріплених у Конституції України, законодавчих, нормативно-правових актах і актах індивідуального характеру, які встановлюють правила поведінки суб'єктів підприємництва при здійсненні ними господарської діяльності, а також визначають міру відповідальності за порушення цих правил. Загалом дане поняття вказує на нормативну модель господарської діяльності, сукупність, певну цілісність правових актів, які регулюють створення цих підприємств, їх діяльність і припинення. У складі правового забезпечення підприємництва можна виокремити норми, що направлені на охорону та захист суб'єктів господарювання. Останні (норми, що направлені на захист) поділяються на норми, що забезпечують юрисдикційний захист та норми, що закріплюють неюрисдикційний захист. Зрозуміло, що чим якісніше буде правове забезпечення, тим ефективніше працюватимуть підприємства. Якість (сукупність системоутворюючих властивостей) зазначеної цілісності правових актів визначається їх властивостями, ознаками, які (умовно) можна поділити на дві групи:

- 1) ознаки змістового
- 2) ознаки формального характеру.

До ознак змістового характеру слід віднести проблемоорієнтованість норм (спрямованість їх на вирішення наявних проблем), закріплення найраціональніших (з позицій інтересів суспільства) організаційно-правових форм господарювання. Це також спрямованість на створення умов для пожвавлення, посилення економічної конкуренції, зростання інноваційної активності підприємства; підвищення ефективності (результативності) виробництва, гнучкості виробничо-збутової діяльності підприємств, отримання специфічних ринкових можливостей тощо. До ознак формального характеру нормативної моделі господарської діяльності можна віднести такі ознаки як повнота, несуперечливість (відсутність колізій між окремими правовими актами, нормами), ефективність (результативність) тощо.²⁷¹

²⁷⁰ Ямкова І.М. Напрями вдосконалення правового забезпечення підприємницької діяльності в Україні. Економіка та право. 2013. № 2. С. 47-51.

²⁷¹ Павленко О. В. Правове забезпечення підприємств колективної (асоційованої) власності Форум права. 2017. № 2. С. 82–86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.

На думку Г.Л. Знаменського²⁷², результативність правового забезпечення підприємницької діяльності залежить насамперед від ефективності та досконалості нормативних актів та господарського законодавства в цілому. Чимало науковців, стверджує вчений, у своїх дослідженнях аналізували стан розвитку законодавства у сфері господарського регулювання і визначили основні негативні чинники: ускладненість і об'ємність нормативної бази; постійні зміни і доповнення до законів; нестабільність і внутрішня суперечливість законодавчих актів і окремих їх норм щодо регулювання підприємницьких відносин; відсутність у багатьох законах механізмів їх реалізації; невизначеність пріоритетності законодавчих актів щодо регулювання підприємницької діяльності; недооцінка питань, пов'язаних з реалізацією прав і свобод людини і громадянина, гарантованих міжнародними конвенціями, що були підписані й ратифіковані Україною.

У сучасних умовах розвитку економіки України важливим є перегляд необхідності та доцільності «присутності держави» у всіх сферах життєдіяльності у тому ступені, який призводить до негативних наслідків.

Важливим, на думку І.Павліщенко та О.Босик, є визначення раціонального ступеня державного втручання у підприємницьку діяльність з тим, щоб, з одного боку, забезпечити ефективне функціонування приватного сектора економіки та отримання ним високих прибутків, а з іншого створити передумови для збалансованого росту економіки країни загалом та підвищення рівня добробуту громадян зокрема²⁷³.

Розглядаючи державні механізми регулювання ринкових відносин, слід зазначити, що вони, з одного боку, сприяють розвитку економіки на певний період, однак, з іншого боку, поступово відстають від динаміки економічного розвитку як всередині країни, так і на міжнародному рівні.²⁷⁴ Це, зокрема, підтверджується економічним законом Гудхарта (Goodhart's Law), відповідно до якого будь-яка

²⁷² Знаменський Г.Л. Наукоємність сучасного господарського права. Право України. 2010. № 8. С. 19-25.

²⁷³ Павліщенко І. Державне регулювання підприємництва в Україні: напрямки та пріоритети. Національний лісотехнічний університет України. Науковий вісник, 2007. Вип. 17.1. С. 258-263.

²⁷⁴ Швайка Л. А. Державне регулювання економіки: навч. посіб. / Л. А. Швайка. — К.: Знання, 2006. С. 12.

спроба уряду контролювати економічну змінну може її спотворити настільки, що зробить цей контроль неефективним.²⁷⁵

На підставі опрацьованих наукових джерел можна зробити висновок, що в Україні створено основні засади правового забезпечення управління підприємницькою діяльністю, однак значна частина цього нормативного поля залишається ще «незасіяною», потребує допрацювання та удосконалення.

До нормативно-правових актів, які регламентують особливості реалізації економічної функції держави, належать такі:

1) міжнародні правові акти. Зазначені нормативно-правові акти поділяються на такі, що визначають стандарти забезпечення прав і свобод людини (зокрема, у підприємницькій діяльності), організації діяльності органів держави що беруть участь у регулюванні підприємницької діяльності. До таких договорів належать, зокрема, Конвенція УНІДРУА про міжнародний факторинг, Конвенція УНІДРУА про міжнародний фінансовий лізинг, Всесвітня поштова конвенція, Конвенція про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням книжки МДП (Конвенція МДП), Віденська конвенція про міжнародний договір купівлі-продажу 1980 р., Віденська конвенція про право міжнародних договорів, Конвенція, якою запроваджено Уніфікований Закон про переказні векселі та прості векселі (Женева, 1930 р.), Конвенція про врегулювання деяких колізій законів про переказні та прості векселі (Женева, 1930 р.), Конвенція про позовну давність в міжнародній купівлі-продажу товарів (Нью-Йорк, 1974 р.) з Віденським протоколом 1980 р., Конвенція про визнання і виконання іноземних арбітражних рішень (Нью-Йорк, 1958 р.), Європейська конвенція про зовнішньо-торговий арбітраж (Женева, 1961 р.), Конвенція між Урядом України і Урядом Французької Республіки про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і майно, Конвенція держав-членів СНД про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах та інші міжнародні договори.

2) Конституція України, у якій закріплені конституційні вимоги щодо захисту прав, свобод і законних інтересів громадян, найбільш загальні вихідні основи організації та діяльності суб'єктів

²⁷⁵Бизнес. Оксфордский толковый словарь / Перевод с англ./Под ред. Осадчей И.М. — М.:«Прогресс-Академия», РГГУ,1995.

реалізації економічної функції держави, що знаходять подальший розвиток у законах та інших підзаконних нормативно-правових актах;

3) законодавчі акти, які поділяються на закони, що визначають загальні засади підприємницької діяльності; закони, що визначають специфіку управління підприємницькою діяльністю. Законодавче забезпечення не може та не повинне повною мірою впорядковувати всі відносини, які виникають у ході управління. Для локального, динамічного й оперативного вирішення проблемних питань може застосовуватись підзаконне правове забезпечення;

4) підзаконні нормативно-правові акти, до яких належать укази та розпорядження Президента України, постанови й розпорядження Кабінету Міністрів України, нормативні акти центральних органів виконавчої влади у вигляді наказів, інструкцій і положень, нормативні акти місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування ;

5) акти індивідуальної дії, які видаються на підставі конкретних юридичних норм (індивідуальне регулювання). Індивідуальне регулювання — це впорядкування поведінки людей за допомогою актів застосування норм права, тобто індивідуальних рішень, розрахованих на одну конкретну життєву ситуацію.²⁷⁶

На сучасному етапі спостерігаються два нових підходи в державному регулюванні господарської діяльності²⁷⁷:

– макрорегулювання (створення максимально сприятливих умов для приватного прибуткового нагромадження капіталу), засноване на податково-бюджетному і кредитно-грошовому інструментарії,

– індустріальна політика, спрямована на структурну перебудову економіки.

Поширюється розвиток міждержавного регулювання, що проявляється у втручанні в господарське життя ЄС з боку Комісії Європейської співдружності, Ради Міністрів ЄС, Європейського парламенту і суду ЄС.

Основні напрями регулювання підприємницької діяльності в межах єдиного внутрішнього ринку ЄС мають стати основою для здійснення в Україні заходів з державного регулювання/дерегулювання підприємницької діяльності.

²⁷⁶Скакун О.Ф. Теорія держави і права : [підручник] / О.Ф. Скакун. — пер. з рос. — Х. : Консум, 2001. — 704 с.

²⁷⁷Сергійко О. В. До питання дерегулювання підприємницької діяльності. Приватне право і підприємництво. 2016. Вип. 16. С.145-149. URL: <http://nbuv.gov.ua>

Порівняння напрямів регулювання підприємницької діяльності в рамках ЄС та при умові співпраці у рамках Митного союзу представлено у табл..2.1.

Таблиця 2.1

Напрями регулювання підприємницької діяльності

№ п.п	Напрями регулювання підприємницької діяльності в рамках ЄС	Напрями регулювання підприємницької діяльності в рамках єдиного Митного союзу
1.	2.	3.
1.	- організаційно-правове регулювання, утворення і діяльності компаній;	- вироблення єдиної торгової політики, проведення єдиної політики в галузі субсидування і лібералізації ринків державних замовлень;
2.	- уніфікація законодавства в галузі міжфірмових господарських зв'язків і ділової практики;	- узгодження національних законодавств в галузі митного права;
3.	- заохочення транснаціоналізації господарських зв'язків і створення Європейських компаній;	- введення єдиної антидемпінгової політики в підприємницьку діяльність;
4.	- проведення єдиної промислової політики;	- регіональний розвиток;
5.	Виявлення невирішених проблем та переваг політики дерегулювання в Україні та зіставлення з основними напрямками регулювання в рамках ЄС та Митного союзу	

Джерело: сформовано авторами на підставі:²⁷⁸

Системне узагальнення вимог до державної економічної політики передбачає розробку концепції державного регулювання економіки, яка б відповідала проблемам, умовам, цілям і наявним у країні можливостям. Визначальною метою такого підходу до формування економічної політики держави повинна бути розробка ефективного механізму, дія якого спрямована на забезпечення добробуту населення.

Концептуальні основи державної економічної політики у даному напрямі можуть бути зведені до відповідних цілей економічної політики держави, які й складають її основу (рис. 2.11).

Проводячи аналіз цілей економічної політики держави (рис. 2.11), ми погоджуємося з трактуванням вчених, що :

по-перше, заходи економічної політики, спрямовані на досягнення цілі економічного зростання, можуть бути різними, але їх поєднує спрямованість на активізацію найважливіших факторів економічного

²⁷⁸Сергійко О. В. До питання дерегулювання підприємницької діяльності. Приватне право і підприємництво. 2016. Вип. 16. С.145-149. URL: <http://nbuv.gov.ua>

росту, серед яких — реструктуризація економіки, інвестиції капіталу, ефективна зайнятість та зростання продуктивності праці, високий платоспроможний попит населення тощо;

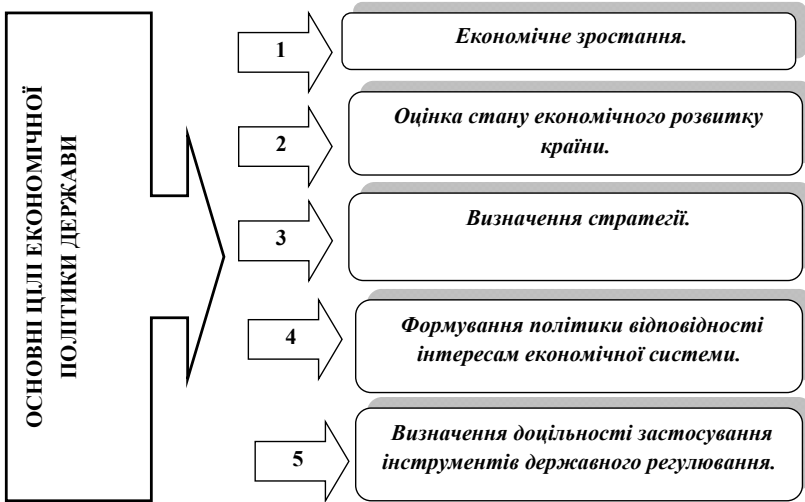

Рис. 2.11. Основні цілі економічної політики держави

Джерело: сформовано авторами на підставі :²⁷⁹

по-друге, оцінку стану економічного розвитку країни потрібно здійснювати шляхом об'єктивного аналізу її економічного стану, який проводиться на конкретному господарському рівні, виділяти критичні місця в структурі економіки країни, галузі, регіону та оцінювати терміновість вирішення проблем, альтернативні наслідки усунення негативних явищ;

по-третє, визначення стратегії, а саме економічної стратегії держави, як ціль державної економічної політики — це, у широкому розумінні, визначений державою курс економічного розвитку, який забезпечує високий рівень життя населення країни. Економічна стратегія держави має базуватися на геоекономічних реаліях для практичного забезпечення цілісності національної грошово-фінансової системи, комплексного здійснення бюджетно-податкових, монетарно-кредитних, зовнішньоекономічних, соціальних, інституційно-структурних, демографічних, промислово-інвестиційних та інших

²⁷⁹ Чечель О.М. Державне управління в економічній сфері: навчальний посібник / О.М. Чечель. — Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. — 372 с.

заходів впливу на національну економіку з метою створення стимулів для господарюючих суб'єктів, розвитку конкурентної спроможної продукції, впровадження нових відомих технологій;

по-четверте, зміст такої цілі, як формування політики відповідності інтересам економічної системи — це відповідь на питання щодо рівня недоторканості цінності принципів ринкової економіки, якою мірою від них можна відступати при збереженні панування цих принципів. Питання це є надзвичайно важливим, оскільки від нього залежить можливість застосування тих або інших адміністративних засобів регулювання, державного програмування, націоналізації й розвитку державного сектору, приватизація державних підприємств. Доцільність і ефективність таких заходів також є предметом даного аналізу;

по-п'яте, досягнення такої цілі економічної політики як визначення доцільності застосування інструментів державного регулювання залежить від багатьох факторів: сфери регулюючого впливу, виду економічної діяльності, бажаного наслідку тощо.²⁸⁰

Необхідно зазначити, що пошуки адекватної міри державного регулювання економіки є головною тенденцією в розвитку сучасного світового ринкового господарства. Дозволяючи зберегти практично всі переваги ринку, регулювання дає можливість згладити негативні сторони його функціонування, перш за все, в соціальній сфері. При цьому особливо важливим моментом для нашої країни є забезпечення утримання відносного балансу між економічною ефективністю та соціальною справедливістю. У результаті збалансованого розвитку економічної і соціальної сфер відбувається підвищення стабільності й ефективності функціонування всіх суспільних механізмів. Саме таке завдання і стоїть перед українською владою: знайти збалансовану міру державного втручання в економіку, і саме на це спрямовано багато законодавчих ініціатив останніх років.²⁸¹

Стосовно правового регулювання вважаємо за необхідне зазначити, що проведені нами дослідження наукових джерел^{282, 283} ще

²⁸⁰ Чечель О.М. Державне управління в економічній сфері: навчальний посібник / О.М. Чечель. — Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. — 372 с.

²⁸¹ Чечель О.М. Державне управління в економічній сфері: навчальний посібник / О.М. Чечель. — Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. — 372 с.

²⁸² Алексеев С.С. Право: Азбука — теория — философия : Опыт комплексного исследования. / С.С. Алексеев. — М.: Статут, 1999. — 711 с.

²⁸³ Протасов В.Н. Что и как регулирует право: Учебное пособие / В.Н. Протасов. - М.: Юристъ, 1995. - 95 с.

раз підтверджують, що : право як регулятор — це не тільки одна з найважливіших проблем теорії права, розглянутого в якості інституційної нормативної освіти. Перед нами — проблема більш широкого наукового значення. Тут відкривається перспектива нового підходу до права в цілому. Такого підходу, який невідомий догматичній юриспруденції, виходить за її межі, характеризується тим, що право розглядається в дії, в русі згідно закладеним в ньому потенціям і закономірностям, що і дозволяє побачити найбільш суттєві сторони логіки права. Категорією, через яку реалізується така наукова перспектива, є поняття «правове регулювання; правове регулювання, на відміну від інших форм правого впливу, є специфічним важелем, своєрідність якого полягає в двох рисах: воно являє собою нормативно-організаційне опосередкування суспільних відносин і завжди здійснюється за допомогою особливого, властивого тільки праву механізму.

2.3 Правові питання організації захисту масиву інформаційного забезпечення стратегічного управління підприємницькою діяльністю з позицій інституціоналізму

Правове життя сучасної України підтверджує необхідність виділення в системі права комплексних галузей, оскільки сучасна практика переконливо свідчить про те, що крім галузей права, які упорядковують однорідні суспільні відносини, реально існує регламентація комплексних, різнорідних соціальних відносин в відповідних життєво-важливих сферах, що потребують правового регулювання. Саме правове регулювання різноманітних відносин: освітніх, господарських, екологічних, житлових, банківських, інвестиційних, митних, морських, повітряних, космічних та інших і спричинило формування комплексних галузей українського права.²⁸⁴

Наприкінці ХХ ст. сталися значні зміни у сприйнятті поняття інформації та її соціального значення в суспільстві. Це пов'язано з процесом формування так званого інформаційного суспільства, тобто суспільства, основною характеристикою якого є стрімке зростання всепроникної інформації про всі сторони його життєдіяльності. Нині термін «інформаційне суспільство» є визнаним як у рамках різних галузей науки, так і на державному рівні і закріплений у низці

²⁸⁴ Хряпченко В. П. Від критеріїв поділу системи права на галузі до комплексних галузей права. Актуальні проблеми політики. 2015. Вип. 55.С.307-317

міжнародних та національних нормативно-правових актів. Проте розглядати інформаційне суспільство слід не як явище, що вже відбулося, а як процес, що пов'язаний із різними сферами життєдіяльності людства — економікою, правом, організацією публічної влади, політикою, соціальною сферою та ін.²⁸⁵

Право, яке є сукупністю норм, що створюються і охороняються державою, являє собою узгоджену, цілісну систему. Ця система є складною взаємозалежною ієрархічною структурою. Прийнято розрізняти наступні структурні елементи системи права в їх ієрархічній послідовності: галузь права; підгалузь права; інститут права; субінститут права, норма права. При цьому поява правових інститутів викликана об'єктивним існуванням однорідних груп замкнутих суспільних відносин, що регулюються самостійною й автономною групою відповідних правових норм. Тому під інститутом права варто розуміти обмежену, стійку групу правових норм, що регулюють певний різновид суспільних відносин, що мають спільну функціональну спрямованість^{286, 287}.

Ми вже зазначали, що до загальних інститутів права, що поширюються на всі галузі права відносять такі інститути, як: суб'єкт і об'єкт права, норма права, правовідносини і т.п.

Особливу роль у праві відіграють галузеві інститути права. Саме їх сукупність і є одною з характерних підстав для виділення окремої галузі права. Крім того, інститути права поділяються на матеріальні та на процесуальні, прості та складні (або комплексні), регулятивні, охоронні і установчі і т.д. Ряд складних, комплексних інститутів права мають у своєму складі більш дрібні самостійні субінститути права. Усі види систематизації законодавства базуються на відповідній класифікації нормативно-правових актів. Елементи системи права, законодавства складаються з відповідних груп правових норм, які регулюють об'єктивно існуючі однорідні групи суспільних відносин, що мають спільну функціональну спрямованість. Тому класифікація інформаційного законодавства України, а значить і систематизація

²⁸⁵ Кормич Б.А. Інформаційне право Підручник. Рекомендовано МОН України для вищих навчальних закладів /Б.А. Кормич. — Х.: Бурун і К, 2011. — С.18.

²⁸⁶ Теория государства и права / Под ред. А.С. Пиголкина. — М., 2003. — 154 с

²⁸⁷ Теория государства и права / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Юрист, 2001. — 776 с.

інститутів інформаційного права повинні базуватися на відповідній класифікації інформаційних відносин.²⁸⁸

У навчальній літературі знаходимо, що через предмет суспільних відносин — інформацію — інформаційне право пов'язане з іншими міжгалузевими інститутами права: авторським правом, правом інтелектуальної власності, винахідницьким правом, рекламним правом тощо. Інформаційне право утворює з ними складну, велику, агреговану гіперсистему права третього порядку. Тобто відповідно до теорії гіперсистем права інформаційне право базується на засадах правових систем другого порядку, якими є п'ять галузей права: конституційне, адміністративне, цивільне, трудове, кримінальне. У єдності вони утворюють систему першого порядку — право України²⁸⁹.

Вчені — юристи²⁹⁰ запропонували наступну класифікацію відносин в інформаційній сфері: інформаційні відносини — це суспільні відносини, що мають місце в процесі створення, поширення, використання, збереження і знищення (утилізації) інформації; інформаційно-інфраструктурні відносини — це суспільні відносини, що мають місце в процесі забезпечення реалізації інформаційних відносин, тобто пов'язані з функціонуванням суб'єктів інформаційної інфраструктури, які надають інформаційні послуги і виконують роботи в інформаційній сфері, використовують інформаційні технології і ресурси, забезпечують інформаційну безпеку тощо.

На думку Баранова О.А.²⁹¹, на базі класифікації інформаційних та інформаційно-інфраструктурних відносин можна провести класифікацію інститутів інформаційного права України, врахувавши можливість класифікації інститутів інформаційного права відповідним процесам створення, передачі і збереження інформації. У результаті аналізу інформаційного законодавства України автор виділив 6 основних інститутів інформаційного права відповідно до процесу

²⁸⁸ Баранов О.А. Інститути інформаційного права. Правова інформатика, № 3. 2006. С.39-45

²⁸⁹ Основи інформаційного права України: Навч. посіб. В. С. Цимбалюк, В. Д. Гавловський, В. В. Гриценко та ін.; За ред. М. Я. Швеця, Р. А. Каложного та П. В. Мельника. — К.: Знання, 2009. — С. 48

²⁹⁰ Баранов О.А. Засади державної інформаційної політики // Інформатизація та відкритість влади як засоби демократизації суспільства: Матеріали «круглого столу» — К: Альтерпрес, 2003. — С.37- 44

²⁹¹ Баранов О.А. Засади державної інформаційної політики // Інформатизація та відкритість влади як засоби демократизації суспільства: Матеріали «круглого столу» — К: Альтерпрес, 2003. — С.37- 44

створення інформації (рис. 2.12), а також дав характеристику кожному із видів інформаційного права.

Основа інституту права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань визначена Конституцією України і знайшла подальший розвиток у ряді законів України. Норми права цього інституту регулюють загальні суспільні відносини, які зв'язані з можливістю продукувати інформацію.

З цього приводу, Г.М.Калетнік²⁹² зазначає, що основними формами правового регулювання в Україні є: Конституція та закони України, укази й розпорядження Президента України, постанови та інші акти Верховної Ради, постанови й розпорядження Кабінету Міністрів, нормативно-правові акти місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування. Вчений наголошує також, що тільки законами визначаються права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина. При цьому науковець вважає за потрібне звернути увагу на те, що якість правового регулювання залежить від того, як законодавчі органи формують юридичні норми. Основними вимогами до різних форм правового регулювання є: своєчасність, стабільність, повнота, внутрішня узгодженість.

Норми інституту об'єктивності, вірогідності, повноти і точності інформації містяться в Конституції України, а також у Законі України «Про інформацію», у Законі України «Про національну програму інформатизації», у Цивільному кодексі України та ін. Цим інститутом встановлюється обов'язок творців або власників інформації, яка призначена для передачі споживачам, забезпечити її об'єктивність, вірогідність, повноту і точність.

Наявність інституту засобів масової інформації і його субінститутів встановлюється статтею 18 Закону України «Про інформацію», у якій в якості основного виду інформації визначається масова інформація. У статті 20 цього ж закону до масової інформації віднесена інформація, що поширюється періодичними друкованими виданнями, радіомовленням, телебаченням, кіно і т.п. Субінститути засобів масової інформації знайшли розвиток у таких Законах України, як: «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про телебачення і радіомовлення», «Про Національну раду України з питань

²⁹² Калетнік Г. М., Мазур А. Г., Кубай О. Г. Державне регулювання економіки: Навчальний посібник. — К.: «Хай-Тек Прес», 2011. — 428 с.

телебачення і радіомовлення», «Про кінематографію», «Про інформаційні агентства» і т.д.

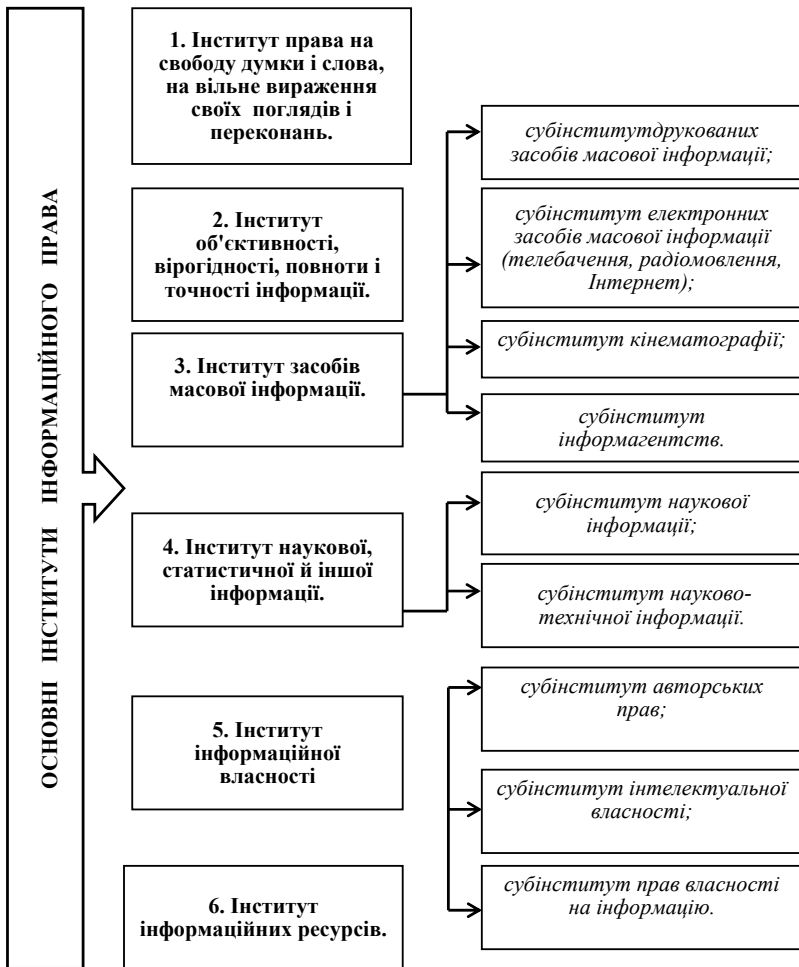

Рис. 2.12 Види інститутів інформаційного права

Джерело : сформовано авторами на підставі :²⁹³

Правові норми цього інституту регулюють суспільні відносини як у процесі створення інформації, так і в процесі її поширення засобами

²⁹³Баранов О.А.Інститути інформаційного права. Правова інформатика, № 3. 2006.С.39-45

масової інформації. Наявність інституту наукової, статистичної й іншої інформації і його субінститутів обумовлюється статтею 18 Закону України «Про інформацію» в якій визначені основні види інформації. Законодавець регламентував створення визначених видів інформації в таких Законах України, як: «Про науково і науково-технічну діяльність», «Про науково-технічну інформацію». Крім того, існує цілий пласт указів Президента України і постанов Кабінету Міністрів України, присвячених регулюванню відносин у цій області. Правові норми цього інституту регулюють суспільні відносини як у процесі створення інформації, так і в процесі її поширення науковими установами, установами, які продукують статистичну та іншу інформацію.²⁹⁴

Основа інституту інформаційної власності і його субінститутів визначена частиною першою статті 54 Конституції України. Відповідно до цієї статті громадянам гарантується захист їхньої інтелектуальної власності й авторських прав. Ці положення Конституції України знайшли подальший розвиток у ряді Законів України: «Про авторське право і суміжні права», «Про охорону прав на промислові зразки», «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про інформацію». Правові норми цього інституту регулюють суспільні відносини в процесі здійснення цивільно-правових відносин, які пов'язані з інформацією.

Наявність інституту інформаційні ресурси визначено статтею 53 Закону України «Про інформацію». Подальший розвиток цей інститут знайшов у Законі України «Про Національну програму інформатизації», Постанові Кабінету Міністрів України від 17.03.2004 р. «Про затвердження Положення про Національний реєстр електронних інформаційних ресурсів». Правові норми цього інституту регулюють суспільні відносини в процесі створення і використання інформаційних ресурсів різного призначення.

Інститути інформаційного права, які відповідають інформаційним інфраструктурним відносинам можна класифікувати, пов'язавши їх із забезпеченням інформаційної безпеки, оскільки інформаційна безпека відіграє особливу роль не тільки в інформаційній діяльності, але і взагалі в життєдіяльності в цілому держави, її структур, суспільства й окремо взятого громадянина.

²⁹⁴Г. Баранов О.А. Інститути інформаційного права. Правова інформатика, № 3. 2006. С.39-45

Інститути інформаційного права відповідно до процесу поширення інформації

№ п.п	Назва інституту інформаційного права	Зміст норм права
1	2	3
1	Інститут права на свободу поширення інформації	Норми права цього інституту регулюють загальні суспільні відносини, зв'язані з можливістю передавати і поширювати інформацію. Основа цього інституту визначена Конституцією України, Законом України «Про інформацію», а також окремими нормами ряду інших законів.
2	Інститут телекомунікацій	Основу цього інституту складають норми, які викладені в Законах України: «Про телекомунікації», «Про радіочастотний ресурс України», «Про телебачення і радіомовлення», а також ряд указів Президента України і постанов Кабінету Міністрів України, присвячених регулюванню відносин у цій області. Правові норми цього інституту регулюють суспільні відносини в процесі використання телекомунікаційних систем і засобів для поширення інформації.
3.	Інститут поштового зв'язку	Правові норми, що складають основу цього інституту, викладені в Законі України: «Про поштовий зв'язок», а також у ряді указів Президента України і постанов Кабінету Міністрів України, присвячених регулюванню відносин у цій області. Правові норми цього інституту регулюють суспільні відносини у процесі поширення інформаційних продуктів за допомогою поштових систем.
4	Інститут засобів масової інформації	У процесі збереження інформації використовуються наступні основні інститути інформаційного права: інститут бібліотек; інститут архівів; інститут музеїв. Основу цих інститутів складають правові норми, які викладені в Законах України: «Про інформацію», «Про бібліотеки і бібліотечну справу», «Про Національний архівний фонд і архівні установи», «Про музеї і музейну справу», «Про державну таємницю» тощо. Крім того, до цих інститутів належать правові норми ряду указів Президента України і постанов Кабінету Міністрів України, присвячених регулюванню відносин у цій області. Правові норми цього інституту регулюють суспільні відносини у процесі накопичення та збереження інформаційних продуктів у бібліотеках, архівах та музеях.

Джерело : сформовано авторами на підставі²⁹⁵

²⁹⁵Баранов О.А.Інститути інформаційного права. Правова інформатика, № 3. 2006.С.39-45

Відповідно до напрямку суспільних відносин, пов'язаних із забезпеченням мінімізації збитку від несанкціонованого поширення, використання і знищення інформації можна сформулювати такі інститути інформаційного права (див. табл..2.3)

Таблиця 2.3

Види інститутів інформаційного права, пов'язаних із забезпеченням мінімізації збитку від несанкціонованого поширення, використання і знищення інформації

№ п.п	Назва інституту/ субінституту	Правові норми
1	2	3
1	Інститут правового режиму інформації :	Наявність інституту правового режиму інформації і його субінститутів визначається нормами Конституції України, Законів України: «Про інформацію», «Про державну таємницю», «Про адвокатуру», «Про банки і банківську діяльність» та інших. Правові норми цього інституту регулюють суспільні відносини у процесі визначення режиму доступу до інформації, визначення правового режиму інформації з різним режимом доступу тощо.
1.1	– субінститут відкритої інформації;	
1.2	– субінститут офіційної інформації;	
1.3	– субінститут інформації з обмеженим доступом;	
1.4	– субінститут державної таємниці;	
1.5	– субінститут комерційної таємниці;	
1.6	– субінститут конфіденційної інформації;	
1.7	– субінститут персональних даних	
2	Інститут захисту інформації	Основу цих інститутів складають правові норми, які викладені в Конституції України, у Законах України: «Про інформацію», «Про державну таємницю», «Про захист інформації в автоматизованих системах» та ін. Крім того, до цих інститутів належать правові норми ряду указів Президента України і постанов Кабінету Міністрів України, присвячених регулюванню відносин у цій області. Правові норми цього інституту регулюють суспільні відносини у процесі забезпечення захисту інформації, недопущення можливості несанкціонованого поширення, використання і знищення інформації.
2.1	– субінститут захисту інформації;	
2.2	– субінститут технічного захисту інформації;	
2.3	– субінститут технічного захисту інформації в автоматизованих системах.	

Джерело : сформовано авторами на підставі²⁹⁶

²⁹⁶Баранов О.А.Інститути інформаційного права. Правова інформатика, № 3. 2006.С.39-45

Такий підхід, на думку О.А.Баранова, яку ми поділяємо, дозволяє комплексно і системно вирішити задачу класифікації інститутів інформаційного права на основі відповідної класифікації інформаційних відносин, що у свою чергу дозволяє створити одну з найважливіших передумов для формування методологічної основи законотворчої і правозастосовної роботи та підвищення ефективності правового регулювання інформаційних відносин. Подальшим розвитком даної роботи повинно бути створення повної системи інститутів інформаційного права України. Вбачається доцільним, щоб для кожного інституту інформаційного права створювався окремий базовий закон, а для кожного субінституту — спеціалізований. Крім того, варто врахувати той факт, що система інститутів інформаційного права піддається змінам унаслідок постійного його удосконалення, що у свою чергу призводить до необхідності здійснення постійних досліджень у цій сфері.²⁹⁷

Дослідження науковців²⁹⁸ свідчать, що сьогоденні проблеми та загрози, що стоять перед вітчизняною сферою підприємництва спонукають її суб'єктів до пошуку нових форм захисту. Захист суб'єктів підприємництва стає ключовим у процесі досягнення ефективності завдань, поставлених перед ними. Безпека як форма захисту постає необхідним атрибутом у діяльності суб'єктів підприємництва, що зумовлює агрегацію сил і засобів для подолання дестабілізаційних чинників. Заходи забезпечення безпеки підприємництва в корелятивних взаємозв'язках дають змогу вирішити комплекс проблем, що оточують сферу цієї діяльності. Такі заходи забезпечення безпеки підприємництва, як фінансово-економічні, організаційні, матеріально-технічні, інноваційні, безумовно, складають комплексний механізм протидії дестабілізаційним чинникам. У той же час означений перелік не буде повний без адміністративних заходів регулювання процесу забезпечення безпеки підприємництва.

У ринкових умовах господарювання інформація є найціннішим ресурсом (об'єктом права власності) для здійснення процесу управління поряд з матеріальними, енергетичними, трудовими та фінансовими ресурсами.²⁹⁹

²⁹⁷ Баранов О.А. Інститути інформаційного права. *Правова інформатика*, № 3. 2006. С.39-45

²⁹⁸ Банк Р.О., Сердюченко О.В. Сучасна парадигма безпеки підприємництва. *Адміністративне право і процес*. №1(11). 2015.-С.73-79

²⁹⁹ Бутинець Ф.Ф., Войналович О.П., Томашевська І.Л. Організація бухгалтерського обліку: Підручник для студентів спеціальності 7.050106 «Облік і аудит» вищих навчальних закладів. / За редакцією д.е.н., проф., Заслуженого діяча науки і техніки України Ф.Ф. Бутинця. — 4-е вид., доп. і перероб. — Житомир: ПП «Рута», 2005. — 528 с.

Під інформаційною безпекою розуміється³⁰⁰ такий стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави, при якому зводиться до мінімуму завдання збитків через: неповноту, несвоечасність і невірогідність використовуваної інформації; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки функціонування інформаційних технологій; несанкціоноване поширення, використання і знищення інформації.

Інформаційна безпека є складовою інформаційного забезпечення управління, що вимагає особливо та відповідального відношення до її організації, оскільки сучасні умови конкуренції та ведення підприємницької діяльності в країні потребують комплексного підходу до зберігання комерційної таємниці, основою якого і є організаційні заходи.

Зміст правового забезпечення інформаційної безпеки становлять: система понять інформаційної сфери, механізми виявлення ознак виникнення правовідносин, які підлягають регулюванню, закономірності формування нормативної бази правового забезпечення інформаційної безпеки та способи їх аналізу; теоретичний аналіз сукупності норм позитивного права, що регулюють відносини у сфері загроз безпеці основних об'єктів в інформаційній сфері, і норм, що визначають компетенцію суб'єктів протидії цим загрозам; специфічні для цієї галузі правові методи протидії загрозам; правові методи організації діяльності основних суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки.

Правове забезпечення інформаційної безпеки являє собою комплексний напрям правового регулювання відносин у галузі протидії загрозам безпеки об'єктів військових інтересів в інформаційній сфері на основі норм конституційного, цивільного, адміністративного, кримінального, трудового та інформаційного права, а також напрямок здійснення організаційно — правових заходів щодо протидії цим загрозам.³⁰¹

Необхідно зазначити, що у відповідності до законодавчої бази поняття «інформація» не є тотожним поняттю «відомості». Українське законодавство дає визначення поняттю «інформація» через поняття

³⁰⁰ Баранов А.А. Информационный суверенитет или информационная безопасность. Национальная безпека і оборона. 2001. № 1. С. 70-76.

³⁰¹ Оргинський В. Л. Проблеми забезпечення інформаційної безпеки у Збройних силах України в правовому та соціологічному аспектах. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. 2014. № 807. — С. 3-8.

«відомості». Так, у статті 1 Закону України «Про інформацію»³⁰² під інформацією розуміються документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі. Відповідно до статті 201 Цивільного кодексу України інформація — це документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що мали або мають місце у суспільстві, державі та навколишньому середовищі. Отже, відповідно до чинного законодавства України поняття «відомості» є значно ширшим за поняття «інформація», оскільки останньою визнаються лише документовані або публічно оголошені відомості. Крім того, для однозначного застосування запропонованої норми на практиці необхідно дотримуватися термінологічної єдності, особливо якщо йдеться про таку єдність в межах однієї статті³⁰³.

Під інформацією розуміють сукупність корисних даних, які є об'єктом збирання, ресстрації, зберігання, передавання й перетворення. Інформація є одним із ресурсів, який може нагромаджуватися, реалізуватися, поновлюватися. Важливим аспектом в цьому питанні є сутність поняття «дані». Законодавство України також визначає поняття «дані» як інформацію у формі, придатній для автоматизованої обробки її засобами обчислювальної техніки³⁰⁴.

Інформація є основним джерелом застосування аналітичних процедур у системі прийняття управлінських рішень. Сучасні ринкові умови функціонування підприємства характеризуються високою гнучкістю управління. Ці умови вимагають від управлінців забезпечити управлінський процес актуальною, спеціально орієнтованою, якісною, корисною інформацією, необхідною для задоволення інформаційних потреб користувачів.³⁰⁵ Однак, як зазначають науковці³⁰⁶, у процесі оптимізації управління інформаційною безпекою необхідно враховувати вплив і можливості зворотного зв'язку, без якого немислимий весь процес управління, оскільки на кожному етапі процесу обміну

³⁰² Про інформацію. Закон України від 02.10.1992 № 2657-ХІІ (із змінами і доповненнями). URL :<http://zakon4.rada.gov.ua>

³⁰³ Пономаренко В. С. Основи захисту інформації. Навчальний посібник./ В.С. Пономаренко, І.В. Журавльова, В.В. Туманов. — Харків: Вид. ХДЕУ, 2003. — 176 с.

³⁰⁴ Про телекомунікації. Закон України № 1280-IV від 18.11.2003р. зі змінами та доповненнями // Збірник Урядових нормативних актів України. — 2004. — №7. — с. 20-25.

³⁰⁵ Вступ України до СОТ: новий виклик економічній реформі /За ред. І.Бураковського та ін. — К.: Альфа-Принт, 2003. — 291 с.

³⁰⁶ Оргинський В. Л. Проблеми забезпечення інформаційної безпеки у Збройних силах України в правовому та соціологічному аспектах. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. 2014. № 807. С. 3-8.

інформацією відбувається деяке спотворення первинного сенсу. Це може виразитися в нестачі підготовлених кадрів і втрати деперсоналізації діяльності. Удосконалення управління інформаційною безпекою у правовому та соціологічному аспектах вимагає реалізації комплексу заходів щодо оптимізації організаційно — технологічних і нормативно-правових основ управління в управлінській ланці та всебічного розвитку інформаційного забезпечення. Формування інформаційних потреб на необхідному якісному рівні потребує науковий підхід до процесу управління інформаційною безпекою та наповнення інформаційного поля і в правовому, і в соціологічному аспектах.

Закон України «Про інформацію»³⁰⁷, встановлюючи загальні правові засади одержання, використання, поширення і зберігання інформації, передбачає поділ інформації на два види (див. рис. 2.13.).

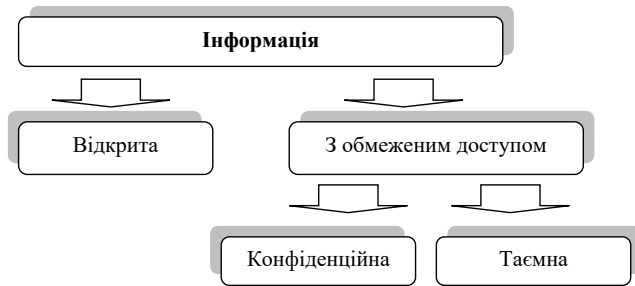

Рис. 2.13. Види інформації

Джерело :³⁰⁸

Відкритою є інформація, доступна для будь-якої із зацікавлених осіб. Наприклад, найменування підприємства, інформація з фінансової звітності, установчі документи тощо.

Інформація з обмеженим доступом не може поширюватися без згоди її власника. Винятком може бути ситуація, коли така інформація є предметом громадського інтересу та якщо право громадськості знати цю інформацію переважає право її власника на захист інформації.

³⁰⁷ Про інформацію. Закон України від 02.10.1992 № 2657-ХІІ (із змінами і доповненнями). URL :<http://zakon4.rada.gov.ua>

³⁰⁸ Бутинець Ф.Ф., Войналович О.П., Томашевська І.Л. Організація бухгалтерського обліку: Підручник для студентів спеціальності 7.050106 «Облік і аудит» вищих навчальних закладів. / За редакцією д.е.н., проф., Заслуженого діяча науки і техніки України Ф.Ф. Бутинця. — 4-е вид., доп. і перероб. — Житомир: ПП «Рута», 2005. — 528 с.

До таємної інформації науковці відносять інформацію, яка містить відомості, що становлять державну та іншу передбачену законом таємницю, розголошення якої може завдати шкоди особі, суспільству та державі. При цьому, до складу такої інформації вони включають державну та комерційну таємниці, зазначаючи при цьому, що державна таємниця є видом таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнано у порядку, встановленому чинним законодавством.³⁰⁹

Стратегічне управління — це діяльність, що полягає у виборі дій для досягнення довгострокових цілей підприємства в постійно мінливих умовах зовнішнього середовища³¹⁰.

Об'єктом системи стратегічного управління є не лише внутрішній потенціал підприємства, а й система взаємозв'язків із зовнішнім середовищем, у тому числі управління організацією інформаційної безпеки підприємства стосовно цього середовища.

Досліджуючи питання сутності стратегічного управління В.Р. Веснін³¹¹ визначає, що об'єктом стратегічного управління є стратегічний процес, що включає такі етапи:

- 1) дослідження внутрішнього і зовнішнього середовища підприємства, в рамках якого воно діє (стратегічний аналіз);
- 2) визначення місії, постановка цілей, формулювання стратегій, розгляд альтернатив, остаточний вибір і складання відповідних планів (стратегічне планування);
- 3) розроблення нової організаційної структури і системи управління, практична діяльність із досягнення поставлених цілей, у тому числі в непередбачуваних ситуаціях, перетворення підприємства в новий стан, оцінка її результатів, коректування подальших кроків (управління реалізацією стратегій і планів, або стратегічне управління, у вузькому розумінні). Схема реалізації інформаційної безпеки має свої складові (рис.2.14.)

³⁰⁹ Бутинець Ф.Ф., Виговська Н.Г., Малюга Н.М., Петренко Н.І. Контроль і ревізія: Підручник для студентів спеціальності «Облік і аудит» вищих навчальних закладів. / За ред. проф. Ф.Ф. Бутинця. — 3-тє вид., доп. і перероб. — Житомир: ПП «Рута», 2002. — 544 с.

³¹⁰ Дисциплінарна матриця управлінської звітності : [монографія] / В.В. Сопко, М.М. Бенько, О.М. Гончаренко [та ін.]; за заг. ред. В.В. Сопко. — Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. — 456 с

³¹¹ Веснин В.Р. Стратегическое управление : [учеб.пособ.] / В.Р. Веснин, В.В. Кафидов. — СПб. : Питер, 2009. — 256 с.

На думку Г.Андрощук³¹², розв'язати проблему захисту всіх видів інформації у наш час неможливо без допомоги й координації держави. Саме держава має створити й постійно вдосконалювати єдину систему органів із захисту інформації, до компетенції яких входив би як сам процес захисту інформації, так і надання допомоги в цьому приватним та юридичним особам.

Провідні науковці Вінницького національного аграрного університету також підтримують цю позицію та вважають, що правове регулювання — це якраз і є метод державного управління, суттю якого є юридичний вплив на соціально-правову сферу та її окремі елементи у процесі впорядкування суспільних відносин, основним учасником якого є державна влада.³¹³

На сьогодні окремі суперечливі норми, що регулюють питання, пов'язані з комерційною таємницею, містяться в різних нормативно-законодавчих актах. Спеціального закону про охорону комерційної таємниці в Україні і досі немає. Водночас, окремі спеціальні закони з охорони комерційної таємниці сьогодні діють в країнах ближнього зарубіжжя.

Для їх реалізації першочергово необхідно визначити, за якими критеріями інформація набуває статусу комерційної таємниці.

Аналіз нормативних документів дозволив сформулювати ознаки відомостей, що підпадають під термін «комерційна таємниця» (рис. 2.15.).

Л.М. Рябенко.³¹⁴ наголошує, що в умовах поглиблення ринкових відносин існує необхідність у формуванні обґрунтованої системи інформації, що забезпечує отримання знань про тенденції у зміні факторів зовнішнього середовища та підготовку і прийняття управлінських рішень.

³¹² Андрощук Г. Захист комерційної таємниці в зарубіжній правовій доктрині: стратегії забезпечення лояльності працівників. Теорія і практика інтелектуальної власності. 2016. № 3 (89). С. 19–29.

³¹³ Калетнік Г.М., Мазур А. Г., Кубай О. Г. Державне регулювання економіки: Навчальний посібник. — К.: «Хай-Тек Прес», 2011. — 428 с.

³¹⁴ Рябенко Л.М. Особливості обліково-аналітичного забезпечення стратегічного управління сільськогосподарськими підприємствами. Науковий вісник Херсонського державного університету. Випуск 12. Частина 3. 2015. С.207-212

Рис.2.14. Складові реалізації інформаційної безпеки

Джерело : сформовано авторами на підставі³¹⁵

Сільськогосподарські підприємства не зацікавлені у громіздкому масиві всеохоплюючої інформації, яка характеризує ретроспективу їх господарювання. Сучасний менеджмент під впливом високої рухомості зовнішнього середовища потребує актуальних оперативних даних з високим ступенем релевантності, орієнтованих на досягнення стратегічних цілей діяльності та забезпечення довготривалого виживання на ринку.³¹⁶

³¹⁵ Іванюта Т.М. Захист інформації в системі інформаційної безпеки підприємства. URL: <http://dspace.nuft.edu.ua>

³¹⁶ Рябенко Л.М. Особливості обліково-аналітичного забезпечення стратегічного управління сільськогосподарськими підприємствами. Науковий вісник Херсонського державного університету. Випуск 12. Частина 3. 2015. С.207-212

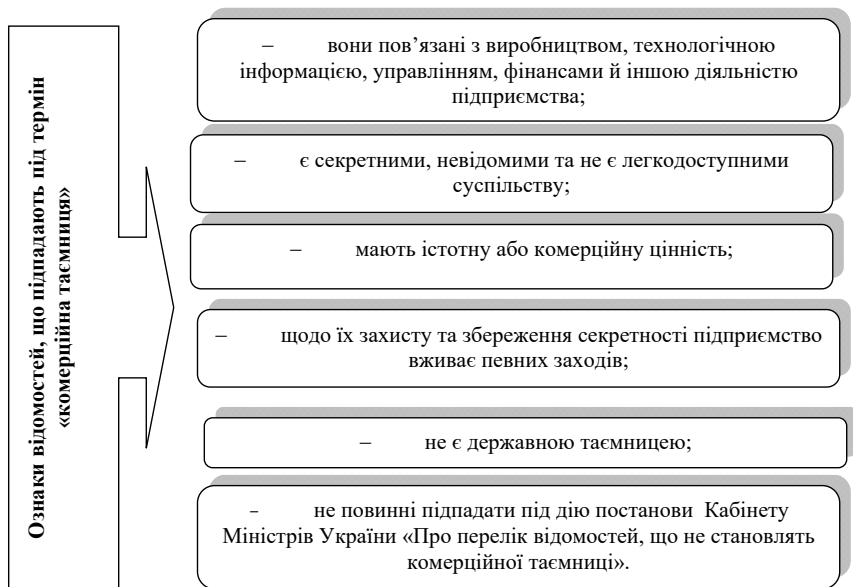

Рис. 2.15. Ознаки відомостей, що підпадають під термін «комерційна таємниця»

Джерело : сформовано авторами на підставі :^{317,318,319,320.}

Всі працівники, що мають справу з конфіденційною інформацією, мають право знайомитися з останньою тільки в тому обсязі, який передбачено їх посадовими обов’язками, потрібен для професійного і добросовісного виконання своїх функцій (обсяг встановлюється керівником фірми або спеціальною комісією). З огляду на це можна скласти орієнтовну таблицю відповідності суб’єктів — одержувачів комерційної таємниці, які мають ту чи іншу можливість доступу до інформації, об’єкта комерційної таємниці, поділених за функціонально-цільовою ознакою .

³¹⁷ Цивільний кодекс. Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV.URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

³¹⁸ Господарський Кодекс.Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. URL:<http://zakon1.rada.gov.ua>

³¹⁹ Про інформацію. Закон України від 02.10.1992 № 2657-ХІІ(із змінами і доповненнями).URL: <http://zakon4.rada.gov.ua>

³²⁰Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці. Постанова КМУ від 09.08.1993 № 611.URL :<http://zakon4.rada.gov.ua>

Перелік першочергових організаційних заходів захисту інформації, що становить комерційну таємницю суб'єкта господарювання представлено на рис. 2.16.

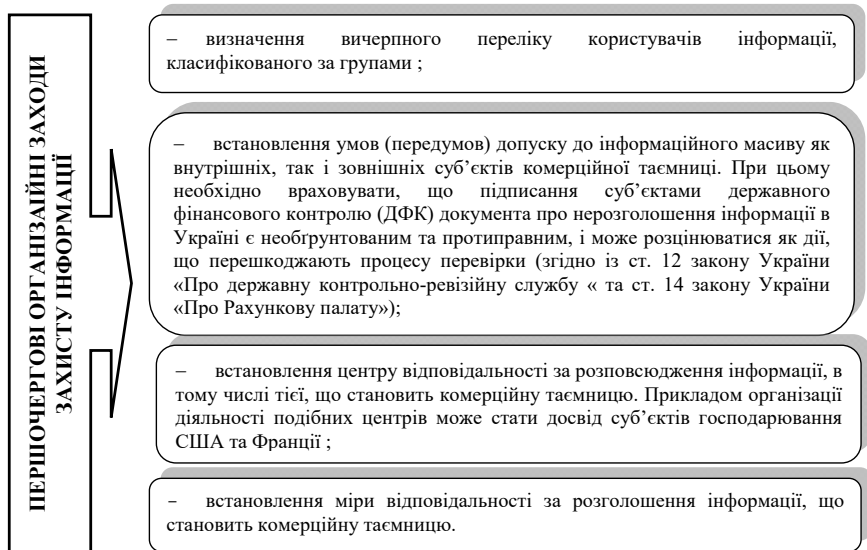

Рис. 2.16. Першочергові організаційні заходи захисту комерційної інформації суб'єкта господарювання

Джерело : сформовано авторами на підставі:^{321,322}

Серед основних завдань центру відповідальності за розповсюдження інформації слід виділити оперативне та обґрунтоване визначення джерел витоку комерційної таємниці. Основним інструментом пропонується використовувати наведену класифікацію способів несанкціонованого доступу до комерційної таємниці з відповідними джерелами витоку та способами запобігання .

Під джерелом витоку комерційної таємниці мається на увазі об'єкт, що має певні відомості, які охороняються та представляють інтерес для зловмисників. В контексті запропонованої класифікації доцільно встановити міру відповідальності за витік інформації, що

³²¹ Шлыков, В.В. Комплексное обеспечение экономической безопасности предприятия / В.В. Шлыков. — СПб: Алтейя, 1999. — С. 78 — 82.

³²² Іващенко, В. Основи методики розслідування незаконного збирання та розголошення комерційної таємниці. Юридичний журнал. 2006. № 8. С. 32 — 35.

становить комерційну таємницю. За незаконні дії щодо розголошення комерційної інформації передбачені дисциплінарна і цивільно-правова, адміністративна, кримінальна відповідальності.

Згідно з Кримінальним кодексом України³²³ за розголошення комерційної таємниці особою, якій ця таємниця відома у зв'язку з професійною або службовою діяльністю, накладається штраф від двохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, або виправні роботи на строк до двох років, або позбавлення волі на той самий строк (ст. 232 ККУ).

Щодо незаконного збирання з метою використання (комерційне шпигунство) або використання відомостей, що становлять комерційну таємницю, на протидію чому й направлена запропонована класифікація способів несанкціонованого доступу до комерційної таємниці, передбачено штраф від двохсот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на строк до трьох років (ст. 231 ККУ).

Наведені класифікації можуть бути використані під час розробки внутрішньогосподарських методичних положень захисту інформації, що становить комерційну таємницю³²⁴.

Юридична відповідальність є одним з основних інститутів права, без якого неможливе існування жодної правової системи, це категорія права, відсутність якої унеможливило б його вплив на суспільство та є засобом гарантування прав, свобод і суспільних інтересів. Існування інституту відповідальності доцільно розглядати у контексті динаміки розвитку суспільства, у процесі культурної, економічної, політичної діяльності³²⁵.

Юридична відповідальність пов'язана з державою, правовими нормами, правомірною та протиправною поведінкою суб'єктів права, проте юридичну відповідальність не потрібно сприймати лише як наслідок правопорушення, негативну реакцію держави на

³²³ Кримінальний кодекс. Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua>

³²⁴ Атабасва А.А., Голубенко С.П.. Організаційно-методичні аспекти захисту комерційної таємниці підприємства в умовах функціонування системи внутрішнього економічного контролю. URL: irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?...

³²⁵ Іванова О.І. Юридична відповідальність як різновид соціальної відповідальності. URL: <http://aau.edu.ua/visnyk/text25/12ioirsv.pdf>

правопорушення, бо відповідальність у широкому сенсі та юридична відповідальність, зокрема, має і позитивний аспект³²⁶.

В умовах, коли в економіці іде жорстока конкурентна боротьба, підприємці прибігають до промислового, економічного, комерційного шпигунства (розвідки), тобто активних протиправних дій щодо збирання, накопичення і обробки інформації, яка містить комерційну таємницю.

Закон України від 13 січня 2011 року № 2938 «Про внесення змін до Закону України «Про інформацію» визнано, що інформація — це будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді.

Сама по собі інформація, тобто будь-які відомості та/або дані є нематеріальним благом. Інформація стає об'єктом правових (інформаційних) відносин тільки тоді, коли вона відповідним чином оброблена і стає документом. Документ — це матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання у часі та просторі³²⁷.

На думку Яременко О. І., це передбачена законом матеріальна форма одержання, зберігання, використання й поширення інформації шляхом фіксації її на папері, магнітному або оптичному носії, чіпи пам'яті, на кіно -, відео -, фотоплівці або іншому носії.³²⁸

У літературі інформацію розглядають в різних аспектах³²⁹, у тому числі і як сукупність відомостей, повідомлень про господарську (комерційну) діяльність підприємств та їх зовнішнє середовище.

Підприємницька діяльність у всіх сферах економіки нерозривно зв'язана з одержанням, нагромадженням, збереженням і використанням різних відомостей, що характеризують як саму підприємницьку фірму, так і пов'язаних з нею партнерів, що хазяйнують³³⁰.

³²⁶ Хачатуров Р.Л. Юридическая ответственность / Р.Л. Хачатуров, Р.Г. Ягудян. — Тольятти: Международная академия бизнеса и банковского дела, 1995. — 200 с.

³²⁷ Про внесення змін до Закону України «Про інформацію»: Закон України від 9 лютого 2011 р. № 24. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua>

³²⁸ Яременко О. І. Інформаційні відносини як предмет цивільно-правового регулювання. Еволюція цивільного законодавства: проблеми теорії і практики / О. І. Яременко. — Х. — 2004.- С. 447.

³²⁹ Скібіцький О. В. Організація бізнесу. Менеджмент підприємницької діяльності: [навч. посібник для студ. вищ. навч. закл.] / О. В Скібіцький, В. В. Матвеев, Л. І. Скібіцька. — К. :Кондор, 2011. — 912 с.

³³⁰ Скібіцький О. В. Організація бізнесу. Менеджмент підприємницької діяльності: [навч.посібник для студ. вищ. навч. закл.] / О. В Скібіцький, В. В. Матвеев, Л. І. Скібіцька. — К. :Кондор, 2011. — 912 с.

Законом України «Про інформацію»³³¹, передбачається можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів. Однак зазначене правило не стосується інформації, яка відповідно до ст. 21 Закону є інформацією з обмеженим доступом, тобто конфіденційною.

У навчальній літературі³³² щодо питань організації захисту інформації підприємства знаходимо, що конфіденційна інформація — це відомості, які знаходяться у володінні, користуванні або розпорядженні окремих фізичних або юридичних осіб і поширюються за їх бажанням відповідно до передбачених ними умов.

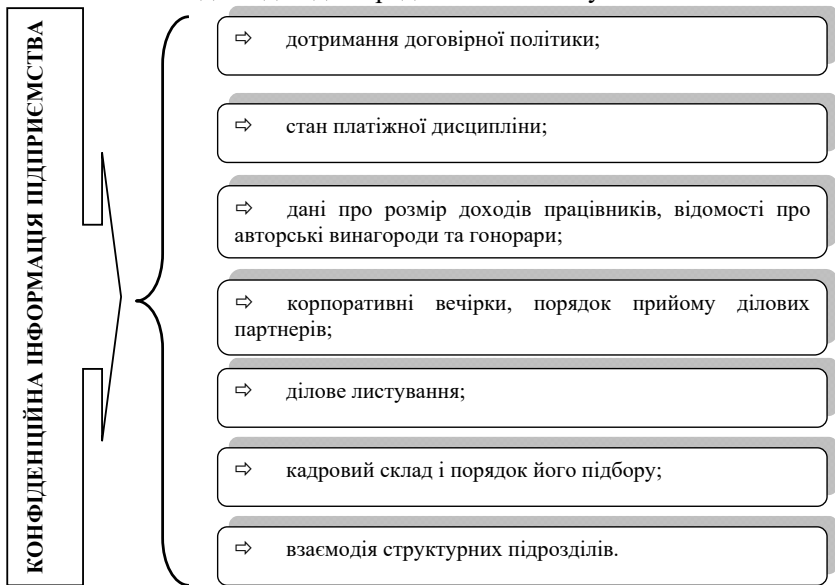

Рис.2.17. Перелік конфіденційної інформації підприємства
 Джерело: сформовано авторами на підставі:³³³

³³¹ Про інформацію. Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua>

³³² Бутинець Ф.Ф., Войналович О.П., Томашевська І.Л. Організація бухгалтерського обліку: Підручник для студентів спеціальності 7.050106 «Облік і аудит» вищих навчальних закладів. / За редакцією д.е.н., проф., Заслуженого діяча науки і техніки України Ф.Ф. Бутинця. — 4-е вид., доп. іперероб. — Житомир: ПП «Рута», 2005. — 528 с.

³³³ Бутинець Ф.Ф., Войналович О.П., Томашевська І.Л. Організація бухгалтерського обліку: Підручник для студентів спеціальності 7.050106 «Облік і аудит» вищих навчальних закладів. / За редакцією д.е.н., проф., Заслуженого діяча науки і техніки України Ф.Ф. Бутинця. — 4-е вид., доп. і перероб. — Житомир: ПП «Рута», 2005. — 528 с.

До такої інформації відноситься будь-яка інформація професійного, ділового, виробничого, банківського та іншого комерційного характеру.

Ми вже зазначали, що відповідно до Цивільного та Господарського кодексів України³³⁴,³³⁵ комерційною таємницею є відомості технічного, організаційного, комерційного, виробничого та іншого характеру, за винятком тих, які відповідно до закону не можуть бути віднесені до комерційної таємниці, та розголошення яких може завдати шкоди інтересам суб'єкта господарювання.

Так, до комерційної таємниці підприємство може віднести відомості про організаційну структуру підприємства; про його виробничі можливості; плани розвитку; плани щодо розширення обсягів і асортименту виробництва; розміри та умови банківських і інших кредитів; інвестиційні програми, їх техніко-економічні обґрунтування; дані про покупців і споживачів (оптових і роздрібних); умови за господарськими договорами; відомості про структуру цін і собівартості продукції (робіт, послуг) тощо.

Конфіденційною є інформація про фізичну особу, а також інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень.

Конфіденційна інформація може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов, а також в інших випадках, визначених законом.³³⁶

До такого виду інформації відносять і комерційну таємницю.

Відповідно до ст. 505 ЦК України³³⁷ комерційною таємницею є інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складових є невідомою і не є легкодоступною для осіб, які, звичайно, мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність і була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію.

³³⁴ Цивільний кодекс. Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

³³⁵ Господарський Кодекс. Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>

³³⁶ Про внесення змін до Закону України «Про інформацію». Закон України від 9 лютого 2011 р. № 24. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua>

³³⁷ Цивільний кодекс. Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>

Відповідно до ст. 36 Господарського Кодексу України³³⁸, до комерційної таємниці відносять відомості, пов'язані з виробництвом, технологією та іншою діяльністю суб'єкта господарювання, що не є державною таємницею, розголошення яких може завдати шкоди інтересам суб'єкта господарювання. Склад і обсяг відомостей, що становлять комерційну таємницю, спосіб їх захисту визначаються суб'єктом господарювання відповідно до закону.

Поняття «комерційна таємниця» ґрунтується на конфіденційності відомостей і стосується тільки інтересів підприємства (підприємців). Ось чому Закон України «Про інформацію»³³⁹ надає право діловим якостям (бізнесменам) самостійно визначити, що у їх справі є комерційною таємницею, як її краще захистити, розробити правила віднесення інформації до комерційної таємниці та порядок її обігу.

Комерційною таємницею можуть бути відомості технічного, організаційного, комерційного, виробничого та іншого характеру, за винятком тих, які відповідно до закону не можуть бути віднесені до комерційної таємниці. Так, згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 9 серпня 1993 року № 611 дається перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці.

Виходячи зі змісту названої постанови комерційну таємницю не всі документальні відомості становлять комерційну таємницю (рис.2.18.).

Проте підприємства зобов'язані подавати перелічені у постанові відомості органам державної виконавчої влади, контролюючим і правоохоронним органам, іншим юридичним особам відповідно до чинного законодавства за їх вимогою.

В окремих випадках законодавець покладає охорону комерційної таємниці на органи державної влади. Органи державної влади зобов'язані охороняти від недобросовісного комерційного використання інформації, яка є комерційною таємницею, створення якої потребує значних зусиль і яка надана їм з метою отримання встановленого законом дозволу на діяльність, пов'язану з фармацевтичними, сільськогосподарськими, хімічними продуктами, що містять нові хімічні сполуки. Ця інформація охороняється органами державної влади також від розголошення, крім випадків, коли розголошення необхідне

³³⁸ Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV — К. : Велес, 2008.

³³⁹ Про інформацію. Закон України від 02.10.1992 № 2657-ХІІ.URL:<http://zakon4.rada.gov.ua>

для забезпечення захисту населення або не вжито заходів щодо їх охорони від недоброго-вісного комерційного використання.

Відомості, що не становлять комерційну таємницю	
D	установчі документи, документи, що дозволяють займатися підприємницькою чи господарською діяльністю та її окремими видами
D	інформація за всіма встановленими формами державної звітності
D	дані, необхідні для перевірки обчислення і сплати податків та інших обов'язкових платежів
D	відомості про чисельність і склад працюючих, їхню заробітну плату в цілому та за професіями й посадами, а також наявність вільних робочих місць
D	документи про сплату податків і обов'язкових платежів
D	інформація про забруднення навколишнього природного середовища, недотримання безпечних умов праці, реалізацію продукції, що завдає шкоди здоров'ю, а також інші порушення законодавства України та розміри заподіяних при цьому збитків
D	документи про платоспроможність
D	відомості про участь посадових осіб підприємства в кооперативах, малих підприємствах, спілках, об'єднаннях та інших організаціях, які займаються підприємницькою діяльністю
D	відомості, що відповідно до чинного законодавства підлягають оголошенню

Рис.2.18. Перелік відомостей, які не становлять комерційну таємницю

Джерело :³⁴⁰

Порушення законодавства України про інформацію тягне за собою дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із законами України (ст. 27 Закону України «Про інформацію»)³⁴¹.

До кримінальних видів правопорушень, що посягають на комерційну таємницю, відносять: ³⁴² незаконне збирання з метою використання відомостей, що становлять комерційну або банківську

³⁴⁰ Бутинець Ф.Ф., Войналович О.П., Томашевська І.Л. Організація бухгалтерського обліку: Підручник для студентів спеціальності 7.050106 «Облік і аудит» вищих навчальних закладів. / За редакцією д.е.н., проф., Заслуженого діяча науки і техніки України Ф.Ф. Бутинця. — 4-вид., доп. іперероб. — Житомир: ПП «Рута», 2005. — 528 с.

³⁴¹ Про інформацію. Закон України від 02.10.1992, № 2657-ХІІ.URL:<http://zakon4.rada.gov.ua>

³⁴² Кримінальний кодекс. Закон України від 05. 04. 2001, № 2341-ІІІ.URL:<http://zakon4.rada.gov.ua>

таємницю (ст. 231 Кримінального кодексу України — КК України) та розголошення комерційної або банківської таємниці.

Під незаконним збиранням на підставі, ст. 231 КК України³⁴³ слід розуміти умисні дії, спрямовані на отримання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю з метою розголошення чи іншого використання цих відомостей, а також незаконне використання таких відомостей, якщо це спричинило істотну шкоду суб'єкту господарської діяльності, караються штрафом від двохсот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до трьох років. Під вчиненням дій, спрямованих на отримання відомостей, що становлять комерційну таємницю, необхідно розуміти вчинення будь-яких дій, метою яких є добування протиправним способом відомостей, що відповідно до законодавства України становлять комерційну таємницю, якщо це спричинило істотну шкоду суб'єкту господарювання. З суб'єктивної сторони обов'язковою ознакою цього злочину є мета — розголошення чи інше використання таких відомостей. Злочин вважається закінченим, якщо збирання відомостей з метою розголошення чи інше використання спричинило істотну шкоду суб'єкту господарювання. Заподіяна шкода може бути як матеріальною, так і моральною і в кожному конкретному випадку їх розмір визначається окремо з урахуванням усіх обставин справи. З суб'єктивної сторони даний злочин є умисним. Суб'єкт злочину загальний. Особа, яка досягла 16-річного віку. Кримінальна відповідальність за розголошення комерційної або банківської таємниці передбачена ст. 232 КК України.

Дана стаття передбачає відповідальність за умисне розголошення комерційної або банківської таємниці без згоди їх власника особою, якій ця таємниця відома у зв'язку з професійною або службовою діяльністю, якщо воно вчинене з корисливих чи інших особистих мотивів і завдало істотної шкоди суб'єкту господарської діяльності, карається штрафом від двохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або виправними роботами на строк до двох років, або позбавлення волі на той самий строк. Предметом злочину є відомості, що становлять комерційну або банківську таємницю суб'єкта господарської діяльності.

³⁴³ Кримінальний кодекс. Закон України від 05.04. 2001, № 2341-III. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua>

Розголошення комерційної таємниці — це ознайомлення іншої особи без дозволу особи, уповноваженої на те, з відомостями, що відповідно до законодавства України становлять комерційну таємницю, особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням відповідних обов'язків, якщо це завдало істотної шкоди суб'єкту господарської діяльності. Можуть бути різні способи розголошення комерційної таємниці. Найбільш поширені представлено нами на рис.2.19.

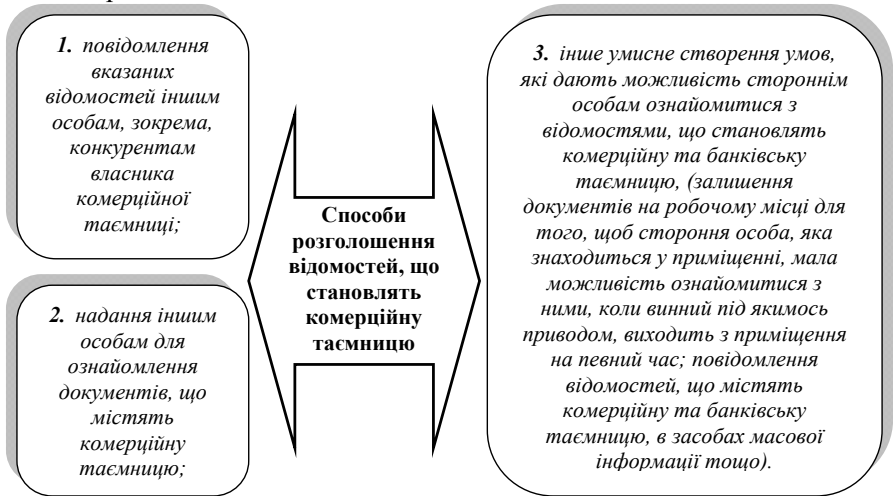

Рис. 2.19. Способи розголошення відомостей, що становлять комерційну таємницю

Джерело : сформовано авторами на основі опрацювання літературних джерел

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину є наслідки у вигляді істотної шкоди, заподіяної суб'єкту господарської діяльності.

Злочин вважається закінченим з моменту фактичного заподіяння суб'єкту господарської діяльності істотної шкоди. У разі, якщо заподіяна шкода не є істотною або взагалі не заподіяна, але встановлено, що у особи був прямиий умисел на її заподіяння, її дії треба кваліфікувати як замах на вчинення злочину, передбаченого ст. 232 КК України.³⁴⁴

З суб'єктивної сторони розголошення комерційної та банківської таємниці характеризується прямим умислом і спеціальними

³⁴⁴ Кримінальний кодекс. Закон України від 05. 04. 2001 № 2341-III. URL:<http://zakon4.rada.gov.ua>

мотивами — корисливими чи іншими особистими мотивами. Суб'єктом злочину є особа, якій відомості, що становлять комерційну та банківську таємницю, стали відомі у зв'язку з її професійною чи службовою діяльністю і які вона повинна зберігати в таємниці.

Експертиза українського інформаційного законодавства, яка неодноразово здійснювалась протягом останніх років, зокрема представниками ОБСЄ, свідчить про те, що законодавча та нормативно-правова база функціонування інформаційної сфери України в цілому відповідає європейським нормам³⁴⁵, проте, національне інформаційне законодавство має стати на шлях систематизації шляхом кодифікації — розробки системоутворюючого Кодексу (Інформаційного кодексу). Цей Кодекс має опиратися на визначені в Конституції України положення інформаційних відносин, у тому числі щодо інформаційної безпеки людини, суспільства, нації, держави. Він повинен об'єднати, гармонізувати і розвивати норми та принципи суспільних відносин, визначених у законодавстві України; враховувати ратифіковані Україною міжнародно-правові акти в інформаційній сфері; легалізувати позитивні звичаї в сфері інформаційних відносин та норми суспільної моралі, загальнолюдські цінності, визначені Організацією Об'єднаних Націй в її Статуті, Декларації прав людини, рішеннях Європейського Союзу та інших загальноприйнятих міждержавних нормативних актах, які сьогодні є стандартами, за якими визначається цивілізованість не тільки окремої країни, а й світового співтовариства в цілому.³⁴⁶

³⁴⁵ Кудрявцева С.П. Міжнародна інформація: Навчальний посібник [Електронний ресурс] / С.П. Кудрявцева, В.В. Колос // К.: Видавничий Дім «Слово». — 2005. — Режим доступу до ресурсу: <http://pulib.if.ua/part/9895>

³⁴⁶ Дробожур, Р. Р. Становлення інформаційного права в процесі розвитку інформаційного суспільства. Матеріали науково-практичної Інтернет-конференції «Інформаційно-комунікаційні технології в сучасному світі: стан, проблеми, перспективи розвитку» [online] [цитата 4 січ. 2017]. Режим доступу: <http://conf.inf.od.ua/dokladykonferentsii/spisok-dokladov-iii-konferentsii/79-drobozhur-r-r>.

Висновки до розділу 2

Наукова розвідка теоретико-методологічних засад дослідження правових інститутів та правових норм підприємницького права, правового забезпечення як складової частини системи інформаційного забезпечення управління розвитком підприємницької діяльності в аграрній сфері України, а також правових питань організації захисту масиву інформаційного забезпечення стратегічного управління підприємницькою діяльністю з позицій інституціоналізму дала можливість сформулювати наступні висновки:

1. Встановлено, що одним із важливих засобів зміцнення економічних відносин в аграрному секторі економіки України, пришвидшення його розвитку та становлення є право. Саме воно закріплює організаційну структуру комплексу, визначає основні параметри його функціонування. Правовими нормами регулюються суспільні відносини, що стосуються практично всіх суб'єктів аграрного сектору економіки.

2. Вважаємо, що соціальне управління (охоплюючи державне) і право, перебуваючи в постійній взаємодії, розвиваються у взаємній залежності:

– управління спрямоване на реалізацію норм права, на переведення правових, нормативних установлень у реальну поведінку людей і організацій;

– право використовується як один із найбільш дійових засобів управління, воно забезпечує ефективну організацію державної влади, регламентує управлінську діяльність її органів;

– саме управління є важливим об'єктом правового регулювання.

3. Визначено, що юридичне регулювання здійснюється за допомогою різноманітних, але водночас таких, що діють узгоджено, передбачають один одного, юридичних засобів: норм закону, правових відносин, актів тлумачення і застосування юридичних норм, які складають механізм правового (юридичного) регулювання. Це його динамічна основа. Механізм правового (юридичного) регулювання — це система організованих найбільш послідовних юридичних засобів (юридичні норми, юридичні відносини, юридична відповідальність та ін.), за допомогою яких здійснюється юридичне регулювання.

4. Обґрунтовано, що норми права створюють галузь права не безпосередньо, а через інститути. Відповідно, інститут права відрізняється від галузі права передусім за обсягом правового регулювання, він регулює не всю сукупність якісно однорідних суспільних відносин, а лише їх окремі сторони (наприклад, галузь конституційного права — має такі інститути як інститут громадянства, президента, виборчого права тощо; галузь екологічного права має інститути природокористування, охорони навколишнього природного середовища тощо).

5. Дослідження теоретичних аспектів інституціоналізму виявило, що інститут права — це сукупність відокремлених, взаємопов'язаних правових норм, що утворюють частину галузі права та регулюють певну сторону однорідних суспільних відносин; інститут права є відображенням нормативності в праві, який визначається як регламентована та конкретизована правовим режимом цілісна сукупність однорідних юридичних норм, за допомогою яких здійснюється регулювання певної групи суспільних відносин через застосування відповідного методу правового регулювання з метою досягнення відповідної цілі.

6. Встановлено, що з метою приведення суспільних відносин, що складаються у сфері державного управління, у відповідність до вимог і дозволів, що містяться в нормах права, застосовуються методи правового регулювання. За їх посередництвом органи виконавчої влади та їх посадові особи здійснюють управлінські дії в сфері державного управління, легітимність яких забезпечується можливостями застосування владної сили держави.

7. Об'єктивна необхідність державного регулювання економіки АПК і насамперед сільського господарства в умовах ринкової економіки зумовлена, з погляду економічної теорії, унікальними особливостями, що притаманні цій галузі, її місцем і значенням у гарантуванні продовольчої безпеки країни та житті суспільства.

8. Дослідження теоретичних аспектів права дозволяє зробити висновок, що механізм правового регулювання — це сукупність правових засобів, при допомозі яких забезпечується результативний правовий вплив на суспільні відносини.

9. Встановлено, що правове регулювання — це владний вплив на суспільні відносини, який здійснюється державою за допомогою всіх юридичних засобів з метою їх закріплення, упорядкування, розвитку та охорони, спрямований на відображення та узгодження суспільних інтересів задля розвитку основних сфер суспільних відносин. Владний вплив» держави реалізується через державне управління, яке є діяльністю, що спрямована на виконання законів та інших нормативно-правових актів шляхом використання різних форм організуючого впливу на суспільні явища та процеси .

10. Механізм правового регулювання має ґрунтуватися на наступних положеннях:

- критерієм виокремлення елементів механізму правового регулювання є стадії правового регулювання;

- до елементів механізму правового регулювання належать не всі правові явища правової системи, але лише ті з них, які являються правовими засобами;

- кожній стадії правового регулювання відповідає один ключовий елемент, «пункт зосередження», до якого можуть приєднуватися інші правові засоби, що пов'язані з ним, утворюючи підсистеми (механізми) механізму правового регулювання у межах тієї чи іншої стадії правового регулювання;

- аналіз структури механізму правового регулювання передбачає фокусування уваги на основних засобах правового регулювання, що дозволить зробити висновок про головне функціональне призначення цього механізму.

11. Ефективність державно-правового регулювання сільського господарства можна визначити як результативну характеристику його дії, яка свідчить про здатність вирішувати відповідні соціально-правові проблеми. У ринковій економіці держава втручається в ринок настільки, наскільки це потрібно для стійкості, макроекономічної рівноваги та для забезпечення діяльності механізму конкуренції.

12. Обґрунтовано, що правове забезпечення діяльності підприємців має стати правовою стратегією держави, органів публічної адміністрації і суб'єктів підприємництва, яка включає правила, способи і методи регулювання господарських відносин; закріплення господарського правопорядку в економіці; виконання вказівок держави, умов договорів, національних і регіональних програм соціально-

економічного розвитку. Закони та інші нормативно-правові акти забезпечують реалізацію механізму правового регулювання і спрямовані на створення умов для правового господарювання й ефективного управління економікою на основі конструктивних правових засобів.

13. Встановлено, що під правовим забезпеченням підприємницької діяльності необхідно розуміти комплекс юридичних норм, закріплених у Конституції України, законодавчих, нормативно-правових актах і актах індивідуального характеру, які встановлюють правила поведінки суб'єктів підприємництва при здійсненні ними господарської діяльності, а також визначають міру відповідальності за порушення цих правил.

14. Вважаємо, що особливу роль у праві відіграють галузеві інститути права. Саме їх сукупність і є одною з характерних підстав для виділення окремої галузі права. Інститути права поділяються на матеріальні та на процесуальні, прості та складні (або комплексні), регулятивні, охоронні і установчі і т.д. Ряд складних, комплексних інститутів права мають у своєму складі більш дрібні самостійні субінститути права. Усі види систематизації законодавства базуються на відповідній класифікації нормативно-правових актів.

15. На підставі дослідження теоретичних аспектів інституціоналізму можна зробити висновок, що інститути інформаційного права, які відповідають інформаційним інфраструктурним відносинам можна класифікувати, пов'язавши їх із забезпеченням інформаційної безпеки, оскільки інформаційна безпека відіграє особливу роль не тільки в інформаційній діяльності, але і взагалі в життєдіяльності в цілому держави, її структур, суспільства й окремо узятого громадянина.

16. Встановлено, що під інформаційною безпекою розуміється такий стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави, при якому зводиться до мінімуму завдання збитків через: неповноту, несвоєчасність і невірність використовуваної інформації; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки функціонування інформаційних технологій; несанкціоноване поширення, використання і знищення інформації.

17. Обгрунтовано, що інформаційна безпека є складовою інформаційного забезпечення управління та вимагає особливо та

відповідального відношення до її організації, оскільки сучасні умови конкуренції та ведення підприємницької діяльності в країні потребують комплексного підходу до зберігання комерційної таємниці, основою якого і є організаційні заходи.

18. Визначено, що сучасний менеджмент під впливом високої рухомості зовнішнього середовища потребує актуальних оперативних даних з високим ступенем релевантності, орієнтованих на досягнення стратегічних цілей діяльності та забезпечення довготривалого виживання на ринку.

19. На підставі аналізу нормативних та наукових джерел встановлено, що юридична відповідальність є одним з основних інститутів права, без якого неможливе існування жодної правової системи, це категорія права, відсутність якої унеможливило б його вплив на суспільство та є засобом гарантування прав, свобод і суспільних інтересів. Існування інституту відповідальності доцільно розглядати у контексті динаміки розвитку суспільства, у процесі культурної, економічної, політичної діяльності.

20. Встановлено, що комерційною таємницею є відомості технічного, організаційного, комерційного, виробничого та іншого характеру, за винятком тих, які відповідно до закону не можуть бути віднесені до комерційної таємниці, та розголошення яких може завдати шкоди інтересам суб'єкта господарювання.

21. До комерційної таємниці підприємство може віднести відомості про організаційну структуру підприємства; про його виробничі можливості; плани розвитку; плани щодо розширення обсягів і асортименту виробництва; розміри та умови банківських і інших кредитів; інвестиційні програми, їх техніко-економічні обґрунтування; дані про покупців і споживачів (оптових і роздрібних); умови за господарськими договорами; відомості про структуру цін і собівартості продукції (робіт, послуг) тощо.

22. Конфіденційною є інформація про фізичну особу, а також інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень. Конфіденційна інформація може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов, а також в інших випадках, визначених законом.

23. Обґрунтовано, що основна мета охорони комерційної інформації полягає у тому, щоб вона не потрапила до конкурентів. У окремих випадках потрібна охорона і чужих комерційних таємниць, які стали відомі підприємцю офіційним шляхом. Відсутність такого захисту може позбавити фірму вигідних партнерів, клієнтів, партнерів. Надмірний захист доступу до інформації може ускладнити партнерські зв'язки і призвести до неоправданих комерційних витрат.

24. Визначено, що національне інформаційне законодавство має стати на шлях систематизації шляхом кодифікації — розробки системоутворюючого Кодексу (Інформаційного кодексу). Цей Кодекс має опиратися на визначені в Конституції України положення інформаційних відносин, у тому числі щодо інформаційної безпеки людини, суспільства, нації, держави.

СТАН ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СКЛАДОВИХ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ В АГРАРНІЙ СФЕРІ

3.1 Оцінка інституційного середовища підприємницької діяльності в аграрній сфері економіки

Підприємницька діяльність в аграрній сфері економіки має низку особливостей, які визначають необхідність особливого підприємницького середовища. Погоджуємося з думкою М. М. Ільчука, який наголошує, що «в сільському господарстві основою підприємницького середовища є зовнішнє підприємницьке середовище, яке формується законодавчо і є відносно сталим з незначними відхиленнями в галузевому розрізі під впливом ринкових важелів, і внутрішнє середовище, що формується безпосередньо за участю сільських підприємців»³⁴⁷.

Підприємницьке середовище в аграрній сфері визначається і координується системою інтеграційних зв'язків між власне сільським господарством та іншими сферами народного господарства. Таке координування сільськогосподарської діяльності з іншими сферами агропромислового комплексу може здійснюватися за допомогою як відкритого ринку, так і контрактної, кооперативної, вертикальної і комбінованої інтеграції.

Відкритий ринок або умови досконалої конкуренції передбачають купівлю необхідних засобів виробництва і продаж готової продукції сільськогосподарськими виробниками на умовах вільного доступу на ринок на основі економічної доцільності. Добре відомо, що подібні умови є певною мірою науковою абстракцією, теоретичним припущенням і недосяжними в реальній дійсності.

За роки незалежності в Україні створено передумови для виникнення таких важливих елементів інфраструктури підприємництва,

³⁴⁷ Підприємницька діяльність та агробізнес: Підручник / За ред. М. М. Ільчука, Т. Д. Іщенко. — К. : Вища освіта, 2006. — 543 с.

як інформаційно-консультативні центри, інститути спільного інвестування, технопарки, громадські об'єднання підприємців.

На думку І. М. Сараєвої, у вітчизняній системі підтримки підприємницької діяльності відсутні або майже не функціонують такі складові інфраструктури, як центри субконтрактації малого і середнього підприємництва, лізингові компанії сучасного обладнання, механізми венчурного і мікрокредитування тощо, без яких зміна вектора розвитку малого бізнесу в напрямку підвищення його інноваційності і високої технологічності неможлива³⁴⁸.

В сучасних умовах зростає значення нових технологій розповсюдження інформації щодо аграрного ринку. Так створено інформаційну платформу (сайт) agrotender.com.ua, що є симбіозом трьох розділів: «Ціни трейдерів», «Компанії», «Оголошення». Цей сайт дає можливість будь-яким компаніям (експортерам, трейдерам, переробникам), які здійснюють закупівлі сільськогосподарської продукції, довести актуальну інформацію про свої наміри до величезної аудиторії сайту. Поява ресурсу AgroTender є наслідком інформаційного вакууму на аграрному ринку. Новий сайт дозволяє аграрним компаніям у будь-який момент часу швидко зрозуміти кон'юнктуру ринку й обрати компанію, яка пропонує найбільш вигідні умови. Нова технологія дозволяє економити транзакційні витрати компаній. При традиційній торгівлі менеджери компаній комунікують між собою за допомогою телефонних дзвінків, sms-повідомлень, e-mail-розсилок. Найбільш ефективними визнаються телефонні дзвінки, але вони вимагають значного часу. Система AgroTender дозволяє швидше і дешевше донести інформацію до усіх зацікавлених сторін. Розробляється додатковий великий сервісний пакет, який дозволить компаніям-закупівельникам здійснювати консолідовані закупівлі, отримувати на виділену пошту конкретні пропозиції аграріїв.³⁴⁹

Поняття «інституційне середовище» і «інституційна структура» були запозичені економістами із соціології, в якій ці два поняття розуміються і використовуються як синоніми. В економічній літературі ми можемо знайти різноманітні трактовки цих понять, іноді зустрічається їх ототожнення. Ми будемо відштовхуватись від

³⁴⁸ Сараєва І. Н. Становление института поддержки малого предпринимательства на Украине: проблемы и перспективы. *Journal of Institutional Studies* (Журнал інституціональних досліджень). 2013. Том 5. № 1. С. 108–123.

³⁴⁹ Зинченко А. Задача нашего ресурса — создание прозрачного аграрного рынка. *Бизнес*. 2015. № 25–26. С. 38.

класичного визначення О. Вільямсона, який інституційне середовище визначав наступним чином: «Це основні політичні, соціальні і правові норми, які є базою для виробництва, обміну і споживання»³⁵⁰.

Інституційна структура — це певний упорядкований набір інститутів, які створюють матриці економічної поведінки господарюючих суб'єктів. Таким чином, поняття «інституційного середовища» є більш широким, ніж «інституційна структура». Інституційне середовище є не просто набором відповідних інститутів, воно визначає основні напрямки і швидкість розвитку системи, а також орієнтири, на основі яких відбувається формування і відбір найбільш ефективних економічних і соціальних інститутів. Від об'єктивної оцінки інституційного середовища, яке визначає напрямок і швидкість інституційних змін, вектор розвитку економічної системи (або підсистеми — підприємництва), залежить повнота й об'єктивність тих заходів, які можуть бути запропоновані для поліпшення інституційного забезпечення. Саме тому наступним кроком нашого дослідження є оцінка інституційної структури й інституційного середовища підприємницької діяльності в аграрній сфері, яка повинна виявити слабкі місця і вади існуючого інституційного забезпечення, на основі чого будуть визначені заходи щодо їх усунення.

На основі даних, одержаних у результаті проведеного нами анкетного опитування жителів сільських територій (зразок анкети опитування представлений в додатку Ю), виокремлені основні фактори, які, на думку респондентів, перешкоджають розвитку підприємництва в аграрній сфері. Формулювання питань анкети було орієнтоване на те, щоб визначити вплив неформальних інститутів (довіри, релігії, ментальності) на готовність жителів сільських територій займатися підприємницькою діяльністю. Опитування охоплювало 500 осіб різного віку і засвідчило готовність жителів сільських територій займатися підприємницькою діяльністю (87% респондентів). Всі опитані вважають підприємництво гідною діяльністю, а 95% хотіли б, щоб підприємницькою діяльністю займалися їхні діти, приблизно половина опитаних пов'язують своє майбутнє із сільською місцевістю. Опитування показало, що головними перешкодами у розвитку підприємництва сільські жителі вважають корупцію (76%), відсутність довіри до державних установ (60%), слабкий захист прав власності

³⁵⁰ Вільямсон Олівер Е. Економічні інституції капіталізму: фірми, маркетинг, укладання контрактів / Вільямсон Олівер Е. — К. : АртЕк, 2001. — 472 с.

(56%), слабе законодавство (55%). Водночас 27% опитаних не вірять у свої можливості, а на недостатність знань та інформації нарікають лише 18%. 73% опитаних вважають, що оцінка підприємницької діяльності християнською релігією є нейтральною. Жоден з опитаних не вважає підприємництво видом діяльності, який суперечить християнським цінностям. Таким чином, результати опитування дозволили визначити в якості найбільш проблемних для розвитку підприємницької діяльності неформальних інститутів корупцію, недостатню довіру і слабкий захист прав власності.

На проблемах формування інституційного середовища розвитку підприємництва в аграрній сфері сфокусовані дослідження багатьох українських економістів. Зокрема О. Г. Шпикуляк для створення сприятливого інституціонального середовища розвитку сільського підприємництва пропонує провести першочергові заходи, спрямовані, по-перше, на завершення інституціоналізації приватної власності в частині формування інституційних норм капіталізації землі; по-друге, на удосконалення цінового механізму щодо забезпечення справедливого перерозподілу доходів між учасниками продуктового ланцюга; по-третє, на забезпечення функціональності ринкової інфраструктури й подолання асиметрії у поширенні інформації на виробників сільськогосподарської продукції; по-четверте, на підвищення соціальних стандартів сільського розвитку і формування соціального капіталу³⁵¹.

Серед базових економічних інститутів, які забезпечують умови підприємницької діяльності, чільне місце належить інституту власності. Для України особливої ваги набуває визначеність прав власності, захист речових прав громадян і інвесторів. За оцінками експертів, у питаннях захисту прав власності Україна належить до категорії країн, що мають наднизькі показники захищеності будь-якої власності³⁵². Індекс захисту прав власності в Індексі економічної свободи, який визначається The Heritage Foundation & The Wall Street Journal, складає значення для України приблизно вдвічі нижче від середніх значень серед 183 країн

³⁵¹ Шпикуляк О. Г. Інституціональне забезпечення розвитку та регулювання аграрного ринку: аналітична оцінка. Економіка АПК. 2010. № 4. С. 150–157.

³⁵² Передумови та пріоритети реформування державної політики розвитку підприємництва в Україні: аналітична доповідь / [Я. В. Бережний, З. С. Варналій, Т. Г. Васильців, Д. В. Ляпін, О. О. Молдован, Д. С. Покришка] — К. : НІСД, 2014. — 73 с.

світу³⁵³. До того ж, на тлі загального погіршення правової, соціальної та ділової атмосфери в країні протягом останніх років експертами відзначається подальше зниження рівня захисту речових прав. В аграрній сфері визначальне значення має власність на землю, її реалізація і захист прав власників. Як вже було зазначено, Україна володіє 60,4 млн. га земельних ресурсів, з яких 69% є землями сільськогосподарського призначення. Більше половини ріллі України — це чорноземи, які становлять третину світових чорноземів.

Проведені нами³⁵⁴ дослідження свідчать, що питання економіко-правового та інституційного забезпечення формування ринку земель сільськогосподарського призначення вже понад десятиліття залишаються на порядку денному вищого державного керівництва та експертного середовища. Втім, через надмірну заполітизованість та неоднозначність сприйняття громадськістю ідеї запровадження вільного обігу сільськогосподарських земель, проблемні аспекти формування цивілізованого ринку землі й досі залишаються невирішеними.

Відповідно до ст. 14 Конституції України³⁵⁵ та ст. 1 Земельного кодексу України³⁵⁶ земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави.

На сьогодні Україна має потужний потенціал земельних ресурсів, що створює об'єктивні передумови для забезпечення економічної, продовольчої та енергетичної безпеки нашої держави. Так, за даними Держгеокадастру України³⁵⁷, загальна площа земельного фонду України становить 60,35 млн. га, з яких 42,72 млн. га — землі сільськогосподарського призначення (в тому числі рілля — 32,54 млн. га). При цьому частка земель сільськогосподарського призначення в загальній структурі земельних ресурсів України становить майже 71,0 %, що є одним із найвищих показників серед європейських країн (рис. 3.1).

³⁵³ Передумови та пріоритети реформування державної політики розвитку підприємництва в Україні: аналітична доповідь / [Я. В. Бережний, З. С. Варналій, Т. Г. Васильців, Д. В. Ляпін, О. О. Молдован, Д. С. Покришка] — К. : НІСД, 2014. — 73 с.

³⁵⁴ Правдюк А.Л. Ринок земель сільськогосподарського призначення : реалії та перспективи економічного та правового середовища. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2017. № 3. С.21-35

³⁵⁵ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua>

³⁵⁶ Земельний кодекс. Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

³⁵⁷ Офіційний сайт Держгеокадастру. URL : <http://land.gov.ua>

Проведений науковцями ВНАУ³⁵⁸ аналіз вітчизняних та зарубіжних показників стану землекористування в Україні та Європі, приведений у табл. 3.1, свідчить, що за багатьма показниками ми маємо переваги. Разом з тим, досі не розроблений універсальний інформаційний інструмент аналізу та управління земельними ресурсами, що ослаблює позиції управління.

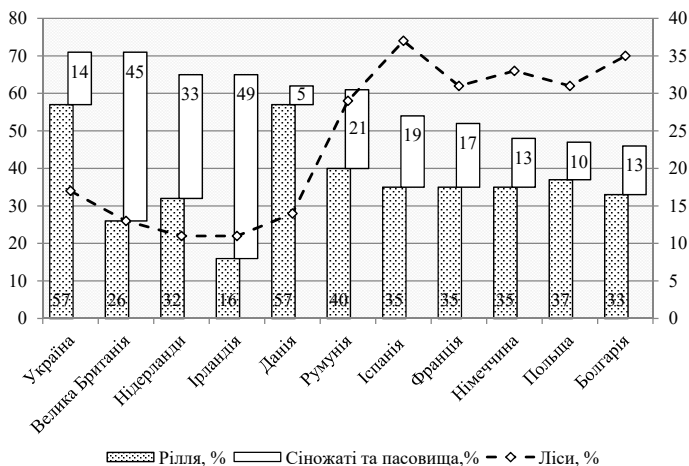

Рис.3.1. Розподіл наявного земельного фонду європейських країн за цільовим призначенням (%), 2013 р.

Джерело: ³⁵⁹, ³⁶⁰

Наприклад, в Україні високі показники забезпечення земельною площею, чорноземами, сільськогосподарськими землями, часткою на 1 жителя, експорту аграрної продукції. Проте майже уся земля знаходиться у оренді, зовсім мало площ зрошувальних земель, мізерна частка угідь сертифікованих як органічні, значно відстають від європейських показники інвестицій.

Можна зауважити, що відсталі саме ті сфери управління земельними ресурсами, що потребують інформаційного забезпечення

³⁵⁸ Правдюк А.Л., Правдюк Н.Л. Посилення якості облікової інформації та її ролі в управлінні земельними ресурсами. Економіка АПК.2018. № 10. 2018. - С.26-39

³⁵⁹ Das Statistische Bundesamt. URL : <https://www.destatis.de>.

³⁶⁰ Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>

прийняття економічних рішень. Тобто вирішення цих проблем лежить у сфері інформації, насамперед облікової, а у її складі — нормативної, що регулює програму збору та узагальнення інформації.

Таблиця 3.1

Порівняльна характеристика стану землекористування в Україні та Європі

	Україна	Країни Європи	Країни ЄС
Площа земель, млн. га	60,4	1015,6	437,4
Площа чорноземів, млн. га	28	84	18
Площа сільськогосподарських земель, млн. га	42,7	474,8	177,7
Частка орендованих сільськогосподарських угідь, %	97	62	53
Площа сільськогосподарських земель, сертифікованих як органічні, млн. га	0,3	11,6	5,3
Площа зрошуваних земель, млн. га	0,5	20,8	11,1
Ціна інвестицій, тис. доларів США за 1 га	1	4	5,5
Експорт зернових, млн. т	34,8	130	38,5
Площа сільськогосподарських земель на одного жителя, га на одну особу	0,7	0,6	0,4
Ціна за 1 га земель сільськогосподарського призначення, тис. дол. США	-	3,7	7,2

Джерело: За даними Стратегії удосконалення механізму управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними, постанова КМУ від 7 червня 2017 р. № 413.

Розглянуті умови і фактори зумовлюють актуальність проведення досліджень у напрямку посилення якості облікової інформації як основного джерела для прийняття рішень щодо земельних ресурсів і подальшого розвитку земельних відносин.

В аналізі підсумків розвитку України у 2018 р. зазначено, що «удосконалюються процеси управління земельними відносинами: розпочато реалізацію пілотного проекту щодо проведення моніторингу земельних відносин, метою якого є створення відкритої інформаційної системи, яка відобразатиме стан розвитку земельних відносин та забезпечить їх прозорість; затверджено Стратегію удосконалення механізму управління у сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними, спрямовану на забезпечення захисту інтересів суспільства, територіальних громад та держави, раціональне та ефективне функціонування сільськогосподарських регіонів з

урахуванням потреб розвитку населених пунктів, запобігання деградації земель; продовжується удосконалення законодавства, спрямованого на застосування нової референтної системи координат УСК-2000»³⁶¹.

Вважаємо, що для зниження рівня соціально-політичної напруги у сфері сільськогосподарського землекористування необхідно розробити науково обґрунтовану систему заходів, спрямованих на впровадження ринкового обігу земель на засадах правової визначеності, прозорості та справедливості, а також нівелювати будь-які негативні соціально-економічні наслідки у зв'язку із лібералізацією земельних відносин. З огляду на зазначене, питання запровадження та розвитку ринку землі сільськогосподарського призначення в контексті реалізації проєвропейського стратегічного вектору розвитку України є актуальними та потребують свого вирішення.³⁶²

За роки незалежності України земельні відносини реформувались у напрямку їх адаптації до ринкових умов господарювання, де визначальним є інститут приватної власності. Складні та суперечливі процеси трансформації відносин власності в сфері аграрного землекористування призвели до того, що майже 27,5 млн. га сільськогосподарських угідь спочатку були передані в колективні господарства, а згодом через недосконалий механізм розпаювання передані в приватну форму власності. В результаті реформування земельних відносин на початок 2016 р. майже 75,0 % сільськогосподарських земель знаходилось в приватній та 25,1 % – в державній формі власності (рис. 3.2).

За підсумками першого етапу земельної реформи більшу частину сільськогосподарських угідь передано у приватну власність. Майже 7 млн громадян отримали сертифікати на право на земельну частку (пай), з яких понад 90 % замінили сертифікати на державні акти на право власності на земельну ділянку³⁶³.

³⁶¹ Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році. Аналітична доповідь до щорічного послання президента України до Верховної Ради України. URL : [http://www.niss.gov.ua/public/file/analit_dopovid_poslannya_2018_final%20\(2\)\(1\).pdf](http://www.niss.gov.ua/public/file/analit_dopovid_poslannya_2018_final%20(2)(1).pdf).

³⁶² Правдюк А.Л., Правдюк Н.Л. Ринок земель сільськогосподарського призначення : реалії та перспективи економічного та правового середовища. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2017. № 3. С.21-35

³⁶³ Федоров М.М. Трансформація земельних відносин . Економіка АПК. 2009. № 3. С.4-18.

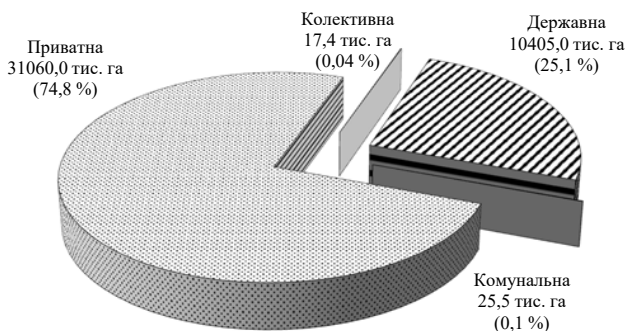

Рис. 3.2 Структура земель сільськогосподарського призначення України за формами власності станом на 01.02.2017 р.

Джерело:³⁶⁴ ³⁶⁵

Ця частина національного багатства була передана громадянам України неринковим шляхом, тобто на безоплатній основі, в процесі роздержавлення майна в аграрному секторі економіки. Однак через дію мораторію на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення селянам протягом багатьох років не вдається сповна реалізувати набуте юридичне право власності на земельні ділянки. Втім, незважаючи на законодавчо встановлену заборону відчуження сільськогосподарських земель, спостерігається рух права власності на земельні частки (паї). За даними Національної академії аграрних наук України³⁶⁶, за весь період реформування земельних відносин 1,4 млн. або 20 % власників земельних паїв нотаріально посвідчили перехід права власності на земельний пай. В основному транзакції пов'язані із успадкуванням (91,8 %). Однак зафіксовані випадки дарування (близько 7,0 %), міни (0,2 %) та продажу (1,0 %).

А.Л. Правдюк³⁶⁷ та інші вчені наголошують, що сьогодні перетворення сільськогосподарських земель на повноцінний предмет договору купівлі-продажу є найбільш дискусійним питанням

³⁶⁴ Офіційний сайт Держгеокадастру. URL: <http://land.gov.ua>.

³⁶⁵ Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>

³⁶⁶ Офіційний сайт Національної академії аграрних наук України . URL : <http://naas.gov.ua>.

³⁶⁷ Правдюк А.Л., Правдюк Н.Л. Ринок земель сільськогосподарського призначення : реалії та перспективи економічного та правового середовища. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики.2017. № 3. С.21-35

вітчизняної аграрної політики. З метою всебічного обговорення нагальних проблем у сфері сільськогоспо-дарського землекористування та напрацювання пропозицій щодо удосконалення економіко-правового, наукового та інституційного забезпечення функціонування й розвитку ринку сільськогосподарських земель було консолідовано зусилля громадських організацій, експертного та наукового середовища. Втім, попри активізацію зусиль інтелектуальної еліти суспільства, досі не вдалося досягти консенсусу щодо проблемних аспектів формування механізму ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення.

Незважаючи на недосконалість нормативно-правового регулювання земельних відносин, організації землекористування та продовження мораторію на продаж земель, Міністерство аграрної політики та продовольства України³⁶⁸ стверджує, що альтернатива запровадженню ринку сільськогосподарських земель відсутня. Підтвердження цього знаходимо в Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року³⁶⁹, де зазначається, що одним із пріоритетних напрямів реформування аграрного сектору є включення земель сільськогосподарського призначення до ринкового обігу та його державного регулювання у результаті поетапного запровадження обігу земель сільськогосподарського призначення.

Дослідження проблем становлення та розвитку в Україні земельного ринку потребує з'ясування змісту поняття «ринок землі» і розгляду підходів вчених економістів-аграрників до його трактування та сутнісного наповнення. Серед наведених в економічній літературі визначень заслуговує уваги позиція М.М. Федорова, який під ринком земель сільськогоспо-дарського призначення розуміє систему економіко-правових відносин, яка забезпечує його суб'єктам (громадянам, юридичним особам та державі) включення землі як капіталу в економічний оборот, здійснення цивільно-правових угод з приводу переходу права власності на земельну ділянку або права користування нею в установленому законодавством порядку з урахуванням попиту і пропозиції³⁷⁰.

П.І. Пушкаренко у поняття «ринок землі» вкладає цілісну систему економічних відносин щодо купівлі-продажу та передачі в оренду і

³⁶⁸ Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL: <http://minagro.gov.ua>.

³⁶⁹ Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету міністрів України від 17.10.2013 р. № 806-р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua>

³⁷⁰ Федоров М.М. Трансформація земельних відносин. Економіка АПК. 2009. № 3. С. 4-18.

заставу природних ресурсів, під якими розуміють сільськогосподарські угіддя, родовища корисних копалин, ділянки для споруд тощо³⁷¹.

М.О. Мартин трактує ринок землі як особливу товарну сферу економіки, де реалізуються економічні відносини з приводу купівлі-продажу, застави, оренди і обміну землі, здійснення ефективної господарської діяльності та використання даного економічного ресурсу з точки зору екологічного благополуччя³⁷².

Б.Й. Пасхавер³⁷³ визначає цей ринок як сукупність земельних відносин, що дозволяють реалізувати титул землевласника для отримання ринкової вигоди. Зокрема, на думку автора, землі сільськогосподарського призначення можуть забезпечити їх власникові ринковий ефект при використанні:

- 1) для товарного виробництва;
- 2) для здачі в оренду;
- 3) для продажу або застави.

Ці три види отримання ринкового результату вчений-економіст пропонує розглядати як три форми ринку землі.

Однак включення до ринку землі сільськогосподарського призначення орендних, іпотечних операцій, також використання землі для товарного виробництва є, на наш погляд, помилковим твердженням. В цьому контексті ми поділяємо думку О.О. Прутської, яка зазначає, що для позначення таких операцій доцільно використовувати поняття «земельний ринок» або «ринок земельних послуг»³⁷⁴.

Виходячи з наведених теоретизувань щодо економічного змісту поняття «ринок землі» та враховуючи класичне визначення ринку, під ринком земель сільськогосподарського призначення необхідно розуміти цілісну систему організаційно-правових та економічних відносин, що виникають між суб'єктами ринку (державою, фізичними та юридичними особами) в процесі перерозподілу права власності на земельні ділянки з урахуванням конкурентного попиту та пропозиції.

³⁷¹ Пушкаренко П.І. Економіко-правові засади становлення ринку землі. Фінансове право. 2010. № 2. С. 23-26.

³⁷² Мартин О.М. Обіг сільськогосподарських земель і ринок сільськогосподарських земель: сучасна парадигма. Глобальні та національні проблеми економіки. — 2016. — Вип. 9. — С. 167-172.

³⁷³ Пасхавер Б.Й. Ринок землі: світовий досвід та національна стратегія. Економіка АПК. 2009. №3. С. 47-53.

³⁷⁴ Прутська О.О. Формування ринку землі в Україні: реалії та перспективи. Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки. 2010. № 4. С. 11-18.

Сьогодні Україна перейшла до завершального етапу земельної реформи, що розпочалася 1991 р. прийняттям Верховною Радою України Постанови «Про земельну реформу», та передбачає запровадження повноцінного ринку земель сільськогосподарського призначення на основі інституту приватної власності. З моменту започаткування земельної реформи прийнято низку законів та підзаконних нормативно-правових актів (Кодекси, Закони України, Укази та Розпорядження Президента України, Постанови Кабінету Міністрів України, нормативні акти міністерств та відомств тощо) для формування широкого правового поля регулювання відносин між суб'єктами земельного ринку та ринку сільськогосподарських земель.

Започаткуванню процесу лібералізації земельних відносин та створенню вільного обігу сільськогосподарських земель має передувати прийняття закону про ринок землі. На сьогодні в українському парламенті зареєстровано кілька базових законопроектів, які визначають правові, економічні, соціальні та організаційні засади обігу земель сільськогосподарського призначення. Проте черговий мораторій на купівлю-продаж сільськогосподарських земель свідчить про затягування процесу формування ринку землі в Україні.

На сьогодні ідея запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення не отримала суспільного схвалення. Так, за даними соціологічних опитувань, проведених агентством AgriSurvey³⁷⁵, частка респондентів, яка виступає за якомога швидше формування ринку сільськогосподарських земель, становить лише 13,0 % (рис. 3.3). При цьому 14,0 % опитаних визнають необхідність запровадження вільного ринку землі в довгостроковій перспективі, а 56,0 % респондентів виступають категорично проти законодавчо закріпленої можливості відчуження права на землі сільськогосподарського призначення.

Системно досліджено проблему земельних ресурсів та новітніх моделей інформаційного забезпечення Г.М. Калетніком.³⁷⁶

Науковцем, зокрема, презентовано геоінформаційний метод дистанційного зонування землі, в якому забезпечується інтерактивний комплексний аналіз спектро-зонального стану землі за рахунок використання глобальної супутникової системи моніторингу

³⁷⁵ Національний агропортал Latifundist. URL : <http://latifundist.com>.

³⁷⁶ Калетнік Г. Запровадження довготермінової оренди і спрощення процедури пролонгації договору оренди землі сприятимуть розвитку сільгоспвиробництва. Землевпорядний вісник. 2014. №6. С. 6–7.

landsat і програмного інтерфейсу ERDAS Imagine³⁷⁷, та застережено: «Щойно буде відкрито ринок землі, всі кошти і всі можливості: хоч власний, хоч кредитний капітал, — підуть на придбання землі. А це означає: все, що вкладається у її обробіток, виробництво сільськогосподарської продукції, оновлення потенціалу — технічного оснащення і технологічного, наукового забезпечення — зведеться нанівець».

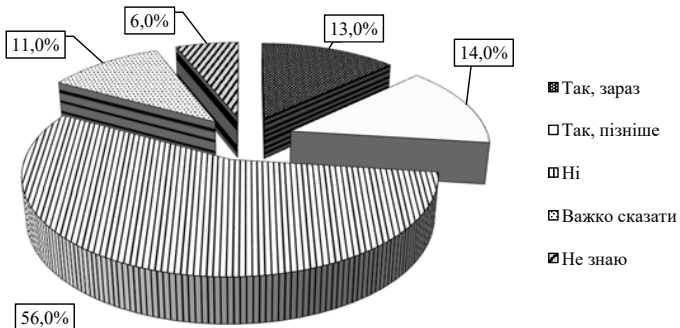

Рис. 3.3. Результати опитування щодо необхідності введення ринку землі сільськогосподарського призначення, %

Джерело: за даними дослідження агентства Agri Survey³⁷⁸

Відсутність беззаперечного ставлення до ініціативи запровадження та розвитку вільного обігу сільськогосподарських земель має свої пояснення. Серед аргументів, які наводяться в підтвердження ризикованості зняття мораторію на продаж сільськогосподарських земель, є загроза втрати великою частиною громадян права власності на землю та концентрації значних земельних ресурсів в руках окремих агрохолдингів. Втім, проведені розрахунки показують, що земельний фонд ста найбільших агровиробників України становить лише 6,5 млн. га землі (майже 20,0 % усієї орної землі). Навіть якщо початкова ціна продажу буде встановлена на рівні нормативної грошової оцінки землі, вартість такої площі перевищить 7 млрд. дол.³⁷⁹.

³⁷⁷ Калетнік Г. М. Підлипна М. П., Янович В. П. Геоінформаційний метод дистанційного зонування землі на базі програмного забезпечення erdas imagine. Техніка, енергетика, транспорт АПК. 2016. №2. С. 5–11

³⁷⁸ Національний агропортал Latifundist. URL : <http://latifundist.com>.

³⁷⁹ Гайдай М. Мораторій на продаж землі. Топ-10 міфів пропаганди ринку фобії. URL : <http://www.epravda.com.ua/publications/2016/03/31/587353>.

Такого обсягу вільної ліквідності в українських компаній немає.

Переведення земельних відносин на ринкові рейки в умовах практично відсутнього кредитування, за словами дослідників, може призвести до акумулювання земельних ресурсів іноземними сільськогосподарськими.³⁸⁰

Хоча Земельний кодекс України³⁸¹, забороняє іноземним юридичним і фізичним особам мати у власності земельні ділянки сільськогосподарського призначення, цю заборону можна буде обійти через створення іноземними виробниками українських юридичних осіб, які будуть власниками таких земельних ділянок, що забезпечить формальне дотримання законодавчих обмежень. Однак європейський досвід лібералізації земельних відносин показує, що угоди купівлі-продажу землі щорічно оформляються на 0,6-3,0 % загальної площі сільськогосподарських угідь (для прикладу: в Іспанії та Великій Британії — 0,6 %, Франції — 1,0 %, Італії — 1,0-2,0 %, Польщі — 1,8 %, Ірландії та Литві — 3,0 %). За оцінками експертів, частка землі, що стане предметом угод, в Україні буде вищою, ніж у більшості європейських країн (близько 5,0 % після початкової стабілізації). Це пояснюється тим, що більшість землевласників самостійно не обробляють земельні ділянки, тому намагатимуться реалізувати земельні ділянки, а також наявністю спекулятивного попиту та спроб легалізувати раніше укладені неформальні угоди³⁸².

Прибічники заборони купівлі-продажу сільськогосподарських земель вказують на низьку платоспроможність населення, обмежений доступ більшості фізичних та юридичних осіб до кредитних ресурсів і невисоку орендну плату, що призведе до зниження стартових цін на земельні ділянки, і, як наслідок, їх скупки на первинному ринку з метою подальшого перепродажу на вторинному ринку за набагато вищими цінами. Зрозуміло, що скористатися цим зможуть власники великих капіталів, адже пересічний громадянин, малий та середній бізнес будуть фінансово неспроможні отримати зиск з такої ситуації. Втім, щоб нівелювати такий ризик можна скористатися досвідом Німеччини, встановивши шкалу мотивів та обмежень щодо перепродажу придбаної землі (наприклад, куплені земельні ділянки сільськогосподарського

³⁸⁰ Левчук Н. Продовження мораторію на продаж землі. URL: <http://attorneys.ua/uk/publications/extension-of-the-moratorium-on-sale-of-land>.

³⁸¹ Земельний кодекс. Закон України від 25.10.2001 р. №2768-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

³⁸² Офіційний сайт ГО «Вокс Україна». URL : <http://voxukraine.org>.

призначення не можуть бути перепродані протягом 20 років без спеціального дозволу)³⁸³. Законодавче встановлення обмеження на перепродаж землі вирішує також питання раціонального використання сільгоспугідь, збереження їх якісних характеристик і родючості, оскільки власники прав на земельні ділянки будуть зацікавлені в дбайливому ставленні до земельних ресурсів, недопущенні незворотних і руйнівних для землі наслідків.

До регуляторних інструментів, які можуть використовуватися для попередження виникнення негативних чинників лібералізації земельних відносин, необхідно віднести також обмеження суб'єктного складу покупців та висунення кваліфікаційних вимог до них; запровадження переважного права на придбання земель сільськогосподарського призначення за власником суміжної земельної ділянки для уникнення парцеляції земель, що стає на заваді їх ефективного та раціонального використання; встановлення граничних розмірів земельних ділянок, що можуть перебувати у власності або користуванні фізичної та юридичної особи; законодавче встановлення мінімальних цін продажу сільськогосподарських земель для недопущення концентрації земельних ресурсів власниками великих капіталів; заборона або встановлення жорстких обмежень щодо зміни цільового призначення земельних ділянок для унеможливлення неконтрольованого переведення сільськогосподарських земель в іншу категорію їх функціонального призначення. Водночас, необхідно відзначити, що втілення в практику ідеї вільного обігу сільськогосподарських земель жодним чином не змушуватиме землевласників продавати свої паї.

Водночас у відповідь на реалізацію ринкового механізму обігу земель ринок відреагує зростанням цін на земельні ресурси та оренду плати. Приміром, для країн Центрально-Східної Європи показник річного зростання цін на землю протягом перших років після скасування мораторію становив в середньому 20 %³⁸⁴. Так, на сьогодні вартість землі сільськогосподарського призначення та орендної плати в Україні в порівнянні з країнами Європейського Союзу є значно нижчими. У більшості західноєвропейських країнах ціни коливаються від 15,0 до 40,0 тис. дол./га, а у Східній Європі від 5,0 до 10,0 тис.

³⁸³ Пасхавер Б.Й. Ринок землі: світовий досвід та національна стратегія. Економіка АПК. 2009. №3. С. 47-53.

³⁸⁴ Левчук Н. Продовження мораторію на продаж землі. URL : <http://attorneys.ua/uk/publications/extension-of-the-moratorium-on-sale-of-land>.

дол./га. В Україні за прогнозними розрахунками³⁸⁵ середня ціна 1 га землі сільськогосподарського призначення в умовах ринкового обігу становитиме 2,99 тис. дол. (рис. 3.4).

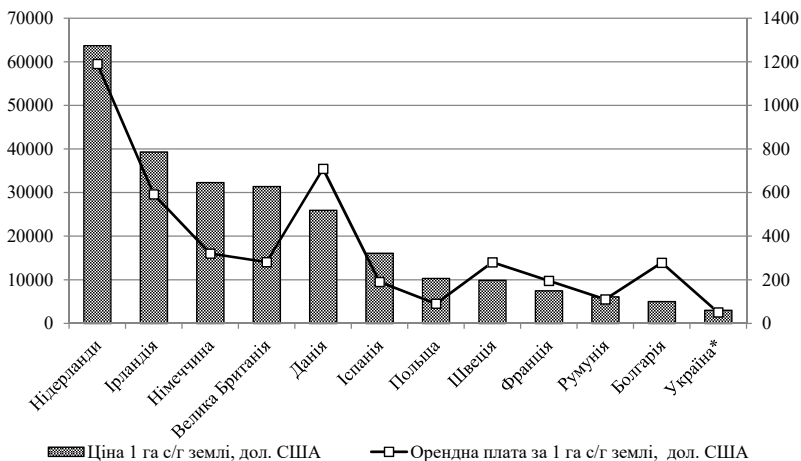

Рис.3.4. Середні ціни на землю сільськогосподарського призначення в європейських країнах, дол. США.

Джерело: узагальнено автором за даними ^{386, 387, 388}

* прогнольні значення

Важливим елементом розвитку земельно-орендних відносин є рівень орендної плати, який в Україні також залишається одним із найнижчих серед європейських країн.

За останні роки орендна плата за землю сільськогосподарського призначення в нашій країні становила близько 32 дол./га (для порівняння: у Польщі — 90 дол., Румунії — 110 дол., Франції — 195 дол., Великій Британії — 281 дол., Німеччині — 320 дол., Ірландії — 592 дол., Нідерландах — 1190 дол.).

Експерти відзначають, що в Україні вартість оренди землі сільськогосподарського призначення могла б бути приблизно в 10 разів вищою, якби вдалося ліквідувати викривлення ринку землі та інших факторів виробництва (скасувати мораторій на продаж

³⁸⁵ Офіційний сайт ГО «Вокс Україна». URL : <http://voxukraine.org>.

³⁸⁶ Das Statistische Bundesamt. URL : <https://www.destatis.de>.

³⁸⁷ Офіційний сайт ГО «Вокс Україна». URL : <http://voxukraine.org>.

³⁸⁸ Мельниченко А. Не готовы к земле. Почему Украина не использует свой ценнейший ресурс? . URL : <http://hyser.com.ua>.

сільськогосподарської землі, забезпечити доступ до зовнішніх кредитних ресурсів та гарантувати прозорість прав власності на земельні ділянки тощо).^{389,390}

Згідно, з Указом Президента України від 19.08.2008 р. № 725/2008 «Про невідкладні заходи щодо захисту власників земельних ділянок та земельних часток (паїв)», встановлено орендну плату, яка має становити не менше ніж 3% від грошової оцінки земель³⁹¹.

Проте дослідження³⁹² свідчать про те, що є випадки, коли договори оренди укладаються з розміром орендної плати до 3% від нормативної грошової оцінки. Так, за даними Держгеокадастру³⁹³, станом на 01.01.2017 р. укладено 4757,7 тис. договорів, з них близько 4% укладено з розміром орендної плати меншим ніж 3% від нормативної грошової оцінки земель. Щодо розміру плати за оренду земельних часток (паїв) в Україні, то за 2001–2017 рр. вона зросла з 73,6 у 2001 р. до 1093,4 грн/га у 2017 р. При цьому форма плати за оренду земельних ділянок та земельних часток (паїв) в Україні в 2001–2017 рр. суттєво змінилася. Якщо в 2001 р. вона здійснювалася переважно сільськогосподарською продукцією й становила 77,4% від усіх форм виплат за оренду земель, то в 2017 р. переважала грошова форма плати за оренду землі, яка становила 58,3% від усієї частки виплат. Станом на 01.01.2017 р. найвища плата за земельні ділянки та земельні частки (паї) за 1 га на рік була в Полтавській (2243,2 грн), Черкаській (2215,5) та Харківській (1603,0), а найнижча в Київській (533,4) та Закарпатській областях (596,0 грн).

Приватна власність на землю є переважною формою власності більшості розвинених країн світу, в Україні завдяки розвитку земельної реформи державі належить лиш 10,4 млн. га (25%) земель сільськогосподарського призначення. Нині більше 60 % земель сільськогосподарського призначення орендовані сільськогосподарськими товаровиробниками і

³⁸⁹ Офіційний сайт ГО «Вокс Україна». URL : <http://voxukraine.org>.

³⁹⁰ Мельниченко А. Не готовы к земле. Почему Украина не использует свой ценнейший ресурс? . URL : <http://hyser.com.ua>.

³⁹¹ Про невідкладні заходи щодо захисту власників земельних ділянок та земельних часток (паїв). Указ Президента України від 19.08. 2008 р. № 725/2008. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua>.

³⁹² Краснолуцький О.В., Шевченко О.В. Земельна реформа як головний чинник формування системи сільськогосподарського землекористування в Україні . Збалансоване природокористування. 2018. № 1. С. 118-125.

³⁹³ Офіційний сайт Держгеокадастру. URL: <http://land.gov.ua>.

лиш 29% обробляються власниками. За даними Держгеокадастру³⁹⁴, станом на 01.11.2017 в Україні укладено 4,9 млн. договорів оренди земельної частки (паю), із них із фермерськими господарствами — 0,75 млн. договорів. Більшість договорів (2,3 млн.) укладено терміном на 8–10 років.

Отже, в ході проведення земельної реформи було передано у власність населення майже 30 млн. га землі, вартість якої навіть за чинною нормативною грошовою оцінкою сягає близько 800 млрд. грн. В результаті реформування земельних відносин в Україні сільськогосподарське землекористування здійснюється переважно на умовах оренди. Проте такий спосіб використання земель має серйозні недоліки. Новоутворені агроформування, особливо великі сільськогосподарські виробники (агрохолдинги, великі фермерські господарства тощо), які здійснюють господарську діяльність на розпайованих землях, здебільшого на засадах орендних відносин, не зацікавлені в поліпшенні земель, а мають на меті одержати максимум доходу в поточних роках, без довгострокових планів на майбутнє³⁹⁵.

З позицією супротивників купівлі-продажу сільськогосподарських земель, особливо в нинішній ситуації, можна погодитись.

До причин, які стримують формування та розвиток ринкового обігу земель, відносять також недовіру до органів державної влади, судової та правоохоронної систем через високий рівень їх корумпованості, нестабільність політичної та соціально-економічної ситуації в країні. Так, за даними міжнародної організації «Transparency International»³⁹⁶, в світовому рейтингу сприйняття корупції за останні роки Україна займала 130 місце із 168 позицій, що стало результатом зволікання із реальним покаранням за вчинення корупційних правопорушень, а також збільшення корупційної складової у стосунках бізнесу та влади.

Останнім часом окремі експерти висловлюють думку щодо необхідності вільного обігу земель сільськогосподарського призначення, аргументуючи це обмеженням законних прав власників

³⁹⁴ Офіційний сайт Держгеокадастру. Оренда сільськогосподарських земель. URL: <http://land.gov.ua/orenda-silskohospodarskykh-zemel-zberihaietsia-dvorazovyirozryv-mizh-platoiu-za-derzhavni-tapryvatni-zemli/>

³⁹⁵ Шевченко О.В. Економічна ефективність ґрунтоохоронних заходів при використанні земель сільськогосподарського призначення: монографія / О.В. Шевченко, А.Г. Мартин. — К. : ЦП «Компринт», 2016. — 332 с.

³⁹⁶ Офіційний сайт Міжнародної громадської організації «Transparency International». URL: <http://ti-ukraine.org>.

земельних ділянок володіти, користуватися та розпоряджатися своїм майном, існуванням тінювих схем купівлі-продажу землі та зменшенням капіталовкладень в землі сільськогосподарського призначення. Скасування мораторію на відчуження земель, на думку прихильників цієї ідеї, дасть змогу вирішити проблеми, що накопичувались протягом багатьох років в аграрному секторі економіки, та створить сприятливий інвестиційний клімат для притоку фінансових ресурсів в українську економіку. Так, за підрахунками експертів Easy Business³⁹⁷, економічний ефект від створення вільного ринку землі становитиме в Україні щонайменше 30 млрд. дол. на наступні десять років.

Водночас запровадження ринкового обігу сільськогосподарських земель може стати причиною неконтрольованого припливу в аграрний сектор України іноземних псевдоефективних інвестицій, що несуть у собі загрозу стабільності економічної системи країни в цілому. Псевдоінвестування може здійснюватися для встановлення контролю над аграрними підприємствами з метою погіршення якісних параметрів їх виробничо-господарської діяльності та подальшого доведення компаній до банкрутства, і, як наслідок, послаблення конкурентного середовища на аграрному ринку. З огляду на те, що аграрний сектор забезпечує близько 30,0 % валютних надходжень та формує майже 15,0 % валового внутрішнього продукту України, псевдоінвестування може стати причиною порушення фінансової стійкості, волатильності на валютному ринку та становити загрозу економічній безпеці країни в цілому. Тому особливо важливим завданням в контексті відкриття вільного ринку землі має стати постійний моніторинг за цими процесами для забезпечення стабільності розвитку національної економіки.

Безперечно позиція як прихильників, так і супротивників скасування мораторію на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення має право на існування. Втім, необхідно констатувати, що на сьогодні в Україні не сформовано інституціональну інфраструктуру для забезпечення вільного та прозорого функціонування ринку землі. Для збалансування інтересів в поглядах стосовно основних засад проведення земельної реформи, можна запропонувати збільшення мінімального терміну оренди сільськогосподарської землі. Це, з однієї сторони, надасть орендарям

³⁹⁷ Гайдай М. Мораторій на продаж землі. Топ-10 міфів пропаганди ринку фобії. URL: <http://www.epravda.com.ua/publications/2016/03/31/587353>.

інвестиційні стимули, зокрема впевненість у захищеності коштів, авансованих ними у сільськогосподарське виробництво та капітальне поліпшення земель, які є співставними із стимулами, що мають землевласники, а з іншою — дасть змогу зберегти право власності на земельні ділянки за українськими громадянами, уникаючи таким чином можливих загроз продажу землі за штучно заниженими стартовими цінами та переходу контролю над основним національним багатством до іноземних громадян та аграрних латифундій. Однак таке рішення може розглядатися як компроміс в межах перехідного періоду з метою підготовки необхідного правового, економічного та інституційного забезпечення функціонування ринку землі.

В довгостроковій перспективі реформуванню земельних відносин у напрямку формування цивілізованого ринку сільськогосподарських земель альтернативи, на нашу думку, не має, оскільки це сформує передумови для залучення інвестицій в аграрну сферу, підвищення орендної плати та забезпечення поваги до права власності, що є фундаментальним принципом сучасного демократичного суспільства. Однак цьому має передувати розробка та реалізація системи заходів, спрямованих на розроблення необхідної нормативно-правової бази формування та функціонування ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення, вирішення проблем ведення державного земельного кадастру (неповнота наповнення кадастрової системи інформацією про земельні ділянки та неточності у кадастрових записях), вжиття запобіжних заходів для унеможливлення тінізації ринкового обігу земельних ділянок та недопущення надмірної концентрації та парцеляції сільськогосподарських земель, створення розгалуженої ринкової інфраструктури земельного ринку та забезпечення прозорості її функціонування, удосконалення методичних аспектів вартісної оцінки земельних ділянок та формування організаційно-методологічних підходів до відображення їх в системі бухгалтерського обліку та звітності господарюючих суб'єктів, а також передбачення в земельному законодавстві усіх можливих правових механізмів, які захищатимуть права власників земельних ділянок і нівелюватимуть будь-які негативні соціально-економічні наслідки.

В контексті лібералізації земельних відносин особливу увагу необхідно приділити розробці стратегії фінансової підтримки фермерських господарств для усунення різючих диспропорцій між малим, середнім бізнесом та агрохолдингами, засилля яких призвело до монополізації сільгоспви-робництва, зниження рівня зайнятості

сільського населення, руйнування соціальної інфраструктури українського села та й, зрештою, самих сіл.

За даними Державної служби статистики України³⁹⁸, в 2015 р. в нашій країні налічувалося 45379 сільськогосподарських підприємств, з них 32303 фермерські господарства (71,2 % від загальної кількості).

При цьому у володінні або користуванні останніх знаходилося тільки 4,34 млн. га або 10,2 % усіх сільськогосподарських угідь, а їх частка в загальному виробництві аграрної продукції України становить лише 3,5 %. Ці показники значно поступаються країнам Європейського Союзу, де попри меншу площу сільськогосподарських угідь кількість сільськогосподарських товаровиробників варіюється в межах 1-5 млн. (для прикладу: в Румунії – 3 млн 800 тис сільськогосподарських товаровиробників, Польщі – 2 млн. 500 тис, Італії – 1 млн. 850 тис.)³⁹⁹.

Станом на 1 січня 2018 року в Україні налічувалося 45 035 фермерських господарств, тоді як на аналогічний період минулого року їх було 44 409. Тобто, протягом 2017 року кількість фермерських господарств в нашій країні зросла на 2% (або на 626 господарств). Збільшилася і кількість сільськогосподарських кооперативів. Якщо станом на 1 січня 2017 року їх було 2014 (997 виробничих та 1017 обслуговуючих), то на початок 2018 року в Україні їх уже налічується 2069 (996 виробничих і 1073 обслуговуючих). Тобто, на 55 кооперативів або на 3% більше.⁴⁰⁰

І.Паламар, аналізуючи статистичні дані зазначає, що позитивна статистика 2017 року свідчить, що аграрна галузь в Україні почала потрохи відроджуватися. Адже останні кілька років вона лише занепадала, а кількість аграрних підприємств скорочувалася. Якщо звернутися до даних тієї ж статистики, то станом на кінець 2013 року в нас було 49132 фермерських господарств, тобто, на 9% більше, ніж сьогодні, і на 11% більше — ніж минулоріч, а також 2223 сільськогосподарських кооперативи, що на 8% більше, ніж у 2018 році та 11% більше, ніж рік тому.⁴⁰¹

³⁹⁸ Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

³⁹⁹ Івченко В. За прикладом Польщі, як з одноосібника виростити фермера. URL: <http://byut.volyn.net>.

⁴⁰⁰ Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

⁴⁰¹ Кількість фермерських господарств в Україні у 2017 р. зросла на 2%, кооперативів — на 3%. URL: <http://agroportal.ua>

Підсумовуючи вищенаведене, відзначимо, що якими б прогресивними не були економіко-правове, науково-методичне та інституційне забезпечення, побудова цивілізованого ринку земель сільськогосподарського призначення неможлива без відновлення довіри до системи правоохоронних органів. Якщо судова влада не є справедливою та неналежним чином виконує покладені на неї функції, то змістовне наповнення нормативно-правових актів втрачає будь-який сенс, а судові рішення перетворюються в маніпулювання із законом. Правова визначеність, прозорість, зрозумілість та передбачуваність ринку земель сільськогосподарського призначення повинні бути основними його характеристиками, а система правоохоронних органів має сприяти цьому та підтримувати такий стан з метою збереження та недопущення розкрадання основного національного багатства.

За результатами дослідження реалій та перспектив розвитку ринку земель сільськогосподарського призначення відзначимо, що реформування земельних відносин у напрямку створення цивілізованих і прозорих правил ринкового обігу земельних ділянок є безальтернативним. Однак простих рішень в питанні формування, функціонування та розвитку ринку земель сільськогосподарського призначення бути не може. Запровадженню ринку сільськогосподарських земель має передувати формування земельного законодавства, яке має забезпечити захист права власників земельних паїв, полегшення доступу до кредитних ресурсів учасникам земельних відносин, створення розгалуженої інфраструктури ринку землі та системи ефективних державних регуляторних механізмів у сфері обігу земель сільськогосподарського призначення. Лише комплексно та системно підійшовши до вирішення проблемних аспектів формування ринку землі та створивши сприятливе інституційно-правове та організаційно-економічне середовище для його розвитку можна запобігти можливим негативним соціально-економічним наслідкам лібералізації земельних відносин та закласти базис для інвестиційних вливань в економіку країни.⁴⁰²

Необхідно зазначити, що в Україні створені правові передумови для різних видів економічної діяльності на землі. Земельне законодавство представлене Конституцією України, Земельним кодексом, Законами України «Про оренду землі», «Про землеустрій»,

⁴⁰² Правдюк А.Л., Правдюк Н.Л. Ринок земель сільськогосподарського призначення : реалії та перспективи економічного та правового середовища. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2017. № 3. С.21-35

«Про оцінку земель», «Про державний земельний кадастр», «Про охорону земель» тощо. Разом з тим, земельна реформа й остаточне оформлення інституту права власності на землю далекі до свого завершення. Можна виділити наступні ключові проблеми в цій сфері (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Основні проблеми формування інституту власності на землю в Україні

Проблема	Наслідки
Існування мораторію на відчуження і зміну цільового призначення земель сільськогосподарського призначення	Відсутність консенсусу щодо кінцевої мети реформи, брак довіри до влади і законодавчих ініціатив спричиняють відсутність стратегії та програми реалізації реформи
Незавершеність реформування земельно-реєстраційної системи	Незацікавленість органів місцевого самоврядування у земельних перетвореннях
Незахищеність речових прав на землю	Низький розмір орендної плати, існування тіньового ринку придбання прав власності на земельну ділянку
Відсутність балансу інтересів орендарів та орендодавців земель сільськогосподарського призначення	Неспроможність орендодавців контролювати використання своїх земель і забезпечувати виконання орендарями умов договорів оренди
Фрагментація землеволодіння	Виробники змушені працювати з великою кількістю орендодавців, що збільшує їх трансакційні витрати
Деградація ґрунтів	Відсутність інструментів стимулювання до сталого використання земельних ресурсів
Слабке адміністрування, корупція	Складність, непрозорість процесів набуття прав власності на землю

Джерело: ⁴⁰³

Результатом формування інституту власності на землю в Україні повинно стати створення відкритого і прозорого ринку земель сільськогосподарського призначення шляхом удосконалення ринку оренди землі, завершення формування земельного кадастру, стимулювання відкритої і прозорої оренди державних і комунальних земель.

Узагальнюючи викладене, можна сформулювати основні проблеми, на розв'язанні яких необхідно сфокусувати першочергову увагу:

⁴⁰³ Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL .: www.minagro.gov.

1. Надмірна заполітизованість питання мораторію на відчуження та зміну цільового призначення земель сільськогосподарського призначення.

2. Недосконала система кадастру та реєстрації прав на нерухомість.

3. Слабкий захист прав землевласників — головних суб'єктів підприємницької діяльності в аграрній сфері.

4. Складність і зарегульованість економічного обороту земель.

5. Фрагментація землекористування, невизначеність правового режиму лісосмуг, польових доріг тощо.

6. Недостатнє і неповне виконання вимог вже існуючого земельного законодавства.

7. Нерозвинутість системи інформування та консультування сільських мешканців щодо шляхів розв'язування земельних проблем, конфліктів та захисту прав власників земельних ділянок.

8. Відсутність належної взаємодії між громадськістю, органами державної влади та самоврядуванням в управлінні земельними ресурсами.

Низький рівень захищеності не тільки права власності на землю, але й на інше майно підриває стимули до підприємницької діяльності. Причиною є наявність у практичній економічній реальності дій, пов'язаних з протиправними захопленнями підприємств, які стають можливими з огляду на недосконалість кримінального і корпоративного законодавства, слабкість судової системи, відсутності системи протидії рейдерству і боротьби з неправомірним захопленням землі, майна, персоналу, інших активів суб'єктів господарювання. За даними Українського союзу промисловців і підприємців, в Україні діють 35-50 спеціалізованих рейдерських груп, що складаються з досвідчених юристів і економістів. Щорічно відбувається до 3000 рейдерських атак, а їх результативність становить понад 90%. Щорічні збитки від рейдерських захоплень оцінюються в 3–5 млрд. дол. США ⁴⁰⁴.

Прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств» від 17.11.2009 р., в якому навіть відсутнє трактування поняття «рейдерство», мало що змінив у ситуації з порушенням прав власності.

⁴⁰⁴ Дічек О. Рейдерство в Україні: реалії ринкової економіки або економічний тероризм? URL: <http://www.uspp.org.ua/interview/30.reyderstvo-v-ukraini-realii-rinkovoi-ekonomiki-abo-ekonomichniy-terorizm.htm>.

Наріжним каменем формування сприятливого для розвитку підприємництва інституційного середовища є ефективне функціонування інституту ринкової конкуренції. Основні характеристики стану ринкової конкуренції в аграрній сфері визначаються загальним станом внутрішнього ринку країни, хоча й мають свої особливості, які ми розглянемо пізніше.

За даними USDA(міністерство сільського господарства США) Україна посідає 6 місце в світі за обсягами експорту пшениці, 4 — кукурудзи. Фактично Україна формує 9 % всього світового експорту⁴⁰⁵.

Вітчизняне сільськогосподарське виробництво характеризується⁴⁰⁶ великою кількістю виробників при високому рівні концентрації виробничих потужностей в агрохолдингів, різноманітністю форм організації, а також складною системою володіння і користування землею. На початок 2017 року в Україні функціонувало 47,7 тис. сільськогосподарських підприємств, з яких 33,7—фермерські господарства, 4,1 млн. особистих селянських господарств.

Однак загальний рівень фондоозброєності у сільському господарстві залишається на низькому рівні, так за даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН валове накопичення основного капіталу на 1 га сільськогосподарських угідь в країні більш ніж у 4 рази менше, ніж в середньому по 162 країнах з бази організації (106 рейтингова позиція). За рівнем державної підтримки аграріїв Україна за даними організації посідає 58 рейтингове місце з 66 країн з обсягом витрат у 23,36 дол. США на 1 га, що у 5 разів менше за середньосвітовий рівень⁴⁰⁷.

Характеризуючи інституційні механізми функціонування внутрішнього ринку України, наведемо перелік інституційних вад українського внутрішнього ринку, визначений авторами аналітичної доповіді «Передумови та пріоритети реформування державної політики розвитку підприємництва в Україні»⁴⁰⁸, з якими ми погоджуємося.

⁴⁰⁵ Матеріали офіційного сайту Міністерства агрополітики і продовольства України. URL : <http://minagro.gov.ua>.

⁴⁰⁶ Матеріали офіційного сайту Міністерства агрополітики і продовольства України. URL: <http://minagro.gov.ua>.

⁴⁰⁷ Сьомченков О.А. Фондовий ринок у фінансовому забезпеченні агропромислового виробництва / О.А.Сьомченков; Автореф. дис. на здобуття наукового ступеню доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.08 — гроші, фінанси і кредит. — Київ, 2017. —39 с

⁴⁰⁸ Передумови та пріоритети реформування державної політики розвитку підприємництва в Україні: аналітична доповідь / [Я. В. Бережний, З. С. Варналій, Т. Г. Васильців, Д. В. Ляпін, О. О. Молдован, Д. С. Покришка] — К. : НІСД, 2014. — 73 с.

Науковцями⁴⁰⁹ виділено наступні особливості внутрішнього ринку України:

- панування неформальних (тіньових) домовленостей в укладанні комерційних угод. Більшість комерційних угод укладається в економіці з одиничними партнерами на особистісному (неформальному) рівні;

- переважання посередницьких структур у маркетингових ланцюгах. У структурі операційних витрат за видами економічної діяльності понад половина витрат та обсягів реалізації продуктів припадає на малі посередницькі та торговельні організації, які позбавлені будь-яких прав власності на продукти, тобто виступають у ролі неформальних гарантів комерційних угод між контрагентами;

- галузеве субсидування суб'єктів господарювання та підприємницької діяльності через окремі статті видатків державного бюджету країни, цільові асигнування чи трансферти;

- неоднозначність економічних обґрунтувань пільгових режимів, зокрема державних закупівель, які зорієнтовані на групу «великі» (88,6% від загальної кількості великих підприємств) і «середні» (46,2%) підприємства;

- неринкове тарифне регулювання цін. В Україні широко застосовується практика адміністративного регулювання ціноутворення і тарифів при високій частці виключень з антимонопольного законодавства. Це позбавляє можливості цінової конкуренції на національному ринку;

- обтяженість податкового адміністрування. Зберігаються непрозорі схеми у стягненні податкових платежів (ПДВ тощо) і надмірна зарегульованість адміністрування податків;

- вибіркова адміністративна дискримінація. Непрогнозована зміна регуляторних норм щодо пом'якшення чи надання жорсткості умовам для ведення підприємницької діяльності спонукає економічних агентів до досягнення короткострокової окупності будь-яких підприємницьких проєктів.

Зрозуміло, що зазначені фактори, характерні для всіх секторів економіки України, загострюють проблеми добросовісної конкуренції в аграрній сфері, яка має свої особливості і специфіку.

Пригадаємо, що метою конкурентної політики є створення рівних умов доступу до ринку суб'єктів господарювання і споживачів шляхом

⁴⁰⁹ Передумови та пріоритети реформування державної політики розвитку підприємництва в Україні: аналітична доповідь / [Я. В. Бережний, З. С. Варналій, Т. Г. Васильців, Д. В. Ляпін, О. О. Молдован, Д. С. Покришка] — К. : НІСД, 2014. — 73 с.

захисту прав власності, збалансування регуляторних механізмів для уникнення неконкурентного тиску монополістів. Необхідними умовами конкуренції є вільний доступ на ринок, доступність інформації, вільне ціноутворення.

Детальну характеристику аграрного ринку в умовах трансформації економічних систем дав Є. М. Кирилюк⁴¹⁰. Він, зокрема, виділив шість типів економічних взаємовідносин між економічними суб'єктами аграрного ринку, які впливають на ступінь його конкурентності. Перший тип — прямі зв'язки сільськогосподарських товаровиробників із переробними підприємствами, яким вони реалізують сільськогосподарську сировину. Другий тип — прямі зв'язки сільськогосподарських товаровиробників із кінцевими споживачами, споживчими спілками, підприємствами роздрібною торгівлі, яким реалізують кінцеву продукцію. Третій тип — зв'язки товаровиробників із усілякими посередницькими структурами, що займаються оптовою торгівлею. Четвертий тип відносин характеризується створенням товаровиробниками підприємств ринкової інфраструктури (постачальницько-збутових, обслуговуючих кооперативів, пунктів реалізації продукції, оптових ринків тощо). П'ятий тип зв'язків пов'язаний з реалізацією товаровиробниками великих партій продукції на аграрних біржах, аукціонах, ярмарках тощо. Шостий тип — взаємовідносини товаровиробників із державними агентами, які здійснюють заставні операції, закупівлю сільськогосподарської продукції до Державного продовольчого резерву, Аграрного фонду тощо. Ці економічні зв'язки в сукупності складають первинний ринок сільськогосподарської продукції. На вторинному ринку формуються економічні зв'язки посередницьких структур, оптових торговців, державних агентів із покупцями, переробними підприємствами, а також між собою⁴¹¹.

Таким чином, аграрний ринок важко уявити як механізм взаємодії основних учасників без участі посередників, які окремі функції (обміну, постачання, зберігання тощо) можуть виконувати більш ефективно, ніж власне виробники сільськогосподарської продукції. Специфіка сільського господарства (стандартна продукція, асиметричність

⁴¹⁰ Кирилюк Є. М. Аграрний ринок в умовах трансформації економічних систем: монографія / Є. М. Кирилюк. — К. : КНЕУ, 2013. — 571 с.

⁴¹¹ Кирилюк Є. М. Аграрний ринок в умовах трансформації економічних систем: монографія / Є. М. Кирилюк. — К. : КНЕУ, 2013. — 571 с.

інформації, олігопсонічне середовище) призводить до того, що ця сфера в сучасних умовах не може бути саморегульованим сектором економіки, в якому ринкові сили, взаємодія попиту і пропозиції самі по собі можуть забезпечити збалансування основних ринкових параметрів (цін і обсягів виробництва). Аграрна сфера є складно пристосовуваною до механізмів функціонування вільного ринку, отже конче важливою є роль держави, державного регулювання, однак держава не проявляє достатньої активності на аграрному ринку в плані державних закупівель, які є самостійним сегментом національного ринку.

Аналіз сучасного аграрного ринку показав, що руйнівні наслідки для його функціонування мала руйнація системи централізованих закупівель сільгосппродукції. В цих умовах функцію збуту аграрної продукції взяли на себе посередники, що призвело до монополізації деяких сегментів ринку, яка супроводжується необґрунтованим завищенням (або заниженням цін), ускладненням у збуті продукції безпосередніми виробниками.

Конкурентний ринок передбачає простий і необмежений доступ суб'єктів господарювання до ресурсів і ринків. Однією з суттєвих перешкод у доступі на ринок є наявність адміністративних бар'єрів, до яких відносяться висновки, сертифікація, ліцензування, дозволи, що видаються на короткий термін тощо.

Вкрай складним для суб'єктів малого та середнього підприємництва є доступ до фінансових ресурсів, оскільки сільське господарство є кредитомісткою галуззю і її нормальне функціонування без кредитних ресурсів практично неможливе. Це зумовлено специфікою сільського господарства; нестачею вільних фінансових коштів; високою капіталомісткістю і порівняно низькою фондовіддачею; сезонністю виробництва та значною тривалістю виробничого циклу; залежністю від природно-кліматичних умов; порівняно малими розмірами підприємств аграрного сектору, що робить їх менш конкурентоспроможними на ринку коротко — і довгострокових кредитів.⁴¹²

Дані НБУ та Світового банку⁴¹³ свідчать, що в Україні банки формують понад $\frac{3}{4}$ всього ринку кредитування приватного сектора.

⁴¹² Малій О. Г. Аналіз сучасної системи кредитного забезпечення сільськогосподарських підприємств в Україні. Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. 2018. Вип. 191. С. 285-297

⁴¹³ Матеріали офіційного сайту Національного рейтингового агентства «Рюрік». Аналітичний огляд банківської системи України за 9 місяців 2017р. URL: <http://www.rurik.com.ua>

Станом на 01.10.2017 року в Україні було зареєстровано 87 банків, у т.ч. 38 з іноземним капіталом .

Проведені науковцями⁴¹⁴ дослідження свідчать, що чисті активи банківської системи становили за підсумками 9 місяців 2017 року 1,281 млрд. грн., у тому числі клієнтський кредитний портфель 992 млрд. грн. Лідерами у кредитуванні аграрного виробництва були такі надвеликі банки, як Приватбанк, Ощадбанк, Укрексімбанк, Промінвестбанк, Райффайзен Банк Аваль, Креді Агріколь Банк, УкрСиббанк, ПУМБ, Uni Credit Bankв основному завдяки розгалуженій мережі відділень цих банків.

Аналіз кредитного забезпечення у 2005-2016 роках,показує, що кредитування підприємств агропромислового комплексу мало циклічний характер , а саме : з 2005 по 2008 рік обсяги наданих кредитів зросли удвічі (з 10,4 до 20,1 млрд. грн.), потім з 2009 по 2011 рік, кредитування згорнулось, але мало позитивну динаміку (з 6,8 до 14,9 млрд. грн.), і з 2012 по 2016 рік обсяги кредитування агровиробників скоротились (з 13,5 до 11,7 млрд. грн.) і наблизились до рівня 2005 та 2010 років. Проте у 2016 році намітився приріст по галузі, який склав 25 %.⁴¹⁵

Успішно функціонуючі сільськогосподарські підприємства при формуванні фінансових ресурсів користуються не лише власними джерелами. Значну питому вагу в джерелах формування фінансових ресурсів повинні займати залучені фінансові ресурси, а серед них — кредити та кредиторська заборгованість. Залучення кредитів для сільськогосподарських товаровиробників є не вимушеним заходом, а об'єктивною необхідністю ефективної господарської діяльності. Питома вага залучених кредитів у виробничих витратах повинна становити 50-60 %. Розмір банківського портфеля агрокредитів (станом на 01.10.2017р.) становив 8 % загального портфелю кредитів, виданих нефінансовим корпораціям ⁴¹⁶ , а це значно менше внеску галузі у формування валової доданої вартості в країні (частка сільського

⁴¹⁴ Малій О. Г. Аналіз сучасної системи кредитного забезпечення сільськогосподарських підприємств в Україні. Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. 2018. Вип.191. С. 285-297

⁴¹⁵ Матеріали офіційного сайту НБУ. URL: <http://www.bank.gov.ua>.

⁴¹⁶ Матеріали офіційного сайту Національного рейтингового агентства «Рюрік» Аналітичний огляд банківської системи України за 9 місяців 2017р. URL: <http://www.rurik.com.ua>

господарства у ВВП у 2016 році становила 12 %) ⁴¹⁷. На сьогодні обсяги кредитів, спрямованих у сільське господарство є недостатніми.

Питома вага пільгових кредитів за досліджуваний період поступово скорочувалась, так у 2005-2008 році вона складала від 75 до 54% загального обсягу отриманих кредитів, у 2009-2011 році — від 61 до 28 %, у 2012-2017 роках — від 10 до 2,5% загального обсягу використаних кредитів. Кількість підприємств, які скористалися програмами, зменшилась з 10870 у 2005 році до 630 підприємств у 2015 році. ⁴¹⁸

У 2017 році за програмою здешевлення кредитів агропідприємствам було спрямовано 294,9 млн. грн. Проектом бюджету на 2018 рік на таку підтримку передбачено лише 66 млн. грн. При кредитуванні суттєве значення має розмір процентної ставки ⁴¹⁹. Середні процентні ставки по кредитах, наданих сільськогосподарським підприємствам варіювали від 15,9 % у 2010-му, до 24-26% у 2015-му, та 17-22% у 2017-му році. ⁴²⁰.

Непринятно висока вартість обслуговування (до 24% річних) банківських кредитних ресурсів і складність залучення коштів з приватних фондів інноваційно-інвестиційного розвитку перетворюють відсутність фінансування в одну з головних перешкод розвитку малого підприємництва.

За даними Асоціації незалежних банків України, хоча відсоткові ставки за кредитами у 2017 році знизились, і це, навіть призвело до збільшення заявок на отримання кредитів, банки підвищили вимоги до застави та посилили обмеження, що їх устанавлюють для позичальників в кредитних угодах ⁴²¹.

Відомо, що у загальній вартості майна сільськогосподарських підприємств, яке може бути використане як застава за кредитом, понад 76 % припадає на необоротні активи, переважну частину яких становлять основні засоби, які є неліквідними через високий рівень (70-80 %) зносу та моральну застарілість ⁴²².

⁴¹⁷ Матеріали офіційного сайту Міністерства агрополітики і продовольства України. URL: <http://minagro.gov.ua>.

⁴¹⁸ Матеріали офіційного сайту Міністерства агрополітики і продовольства України. URL: <http://minagro.gov.ua>.

⁴¹⁹ Мазнев Г.С. Управління інноваційним розвитком аграрних підприємств .Актуальні проблеми інноваційної економіки. 2017. № 2. С. 32-41.

⁴²⁰ Матеріали офіційного сайту НБУ. URL: <http://www.bank.gov.ua>.

⁴²¹ Матеріали офіційного сайту Асоціації незалежних банків України. URL: <http://nabu.ua/ru.html>

⁴²² Малій О.Г. Лізингове кредитування: стан та перспективи для аграрної сфери. Облік і фінанси АПК. 2006. № 7. С. 94-103.

Відсутність ліквідної застави обмежує доступ підприємств галузі до банківських кредитів. Підвищена ризикованість одержання стабільних фінансових результатів від господарської діяльності, низька кредитоспроможність підприємств галузі також перешкоджають розвитку кредитних відносин, адже банки бажають бачити в позичальниках лише прибуткових клієнтів⁴²³. Державна підтримка сільськогосподарського виробництва у більшості країн світу є пріоритетним напрямом їх аграрної політики. Вона є одним із міцних зовнішніх джерел формування фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств⁴²⁴. Проведений науковцями⁴²⁵ аналіз свідчить про нестабільний характер державної підтримки, відповідно до програми часткової компенсації ставок за кредитами комерційних банків, та недостатній її обсяг.

Пільгове кредитування в розвинених країнах охоплює всі види сільськогосподарської діяльності, стимулюючи розвиток найперспективніших ділянок і найпріоритетніших напрямів. Так, в Австрії до 40% загальної суми пільгового кредиту використано на вдосконалення організаційної структури ферм, 27% — на будівництво та реконструкцію житлових і господарських будівель, 12% — на механізацію сільськогосподарського виробництва, 5% — на сприяння реалізації продукції, у Франції більше 70% загального обсягу пільгових позик спрямовано на модернізацію господарств. Кредити на пільгових умовах надаються при додержанні встановлених державою вимог. Для їх отримання необхідно відповідати певним критеріям: розмір господарств, їх вартість, рівень прибутковості, вік претендентів, їх професійна підготовка та ін.⁴²⁶

Банки пропонують агрокомпаніям короткострокові кредити — овердрафти. Відсоткові ставки по таким кредитам — 16-24 % річних. Проте, враховуючи специфіку більшості сільгоспвиробників, які комбінують рослинництво з тваринництвом, стикаються з сезонністю виробництва, овердрафти з необхідністю щомісячного погашення заборгованості не є зручним видом фінансування для агробізнесу. Сума

⁴²³ Малій О.Г. Фінансово-кредитні відносини в АПК: [Монографія] / О.Г. Малій. — Харків : ХНТУСГ, 2008. — 210 с.

⁴²⁴ Стецюк П.А. Стратегія і тактика управління фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств: [Монографія] / П.А. Стецюк. — К. : ННЦ ІАЕ, 2009. — 370 с.

⁴²⁵ Малій О.Г. Кредит як джерело фінансування агробізнесу. Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка: Економічні науки. 2016. Вип. 172. С. 132-141

⁴²⁶ Шиян Д. В. Перспективи розвитку банківського кредитування аграрного сектора на основі зарубіжного досвіду. Вісник Української академії банківської справи. 2011. № 2. С. 73–79.

овердрафту залежить від обороту агропідприємства. Як правило до уваги береться середньомісячний оборот за останні 3- 6 місяців, сума кредиту 40-70 % цього обороту. Однак, якщо овердрафт забезпечений, то до уваги береться ще й оціночна вартість застави. Восени 2017 року банки та лізингові компанії пропонували аграріям програми фінансування купівлі нової сільгосптехніки — тракторів, комбайнів, причепів, сіялок, вантажних автомобілів. Ставки по кредитах на сільгосптехніку на сьогодні становлять від 19 до 21 % річних⁴²⁷. Розмір мінімального власного внеску, зазвичай встановлюється в розмірі 20-30 % вартості техніки. Більш вигідними на сьогодні умовами кредиту на купівлю агротехніки є спеціальні партнерські програми з імпортерами та виробниками. Купити по особливим умовам можна техніку John Deere, Titan Machinery, «Агро-Союз» та іншу. У Райфайзен Банку Аваль є кредити вартістю 10 % річних на техніку «Амако», на строк 12 місяців, але при цьому необхідно внести 50 % власних коштів. Якщо строк — п'ять років, а власний внесок — 20 %, тоді ставка — на рівні 15,1 % річних. Укрексімбанк пропонує спеціальну кредитну програму на купівлю зрошувального обладнання Western Irrigation. Строк кредиту 1 рік, власний внесок — 50 % ставка — лише 1 % річних. При кредитуванні на п'ять років з внеском 15 %, ставка — 14,1 % річних.⁴²⁸

Оцінка інституційного середовища підприємницької діяльності в аграрній сфері економіки свідчить, що є позитивні наслідки активізації державної політики регулювання підприємницького сектору. Так автори аналітичної доповіді Національного інституту стратегічних досліджень констатують наявність видимих формальних реформ за такими напрямками: удосконалення дозвільних процедур і реєстрації (у т.ч. електронної) речових прав на майно, спрощення процедур відкриття та закриття бізнесу, одержання адміністративних послуг, звуження прямого адміністративного державного контролю за діяльністю суб'єктів господарювання та реформування сфери надання адміністративних послуг, пом'якшення податкового тиску, розвиток інфраструктури для надання суб'єктам підприємництва фінансової,

⁴²⁷ Деньги. Газета № 19 (357). — 12-25 октября 2017. URL : <http://www.dengi.ua>

⁴²⁸ Малій О.Г. Кредит як джерело фінансування агробізнесу. Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка: Економічні науки. 2016. Вип. 172. С. 132-141

матеріально-технічної, інформаційної, науково-технологічної, консультативної, маркетингової, кадрової та освітньої підтримки⁴²⁹.

Вітчизняний аграрний комплекс формує 12% вітчизняного ВВП і забезпечує близько 40% всіх валютних надходжень. Тому підтримка АПК залишається серед головних урядових пріоритетів і в бюджеті-2019. Уряд забезпечив законодавчі вимоги щодо фінансування АПК на рівні не менше 1% загального випуску продукції в аграрному секторі. Загальний обсяг видатків на АПК та надання кредитів Мінагрополітики в 2019 році складе 15 млрд грн. Фінансування з державного бюджету — 6,9 млрд. грн., в тому числі по загальному фонду — 5,9 млрд. грн. Крім того, в бюджеті на 2019 рік збережені раніше започатковані програми підтримки АПК, що сприятиме подальшому нарощуванню виробництва і експортних можливостей агросектора.⁴³⁰

У 2019 році на програму здешевлення придбання вітчизняної техніки в бюджеті закладено 881,8 млрд. грн. Програма, що діє уже два роки довела свою ефективність — за перше півріччя 2018 року обсяг придбання техніки збільшився на 37%. Завдяки програмі підтримки, аграрії мають можливість придбати сільгосптехніку вітчизняного виробництва із суттєвою знижкою, яка для представників фермерських господарств досягла колосальних 40%. В програмі вже взяли участь майже 100 вітчизняних підприємств у сфері сільськогосподарського машинобудування. В промисловому виробництві техніки та обладнання для АПК утворено додатково 1200 робочих місць.

Бюджет-2019⁴³¹ передбачає виділення 1044,5 млн. грн. на розвиток фермерських господарств. Вперше в новітній історії фермерство закріплено Урядом як пріоритетний напрямок аграрної підтримки, а фермерські господарства визначені як основа сільського розвитку. Для фермерів буде збережено низку різноманітних програм підтримки: додаткова знижка на купівлю вітчизняної сільгосптехніки, знижка на насіння вітчизняної селекції, надання дорадчих послуг, а також здешевлення кредитів та надання безвідсоткових кредитів. За розрахунками, завдяки комплексній програмі підтримки, через два роки в Україні кількість фермерських господарств подвоїться, а обсяг виробленої ними сільгосппродукції складе до 12% аграрного ВВП. Але

⁴²⁹ Передумови та пріоритети реформування державної політики розвитку підприємництва в Україні: аналітична доповідь / [Я. В. Бережний, З. С. Варналій, Т. Г. Васильців, Д. В. Ляпін, О. О. Молдован, Д. С. Покришка] — К. : НСД, 2014. — 73 с.

⁴³⁰ Бюджет розбудови країни. URL: <https://budget2019.info/>

⁴³¹ Бюджет розбудови країни. URL: <https://budget2019.info/>

найголовніше — те, що фермер стане домінуючим гравцем в сільському господарстві України. На підтримку розвитку тваринництва в бюджеті на 2019 рік⁴³² закладено 3,5 млрд. грн. На відміну від вирощування зерна, де цикл виробництва обмежений одним роком, тваринництво передбачає довгострокові проекти. Перші результати та прибутки сільгосптоваровиробники починають отримувати тут лише через три роки. Тому і програми підтримки в цій галузі пролонговані мінімум на три роки, а в перспективі — на п'ять. Аграрні господарства зможуть отримати дотацію на кожну молочну корову, а громадяни, в чиїх господарях народились телята, отримають на кожного по 2500 гривень, якщо вигодують його до 1 року. Уже зафіксовано перші ефекти цих програм підтримки: динаміку поголів'я стабілізовано, а середній надій на корову зріс на 2,4%. Крім кількості, буде стимульована і якість продукції тваринництва.

Окрема програма передбачає надання знижки за закуплене племінне поголів'я, біоматеріал тощо. В сегменті будівництва тваринницьких комплексів Уряд бере на себе до чверті всіх витрат інвесторів. В 2018 році завдяки такому партнерству в Україні з'явилося 25 нових тваринницьких ферм.

Уряд продовжує розвиток галузі садівництва та виноградарства, компенсуючи 80% вартості посадкового матеріалу. В 2018 році за державної підтримки було сформовано 1255 га нових насаджень зерняткових, кісточкових, ягідних, горіхоплідних культур та виноградикив. Галузь садівництва та особливо виноградарства одна з найбільш трудоемних — завдяки її розвитку лише за 12 місяців було утворено 1 тис. постійних та 5 тис сезонних робочих місць. Попит з боку представників галузі значно перевищував фінансову ємність програми в 2018 році, тому Уряд пролонгував її на 2019 рік. І передбачив на фінансування програми 400 млн. грн.⁴³³

Слід також наголосити на позитивних ефектах наступних реформ⁴³⁴:

- спрощення отримання дозволів на будівництво і реєстрацію прав власності на нерухоме майно, а також механізмів доступу до

⁴³² Бюджет розбудови країни. URL: <https://budget2019.info/>

⁴³³ Бюджет розбудови країни. URL: <https://budget2019.info/>

⁴³⁴ Передумови та пріоритети реформування державної політики розвитку підприємництва в Україні: аналітична доповідь / [Я. В. Бережний, З. С. Варналій, Т. Г. Васильців, Д. В. Ляпін, О. О. Молдован, Д. С. Покришка] — К. : НІСД, 2014. — 73 с.

кредитних ресурсів за рахунок створення прозорих механізмів доступу до кредитної інформації різних фінансових установ;

- запровадження нових підходів і практик до спрощення: реєстрації нового підприємства завдяки поєднанню статистичного і податкового обліку; сплати податків і митних платежів для підприємств шляхом спрощення податкових і митних декларацій; процедур банкрутства підприємств за рахунок впровадження нових прозорих процедур встановлення неплатоспроможності підприємств і забезпечення захисту прав кредиторів; процесу підключення підприємств до електромереж;

- удосконалення дозвільної системи та сфери ліцензування (з 1200 дозволів залишилось 141). Скорочено понад 30% кількості ліцензій і зменшено на 90% кількість ліцензованих видів робіт (з 95 до 52);

- уніфікація надання низки адміністративних послуг із супроводження дозвільних процедур, на третину скорочено кількість платних адміністративних послуг центральних органів виконавчої влади. Встановлено державну монополію на виготовлення бланків, що використовуються при наданні адміністративних послуг;

- спрощення та полегшення відкриття і закриття підприємства. Скасовано вимоги щодо мінімального розміру статутного капіталу, впроваджено «типовий» статут, врегульовано питання про акредитацію представництв (філій) іноземних компаній шляхом декларування початку діяльності;

- розпочата оптимізація практики припинення діяльності підприємств шляхом обмеження граничних строків закриття бізнесу для юридичних і фізичних осіб, скорочено до трьох днів термін контрольної перевірки, до трьох місяців — тривалість процедур банкрутства, обмежено терміни санації та ліквідації підприємств;

- скасування обов'язкової сертифікації значної кількості продуктів, продовжується створення адаптованої до вимог ЄС і СОТ сучасної системи технічного регулювання;

- запровадження податкової реформи: уніфікація вітчизняної класифікації малих і середніх підприємств з європейською. Запроваджено єдиний податок для широкого кола суб'єктів господарювання — малих і середніх підприємств залежно від рівня зайнятих та обсягів виробленої продукції; з 44 до 23 скорочено кількість податків і зборів, зменшено періодичність їх сплати, запроваджено Єдиний соціальний внесок;

- спрощення умов ведення зовнішньоекономічної діяльності через надання декларанту права оформлення митних документів у будь-якому митному органі на території України, здійснення митного оформлення протягом чотирьох годин від моменту подання вхідних документів.

Слід позитивно оцінити низку адміністративних рішень уряду за останні роки, серед яких:

- ліквідація низки органів державної влади з функціями контролю у сфері господарської діяльності;

- встановлення обмеження перевірок малих і середніх підприємств;

- встановлення зобов'язань щодо вказівки на кінцевого вигодоодержувача, що сприятиме поліпшенню захисту та реалізації прав власності;

- оптимізація (кількісне скорочення) центральних органів виконавчої влади, яка передбачає скорочення чи об'єднання до 51% контролюючих функцій держави.

Переважна більшість реформ і спрощень стосувались тих видів діяльності, що не поширювались на широке коло підприємств аграрної сфери і не змогли істотно змінити підґрунтя й умови підприємницького середовища в цій сфері. На думку фахівців, з якими важко не погодитись, реформи орієнтуються переважно на звуження існуючих фіскальних обмежень, формально поліпшують міжнародні рейтинги, не забезпечуючи реальних процесів активізації підприємницької діяльності і не запускаючи економічних і фінансових механізмів реорганізації підприємницького середовища. Чого варта хоча б формально висока 17 позиція «отримання кредиту» за умов, коли вартість кредитних ресурсів робить їх фактично недоступними для абсолютної більшості підприємців.

Важливим інструментом створення підприємницького середовища і державного регулювання підприємництва в аграрній сфері мала б бути реалізація цільових програм.

Яскравим прикладом є Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року (далі — Програма), затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 19.09.2007 № 1158 (із змінами і доповненнями від 28.12.2011 № 1390).⁴³⁵

⁴³⁵ Про результати аудиту виконання заходів Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року: бюлетень Рахункової палати України. — Київ: Рахункова палата України, 2013. URL: <http://www.ac-rada.gov.ua>

Основна мета Програми — забезпечення життєздатності сільського господарства, його конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринку, гарантування продовольчої безпеки країни, збереження селянства як носія української ідентичності, культури і духовності.

Виконання Програми передбачалося трьома етапами. На першому етапі (2008–2009 рр.) одночасно з виконанням поточних завдань з розвитку села й аграрного сектору передбачалося забезпечити розроблення і прийняття в установленому порядку актів законодавства з питань забезпечення ефективного виконання Програми, зокрема щодо:

- поліпшення умов проживання населення в сільській місцевості, удосконалення державних будівельних норм, проведення паспортизації сільських територій;

- створення Міжвідомчої координаційної ради з питань розвитку сільських територій;

- розроблення та затвердження державних програм виробництва і постачання сільгосптоваровиробникам мінеральних добрив, засобів захисту рослин та хімічних меліорантів, відновлення і реконструкції зрошувальних і осушувальних систем;

- формування ринку земель сільськогосподарського призначення, створення державного підприємства з розпоряджання землями державної форми власності;

- забезпечення раціонального використання, відтворення та підвищення родючості ґрунтів;

- здійснення контролю за дотриманням базових вимог і стандартів ведення сільськогосподарського виробництва як умови доступу до бюджетної підтримки розвитку агропромислового комплексу;

- удосконалення організаційно-правового механізму створення об'єднань особистих селянських господарств для спільного й ефективного використання земельних ділянок;

- унормування ведення органічного сільського господарства та виробництва біопалива;

- участі держави у створенні інфраструктури оптових продовольчих ринків;

- гармонізації стандартів якості на основні види сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів з міжнародними вимогами;

– формування професійних і міжпрофесійних об'єднань товаровиробників із захисту їх інтересів та просування продукції на внутрішній і зовнішній ринки;

– внесення змін до актів законодавства щодо спеціальних режимів оподаткування;

– здійснення комплексу заходів щодо приведення у відповідність з вимогами СОТ і директивами ЄС механізму надання державної підтримки та законодавчої бази з питань розвитку аграрного сектору;

– створення у разі потреби додаткових державних і недержавних органів управління для організації здійснення передбачених Програмою заходів щодо забезпечення соціального розвитку сільських територій і розширення аграрного ринку;

– проведення паспортизації сільських територій, розроблення з урахуванням її результатів регіональних програм їх розвитку та містобудівної документації, визначення обсягів і джерел фінансування;

– проведення організаційної, інформаційно-роз'яснювальної роботи із забезпечення виконання Програми⁴³⁶.

На другому етапі (2010–2011 рр.) передбачалося забезпечити виконання соціальних і виробничих показників Програми.

На третьому етапі (2011–2015 рр.) передбачалося забезпечити виконання визначених заходів за кожним напрямом розвитку аграрного сектору та сільських територій; досягти передбачених Програмою обсягів виробництва продукції; передбачити подальшу роботу з розвитку села та аграрного сектору; створити соціальні, економічні та інші умови для забезпечення необхідних темпів і обсягів виробництва та проживання сільського населення⁴³⁷.

За результатами аудиту, виконання заходів державної цільової програми розвитку українського села до 2015 р. констатовано, що заходи Програми не забезпечили комплексного підходу до проблем сектору, внаслідок чого не вирішені питання удосконалення інфраструктури аграрного сектору, забезпечення агропідприємств сільськогосподарською технікою, а також питання, пов'язані з

⁴³⁶ Про результати аудиту виконання заходів Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року: бюлетень Рахункової палати України. — Київ: Рахункова палата України, 2013. URL: <http://www.ac-rada.gov.ua>

⁴³⁷ Про результати аудиту виконання заходів Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року: бюлетень Рахункової палати України. — Київ: Рахункова палата України, 2013. URL: <http://www.ac-rada.gov.ua>

розвитком соціальної сфери села⁴³⁸. Колегія рахункової палати за результатами розгляду матеріалів аудиту зробила висновки про фактичний зрив виконання програми, недостатність її законодавчого та нормативно-правового забезпечення, державної підтримки основних галузей аграрного сектору, виконання її окремих положень на 18–68%.

Було констатовано, що законодавче та нормативно-правове забезпечення Програми не сприяло ефективному її виконанню. Визначені Програмою акти законодавства або не прийняті, або недосконалі та не узгоджуються між собою. Виконавцями програми (44 суб'єктами владних повноважень) і головними розпорядниками коштів державного бюджету на її заходи у 2008–2011 рр. спрямовано 68,2% від прогнозного на цей період обсягу. Як наслідок, заплановані заходи в повному обсязі не виконано. Так державна підтримка шляхом надання дотацій на один гектар посівів зернових виплачувалась лише у 2008 р., цукрових буряків і льону-довгунця — у 2010 р. Виконання заходів із забезпечення захисту, відтворення і підвищення родючості ґрунтів у 2008–2011 рр. у рамках Програми не забезпечено. Виплата дотацій сільськогосподарським підприємствам і фізичним особам за вирощені ними та продані на забій і переробку молодняк великої рогатої худоби, свині та птиці і доплат за реалізацію вовни сільськогосподарським підприємствам і фізичним особам, а також фінансова підтримка виробництва екологічно чистого молока здійснювалася лише у 2008–2009 рр. У 2010 р. зазначені кошти частково спрямовувалися на погашення кредиторської заборгованості за 2009 р. Зроблено висновок: заходи з проведення ґрунтового аналізу проблем управління в аграрному секторі, які перешкоджають формуванню та реалізації ефективної довгострокової державної політики; розроблення методичних підходів до удосконалення діючих управлінських інструментів, що використовуються для надання державної підтримки, кредитування, страхування у податковій і тарифній політиці, у 2008–2011 рр. не здійснювалися⁴³⁹.

Таким чином, існуюча практика виконання державних цільових програм свідчить про те, що, на жаль, вони не в повній мірі виконують функції, покладені на них. Ця теза добре ілюструє недостатність

⁴³⁸ Про результати аудиту виконання заходів Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року: бюлетень Рахункової палати України. — Київ: Рахункова палата України, 2013. URL: <http://www.ac-rada.gov.ua>

⁴³⁹ Про результати аудиту виконання заходів Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року: бюлетень Рахункової палати України. — Київ: Рахункова палата України, 2013. URL: <http://www.ac-rada.gov.ua>

розробки будь-яких, навіть дуже якісних, формальних інститутів (законів, нормативів, програм тощо). Не менше значення має ефективність їх впровадження в життя, наявність дієвих механізмів примусу (inforsemant) і покарання за недотримання нормативних вимог.

Агропромисловий комплекс є провідним сектором української економіки, який відіграє вагомую роль у формуванні ВВП, експортного потенціалу, продовольчій безпеці країни, зайнятості населення. Сільськогосподарське виробництво, як ключова ланка АПК має великий потенціал щодо зростання, що стимулюватиме динамічний розвиток усіх пов'язаних із ним галузей народного господарства. Протягом останнього десятиріччя, включно з роками кризових періодів галузь демонструє позитивний фінансовий результат, чому сприяє конкурентоспроможність вітчизняної продукції на зовнішніх ринках, родюча земля в сприятливих кліматичних умовах, наявність висококваліфікованої робочої сили, розвиненої транспортної інфраструктури та ін. Однак дослідження фінансового забезпечення сільськогосподарських товаровиробників, свідчить про те, що вони в основному працюють за рахунок власних ресурсів, які нині за питомою вагою є значними, проте недостатніми для самофінансування. Обмеженість власних коштів змушує аграрні підприємства сподіватися на підтримку з боку держави та зумовлює необхідність розвивати відносини з комерційними банками й іншими учасниками фінансового ринку.⁴⁴⁰

За оцінками Мінагрополітики та продовольства України⁴⁴¹, 75% компаній агробізнесу мають обмежений доступ до фінансів. Внутрішнє самофінансування у вигляді заощаджень прибутку (60%) та особистих заощаджень (13%) залишається найбільш поширеним джерелом фінансування компаній агробізнесу. Зовнішнє фінансування через банківські кредити (28%) та товарні кредити від постачальників (11%) рідко розглядаються як повноцінна можливість для агробізнесу. Приблизно половина виробників негайно продає 80–100% свого врожаю для поповнення обігових коштів.

Хоча нестача фінансування є актуальною для всіх категорій агробізнесу, найгострішою є проблема доступу до фінансових ресурсів для представників малого і середнього бізнесу, а також особистих селянських господарств. Ці категорії підприємців мали дуже обмежений

⁴⁴⁰ Малій О. Г. Аналіз сучасної системи кредитного забезпечення сільськогосподарських підприємств в Україні. Вісник Харківського національного технічного університету сільськогосподарства імені Петра Василенка. 2018. Вип. 191. С. 285-297

⁴⁴¹ Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: www.minagro.gov.

доступ до короткострокових кредитів і практично не мали доступу до довгострокового фінансування. Однією з причин становища, що склалося, є відсутність застав. Сподівання, які покладалися на прийнятий в 2012 р. Закон України «Про аграрні розписки» (очікувалося, що аграрні розписки здатні забезпечити 2–3 млрд. грн. додаткових кредитних ресурсів), не виправдалися через відсутність механізму гарантування.

Прийнятий того ж року Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» також не був реалізований через відсутність фінансування зазначеної програми підтримки та ряду інших причин. Це змушує знов пригадати важливе положення інституціональної теорії про важливість процедур імплементації формальних регуляторів. Прийняття правильного і своєчасного закону зовсім не гарантує прогресивних інституційних змін в економіці. Повинні бути задіяні механізми примусу до виконання формальних норм. В іншому разі нові формальні правила залишаються на папері і не працюють.

Існує низка факторів, які значно ускладнюють розв'язання проблеми кредитування агробізнесу. По-перше, віднесення комерційними банками аграрної галузі до кредитно-ризикованих спричинює встановлення для аграрних підприємств кредитної ставки на рівні, який перевищує середній по галузях економіки. По-друге, неможливість використання землі в якості об'єкта застави фактично блокує розвиток кредитування підприємств аграрної галузі. По-третє, суттєво гальмує темпи кредитування агробізнесу обмежена можливість використання як об'єкта застави готової продукції сільськогосподарських підприємств.

Сільськогосподарські підприємства все більше потребують залучення довгострокових фінансових ресурсів для оновлення техніки, будівництва нових об'єктів, впровадження інноваційних технологій. Через високу ризикованість цього бізнесу, низьку кредитоспроможність підприємств, низьку якість і ліквідність застави, яку підприємства можуть запропонувати банкам, відсутність механізмів іпотечного кредитування в галузі, а також через недосконалість законодавчих механізмів отримати ці кредити буває досить проблематично. Як відомо, аграрний сектор є однією з головних складових частин економіки України. Стан галузі сільського господарства передусім залежить від обсягів коштів, вкладених в його розвиток⁴⁴². Кредит для

⁴⁴² Довгострокове кредитування аграрних підприємств: стан, проблеми, перспективи розвитку. URL: http://khntusg.com.ua/files/sbornik/vestnik_125/13.pdf.

аграріїв є одним із найважливіших зовнішніх джерел інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств поряд із бюджетним фінансуванням. У сфері сільського господарства кредитні ресурси відіграють вирішальну роль: сезонний розрив між вкладенням і надходженням коштів, безперервність процесів відтворення, значна потреба в обігових засобах перетворюють кредит в основне джерело поповнення фінансових ресурсів⁴⁴³

Однак через нестабільну економічну та політичну ситуацію в країні отримати кредити сільгоспвиробникам буде значно важче, особливо представникам малого та середнього підприємництва (надалі МСП). Зменшення кредитного портфелю і невизначеність майбутніх періодів змушує банки надавати перевагу великим агропідприємствам, тим самим нехтуючи малим та середнім бізнесом, що залишається без допомоги.

Серед найбільш важливих факторів, які обмежують доступ представників підприємницької діяльності в аграрній сфері до фінансових ресурсів, слід назвати ризик невизначеності аграрного виробництва; нестачу заставних активів; обмеження можливості надання агрофінансування поза банківською системою, зокрема кредитними спілками; низьку кредитоспроможність потенційних позичальників; низьку ефективність виробництва, недостатній професіоналізм бухгалтерської і фінансової служб фермерських господарств.

Сьогодні кредитується лише операційна діяльність аграрних підприємств, але й при цьому існує дефіцит у ресурсному забезпеченні їх виробничих потреб (табл. 3.3).⁴⁴⁴

Сільське господарство виробляє понад 10 % ВВП та забезпечує понад 40 % валютної виручки України, демонструє позитивний фінансовий результат, при цьому обсяги фінансування галузі лишають на край низькому рівні.

Основним джерелом фінансування є власні кошти, які за питомою вагою є значними, проте недостатніми для самофінансування. Частка кредитів, спрямованих в аграрний сектор протягом останніх років значно менша внеску галузі у формування валової доданої вартості в країні.

⁴⁴³ Руда О. Облік банківського кредитування сільськогосподарських підприємств. URL: <http://sophus.at.ua>

⁴⁴⁴ Матеріали офіційного сайту Міністерства аграрної політики України. URL: <http://www.minagro.gov.ua>

Таблиця 3.3

**Кредити підприємствам агропромислового комплексу України
за 2013–2017 рр.**

Показник	Роки					Відхилення 2017 р. до 2016 р.
	2013	2014	2015	2016	2017	
1	2	3	4	5	6	7
Кількість підприємств, які залучали кредити, од.	2996	2267	2689	2801	3011	210
Видано кредитів підприємствам АПК — усього, млрд. грн, у т.ч.:	10,9	10,9	23,4	31,5	40,3	8,8
короткострокових	7,8	7,8	22,9	29,0	36,5	7,5
середньострокових	2,0	2,0	0,1	2,3	3,5	1,2
довгострокових	1,1	1,1	0,4	0,2	0,3	0,1
Кількість підприємств, які залучали пільгові кредити	-	-	439	347	382	35,0
Отримано пільгових кредитів, млн. грн	-	-	300,0	162,8	294,9	132,1

Основним донором ресурсів для сільськогосподарських підприємств в Україні виступають комерційні банки. Однак, для багатьох підприємств кредитування залишається непосильно дорогим інструментом залучення зовнішніх коштів. Висока вартість кредитних ресурсів, відсутність відповідного забезпечення та недостатня кредитоспроможність більшості господарств перешкоджають розвитку ефективних відносин між комерційними банками та сільськогосподарськими товаровиробниками. Відтак, основними напрямками стабілізації механізму кредитування сільськогосподарських підприємств мають стати розробка комплексу заходів з боку держави і банківської системи, спрямованих на розвиток системи взаємодії з аграрним сектором економіки: збільшення бюджетних асигнувань, раціональне використання бюджетних коштів, зниження процентних ставок для сільськогосподарської галузі.⁴⁴⁵

Обсяги кредитування підприємств агропромислового комплексу чималою мірою обумовлюються обсягом бюджетних коштів, виділених на здешевлення кредитів. Проте діючий механізм пільгового

⁴⁴⁵ Малій О. Г. Аналіз сучасної системи кредитного забезпечення сільськогосподарських підприємств в Україні. Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. 2018. Вип. 191. С. 285-297

кредитування не вирішує повною мірою проблеми кредитування аграрних підприємств.

Поділяємо думку науковців, які вважають, що проблема вдосконалення діючого механізму пільгового кредитування аграрних підприємств є назрілою та потребує комплексного підходу до її вирішення з урахуванням економічних інтересів усіх учасників кредитних відносин — аграрних підприємств, комерційних банків і держави. Упровадження запропонованих заходів дозволить усунути проблеми кредитного забезпечення аграрного виробництва завдяки підвищенню ефективності та прозорості використання бюджетних коштів; збільшенню обсягів пільгового кредитування та розширенню доступу аграрних товаровиробників до кредитних ресурсів; підвищенню прибутковості підприємств аграрного сектора за рахунок підвищення ефективності використання кредитних ресурсів.⁴⁴⁶

Т.Ю.Прутська⁴⁴⁷ причиною кризової ситуації в аграрному секторі вважає низку чинників, серед яких — значні скорочення фінансової підтримки аграрних формувань з боку держави, проявлення значного диспаритету цін на засоби виробництва і реалізовану сільським господарством продукцію, значні скорочення кредитів, недосконалість моделей державної підтримки агробізнесу. Автор зазначає, що в усьому світі розвиток малого і середнього бізнесу відбувається в умовах суттєвої державної підтримки. В Україні правові та економічні засади державної політики у цій сфері визначаються Законом України «Про розвиток і державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні»⁴⁴⁸.

Закон визначає суб'єкти малого і середнього підприємництва, мету, принципи й органи реалізації державної політики у сфері малого і середнього підприємництва, умови надання, види й інфраструктуру підтримки малого та середнього підприємництва.

Об'єкти інфраструктури підтримки малого і середнього бізнесу представлені на рисунку 3.5.

Відповідно до ст. 15 Закону, державна підтримка суб'єктів малого та середнього підприємництва й об'єктів інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва включає фінансову, інформаційну,

⁴⁴⁶ Стойко О. Я. Механізм пільгового кредитування підприємств аграрного сектора України. БІЗНЕСІНФОРМ . № 4 . 2018. С.170-176

⁴⁴⁷ Прутська Т.Ю. Пріоритетні напрями розбудови інфраструктури підтримки підприємства в аграрній сфері та ефективного землекористування. Економіка. Фінанси. Менеджмент. 2016. № 12. С. 36-45

⁴⁴⁸ Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22 березня 2012 № 4618-17. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua>

консультаційну підтримку, у тому числі підтримку у сфері інновацій, науки і промислового виробництва, підтримку суб'єктів малого і середнього підприємництва, що проводять експортну діяльність, підтримку у сфері підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації управлінських кадрів та кадрів ведення бізнесу⁴⁴⁹.

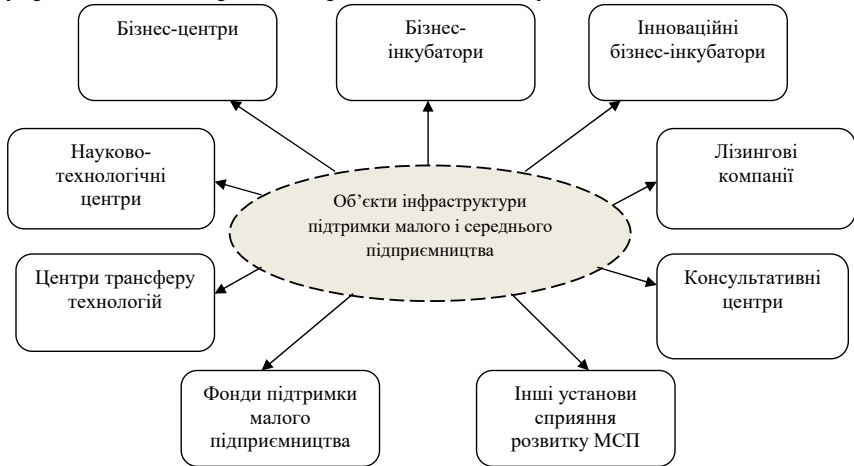

Рис. 3.5. Об'єкти інфраструктури підтримки малого і середнього бізнесу
Джерело: сформовано автором на основі⁴⁵⁰

Важливо мати на увазі, що все різноманіття видів державної підтримки, передбачених законодавством України, стикається з проблемою обмеженості державних фінансових ресурсів. Тому важливим напрямом розширення державної підтримки є пошук механізмів і інструментів додаткового залучення коштів з інших (крім державного і місцевих бюджетів) джерел і використання їх для формування спільних фондів фінансування програм державної підтримки. Державна підтримка суб'єктів підприємницької діяльності може реалізуватися в найрізноманітніших формах.

Законом України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні»⁴⁵¹ одним із об'єктів інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва

⁴⁴⁹ Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22 березня 2012 № 4618-17. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua>

⁴⁵⁰ Бутенко А. Державна підтримка підприємницького сектору України: досвід і проблеми. Економіка України. — 2012. — № 5 (606). — С. 41–51.

⁴⁵¹ Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22 березня 2012 № 4618-17. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua>.

визначаються бізнес-центри, бізнес-інкубатори, інноваційні бізнес-інкубатори й інші установи. Як показує світовий досвід, «бізнес-інкубатори» сприяють створенню підприємницького середовища, набуттю першого підприємницького досвіду, навчанню підприємців нового типу. Бізнес-інкубатори є також інструментом регіонального сприяння розвитку економіки⁴⁵².

Класичний бізнес-інкубатор надає консалтингові послуги і допомагає презентувати проєкт інвестору, забезпечує майбутніх підприємців офісом, фінансами і технічною базою. При цьому бізнес-інкубатори можуть істотно різнитися за своїм профілем, з огляду на конкретну мету і місцеві особливості. Вони можуть в більшій мірі орієнтуватися на виробництво товарів або на надання послуг (або на тому й іншому одночасно). Незважаючи на ці відмінності в деталях, загальний принцип функціонування, тим не менш, єдиний і широко застосований. У світі в основу діяльності всіх бізнес-інкубаторів закладений принцип підтримки нового інноваційного бізнесу.

Кількість офіційно зареєстрованих у світі бізнес-інкубаторів перевищує 4000 одиниць. Найбільше їх у США — від 850 до 1100. У Західній Європі — 800. В Україні їх — трохи більше 20. Однак лише близько 10-ти з них реально працюють, зокрема Білоцерківський, Славутицький, Тернопільський, Львівський, Івано-Франківський, Харківський.

Діяльність близько 90% фірм, що розміщені в бізнес-інкубаторах, пов'язана з використанням високих технологій та інновацій.

Досвід функціонування перших бізнес-інкубаторів в Україні дозволив виокремити низку проблем їх роботи, серед них:⁴⁵³

- недосконалість організаційно-правової бази та методичного забезпечення їх створення і функціонування;
- невизначеність сфери дії бізнес-інкубатору;
- недостатня фінансова підтримка держави і відсутність правового забезпечення функціонування благодійних фондів;
- відсутність системи підготовки компетентних кадрів для роботи в бізнес-інкубаторах.

Серед основних невідкладних завдань розвитку бізнес-інкубаторів в Україні дослідники називають: розробку законодавства, яке б чітко регулювало діяльність бізнес-інкубаторів; проведення їх сертифікації,

⁴⁵² Дем'яненко М. Я. Державна підтримка як фактор забезпечення конкурентоспроможного аграрного виробництва. Економіка АПК. 2008. № 9. С. 3–10.

⁴⁵³ Прутьська Т. Ю. Пріоритетні напрями розбудови інфраструктури підтримки підприємства в аграрній сфері та ефективного землекористування. Економіка. Фінанси. Менеджмент. 2016. № 12. С. 36-45

використання зарубіжного досвіду, забезпечення належної фінансової підтримки з боку держави та приватних інвесторів.

Таким чином, дослідження показало, що в Україні поки що немає необхідного досвіду створення й роботи бізнес-інкубаторів, які були б орієнтовані на створення сприятливих умов для започаткування підприємницької діяльності в аграрній сфері.

Для активізації інноваційно-підприємницької діяльності в аграрній сфері можна запропонувати створити бізнес-інкубатор у Вінницькій області на базі аграрного університету. На відміну від існуючих інноваційних бізнес-інкубаторів, які здійснюють підтримку підприємців на ранній стадії їх діяльності виключно шляхом надання в оренду нежитлових приміщень і надання консультаційних, бухгалтерських, юридичних та інших послуг, пропонуємо залучити до цього переліку такі специфічні, притаманні саме аграрному бізнесу послуги, як оренда дослідних земельних ділянок (на пільгових умовах), сільськогосподарської техніки, виробничого обладнання, котрі можуть бути надані підприємствами-партнерами, багато з яких є базами для проходження виробничої і переддипломної практики студентами університету.

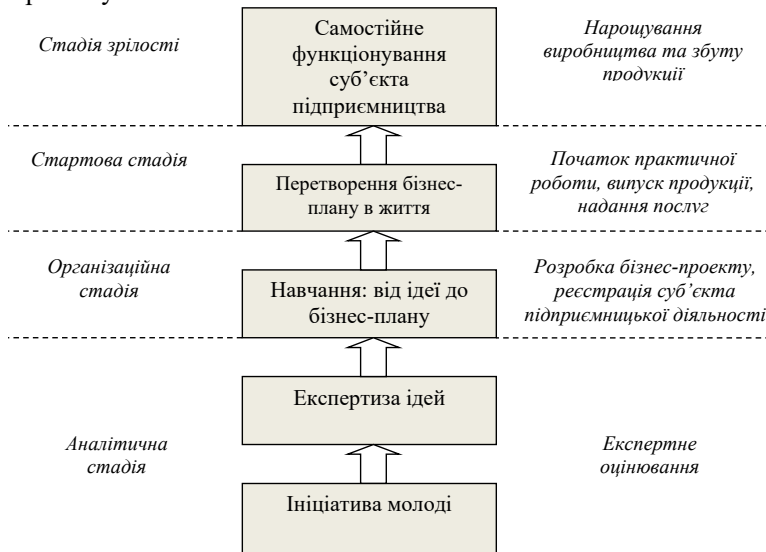

Рис.3.6. Модель створення та функціонування бізнес-інкубатору

Джерело: сформовано авторами на основі опрацювання літературних джерел

Мета і місія інкубатору — створення найбільш сприятливих умов для стартового розвитку суб'єктів малого бізнесу в аграрній сфері й активізації ролі малого бізнесу в переході аграрного сектору на інноваційний шлях розвитку.

Бізнес-інкубатор являтиме собою стартовий майданчик для підтримки стартових проектів молодих підприємців на кожному етапі розвитку проекту — від розробки ідеї до її комерціалізації. Весь цей перелік послуг бізнес-інкубатору може бути забезпечений в моделі бізнес-інкубатору, запропонованій у дослідженні.

Розвиток від ідеї до практичного функціонування передбачає наступні стадії:⁴⁵⁴

1. Аналітична стадія включає формулювання бізнес-ідеї як з точки зору технічного забезпечення, так і з позиції бізнесу, а також його експертне оцінювання адміністрацією бізнес-інкубатору і прийняття рішення щодо розміщення або відмови.

2. Організаційна стадія передбачає надання інформаційних та консультаційних послуг з метою доведення бізнес-ідеї до рівня бізнес-плану.

3. Стартова стадія — початок практичної роботи, випуску продукції або надання послуг.

4. Стадія зрілості — виробництво та нарощування збуту продукції (послуг), самостійне функціонування суб'єкта підприємницької діяльності. Стартап залишається в інкубаторі протягом 2–3 років, доки не почне приносити постійний прибуток. В іншому випадку, за рішенням експертної ради, команда втрачає статус резидента бізнес-інкубатору.

Умови реалізації проекту передбачають наявність ресурсного забезпечення (у тому числі кадрового) і пільгового оподаткування для фірм — «бізнес-курчат». Ресурсне забезпечення може бути надане ВНАУ. Основні вимоги до технічного оснащення бізнес-інкубатору, які можуть бути задоволені шляхом використання матеріальної бази університету, містять:

- наявність не менше 30 робочих місць, обладнаних меблями, комп'ютерами (з обов'язковим доступом до інтернет-мережі), телефоном;

⁴⁵⁴ Прутська Т.Ю. Пріоритетні напрями розбудови інфраструктури підтримки підприємництва в аграрній сфері та ефективного землекористування. Економіка. Фінанси. Менеджмент. 2016. № 12. С. 36-45

- наявність в індивідуальному або колективному доступі таких предметів оргтехніки, як сканер, копіювальний апарат, принтер, факс;
- наявність не менше однієї кімнати для переговорів з відповідним обладнанням (меблі, дошка і засоби зв'язку);
- наявність аудиторії (площею не менше 50 кв. м), обладнаної відеопроєктором та іншою технікою для проведення лекцій, навчальних тренінгів, обговорень та інших навчальних занять.

Вагомою перевагою створення бізнес-інкубатору на базі університетів є наявність потужного кадрового потенціалу: викладачів, консультантів, керівників підприємств-партнерів університету, які мають достатній досвід і кваліфікацію для надання консультаційних послуг молодим підприємцям на стартовій стадії розвитку підприємницької ідеї.

Одне з головних питань будь-якого проекту — це пошук джерел його фінансування. Згідно Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні», державна підтримка об'єктів інфраструктури підприємництва, до яких відносяться бізнес-інкубатори, здійснюється в рамках державних, регіональних і місцевих програм розвитку малого і середнього підприємництва, котрі, як показав попередній аналіз, характеризуються в останні роки хронічним недофінансуванням. Тому доцільно було б скористатись досвідом, апробованим в розвинутих країнах світу, і використати потенціал благодійних фондів для фінансування заходів підтримки нових інноваційних проектів для аграрної сфери. На користь цієї пропозиції говорить і той факт, що в аграрній сфері України останнім часом виникли потужні міжгалузеві об'єднання — агрохолдинги, які мають величезні прибутки, є головними виробниками багатьох видів сільськогосподарської продукції, і повинні поступово переходити до реалізації політики соціальної відповідальності бізнесу, котра передбачає передачу частини прибутків на користь громаді, збереження ландшафтів, інфраструктури сільських територій, підтримку мікро- і малого бізнесу на селі, що призведе до збереження робочих місць і функціонування сільських територій як таких. Шляхи підтримки підприємців-початківців включають пільгове оподаткування фірм «бізнес-курчат»; надання виробничих і офісних площ в оренду на пільгових умовах; надання інформаційної, консультативної підтримки.

За умови успішної реалізації проекту очікуються різнопланові результати: поліпшення підприємницького середовища в регіоні, створення нових суб'єктів підприємництва в аграрній сфері, працевлаштування молоді, збільшення обсягів сільськогосподарської продукції, виробленої на інноваційній основі, поліпшення соціально-економічної ситуації в сільській місцевості завдяки формуванню двосекторної моделі організації сільського господарства, в якій передбачений механізм співіснування й узгодження інтересів великого бізнесу (агрохолдингів) і великої кількості різноманітних підприємницьких структур різних організаційно-правових форм, абсолютна більшість котрих може бути віднесена до малого бізнесу.

Підсумовуючи свої дослідження Т.Ю.Прутська⁴⁵⁵ наголошує, що однією з перспективних форм взаємодії держави та бізнесу в аграрній сфері є співпраця з розвитку аграрних кластерів, за якої для підприємців на основі спеціалізації та концентрації виробництва, залучення інноваційних розробок науково-дослідних установ, формування замкнених циклів виробництва забезпечується підвищення конкурентоспроможності і прибутковості продукції, а на державному рівні за рахунок облаштування сільських територій із сучасною агросервісною, агропромисловою, житловою та культурними зонами (у вигляді агромістечок) досягається стабільний соціально-економічний розвиток регіону.

Нині розвиток аграрних кластерів в Україні ускладнений слабкістю інтеграційних зв'язків між виробниками сільськогосподарської продукції, переробними підприємствами і науковими установами, а також неготовністю більшості аграріїв стати підприємцями — інноваторами, що здатні бути ініціаторами формування агрокластерів. Як наслідок, можна назвати лише окремі приклади спроб створити і забезпечити успішне функціонування аграрних кластерів у нашій країні, які фактично копіюють зарубіжний досвід кластерного розвитку.

Запропоновані кроки доцільно запроваджувати як складові єдиної комплексної стратегії розвитку аграрного сектору та сільських територій.

⁴⁵⁵ Прутська Т.Ю. Пріоритетні напрями розбудови інфраструктури підтримки підприємництва в аграрній сфері та ефективного землекористування. Економіка. Фінанси. Менеджмент. 2016. № 12. С. 36-45

3.2 Аналітичні дослідження основних тенденцій розвитку підприємницької діяльності в аграрній сфері України

Сталий розвиток підприємства зумовлений здатністю керівництва приймати оптимальні рішення, а для цього йому необхідна ефективна інформаційна основа. Обліково-аналітичне забезпечення сталою розвитку підприємства передбачає реалізацію таких його функцій, як облік, аналіз і аудит. Вони тісно взаємопов'язані і утворюють обліково-аналітичну систему, що забезпечує керівництво підприємства необхідною інформацією для прийняття управлінських рішень. Так, окремі дослідники характеризують досліджувану категорію як повністю або частково децентралізовану системою, в рамках якої здійснюються функції збору, обробки та оцінки всіх видів інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень.

Слід визначити теоретичну основу поняття аналітичного забезпечення. Сучасні вчені досить часто ототожнюють це поняття з аналізом. Однак, аналітичне забезпечення є більш широким поняттям, ніж аналіз.

Аналітичне забезпечення є складовою інформаційного забезпечення управління підприємством, якою займається економічний аналіз. Тобто, економічний аналіз є інструментом створення системи аналітичного забезпечення. Місце аналітичного забезпечення в системі управління підприємством зображено на рис. 3.7.

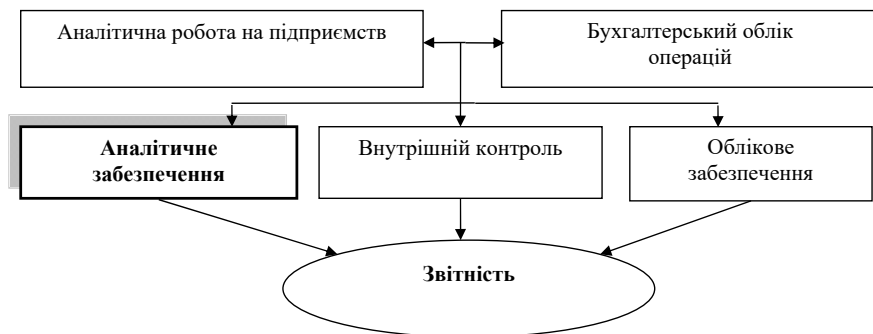

Рис. 3.7. Місце аналітичного забезпечення в загальній системі управління підприємством

Джерело: ⁴⁵⁶

⁴⁵⁶ Пуцентейло П.Р. Аналітичне забезпечення діяльності підприємства/ П.Р.Пуцентейло// Міжнародний науково-виробничий журнал Сталий розвиток економіки. — 2015. Випуск №1 (26). С. 168 — 174.

Аналітичне забезпечення є окремою системою, заснованою на інформації, котра отримана шляхом проведення економічного аналізу даних для визначення результатів управління і побудови прогнозних значень господарської діяльності.

Аналітична система — це основа для вироблення оптимальних управлінських рішень для управління сталим розвитком підприємства. Аналітична інформація забезпечує реалізацію основних функцій управління, в тому числі планування і контролю. Отже, взаємозв'язок аналітичного та інформаційного забезпечення є беззастережним, тому однією з основних проблем формування аналітичного забезпечення є недостатня достовірність та оперативність надходження інформації.

Управлінський аналіз охоплює всі види облікової інформації, яка накопичується та обробляється для внутрішнього користування керівництвом. Управлінський аналіз — це оперативне дослідження та оцінка ефективності виробничо-господарської діяльності шляхом зіставлення витрат і результатів по різних об'єктах обліку в різних тимчасових інтервалах з метою підготовки інформації для прийняття управлінських рішень. Управлінський аналіз спрямований на виявлення внутрішніх ресурсів і можливостей підприємства, на оцінку поточного стану бізнесу, виявлення стратегічних проблем, використовуючи при цьому як дані зведеної фінансової звітності, так і оперативну (внутрішню) інформацію підприємства.

Аналіз виробничо-фінансової діяльності підприємства є важливим не тільки для самого підприємства, але також і для інвесторів. Метою аналізу є всебічне вивчення стійкості економічного розвитку підприємства. Цей аналіз заснований на системному підході, комплексному врахуванні різноманітних факторів, якісному підборі достовірної інформації і є важливою функцією управління. Займаючи проміжне положення між обробкою інформації та прийняттям рішень, аналіз здійснює вплив на якість прийнятих управлінських рішень, сприяє виявленню зв'язків між окремими об'єктами управління, правильному обґрунтуванню мети і відбору ефективного варіанту рішення.

Аналітичне забезпечення управлінської діяльності підприємства передбачає:

- вивчення економічних законів, закономірностей і тенденцій;
- підвищення науково-економічної обґрунтованості стратегічних і тактичних планів і нормативів;
- вивчення виконання планів і дотримання нормативів;

- пошук резервів підвищення ефективності виробництва;
- визначення економічної ефективності використання ресурсів;
- прогнозування результатів;
- дослідження комерційного ризику;
- порівняльний аналіз маркетингових заходів;
- підготовка аналітичних матеріалів.⁴⁵⁶

Підприємництво — це самостійна, ініціативна, систематична господарська діяльність, яка задіяна у всіх галузях, незалежно від сфер діяльності та форм власності. Не виключенням є сільське господарство, адже за рахунок розвитку підприємницького середовища суб'єкти аграрного сектора економіки швидко і якісно адаптувалися до ринкових умов.

Сільське господарство є водночас специфічною та життєво необхідною галуззю аграрної сфери національного господарства кожної країни, оскільки сьогодні понад 80% фонду споживання формується за рахунок сільськогосподарської продукції. Тому без перебільшення можна сказати, що виробництво даної продукції є запорукою існування населення кожної країни.⁴⁵⁷ Підприємництво в аграрній сфері економіки має певні особливості, зумовлені істотним впливом природних факторів на результати виробництва та використанням тут особливого ресурсу — землі, роль якої в сільськогосподарському виробництві визначається тим, що їй притаманна специфічна властивість — природна родючість.

Для сучасного стану економічного розвитку особливого значення набуває раціональне розміщення продуктивних сил, що надає змогу досягти найбільшої ефективності виробництва, отримувати максимальний прибуток за дбайливого, раціонального використання природно-ресурсного потенціалу, збереження та поліпшення екологічних умов життя населення. У цьому важливе значення має комплексне використання земельних ресурсів країни.

Земельні ресурси є головним надбанням України, складовою її природного багатства.⁴⁵⁸ Родючі землі сільськогосподарського призначення України слід розглядати як безцінний ресурс з виробництва конкурентоспроможних на світовому ринку продуктів харчування, і джерело поновлюваної, екологічно чистої енергії.

⁴⁵⁷ Охота Ю. В. Підприємницька діяльність в аграрному секторі: сутність, організаційно-правова форма та інші основні аспекти. Ефективна економіка. 2018. № 3. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2018/153.pdf.

⁴⁵⁸ Бочко О.І. Роль агрохолдингів у структурі земельних ресурсів України. Збалансоване природокористування. 2018. № 1. С. 134 — 138.

Земельна площа України в 2017 році становила 60354,9 тис. км², при цьому частка сільськогосподарських земель становить 68,7 % (рис. 3.8).

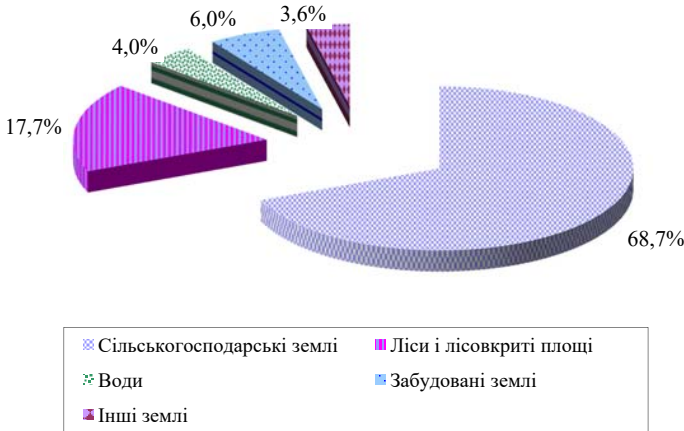

Рис. 3.8. Структура земельних ресурсів України на 01.01.2018 р.

Джерело: ⁴⁵⁹

Основними причинами зміни структури земельного фонду є реорганізація господарств, а саме проведення робіт із землеустрою щодо встановлення меж земельних ділянок та видача відповідних документів, істотне збільшення власників земельних ділянок та землекористувачів. У результаті масштабного реформування земельних відносин за останні двадцять років відбулися помітні зміни в структурі земельного фонду, які стали результатом трансформації земельних угідь не лише в межах окремих категорій земель, а також унаслідок перерозподілу земель між основними категоріями земельного фонду. При цьому слід зауважити, що деякі із характерних для останніх років тенденцій змін структури земельного фонду, за останні декілька років набувають зворотного характеру.⁴⁶⁰

Загальна площа сільськогосподарських угідь у 2017 р. становила 41489,3 тис. га (68,7 % території України). Найбільшу питому вагу у структурі сільськогосподарських угідь займає рілля — 32544,3 тис. га (або 78,44 %), друге місце становлять пасовища (13,1 %) — 5421,5 тис. га, 2399,4 тис. га займають сіножаті (5,8 %), багаторічні насадження становлять 894,8 тис. га (2,2 %) і найменшу частку у структурі

⁴⁵⁹ Статистичний щорічник України за 2017 рік. За редакцією Вернера І.С. Державна служба статистики України. Київ. 2018. 541 с.

⁴⁶⁰ Трофименко П. І., Карась І. Ф., Трофименко Н. В., Зубова О. В. Шляхи оптимізації структури земельного фонду України. Вісник ЖНАЕУ. 2016. № 2 (56). т. 1. С. 71 — 77.

сільськогосподарських угідь займають перелogi — 229,3 тис. га (всього 0,6 %) (табл. 3.4).

Загальна площа сільськогосподарських угідь у 2017 році зменшилась на 15,6 тис. га у порівнянні 2016 роком. Площа рілля у 2017 році зросла на 0,9 тис. га, а площа сіножатей, пасовищ, перелогів і багаторічних насаджень зменшилась порівняно з 2016 роком.

Таблиця 3.4

Структура та динаміка площі сільськогосподарських угідь в Україні у 2000-2017 рр., тис. га

	2000 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	Відхилення +/- 2017 р. до 2016 р.	Відносне відхилення 2017 р. до 2016 р.,%
Сільськогосподарські угіддя	41827,0	41525,8	41511,7	41507,9	41504,9	41489,3	-15,6	-0,04
з них								
рілля	32563,6	32525,5	32531,1	32541,3	32543,4	32544,3	0,9	0,003
сіножаті	2388,6	2408,8	2407,3	2406,4	2402,9	2399,4	-3,5	-0,15
пасовища	5521,3	5446,8	5441,0	5434,1	5430,9	5421,5	-9,4	-0,17
перелogi	421,6	251,2	239,4	233,7	230,6	229,3	-1,3	-0,56
багаторічні насадження	931,9	893,5	892,9	892,4	897,1	894,8	-2,3	-0,26

Джерело: укладено за даними Державної служби статистики України ⁴⁶¹

За даними табл. 3.5, площа посівних земель за період 1995–2017 рр. зменшилась на 3378 тис. га, здебільшого причиною стала недосконала система приватизації та непродумана політика землекористування. Однак у 2017 р. ми спостерігаємо позитивну тенденцію, і посівна площа сільськогосподарських культур під урожай порівняно з 2016 р. збільшилась на 2,1% і становила 27585 тис. га. У 2017 р. спостерігається збільшення посівних площ зернових та зернобобових культур (на 1,5 %), значно збільшились посівні площі буряка цукрового фабричного (на 8,2 %), а також картоплі (на 0,8 %). Скоротились лише посівні площі соняшника (на 0,6 %) та культур овочевих відкритого ґрунту (на 0,7 %) у 2017 р. відносно 2016 р.

Однією із особливостей правового режиму земель сільськогосподарського призначення є раціональність сільськогосподарського землекористування. За сучасних умов проблема раціонального використання й охорони земель сільськогосподарського призначення

⁴⁶¹ Сільське господарство України за 2017 рік: Статистичний бюлетень. За ред. О. М. Прокопенко. Державна служба статистики України. Київ. 2018. 245 с.

набуває особливої актуальності, оскільки земельні ресурси зазнають значних антропогенних навантажень і деградують досить стрімкими темпами, знижується якість та родючість ґрунтів, погіршується екологічний стан угідь.

Таблиця 3.5

Посівні площі сільськогосподарських культур всіх категорій сільгоспвиробників в Україні за 1995–2017 рр., тис. га

	1995 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	Відхилення +/- 2017 р. до 2016 р.	Відносне відхилення 2017 р. до 2016 р., %
Усі посівні площі	30963	28329	27239	26902	27026	27585	559	+2,1
Зернові та зернобобові культури	14152	16210	14801	14738	14401	14624	223	+1,5
Буряк цукровий фабричний	1475	280	331	237	292	316	24	+8,2
Соняшник	2020	5051	5257	5105	6073	6034	-39	-0,6
Картопля	1532	1388	1348	1291	1312	1323	11	+0,8
Культури овочеві відкритого ґрунту (без насінників)	503	483	463	440	442	439	-3	-0,7

Джерело: укладено за даними Державної служби статистики України ⁴⁶²

Під раціональністю землевикористання слід розуміти не стільки максимальну економічну ефективність, скільки наукову обґрунтованість і найбільшу доцільність використання найціннішої категорії земель з одночасним дотриманням екологічних правил їхньої охорони. Саме тому ст. 5 ЗК України забезпечення раціонального використання та охорони земель проголошує принципом земельного законодавства.

Одним із аспектів раціонального землекористування у сільському господарстві є встановлення оптимального співвідношення земельних угідь (ч. 2 ст. 165 ЗК України). Такі нормативи встановлюються в ході планування та використання територій та землеустрою у відповідності до ст. 182 ЗК України. З метою реалізації зазначених законодавчих положень постановою Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2010 р. № 164 затверджені Нормативи оптимального співвідношення культур у сівозмінах у різних природно-сільськогосподарських регіонах. Крім того, з метою забезпечення раціональності у сільськогосподарському землекористуванні передбачено природно-сільськогосподарське районування земель (ст. 179 ЗК України), яке передбачає поділ території

⁴⁶² Посівні площі сільськогосподарських культур за їх видами. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

з урахуванням природних умов та агробіологічних вимог сільськогосподарських культур.

Природно-сільськогосподарське районування є однією із складових системи оцінки природного стану земель з метою їх раціонального використання.⁴⁶³ Воно є однією із правових форм державного планування використання і основою для їх оцінки та розроблення землевпорядної документації з приводу раціонального використання та охорони земель сільськогосподарського призначення.

За результатами діяльності підприємств галузі сільського господарства у 2017 р. (табл. 3.6.), валова продукція сільського господарства зменшилась по відношенню до 2016 р. на 2,2%, фінансові результати діяльності до оподаткування зменшились на 11336,0 млн. грн., або на 12,6%, а рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції знизився до 23,5%.

Таблиця 3.6

Результати діяльності підприємств галузі сільського господарства України за 2010–2017 рр.

Критерій оцінювання	2010 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	Відхилення ^{+/-} 2017 р. до 2016 р.
Валова продукція сільського господарства, млн. грн.	194886,5	252859,0	251427,2	239467,3	254640,5	249157,0	-5483,5
Фінансовий результат діяльності до оподаткування, млн. грн.	17320,5	15012,7	21495,9	101996,1	90122,1	78786,1	-11336,0
Рівень рентабельності операційної діяльності, %	24,5	11,7	21,4	43,0	33,6	23,5	-10,1
Чистий прибуток (збиток), млн. грн.	17253,6	14925,7	21413,4	101912,2	89816,3	78457,7	-11358,6
Частка збиткових підприємств, %	30,4	19,7	15,3	11,1	11,6	13,3	1,7

Джерело: укладено за даними Державної служби статистики України⁴⁶⁴

⁴⁶³ Оверковська Т.К. Особливості правового режиму земель сільськогосподарського призначення в Україні. Економіка.Фінанси.Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2017. Випуск № 4. С. 72 — 83.

⁴⁶⁴ Сільське господарство України за 2017 рік: Статистичний бюлетень. За ред. О. М. Прокопенко. Державна служба статистики України. Київ. 2018. 245 с.

Водночас на тлі нестабільності в аграрному секторі та негативної дії факторів, що впливають на розвиток галузі, частка збиткових підприємств залишається великою (13,3%).

Одним з основних критеріїв оцінки стану сільського господарства та розвитку підприємництва в аграрній сфері є валова продукція сільського господарства (Додаток М, табл. 3.7).

Продовольча безпека об'єктивно пов'язана із виробництвом продукції сільського господарства. Під валовою продукцією галузі розуміють продукти рослинного і тваринного походження, які отримані внаслідок вирощування сільськогосподарських культур і використання сільськогосподарських тварин, а також обсяг зміни незавершеного виробництва в рослинництві, обсяг вирощування молодих багаторічних насаджень за рік та обсяг вирощування худоби і птиці (приплід, приріст живої маси). Продукцію оцінюють у постійних цінах, які визначають на основі середньозваженої ціни для двох категорій продукції сільського господарства — товарної і нетоварної. Перша оцінена за фактичними цінами реалізації, друга — за собівартістю.⁴⁶⁵

Виробництво сільськогосподарської продукції має тенденцію до збільшення, хоч і відбуваються певні коливання показника (за період 2010–2016 рр. валова продукція збільшилась на 98134,8 млн. грн., однак у 2017 р. спостерігається зменшення валової продукції на 5483,5 млн. грн. по відношенню до 2016 р.). Загальний обсяг виробництва валової продукції сільського господарства у 2017 р. склав 249157,0 млн. грн., у т.ч. у сільськогосподарських підприємствах — 140535,2 млн. грн., господарствах населення — 108621,8 млн. грн. Провідне місце у галузевій структурі валової продукції сільського господарства (72 % від загального обсягу виробництва) належить продукції рослинництва. У с.г. підприємствах частка продукції рослинництва становить 77 %, у господарствах населення — 65 %. У цілому у 2017 р. рослинницької продукції було вироблено на 179474,6 млн. грн., у т.ч. аграрними підприємствами — на 108601,1 млн. грн., а господарствами населення — на 70873,5 млн. грн. У порівнянні з 2016 р. відбулося збільшення на 3,1 % обсягів виробництва продукції рослинництва, у т.ч.

⁴⁶⁵ Стегней М.І., Білак Г.Г., Архангельська А.-М.І. Аналіз виробництва сільськогосподарської продукції в контексті продовольчої безпеки: регіональний та національний аспект. Економіка і суспільство. Випуск № 12. 2017. С. 149 — 154.

у сільськогосподарських підприємствах — на 4,2%, у господарствах населення — на 1,1 %⁴⁶⁶.

Зважаючи на складне соціально-економічне становище в країні, у 2017 р. в порівнянні з 2016 р. у сільському господарстві загальний обсяг продукції сільського господарства скоротився на 2,2%, у т.ч. в аграрних підприємствах — на 3,2%, у господарствах населення — на 0,8 %. У сучасних умовах господарювання сільськогосподарські товаровиробники орієнтуються на виробництво продукції рослинництва, як більш рентабельної. У 2017 р. частка продукції рослинництва в усіх категоріях господарств складала 72 %.

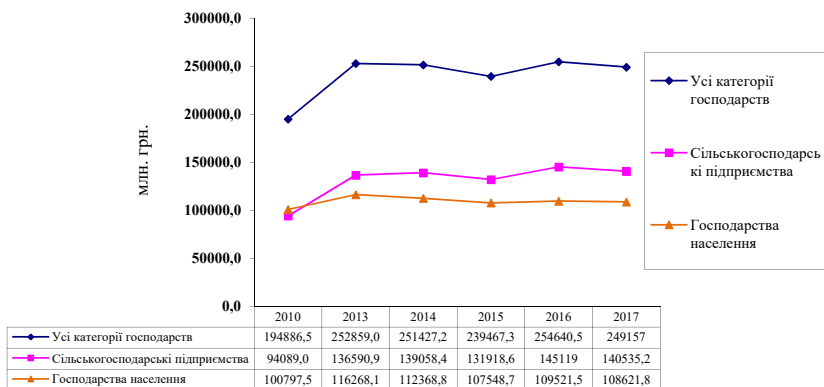

Рис. 3.9. Валова продукція сільського господарства за категоріями сільгоспвиробників в Україні за 2010–2017 рр.

Джерело: ⁴⁶⁷

У 2017 р. проти 2016 р. посівні площі під зерновими та зернобобовими культурами скоротились на 0,3 % (було відведено 14624 тис. га, або 53,0% загальної площі), однак під технічними культурами зафіксовано розширення площ на 0,8 % (було відведено 9259 тис. га, або 33,6 % загальної площі). Слід зазначити, що найбільшу частку у структурі посівних площ технічних культур становлять посівні площі соняшника — 65,2 % (6030 тис. га) у 2017 році. Водночас площа під

⁴⁶⁶ Продукція сільського господарства за категоріями господарств. Сільське господарство України за 2017 рік: Статистичний бюлетень. За ред. О. М. Прокопенко. Державна служба статистики України. Київ. 2018. 245 с.

⁴⁶⁷ Продукція сільського господарства за категоріями господарств. Сільське господарство України за 2017 рік: Статистичний бюлетень. За ред. О. М. Прокопенко. Державна служба статистики України. Київ. 2018. 245 с.

кормовими культурами скоротилась на 0,4% (ними було зайнято 1858 тис. га, або 6,7% загальної посівної площі), площа під посіви картоплі та овоче-баштанних культур у 2017 р. в порівнянні з 2016 р. майже не змінилась у загальній структурі (1844 тис. га, або 6,7%). Посівні площі цукрових буряків у 2017 р. збільшилися порівняно з 2016 р. на 0,1 % і становили 316 тис. га. Частка озимих культур у зерновому кліні склала 49,5 % (7242 тис. га), з яких під пшеницею було зайнято 6184 тис. га., а ярих культур — 50,5% (7382 тис. га).⁴⁶⁸

Сільське господарство розглядають як комплекс технологічно і організаційно взаємозв'язаних галузей, які у своїй сукупності утворюють збалансовану, інтегровану і структурно завершену систему, функціонально-компонентна структура якої підпорядкована стабільному нарощуванню продовольчої продукції землеробства і тваринництва. Кожна галузь сільськогосподарського виробництва є сукупністю підприємств, що виробляють певні види однорідної продукції чи надають послуги, які задовольняють певні потреби населення у продуктах харчування, а промисловості — в сировині.⁴⁶⁹

Господарствами усіх категорій вироблено 61916,7 тис. т зернових і зернобобових культур, у середньому по 4,23 тис. т з 1 тис. га зібраної площі, 12235,5 тис. т соняшнику (по 2,03 тис. т з 1 тис. га), 14881,6 тис. т цукрових буряків (по 47,1 тис. т з 1 тис. га), 22208,2 тис. т картоплі (по 16,79 тис. т з 1 тис. га), 9286,3 тис. т овочевих культур (по 21,15 тис. т з 1 тис. га) (Додаток Н). Загальна структура виробництва основних сільськогосподарських культур в Україні у 2017 році представлена на рис. 3.10.

Господарствами всіх категорій у 2017 р. одержано врожай зернових і зернобобових культур — 61916,7 тис. т. Порівняно з 2016 р. виробництво зерна зменшилось на 6,3 %.

Валовий збір цукрових буряків, призначених для переробки, порівняно з 2016 р. збільшився на 6,2 %. У 2017 р. зібрано соняшнику — 12235,5 тис. т, однак це на 1391,4 тис. т (або на 10,2 %) менше, ніж у 2016 р. Виробництво картоплі збільшилось порівняно з 2016 р. на 457,9 тис. т (або на 2,1 %) і склало 22208,2 тис. т, що зумовлено збільшенням зібраних площ. На 1,4 % зменшилось виробництво овочевих культур у 2017 році порівняно з 2016 р.

⁴⁶⁸ Посівні площі культур сільськогосподарських. Структура посівних площ культур сільськогосподарських. Сільське господарство України за 2017 рік: Статистичний бюлетень. За ред. О. М. Прокопенко. Державна служба статистики України. Київ. 2018. 245 с.

⁴⁶⁹ Божидай І. І. Аналіз сільськогосподарської галузі України. Ефективна економіка. 2018. № 9. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/9_2018/152.pdf.

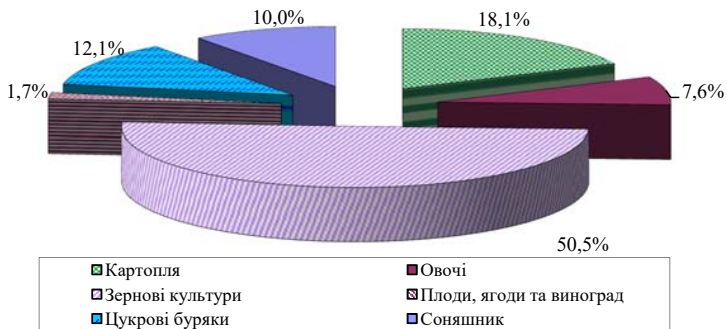

Рис. 3.10. Структура виробництва основних сільськогосподарських культур в Україні у 2017 році

Джерело: ⁴⁷⁰

Тваринництво є важливою галуззю національної економіки, яка забезпечує населення продуктами харчування, переробну промисловість — сировиною, а також сприяє створенню необхідних державних резервів тваринницької продукції, інтенсивному використанню земельних ресурсів. Проте фактичний стан галузі нині не відповідає її потенційним можливостям і потребує додаткової уваги з боку держави.

До складу тваринництва України входить скотарство, свинарство, птахівництво, вівчарство та менш поширені кролівництво, рибицтво, бджільництво, звірівництво та інші. Скотарство як найбільш складна і надзвичайно важлива галузь сільського господарства є найважливішим індикатором стану тваринницької галузі.⁴⁷¹

У галузі тваринництва обсяг виробництва за 2017 р. становив 69682,4 млн. грн., що на 0,14 % більше порівняно з 2016 р. Зростання відбулося за рахунок приросту виробництва на 0,66 % в аграрних підприємствах, частка яких у загальному обсязі тваринницької продукції склала 45,83 %.

У 2017 р. в Україні нараховувалось 3530,8 тис. голів великої рогатої худоби, що на 151,5 тис. голів, або на 4,1 %, менше порівняно з 2016 р., у т.ч. у сільгоспідприємствах — 1166,6 тис. голів (на

⁴⁷⁰ Статистичний щорічник України за 2017 рік. За редакцією Вернера І.С. Державна служба статистики України. Київ. 2018. 541 с.

⁴⁷¹ Брик М.М. Сучасний стан та перспективи розвитку галузі тваринництва в Україні. Економічний аналіз. Тернопіль, 2018. Том 28. № 4. С. 331-337.

47,3 тис. голів, або на 3,9 %), у господарствах населення — 2364,2 тис. голів (на 104,2 тис. голів, або на 4,2 % менше⁴⁷² (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Поголів'я худоби та птиці за категоріями господарств в Україні за 2010–2017 рр., тис. голів

Групи тварин	2010 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	Відхилення +/- 2017 р. до 2016 р.	Відносне відх. 2017р. до 2016р. %
<i>Усі категорії господарств</i>								
ВРХ	4494,4	4534	3884	3750,3	3682,3	3530,8	-151,5	-4,1
Свині	7960,4	7922,2	7350,7	7079	6669,1	6109,9	-559,2	-8,4
Вівці, кози	1731,7	1735,2	1371,1	1325,3	1314,8	1309,3	-5,5	-0,4
Коні	414,2	354,2	316,8	305,8	291,5	264,9	-26,6	-9,1
Птиця	203839,8	230289,8	213335,7	203986,2	201668	204830,9	3162,9	1,6
<i>Сільськогосподарські підприємства</i>								
ВРХ	1526,4	1437,5	1310,2	1270,5	1213,9	1166,6	-47,3	-3,9
Свині	3625,2	3878,9	3732,8	3704,0	3565,9	3303,6	-262,3	-7,4
Вівці, кози	298,4	248,5	205,5	186,9	187,2	187,0	-0,2	-0,1
Коні	41,6	29,1	23,8	21,2	19,3	17,0	-2,3	-11,9
Птиця	110561,3	132072,5	122077,8	112008,7	109822,5	112512,3	2689,8	2,4
<i>у т.ч. фермерські господарства</i>								
ВРХ	95,3	111,8	103,7	106,3	105,7	106,5	0,8	0,8
Свині	294,8	272,9	249,9	276,1	273,0	238,9	-34,1	-12,5
Вівці, кози	57,9	59,4	46,8	43,5	45,0	46,2	1,2	2,7
Коні	3,3	2,7	2,1	1,6	1,5	1,4	-0,1	-6,7
Птиця	2878,3	2891,2	2813,7	2538,9	2113,9	3177,5	1063,6	50,3
<i>Господарства населення</i>								
ВРХ	2968,0	3096,5	2573,8	2479,8	2468,4	2364,2	-104,2	-4,2
Свині	4335,2	4043,3	3617,9	3375,0	3103,2	2806,3	-296,9	-9,6
Вівці, кози	1433,3	1486,7	1165,6	1138,4	1127,6	1122,3	-5,3	-0,5
Коні	372,6	325,1	293,0	284,6	272,2	247,9	-24,3	-8,9
Птиця	93278,5	98217,3	91257,9	91977,5	91845,5	92318,6	473,1	0,5

Джерело ⁴⁷³

⁴⁷² Кількість сільськогосподарських тварин за категоріями господарств. Сільське господарство України за 2017 рік: Статистичний бюлетень. За ред. О. М. Прокопенко. Державна служба статистики України. Київ. 2018. 245 с.

⁴⁷³ Тваринництво України у 2017 році. Сільське господарство України за 2017 рік: Статистичний бюлетень. За ред. О. М. Прокопенко. Державна служба статистики України. Київ. 2018. 245 с.

Загальне поголів'я птиці в усіх категоріях господарств порівняно з 2017 р. збільшилось на 1,6 %, або на 3162,9 тис. голів (становило 204830,9 тис. голів), у т.ч. у сільськогосподарських підприємствах — на 2,4 %, або на 2689,8 тис. голів (112512,3 тис. голів), у господарствах населення — на 0,5 %, або на 473,1 тис. голів (92318,6 тис. голів). У господарствах населення зосереджена значна частина поголів'я худоби та птиці: у 2017 р. вони утримували 67,0 % поголів'я великої рогатої худоби; 45,9 % свиней; 85,7 % овець і кіз; 45,1 % птиці всіх видів. Середньорічний надій молока від однієї корови молочного стада визначається співвідношенням валового надою молока від корів молочного стада за рік до середньорічного поголів'я корів молочного стада.⁴⁷⁴

У 2017 р. даний показник перевищив рівень 2016 р. на 1,8 % (або на 85 кг) в господарствах усіх категорій, у сільськогосподарських підприємствах – на 6,8 % (на 382 кг), а у господарствах населення всього на 0,2 % (на 7 кг).

Отже, в 2017 р. в аграрних підприємствах зберігалася тенденція підвищення продуктивності сільськогосподарських тварин, зокрема середнього річного удою молока від однієї корови. Слід зазначити, що середній річний настриг вовни від однієї вівці у 2017 році не змінився у порівнянні з 2016 роком і становить: 2,8 кг у господарствах усіх категорій, 1,6 кг на сільськогосподарських підприємствах та 3,2 кг у господарствах населення (табл. 3.9).

Загальне виробництво м'яса (в забійній вазі) у 2017 р. становило 2318 тис. т, що на 0,3 % менше порівняно з 2016 р. Зниження виробництва м'яса спостерігалось в сільськогосподарських підприємствах (на 0,5 %), тоді як у фермерських господарствах виробництво м'яса (в забійній вазі) зросло на 3,5 %, а в господарствах населення цей показник збільшився всього на 0,1 %.

У 2017 р. порівняно з 2016 р. зафіксовано зменшення на 1% загального виробництва молока (на 101 тис. т) за рахунок скорочення валових надойв у господарствах населення. У сільськогосподарських підприємствах відбулося зростання виробництва молока на 2,2 % (становило 2766 тис. т).

⁴⁷⁴ Термін «Середньорічний надій молока від однієї корови». Інформаційно-пошукова система "Законодавство України". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/term/26904:18313>.

Таблиця 3.9

**Продуктивність сільськогосподарських тварин в Україні за
2010–2017 рр., кг**

Показники	2010 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	Відхилення +/- 2017 р. до 2016 р.	Відносне відхилення 2017р. до 2016р.,%
<i>Середній річний удій молока від однієї корови, кг</i>								
Господарства усіх категорій	4082	4446	4508	4644	4735	4820	85	+1,8
С.г. підприємства	3975	4827	5027	5352	5643	6025	382	+6,8
Господарства населення	4110	4343	4363	4437	4473	4480	7	+0,2
<i>Середній річний настриг вовни від однієї вівці, кг</i>								
Господарства усіх категорій	3,4	3,2	3,0	2,9	2,8	2,8	0	0
С.г. підприємства	2,3	1,8	1,6	1,7	1,6	1,6	0	0
Господарства населення	3,8	3,6	3,5	3,3	3,2	3,2	0	0

Джерело: ⁴⁷⁵

У 2017 р. сільськогосподарськими підприємствами від реалізації власно виробленої сільськогосподарської продукції отримано 356159,6 млн. грн., що на 18,2 % більше, ніж у 2016 р., у т.ч. від продукції рослинництва — 290538,5 млн. грн. (на 16,7% більше), від продукції тваринництва — 65621,1 млн. грн. (на 26,2 % більше). Збільшення обсягу реалізації продукції рослинництва не підвищило їх частку у загальній вартості реалізації продукції сільськогосподарськими підприємствами у 2017 р. — 81,6 % (проти 83,1 % у 2016 р.)⁴⁷⁶.

Сільськогосподарські підприємства розвиваються в чітко окресленому соціальноекономічному середовищі. Особливості локального розвитку сільських територій та соціально-психологічного клімату в базових сільських населених пунктах неминуче позначаються на результатах їх господарської діяльності. Однак значення загальних економічних умов має не менш важливе значення. Чи не найважливіше значення серед них має цінове середовище як сфера, в якій досягається сприятливість співвідношення між цінами на сільськогосподарську продукцію та затратами на її виробництво.

⁴⁷⁵ Тваринництво України у 2017 році. Сільське господарство України за 2017 рік: Статистичний бюлетень. За ред. О. М. Прокопенко. Державна служба статистики України. Київ. 2018. 245 с.

⁴⁷⁶ Реалізація продукції сільського господарства сільськогосподарськими підприємствами у 2016-2017 рр. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

З іншого боку, ефективна цінова політика за достатнього обсягу виробленої та реалізованої продукції дозволяє формувати підприємству власний інвестиційний портфель.

Інвестиції в сільське господарство здатні вирішити цілий ряд ключових завдань розвитку економіки: підтримання та стимулювання загального економічного зростання; підтримання екологічної безпеки; зниження рівня бідності у довготерміновій перспективі. Також стабільні та стійкі інвестиції в сільське господарство здатні створити поштовх для розвитку нових інноваційних технологій.

Таким чином, усі три складові — і кількість виробленої та реалізованої продукції, і ціна, і потенційно можливі обсяги внутрішніх інвестицій сільськогосподарського підприємства — тісно між собою взаємопов'язані та взаємозалежні.⁴⁷⁷

Згідно з даними Державної служби статистики України, загальна кількість підприємств, які реалізовували продукцію рослинництва у 2017 році становить 8524 одиниць, найбільшу питому вагу у їх структурі за обсягами реалізованої продукції рослинництва займають підприємства з обсягом реалізації від 20000,1 тис. грн.. до 100000,0 тис. грн.. — 37,4 %, а найменшу частку становлять підприємства з обсягом реалізації до 10,0 тис. грн.. — 0,3 % (рис. 3.11).

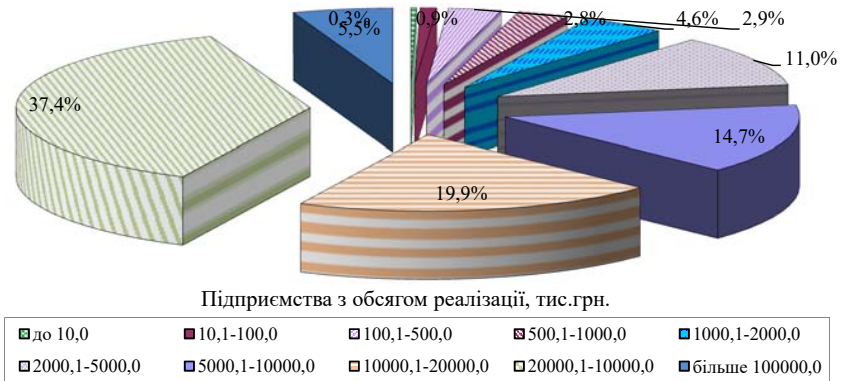

Рис. 3.11. Групування сільськогосподарських підприємств за обсягами реалізованої продукції рослинництва в Україні у 2017 році

Джерело: ⁴⁷⁸

⁴⁷⁷ Олійник Т.Г., Куделя В.Л., Потапов І.С. Обсяги реалізації сільськогосподарської продукції як фактор впливу на цінові процеси на споживчому ринку та інвестиційну активність підприємств. Агросвіт. Випуск №23. 2017. С. 50 — 57.

⁴⁷⁸ Групування сільськогосподарських підприємств за обсягами реалізованої продукції сільського господарства у 2017 році. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Загальна кількість підприємств, які реалізовували продукцію тваринництва у 2017 році становить 2915 одиниць. У їх структурі найбільшу питому вагу займають підприємства з обсягом реалізації від 2000,1 тис. грн.. до 5000,0 тис. грн.. — 15,0 %, а найменшу частку так як і в рослинництві становлять підприємства з обсягом реалізації до 10,0 тис. грн.. — 2,7 %.

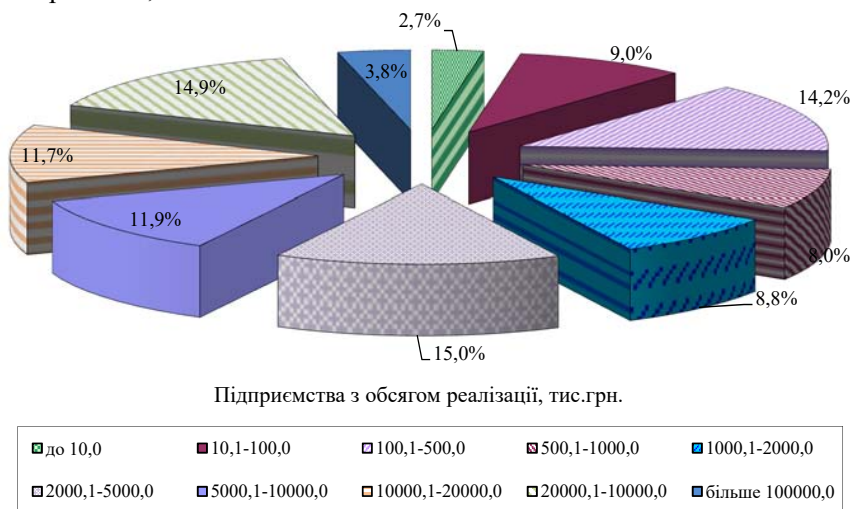

Рис. 3.12. Групування сільськогосподарських підприємств за обсягами реалізованої продукції тваринництва в Україні у 2017 році

Джерело: ⁴⁷⁹

Відповідно до Господарського кодексу, суб'єктами підприємницької діяльності (підприємцями) можуть бути: громадяни України, інших держав, не обмежені законом у правоздатності або дієздатності; юридичні особи всіх форм власності, встановлених Законом України «Про власність». Підприємницька діяльність може здійснюватись у формі приватного підприємництва без створення юридичної особи або із створенням певного підприємства (юридичної особи).

Суб'єкт підприємницької діяльності — юридична особа — може існувати у різних організаційно-правових формах. Нині в Україні функціонують такі види сільськогосподарських підприємств (ферм):

⁴⁷⁹ Групування сільськогосподарських підприємств за обсягами реалізованої продукції сільського господарства у 2017 році. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

1. Приватне підсобне господарство громадян — форма виробництва, яка ґрунтується на приватній власності громадян, а також на особистій праці та праці членів їх сімей і є додатковим джерелом прибутків та має споживчий характер.

2. Приватні сільськогосподарські підприємства займаються виробництвом сільськогосподарської продукції та товарів, діють на засадах підприємництва і самоврядування, на основі об'єднання земельних наділів та технічних засобів кількох господарств.

3. Селянське (фермерське) господарство — сімейно-трудова об'єднання жителів села, добробут яких забезпечується особистою працею, пов'язаною з сільськогосподарським виробництвом продовольства, сировини, готових продуктів харчування.

4. Сільськогосподарські кооперативи — юридичні особи, утворені на основі добровільного об'єднання пайових внесків фізичних і юридичних осіб для участі у спільній виробничій діяльності, керівництво якими здійснюється виборними особами.

5. Акціонерні товариства — підприємства, які формують свій капітал шляхом придбання акцій його учасниками (акціонерами).⁴⁸⁰

Кожна з наведених організаційно-правових форм підприємницької діяльності має свої переваги і недоліки, які визначаються особливістю конкретних умов ведення бізнесу. Дані Державної служби статистики України дають можливість проаналізувати підприємницький сектор сільського господарства України за такими організаційно-правовими формами юридичних осіб, як:

- приватні підприємства;
- господарські товариства;
- фермерські господарства;
- кооперативи;
- державні підприємства тощо (табл. 3.11.).

⁴⁸⁰ Господарський кодекс України. Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

**Порівняльна характеристика можливостей фінансування
сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових
форм**

	Переваги	Недоліки
Господарські товариства	<ul style="list-style-type: none"> - можливість залучення дрібних інвесторів; - можливість емісії облигацій (для АТ ще й акцій та опціонів на акції); - обмежена відповідальність акціонерів; - прозорість і публічність звітності; - приваблива дивідендна політика. 	<ul style="list-style-type: none"> - недостатня розвиненість вторинного ринку цінних паперів (відсутність ринку торгівлі частками ТОВ); - можливість конфліктних ситуацій між власниками товариства; - недовіра населення до акцій та облигацій як об'єкта вкладання капіталу.
Державні підприємства	<ul style="list-style-type: none"> - фінансування за рахунок власних (спеціального фонду) та державних коштів (загального фонду); - постійне планування діяльності та процесу фінансування; - суворий державний контроль за використанням і збереженням майна. 	<ul style="list-style-type: none"> - керівництво наймане і часто не достатньо зацікавлене в отриманні максимального ефекту; - підприємство не може бути членом кооперативу чи засновником інших суб'єктів підприємницької діяльності; - витрачання фінансових ресурсів згідно затвердженого кошторису.
Приватні підприємства	<ul style="list-style-type: none"> - одноосібне оперативне управління; - відповідальність власника в межах власності підприємства; - не визначений законодавством мінімальний розмір статутного фонду. 	<ul style="list-style-type: none"> - обмеженість додаткового залучення власного капіталу ресурсами власника; - обсяги кредитних ресурсів обмежуються невеликими обсягами власного капіталу.
Фермерські господарства	<ul style="list-style-type: none"> - одноосібне оперативне управління; - відповідальність власника в межах власності господарства; - можливість використання державної підтримки. 	<ul style="list-style-type: none"> - обмеженість власного капіталу коштами однієї сім'ї; - важко доступність довгострокових фінансових вкладень; - не кваліфікованість фермера в питаннях організації виробництва, обліку і звітності.

Джерело: ⁴⁸¹

Дані таблиці 3.11 свідчать, що основну частку сільськогосподарського підприємництва складають фермерські господарства — 74,9 % усіх господарюючих суб'єктів, але їх кількість, як і загальна кількість суб'єктів господарювання в аграрному секторі, має тенденцію до зменшення. Господарські товариства складають

⁴⁸¹ Боднар О. А., Кучер В. А. Особливості формування фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств в сучасних умовах. Електронне наукове фахове видання з економічних наук «Modern Economics». 2017. Випуск №6. С. 6 — 14. URL: <https://modecon.mnau.edu.ua/issue/6-2017/UKR/bodnar.pdf>.

15,5 % усіх господарюючих суб'єктів. Найменша частка належить підприємствам державної форми власності — всього 0,4 % у 2017 році.

Таблиця 3.11

Суб'єкти підприємницької діяльності в сільському господарстві України у 2013–2017 рр., од.

Господарюючий суб'єкт	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	У % до заг. к-ті у 2017 р.
Господарські товариства	8295	7750	7721	8700	6867	15,3
Приватні підприємства	4095	3772	3627	3752	3215	7,1
Виробничі кооперативи	809	674	596	738	448	1,0
Фермерські господарства	34168	33084	32303	33682	34137	74,9
Державні підприємства	269	228	241	222	199	0,4
Підприємства інших форм господарювання	1460	691	891	603	592	1,3
Усього	49046	46199	45379	47697	45558	100

Джерело: укладено за даними Державної служби статистики України⁴⁸²

На кінець 2017 р. налічувалось 34137 фермерських господарств, у власності та користуванні яких знаходилося 4580,1 тис. га сільгоспугідь. Внаслідок подальшого укрупнення фермерських господарств на одне господарство в середньому припадало 134,2 га сільськогосподарських угідь.

Як видно з даних табл. 3.11, 74,9 % суб'єктів підприємницької діяльності в сільському господарстві — це фермерські господарства, 15,3 % — господарські товариства і 7,1 % — приватні підприємства. Таким чином, саме вони є основними представниками малого та середнього підприємництва (МСП) в аграрній сфері, а фермерське господарство є найбільш поширеною організаційною формою підприємництва в сільському господарстві.

Фермерські господарства здійснюють вагомий внесок у забезпечення роботою місцевого працездатного населення та поповненні місцевого та державного бюджетів (табл. 3.12.).

⁴⁸² Кількість підприємств, які здійснювали сільськогосподарську діяльність, за організаційно-правовими формами господарювання. Сільське господарство України за 2017 рік: Статистичний бюлетень. За ред. О. М. Прокопенко. Державна служба статистики України. Київ. 2018. 245 с.

**Основні характеристики фермерських господарств в Україні
за 2013–2017 рр.**

Показники	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	Відносне відхилення 2017 р. до 2016 р.
Кількість фермерських господарств, одиниць	34168	33084	32303	33682	34137	+1,4
Площа сільськогосподарських угідь в користуванні, тис. га	4451,7	4707,7	4343,7	4437,9	4580,1	+3,2
у т.ч. ріллі	4310,0	4543,2	4223,3	4297,7	4456,0	+3,7
Валова продукція — всього, млн. грн.	19965,8	19188,8	18909,3	22101,4	21743,1	-1,6
у тому числі						
продукція рослинництва	10840,9	17847,0	17565,4	20705,3	20338,8	-1,8
продукція тваринництва	1124,9	1341,8	1343,9	1396,1	1404,3	+0,6

Джерело: укладено за даними Державної служби статистики України ⁴⁸³

За даними Державної служби статистики України, на кінець 2017 р. налічувалось 34137 фермерських господарств, що на 1,4 % більше ніж у 2016 році. У їх власності та користуванні знаходилося 4580,1 тис. га сільгоспугідь (що на 3,2 % більше за попередній 2016 рік), у тому числі 4456,0 тис. га ріллі (більше на 3,7 %). У 2017 р. на одне господарство в середньому припадало 134,2 га сільськогосподарських угідь (на 1,8 % більше, ніж у попередньому році) та 130,5 га ріллі (на 2,2 % більше).

У 2017 р. фермерськими господарствами було зібрано 8686 тисяч тонн урожаю зернових, 1105 тисяч тонн цукрових буряків, 2365 тисячі тонн соняшнику, 107 тис. тонн картоплі, 272 тис. тонн овочів, 76 тис. тонн культур плодових та ягідних та 13 тис. тонн винограду. Загальна частка виробництва валової продукції рослинництва сільського господарства фермерськими господарствами у 2017 р. склала 18,7 %. У свою чергу, частка виробленої валової продукції тваринництва фермерськими господарствами склала 4,4 %.

⁴⁸³ Сільське господарство України за 2017 рік: Статистичний бюлетень. За ред. О. М. Прокопенко. Державна служба статистики України. Київ. 2018. 245 с.

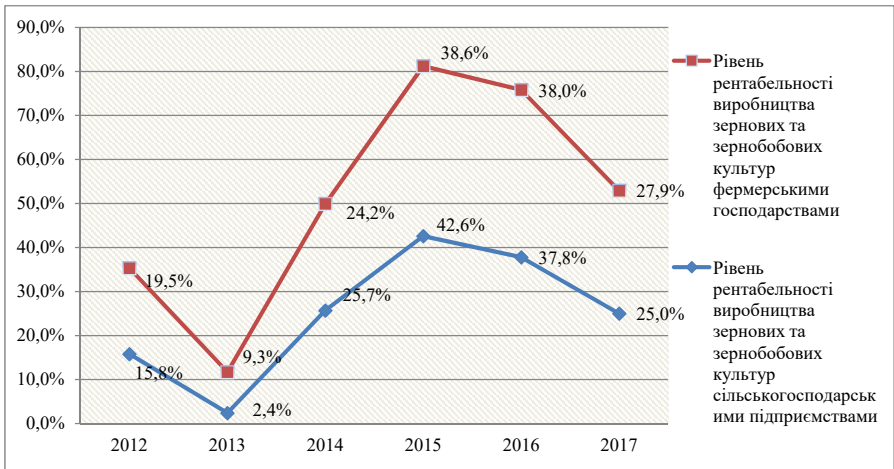

Рис. 3.13. Динаміка рівнів рентабельності виробництва зернових та зернобобових культур сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств в Україні за 2012–2017 рр.

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України⁴⁸⁴

Однак у 2017 р. ми можемо спостерігати зниження рівня рентабельності виробництва зернових та зернобобових культур як в сільськогосподарських підприємствах так і на фермерських господарствах України порівняно з 2015 та 2016 рр. (рис. 2.6). Проте рівень рентабельності на фермерських господарствах у 2017 році (27,9 %) вищий за рівень рентабельності сільськогосподарських підприємств (25,0 %). У таких умовах фермерам вкрай важко забезпечувати себе необхідною технічною базою та переходити до інноваційних методів ведення господарської діяльності.

З урахуванням того факту, що Вінницька область традиційно вважається аграрною, структурні показники діяльності суб'єктів підприємництва цього регіону є показовими (Додаток П). За даними додатку П, чітко простежується тенденція до подрібнення підприємств у Вінницькій області і збільшення їх кількості, що об'єктивно виникає за умови створення сприятливих умов для розвитку малого бізнесу. Переважний розмір підприємств — «малий», навіть «мікро», і зростання кількості підприємств відбувається саме в цьому сегменті. У 2017 році загальна кількість сільськогосподарських підприємств усіх категорій

⁴⁸⁴ Сільське господарство України за 2017 рік: Статистичний бюлетень. За ред. О. М. Прокопенко. Державна служба статистики України. Київ. 2018. 245 с.

становила 2716 одиниць, що на 171 підприємство більше ніж у 2016 році; з них 94,5 % малих підприємств (2565 одиниць), 150 середніх підприємств (5,5 %) і всього одне велике підприємство.⁴⁸⁵

Можна погодитись із думкою О.Ю. Самборської та Н.В. Пришляк, що подальший розвиток фермерських господарств доцільно здійснювати у таких напрямках:

- формування власного ринку збуту продукції;
- впровадження інноваційних технологій виробництва сільськогосподарської продукції;
- реалізація інвестиційних проектів із придбання сільськогосподарської техніки на умовах лізингу;
- спрямування частини інвестицій на розвиток технологічної, виробничої та збутової інфраструктури;
- створення добровільних об'єднань фермерських господарств;
- збільшення обсягів прямого інвестування фермерських господарств за рахунок власних коштів і позик;
- забезпечення дотації на впровадження новацій у сільськогосподарському виробництві екологічно чистої продукції та її переробки на місцях;
- утилізація відходів та побічних продуктів фермерських господарств з метою виробництва біопалива.⁴⁸⁶

Отже, фермерські господарства мають ряд переваг над іншими формами сільськогосподарських підприємств в Україні, вони мають великий потенціал для розвитку, однак стабільність фермерського підприємництва залежить передусім від політичного й економічного стану країни.

В свою чергу, для аграрного сектору країни великого значення має розвиток особистих селянських господарств (надалі ОСГ), що являють собою господарства населення, діяльність яких проводиться без створення юридичної особи з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків і надання послуг з використанням

⁴⁸⁵ Кількість суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності. Головне управління статистики у Вінницькій області України. URL: <http://www.vn.ukrstat.gov.ua/index.php/statistical-information/arhiv2018.html>.

⁴⁸⁶ Самборська О.Ю., Пришляк Н.В. Тенденції розвитку малих форм господарювання в агропромисловому комплексі. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2018. Випуск № 6. С. 62 — 71.

майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму⁴⁸⁷.

Особисті селянські господарства вносять вагомий внесок у вирішення проблеми продовольчого забезпечення населення України і попри відсутність дієвої підтримки розвитку з боку державних органів влади і управління, тим самим посилюють місце і роль малих форм господарювання в аграрному виробництві. У критичних ситуаціях ОСГ виявляються більш стійкими у протистоянні негативним проявам і процесам економічного відтворення, оскільки такі господарства поставлені своєю природою в умови самовиживання і, за великим рахунком, ні від кого не залежать, ніким не регулюються і не обліковуються. Обсяги виробництва і асортимент продовольчої продукції ОСГ не є предметом статистичної звітності і визначаються на основі вибіркових обстежень, хоча і такі показники враховуються в загальних обсягах товарної продовольчої продукції.

Діяльність господарств населення забезпечує зберігання й розвиток сімейної форми господарювання, самозайнятість членів селянських сімей та одержання ними додаткового доходу, а також розвиток сільських територій.⁴⁸⁸

У 2017 р. членами ОСГ було вироблено продукції на 108621,8 млн. грн. та оброблено 6175,6 тис. гектарів землі⁴⁸⁹.

В Україні чисельність особистих селянських господарств скорочується, а їхня частка у виробництві сільськогосподарської продукції — зменшується. Протягом 2013 — 2017 років кількість особистих селянських господарств скоротилася з 4241,6 тис. од. до 4031,7 тис. од. (-5 %). Крім того, вони є економічно відторгненими від ринку, з обмеженим включенням у сферу трудового законодавства, соціального захисту та фінансового субсидування, що може призвести до значного скорочення виробництва валової продукції в майбутньому. У зв'язку зі змінами в управлінні сільськими територіями (децентралізація) актуальним є питання подальшого розвитку особистих селянських господарств на основі єдності економічних, соціальних і екологічних інтересів та активізації підприємницької

⁴⁸⁷ Про особисте селянське господарство : Закон України від 15 травня 2003 року № 742-IV із змінами і доповненнями. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/742-15>.

⁴⁸⁸ Мазур А.Г., Шепель Т.П., Дмитрик О.В. Ефективність виробництва продовольчої продукції в особистих селянських господарствах системи АПК. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2018. Випуск № 7. С. 7 — 24.

⁴⁸⁹ Особисті селянські господарства на 1 січня 2018 року. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

діяльності в частині зростання доходів, зайнятості й соціального захисту шляхом розвитку сімейних ферм.⁴⁹⁰

Загальна характеристика особистих селянських господарств в Україні за 2013–2017 рр. представлена у табл. 3.13.

Розвиток сільськогосподарського сектору, як бачимо, залежить від розвитку господарств населення на рівні зі сільськогосподарськими підприємствами.

Таблиця 3.13

Загальна характеристика особистих селянських господарств в Україні за 2013–2017 рр.

	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	Відхилення +/- 2017 р. до 2016 р.
Загальна кількість господарств, тис. одиниць	4241,6	4136,8	4108,4	4075,2	4031,7	-43,5
Площа земельних ділянок, тис. га	6445,8	6296,5	6307,2	6268,0	6175,6	-92,4
<i>у тому числі</i>						
для будівництва, обслуговування житлового будинку, господарських будівель	820,7	805,1	803,1	799,7	793,3	-6,4
для ведення особистого селянського господарства	2692,0	2604,5	2603,3	2580,9	2551,3	-29,6
для ведення товарного сільськогосподарського виробництва	2858,0	2820,2	2837,1	2818,9	2799,3	-19,6
з них взятих в оренду	318,1	312,1	315,9	330,2	338,5	+8,3
Чисельність худоби, тис. голів						
великої рогатої худоби	3096,5	2573,8	2479,8	2468,4	2364,2	-104,2
у т.ч. корів	1943,4	1733,5	1661,5	1624,3	1551,2	-73,1
свиней	4043,3	3617,9	3375,0	3103,2	2806,3	-296,9

Джерело: укладено за даними Державної служби статистики України⁴⁹¹

Роль домашніх господарств в аграрному секторі важко однозначно оцінити, адже на тлі домінування у виробництві деяких видів продовольства вони ускладнюють процес реформ і розвиток великих товаровиробників. Середній розмір площі землі господарств

⁴⁹⁰ Малік М.Й. Шпикуляк О.Г. Тенденції і перспективи розвитку особистих селянських господарств. Економіка АПК. 2018. Випуск № 1. С. 11 — 19.

⁴⁹¹ Особисті селянські господарства. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

населення у 2017 році склав 1,23 га, а середній загальний розмір земельних часток-паїв та орендованих ділянок склав 3,14 га. Питома вага земельних часток-паїв і орендованих ділянок у загальній площі землі господарств населення становила 46,7 %, а 63,5 % з них склали домогосподарства з площею землі від 1,01 га (табл. 3.14.).

Таблиця 3.14

Загальні характеристики господарств населення України у 2017 році

	Господарства населення	Господарства населення з площею землі		
		0,5 га і менше	0,51–1,00 га	1,01 га і більше
Середній розмір площі землі господарств населення, га	1,23	0,28	0,70	4,07
Питома вага земельних часток-паїв і орендованих ділянок у загальній площі землі господарств населення, %	46,7	0,1	1,1	63,5
Середній загальний розмір земельних часток-паїв та орендованих ділянок, га	3,14	0,13	0,37	3,25

Джерело: ⁴⁹²

Більшу частину ріллі господарства населення використовують для вирощування зернових і зернобобових культур 46,9 %, у свою чергу, на значних площах вирощуються кормові та інші культури — 16,2 % усієї площі ріллі, картопля, овочі та баштанні культури займають 15,1 % ріллі, соняшник 13,6 %, найменшу частку займає цукровий буряк — всього 0,1 %. Не засіяна площа становить 8,1 % (рис. 3.14).

За роки незалежності і у процесі приватизації землі все більшу частку в загальній площі посівів стали займати посівні площі господарств населення, що ще раз підтверджує вплив домогосподарств на загальну картину розвитку сільського господарства. З 2005 р. по 2017 р. землі під посіви сільськогосподарських культур у господарствах населення збільшились на 4922,3 тис. га і на кінець періоду становили 30,2 % посівних площ господарств усіх категорій (табл. 3.15).

⁴⁹² Основні загальні характеристики сільських домогосподарств у 2017 році. Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств в сільській місцевості в 2017 році: Статистичний бюлетень. За ред. О.М. Прокопенко. Державна служба статистики України. Київ. 2018. 82 с.

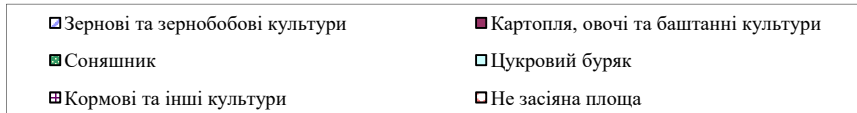
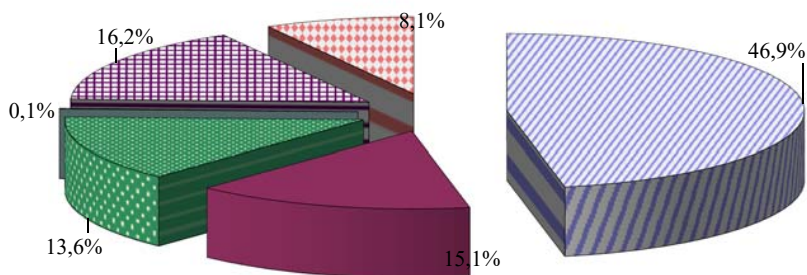

Рис. 3.14. Використання ріллі сільськими домогосподарствами в Україні у 2017 році

Джерело: ⁴⁹³

Слід виділити основні риси особистих селянських господарств: діяльність, пов'язана з веденням особистого селянського господарства, не належить до підприємницької діяльності; для ведення особистого селянського господарства використовують земельні ділянки розміром не більше 2,0 га, передані фізичним особам у власність або оренду в порядку, встановленому законом; площа земельної ділянки особистого підсобного господарства збільшена за рахунок приєднання земельного паю; члени особистих селянських господарств є особами, які забезпечують себе роботою самостійно і відповідно до Закону України «Про зайнятість населення» належать до зайнятого населення за умови, що робота в цьому господарстві для них є основною; діяльність особистих селянських господарств спрямована на задоволення особистих потреб із споживання сільськогосподарської продукції (має натуральний характер); діяльність є індивідуальною, або має сімейний характер; члени особистих селянських господарств, як правило, мають землю у приватній власності; доходи особистих селянських господарств не оподатковуються; відсутність ведення обліку в особистих селянських господарствах.⁴⁹⁰

⁴⁹³ Використання ріллі сільськими домогосподарствами під урожай 2017 року. Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств в сільській місцевості в 2017 році: Статистичний бюлетень. За ред. О.М. Прокопенко. Державна служба статистики України. Київ, 2018. 82 с.

**Посівна площа сільськогосподарських культур в Україні
у 1995–2017 рр., тис. га**

Роки	Господарства усіх категорій	Сільськогосподарські підприємства	Господарства населення
1995	30963,0	27559,0	3403,6
2005	26043,6	18415,5	7628,1
2010	26951,5	18995,8	7955,7
2011	27670,5	19493,5	8177,0
2012	27801,3	19493,3	8308,0
2013	28329,3	19811,2	8518,1
2013 ¹	27573,1	19265,4	8307,7
2014 ¹	27239,1	18834,2	8404,9
2015 ¹	26901,8	18706,4	8195,4
2016 ¹	27026,0	18805,8	8220,2
2017 ¹	27585,2	19259,3	8325,9

Джерело: ⁴⁹⁴

¹ Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя; за 2014-2017рр. — також без урахування частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

З таблиці 3.15 видно, що площа посівів сільськогосподарських культур у господарствах населення у 2017 р. порівняно з 2016 р. розширилась на 1,3 % і становила 8325,9 тис. га. Слід звернути увагу на чітко виражену тенденцію до скорочення посівних площ сільськогосподарських підприємств і паралельне збільшення посівних площ господарств населення, що також можна розглядати як провал державної політики стимулювання підприємництва в аграрному секторі. Як вже зазначалось вище, у 2017 р. загальний обсяг валової продукції сільського господарства у господарствах населення склав 108621,8 млн. грн. і це майже 44% від загального валу сільськогосподарської продукції у 2017 р. Як бачимо з таблиці 3.16, у господарствах населення останні роки впевнено тримає лідируючі позиції виробництво продукції рослинництва (більше 65% від загального обсягу валової продукції особистих селянських господарств).

⁴⁹⁴ Рослинництво України у 2017: Статистичний збірник. За ред. О. М. Прокопенко. Державна служба статистики України. Київ. 2018. 225 с.

**Валова продукція особистих селянських господарств в Україні
за 2010–2017 рр.**

Рік	Валова продукція господарств населення	в тому числі			
		Рослинництво	%	Тваринництво	%
2000	93024,5	47047,9	50,8	45976,6	49,2
2005	106841,1	58802,9	55,0	48038,2	45,0
2010	100797,5	57741,4	57,3	43056,1	42,7
2013	116268,1	72767,4	62,6	43500,7	37,4
2014	112368,8	72178,4	64,2	40190,4	35,8
2015	107548,7	68854,3	64,0	38694,4	36,0
2016	109521,5	71659,5	65,4	37862,0	34,6
2017	108621,8	70873,5	65,2	37748,3	34,8

Джерело: ⁴⁹⁵

Загалом обсяг продукції господарств населення у 2017 р. зменшився на 899,7 млн. грн. Зменшився валовий збір як у галузі рослинництва (на 786 млн. грн.), так і в сфері тваринництва (на 113,7 млн. грн.). Однак і надалі виробництво валової продукції господарств населення складає значну частку у загальному виробництві продукції рослинництва та тваринництва (39,5 % та 54,2 % відповідно).

Вище вже зазначалось, що найбільш рентабельним є виробництво продукції рослинництва. У 2016 р. загальна позитивна тенденція зростання обсягів виробництва у сільському господарстві була досягнута завдяки значним приростам продукції у галузі рослинництва. Однак у 2017 р. порівняно з 2016 р. відбулося зменшення на 3,0 % обсягів виробництва продукції рослинництва за рахунок аграрних підприємств — на 4,2 %, а у господарствах населення зменшились обсяги на 1,1 % (рис. 3.16.).

Виробництво рослинницької продукції у 2017 р. склало 179474,6 млн. грн., у т.ч. сільськогосподарськими підприємствами продукції вироблено на суму 108601,1 млн. грн., господарствами населення — на 70873,5 млн. грн.

⁴⁹⁵ Продукція сільського господарства за категоріями господарств. Сільське господарство України за 2017 рік: Статистичний бюлетень. За ред. О. М. Прокопенко. Державна служба статистики України. Київ. 2018. 245 с.

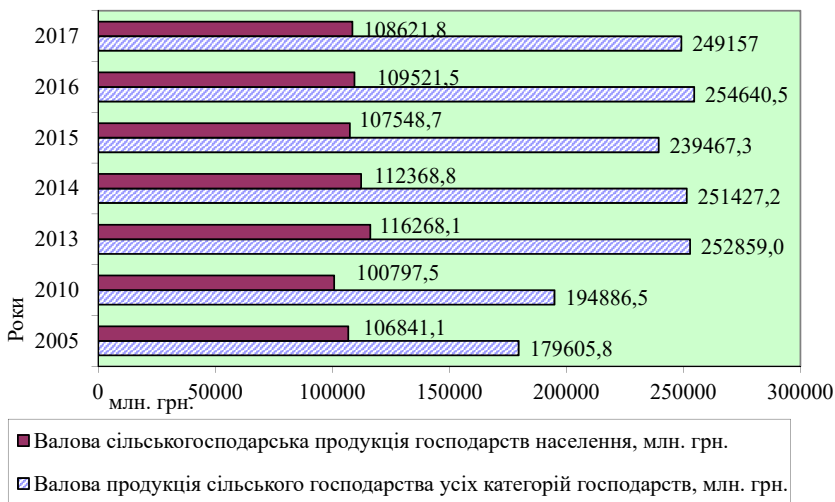

Рис. 3.15. Валова продукція сільського господарства за період 2005–2017 рр.

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України⁴⁹⁶

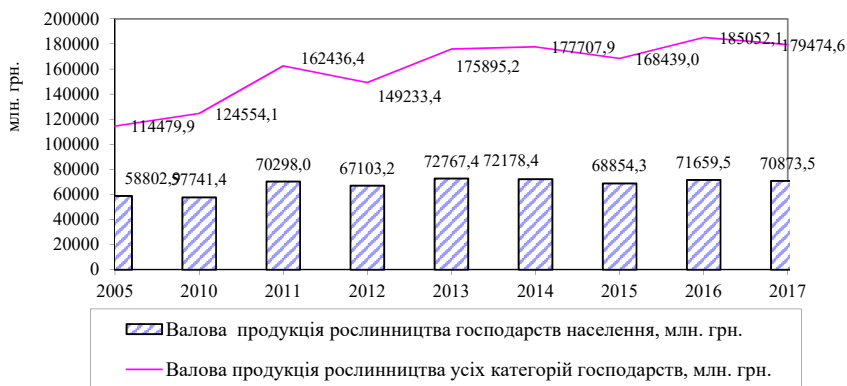

Рис. 3.16. Валова продукція рослинництва в Україні за період 2005–2017 рр.

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України⁴⁹⁷

⁴⁹⁶ Продукція сільського господарства за категоріями господарств. Сільське господарство України за 2017 рік: Статистичний бюлетень. За ред. О. М. Прокопенко. Державна служба статистики України. Київ. 2018. 245 с.

⁴⁹⁷ Продукція сільського господарства за категоріями господарств. Сільське господарство України за 2017 рік: Статистичний бюлетень. За ред. О. М. Прокопенко. Державна служба статистики України. Київ. 2018. 245 с.

Вагомою є частка господарств населення у виробництві багатьох видів сільськогосподарської продукції (табл. 3.17).

Таблиця 3.17

Збір урожаю сільськогосподарських культур у господарствах населення у 2017 році

Групи культур	Посівна площа, тис. га	Загальна зібрана площа, тис. га	Валовий збір урожаю, тис. т	Урожайність, ц з 1 га
Зернові та зернобобові культури	4050,6	4050,6	14011,6	34,6
Цукрові буряки (фабричні)	21,1	19,5	654,4	335,5
Соняшник на зерно	1080,1	1080,1	1638,8	15,2
Картопля	1305,5	1305,4	21778,8	166,8
Культури овочеві	474,9	415,7	7942,4	191,0
Культури плодові та ягідні	147,3	147,3	1714,2	116,4

Джерело: ⁴⁹⁸

Незважаючи на підсобний характер ведення особистого селянського господарства, виробництво валової продукції рослинництва у 2017 р. склало 39,5 % у загальному обсязі виробництва, в тому числі вирощено 98,1 % картоплі, 85,5 % овочевих культур, 83,7 % плодів і ягід, 22,6 % зерна, 13,4 % соняшнику та 4,4 % цукрових буряків⁴⁹⁹.

В період з 2013 р. по 2017 р. виробництво зернових та зернобобових культур у господарствах населення тільки наростало і у 2017 р. склало 14011,6 тис. т. Однак на 61,2 % скоротилось виробництво цукрового буряка, на 4,1 % — овочевих культур і на 4,5 % плодів і ягід. Виробництво соняшнику та картоплі збільшилось на 2,5 % та 2,7 % відповідно (табл. 3.18).

Господарства населення є одними з основних виробників тваринницької продукції, оскільки в 2017 р. показник валової продукції тваринництва становив 54,2 % у структурі всіх категорій сільськогосподарських підприємств. В ОСГ зосередилось 67,0 % великої рогатої худоби від загальної кількості, свиней — 45,9 %, овець і

⁴⁹⁸ Рослинництво України у 2017: Статистичний збірник. За ред. О. М. Прокопенко. Державна служба статистики України. Київ. 2018. 225 с.

⁴⁹⁹ Продукція сільського господарства за категоріями господарств. Сільське господарство України за 2017 рік: Статистичний бюлетень. За ред. О. М. Прокопенко. Державна служба статистики України. Київ. 2018. 245 с.

кіз — 85,7%, коней — 93,6 % і 45,1 % птиці від загальної чисельності даних видів тварин країни⁵⁰⁰.

Таблиця 3.18

Виробництво сільськогосподарських культур господарствами населення в Україні за період 2013–2017 рр., тис. т

Групи культур	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	Відносне відхилення 2017 р. до 2013 р.
Зернові та зернобобові культури	13227,2	13956,7	13619,2	14065,8	14011,6	+5,9
Цукрові буряки (фабричні)	1688,6	1134,7	777,0	662,4	654,4	-61,2
Соняшник на зерно	1598,6	1452,1	1631,9	1896,8	1638,8	+2,5
Картопля	21198,0	22934,5	20383,3	21282,1	21778,8	+2,7
Культури овочеві	8278,1	8297,2	7932,3	8091,6	7942,4	-4,1
Культури плодові і ягідні	1795,1	1667,1	1741,1	1636,8	1714,2	-4,5

Джерело: укладено за даними Державної служби статистики України⁵⁰¹

Хоча у 2017 р. валова продукція тваринництва у господарствах населення зменшилась у порівнянні з 2016 р. на 113,7 млн. грн. і склала 37748,3 млн. грн. (рис. 3.16), господарства населення залишились основним виробником у галузі тваринництва, забезпечуючи 54,2 % від загального обсягу продукції галузі.

⁵⁰⁰ Тваринництво України у 2017 році. Сільське господарство України за 2017 рік: Статистичний бюлетень. За ред. О. М. Прокопенко. Державна служба статистики України. Київ. 2018. 245 с.

⁵⁰¹ Збір урожаю сільськогосподарських культур, плодів, ягід та винограду в регіонах України за 2014 рік: Статистичний бюлетень / [За ред. О. М. Прокопенко]. — К.: Державна служба статистики України, 2015. — С. 102.

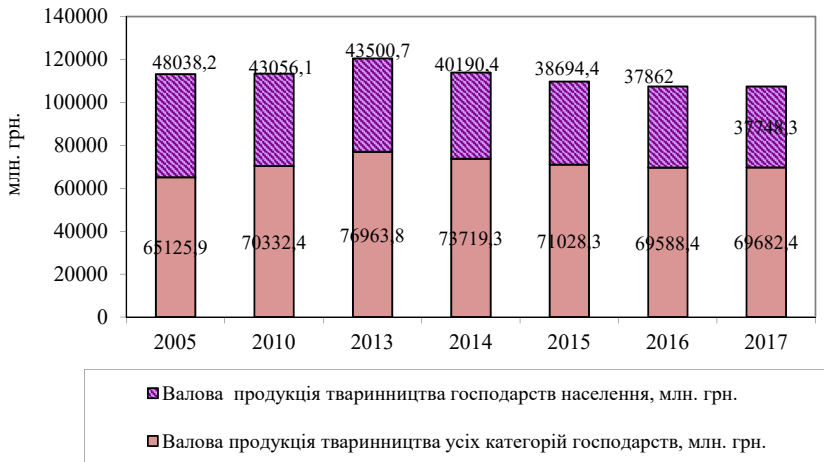

Рис. 3.16. Валова продукція тваринництва в Україні за період 2005–2017 рр.

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України⁵⁰²

Згідно з даними додатку С, саме в господарствах населення зосереджена найбільша чисельність ВРХ, свиней, кіз та овець. У 2017 році чисельність худоби зменшилась на 104,2 тис. голів ВРХ, на 296,9 тис. голів свиней, на 5,3 тис. голів овець та кіз та на 24,3 тис. голів коней. Збільшилась чисельність поголів'я птиці — на 473,1 тис. голів у 2017 році в порівнянні з 2016 роком. Зменшилось виробництво молока домогосподарствами — на 161,1 тис. т (або на 2,1 %) у 2017 році, виробництво м'яса та яєць збільшилось на 0,2 % та 1,5 % відповідно.

Беззаперечно ключову роль в процесі відродження та розвитку галузі тваринництва має відігравати держава. Основними напрямками державної аграрної політики мають стати: фінансування селекційних програм; сприяння створенню кооперативів у молочному скотарстві; посилення ветеринарно-санітарного контролю; розробка нових і сприяння дотриманню існуючих стандартів, обов'язкове виконання вимог яких забезпечило б надходження на ринок дійсно якісної і конкурентоспроможної продукції.

⁵⁰² Продукція сільського господарства за категоріями господарств. Сільське господарство України за 2017 рік: Статистичний бюлетень. За ред. О. М. Прокопенко. Державна служба статистики України. Київ. 2018. 245 с.

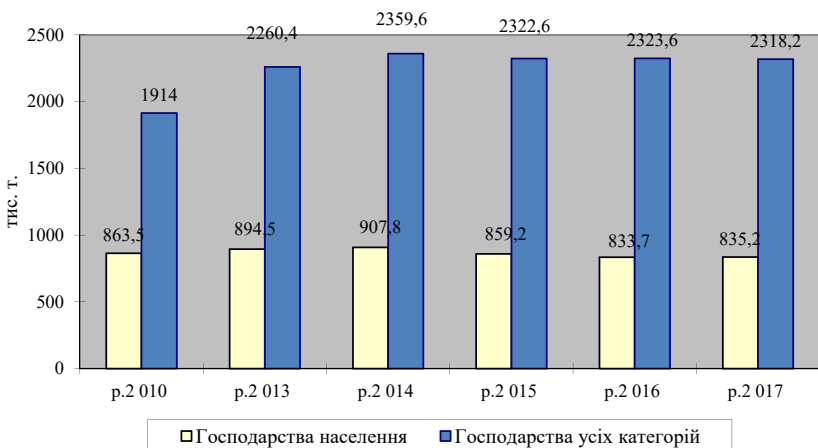

Рис. 3.17. Виробництво м'яса в Україні за період 2010–2017 рр., тис. т
Джерело:⁵⁰³

Для вирішення проблем тваринницької галузі не останню роль в системному та цілеспрямованому державному регулюванні має відігравати бюджетна підтримка галузі тваринництва, політика протекціонізму, створення передумов для інвестиційно-інноваційного розвитку галузі тваринництва.

Удосконалення розвитку тваринництва в господарствах Вінницької області та в Україні в цілому має здійснюватись у напрямках, які передбачають: прискорене нарощування поголів'я худоби і птиці, особливо маточного; забезпечення розширеного відтворення стада; підвищення генетичного потенціалу продуктивності худоби і птиці; встановлення не менше, ніж на 3-5 років, на тваринницьку сировину, яка надходить на переробні підприємства, закупівельних цін, які б відшкодовували сільськогосподарським товаровиробникам витрати і сприяли одержанню прибутків; розширення кооперації між господарствами різних форм власності у нарощуванні продукції тваринництва; реструктуризацію кормової бази шляхом поліпшення польового і лукопасовищного кормовиробництва, збільшення виробництва повноцінних комбікормів з урахуванням вікових і статевих груп тварин; розширення площ культурних пасовищ; доведення до нормативної потреби використання кормів необхідної структури у розрахунку на одну голову худоби і птиці; впровадження

⁵⁰³ Тваринництво України у 2017 році: Статистичний збірник. За ред. О. Державна служба статистики України. Київ. 2018. 167 с.

інтенсивних технологій утримання худоби і птиці і застосування найбільш досконалої механізації виробничих процесів на тваринницьких фермах і комплексах; розширення переробки тваринницької сировини в господарствах її виробників; надання сільськогосподарським виробникам допомоги з боку держави щодо переведення тваринництва на промислову основу, організації переробки продукції і збуту.⁵⁰⁴

Відсутність належної інформаційної системи в регіонах знижує ефективність використання ресурсного потенціалу господарств населення. Дуже часто вони виробляють ту продукцію, яка не користується попитом у споживачів, і згодом згодують її худобі, несучи збитки. Збільшення обсягів вирощеної продукції, і в першу чергу овочевої, потребує будівництва сучасних сховищ, що є нереальним, ураховуючи сучасний економічний і фінансовий стан особистих господарств, тому укрупнені господарства населення знаходяться у стані пошуку нових форм кооперації між товаровиробниками і тими, хто може зберігати та реалізовувати їхню продукцію. Відсутність обслуговуючих кооперативів гальмує розвиток господарств, є однією з причин малоефективного використання природних та інших ресурсів.

Особисті селянські господарства й сільськогосподарські підприємства не є антиподами, а є різними формами ведення господарської діяльності товаровиробниками, які доповнюють одна одну. Як суб'єкти підприємницької діяльності вони, конкуруючи між собою, сприяють розвитку сільськогосподарської галузі та створенню сприятливого інвестиційного клімату. Не зменшуючи ролі особистих селянських господарств у розвитку сільськогосподарської галузі та формуванні продовольчої безпеки регіону і країни, великі господарства, а також кооперативні та інтегровані об'єднання суб'єктів господарської діяльності мають більші перспективи для свого подальшого розвитку. Пошук нових форм спільної господарської діяльності виробників сільськогосподарської продукції має бути постійним відповідно до змін, які відбуваються у світі, країні, регіонах.⁵⁰⁵

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що розвиток аграрного сектору в ринковому середовищі залежить від формування ефективних

⁵⁰⁴ Недбалюк О.О., Полеся В.М. Розвиток галузі тваринництва Вінниччини: тенденції та перспективи. Економіка.Фінанси.Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2017. Випуск № 5. С. 143 — 160.

⁵⁰⁵ Боровік Л. В. Місце і роль господарств населення у розвитку сільськогосподарської галузі. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2018. Випуск №20, частина 1. С. 60 — 64.

взаємовідносин у системі «держава-бізнес», цілями яких мають бути як забезпечення продовольчої безпеки, нарощування експортного потенціалу, збереження та створення нових робочих місць, так і впровадження підприємницьких ініціатив аграріїв.

Аналіз основних тенденцій розвитку підприємницької діяльності в аграрній сфері України показав:

- загальна площа сільськогосподарських угідь у 2017 році зменшилась на 15,6 тис. га у порівнянні 2016 роком;

- зважаючи на складне соціально-економічне становище в країні, у 2017 р. в порівнянні з 2016 р. у сільському господарстві загальний обсяг продукції сільського господарства скоротився на 2,2 %. У сучасних умовах господарювання сільськогосподарські товаровиробники орієнтуються на виробництво продукції рослинництва, як більш рентабельної. У 2017 р. частка продукції рослинництва в усіх категоріях господарств склала 72 %;

- у галузі тваринництва обсяг виробництва за 2017 р. становив 69682,4 млн. грн., що на 0,14 % більше порівняно з 2016 р.;

- у господарствах населення зосереджена значна частина поголів'я худоби та птиці: у 2017 р. вони утримували 67,0 % поголів'я великої рогатої худоби; 45,9 % свиней; 85,7 % овець і кіз; 45,1 % птиці всіх видів;

- основну частку сільськогосподарського підприємництва складають фермерські господарства — 74,9 % усіх господарюючих суб'єктів, але їх кількість, як і загальна кількість суб'єктів господарювання в аграрному секторі, має тенденцію до зменшення. Господарські товариства складають 15,5 % усіх господарюючих суб'єктів. Найменша частка належить підприємствам державної форми власності — всього 0,4 % у 2017 році;

- загальна частка виробництва валової продукції рослинництва сільського господарства фермерськими господарствами у 2017 р. склала 18,7 %. У свою чергу, частка виробленої валової продукції тваринництва фермерськими господарствами склала 4,4 %;

- чисельність особистих селянських господарств скорочується, а їхня частка у виробництві сільськогосподарської продукції — зменшується. Протягом 2013 — 2017 років кількість особистих селянських господарств скоротилася на 5 %;

- з 2005 р. по 2017 р. землі під посіви сільськогосподарських культур у господарствах населення збільшилися на 4922,3 тис. га і на

кінець періоду становили 30,2 % посівних площ господарств усіх категорій;

– виробництво валової продукції господарств населення складає значну частку у загальному виробництві продукції рослинництва та тваринництва (39,5 % та 54,2 % відповідно).

Виявлені тенденції є свідченням поступового втрачання аграрним підприємництвом потенціалу до стрімкого зростання власних масштабів і ефективності функціонування, що викликає потребу у реорганізації державної політики розвитку підприємництва, яка повинна бути орієнтованою на забезпечення умов для легкого створення і діяльності мікро, малих і середніх підприємств, доступу новостворюваних та діючих суб'єктів підприємництва до ресурсів та ринків, фінансування та кредитних ресурсів, прав діяльності.

3.3. Стан та напрями удосконалення обліково-аналітичного забезпечення управління підприємницькою діяльністю на засадах інституціоналізму

Світова спільнота в умовах сьогодення зіштовхується з рядом глобальних викликів, які породжують необхідність пошуку інноваційних підходів до розвитку традиційних господарських систем. Все гостріше відчувається невпинне зростання чисельності населення, що зумовлює збільшення потреби у продуктах харчування та енергоносіях, а також загострення екологічних проблем, які породжують кліматичні зміни та глобальне потепління. Необхідність протидії даним викликам обґрунтовує потребу переходу від класичних принципів господарювання до інноваційних моделей, базисом яких є максимальна ефективність використання усіх ресурсів та людського капіталу зокрема. Для прогресивних держав світу характерним є перехід від індустріальної економіки до «економіки знань», основою якої є виявлення, створення і максимальне впровадження наукоємних знань на практиці.⁵⁰⁶

Гуцаленко Л.В.⁵⁰⁷ вважає, що ефективна господарська діяльність в умова ринкової економіки та глобальних інтеграційних процесів можлива

⁵⁰⁶ Калетнік Г.Г., Гунько І.В. Інноваційні платформи організації науково-дискусійних молодіжних майданчиків у контексті євро інтеграційного розвитку аграрної економіки. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики.-2017.-№ 4.-с.7-18

⁵⁰⁷ Гуцаленко Л.В., Довгаль Е.О. Обліково-інформаційна система забезпечення управління сільськогосподарським підприємством. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики.- 2016.-№ 8.-С.82-92

лише за достатньої поінформованості. Науковець наголошує, що повна, оперативна, достовірна інформація про зовнішні чинники впливу та внутрішнє середовище підприємства дає змогу приймати результативні управлінські рішення й пристосовуватися до нових обставин. Необхідність здійснення такої інтенсивної інформаційної політики на даний момент усвідомлюють далеко не всі керівники підприємств. Основним джерелом інформаційного забезпечення є дані бухгалтерського обліку, які повинні задовольняти інформаційні потреби як самого підприємства, так і зовнішніх користувачів. Проте недосконалість існуючої системи обліку та її невідповідність вимогам сучасного управління стає дедалі очевиднішою. Суспільство вимагає об'єктивної інформації про всі процеси, які відбуваються у виробництві, а це означає, що виникає потреба у створенні такої системи обліку, яка б охоплювала всі аспекти діяльності підприємства і задовольняла потребу керівництва в оперативному отриманні інформації як облікового, так і технологічного характеру; необхідність складання статистичної та податкової звітності; формування перспективних планів і прогнозів. Для задоволення всіх цих потреб необхідно передбачити можливість накопичення великої кількості показників, які, як правило, не відображаються в традиційній системі не тільки бухгалтерського, але й господарського обліку.

У сучасних умовах перед вітчизняними менеджерами постають нові виклики, які пов'язані з адаптацією існуючих інструментів і методів управління до сучасних тенденцій розвитку світової економіки. За таких обставин зростає попит на якісне обліково-аналітичне забезпечення, яке формує основу інформаційної підтримки прийняття та реалізації управлінських рішень.⁵⁰⁸

Н.Л.Правдюк зазначає, що розробка сучасної теорії бухгалтерського обліку в Україні має відбуватися синхронно до економічної ситуації, як внутрішньої, так і зовнішньої, що вимагає постійного переосмислення її термінів у вимірі облікової науки. Використання результатів аналізу впливу факторів на становлення теорії облікової системи має сприяти розробці напрямів і змісту роботи щодо зближення облікових систем різних країн, прогнозуванню облікових проблем, пошуку шляхів їх вирішення для нашої держави.⁵⁰⁹

⁵⁰⁸ Правдюк Н.Л. Трудові ресурси підприємств: обліково-аналітичне забезпечення управління /Н.Л.Правдюк, В.В. Покинйчереда //ПП ТД «Едельвейс і К», 2016 -248 с.

⁵⁰⁹ Правдюк Н.Л. Огляд шляхів розвитку теорії бухгалтерського обліку України у контексті міжнародного досвіду/Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки. –№2(88). –2014. –С. 103-114.

У той же час науковці наголошують, що між теорією обліку і практикою його ведення має бути тісний взаємозв'язок.

Так, Я.Іщенко у своєму дослідженні стверджує, що методика бухгалтерського обліку має цінність лише тоді, коли вона носить прикладний характер, тобто адаптована до особливостей господарювання підприємств і, головне, має практичне застосування.⁵¹⁰

Вибір інституціональної доктрини обґрунтовується її здатністю пояснити сучасний стан і перспективи розвитку глобальної й національної бухгалтерської системи з позиції взаємодії базових соціально-економічних мотивів користувачів бухгалтерської інформації, самих бухгалтерів, нормативно-правових норм регулювання, організаційних форм бухгалтерської діяльності та її самоорганізації.⁵¹¹

Як було показано в попередніх розділах монографії, інституційне забезпечення розвитку підприємництва в аграрній сфері являє собою сукупність заходів держави щодо формування відповідної інституційної матриці (формальних і неформальних інститутів, а також механізмів примусу), які створять умови для подальшого розвитку різноманітних форм підприємництва в аграрній сфері.

Будь-які перетворення повинні відбуватися у відповідності до визначеної мети, з якої випливають завдання, принципи, умови досягнення означених цілей.

На нашу думку, метою удосконалення облікової складової інформаційного забезпечення управління розвитком підприємницькою діяльністю за засадах інституціоналізму в аграрній сфері повинно стати створення умов для становлення в Україні моделі сталого, багатофункціонального сільського господарства, яке разом з виробництвом якісного і безпечного продовольства, сировини й енергії задовольняє інші потреби населення та надає суспільні послуги, спрямовані на формування якісного життєвого середовища та створення умов для зайнятості у сільській місцевості, зміцнення місцевих громад, збереження довкілля, традиційних сільських ландшафтів і біорізноманіття.

⁵¹⁰ Іщенко Я.П. Облікові аспекти користування землею в умовах емпітевізису. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики.-2016.- № 10.- С.124-15

⁵¹¹ Жук В.М. Застосування інституціональної теорії для розв'язання проблем розвитку бухгалтерського обліку. Фінанси України.-№ 9.-2010.-С.115-123

Схематично концептуальні засади удосконалення інституційного забезпечення підприємницької діяльності в аграрній сфері, які відбивають розкриті у попередніх розділах підходи до досліджуваної проблеми, представлені вище на рис. 3.19.

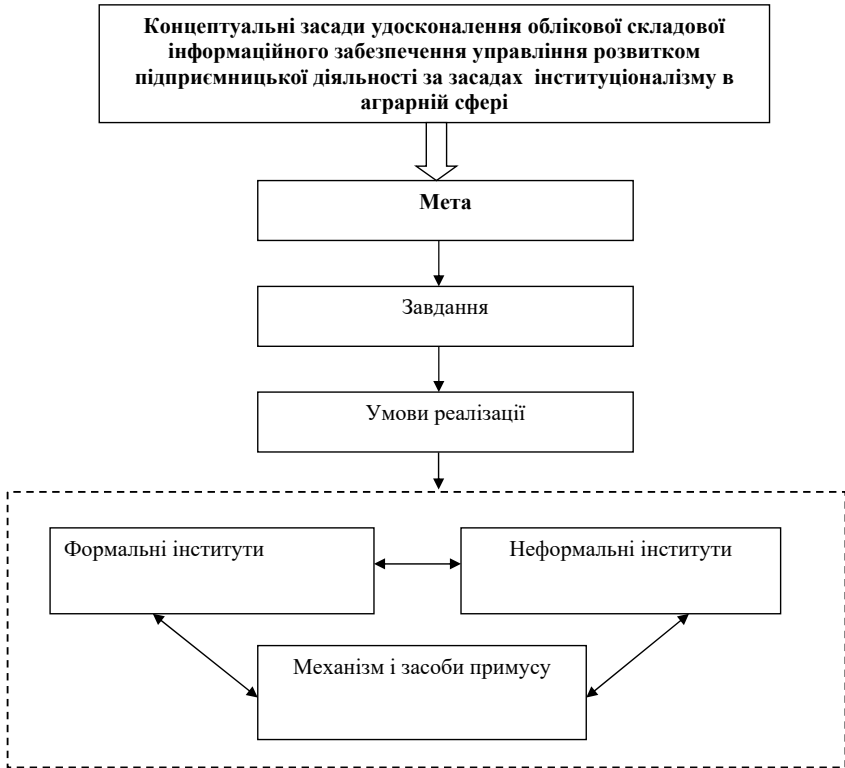

Рис. 3.19. Концептуальні засади удосконалення облікової складової інформаційного забезпечення управління розвитком підприємницької діяльності за засадах інституціоналізму в аграрній сфері*

Джерело: сформовано авторами

Пріоритетні завдання удосконалення інституційного забезпечення розвитку підприємництва в аграрній сфері можуть бути визначені як такі, що створюють умови для реалізації найважливіших функцій підприємства: новаторської, організаційної, господарської, соціальної, особистісної (табл. 3.18).

Таблиця 3.18.

Пріоритетні завдання удосконалення інституційного забезпечення розвитку підприємництва в аграрній сфері

Реалізація функцій підприємництва	Зміст
Господарсько-організаційна	Збільшення кількості суб'єктів підприємницької діяльності, підвищення рівня ділової активності
	Поліпшення ресурсного та матеріально-технічного забезпечення суб'єктів підприємництва
	Підвищення рівня ефективності фінансово-господарської діяльності та посилення мотивації населення сільських територій до підприємницької діяльності
	Активізація інтеграційних та кооперативних процесів між суб'єктами малого підприємництва аграрної сфери та іншими секторами економіки
	Зниження трансакційних витрат суб'єктів підприємницької діяльності
	Забезпечення протидії рейдерству та протиправному захопленню майна, активів
Новаторська	Збільшення частки інноваційної продукції, випущеної підприємствами АПК;
	розбудова інформаційно-консультативної інфраструктури;
	побудова служби дорадництва
Соціальна	Зростання показників: кількість шкіл, дитячих садочків, лікарень, доріг, культурних закладів, доріг з твердим покриттям, доступ до мережі Internet, сучасного зв'язку
Особистісна	Збільшення доходів від підприємницької діяльності мешканців сільських територій;
	підвищення привабливості способу життя на сільських територіях;
	можливість самореалізації і всебічного розвитку

Джерело: укладено авторами на основі опрацювання літературних джерел

Розробка заходів, орієнтованих на досягнення означених завдань, повинна будуватись на певних принципах з дотриманням однозначних засад розвитку бізнес-середовища.

Головними принципами повинні бути (табл. 3.19):

- прозорість і відкритість процедур,
- відмова від підтримки діяльності конкретних підприємств чи груп підприємств,
- усунення будь-якої суб'єктивності щодо реагування влади на діяльність окремого суб'єкта підприємницької діяльності,
- підтримка саморегульованості і конкурентності у ринковому середовищі .

Таблиця 3.19.

Основні принципи удосконалення інституційного забезпечення розвитку підприємництва

Принципи	Зміст
Опосередкованість впливу регуляторного рішення	Відмова від прямого впливу та підтримки діяльності конкретних підприємств чи груп підприємств
Урахування ефекту масштабу дії регуляторного рішення	Враховання економічної віддачі не від конкретного обраного підприємства, а від масиву споріднених підприємств
Безособовість функціонування органів державної влади	Усунення будь-якої суб'єктивної вибірковості щодо реагування органами державної влади на ринкову ситуацію чи діяльність окремого суб'єкта підприємницької діяльності
Саморегульованість у ринковому середовищі	Будь-який механізм регулювання не повинен вимагати додаткових регуляторних актів прямого впливу
Прозорість і відкритість процедур	Запропоновані дії мають бути вичерпно деталізовані і публічно встановлені регулятором
Конкурентність заходів стимулювання	Попередження нецінної конкуренції та захист прав споживача

Джерело: укладено автором на основі⁵¹²

Основні напрями реалізації завдань удосконалення інституційного забезпечення розвитку підприємництва в аграрній сфері представлені в узагальненому вигляді в табл. 3.20.

Таблиця 3.20.

Напрями реалізації завдань удосконалення інституційного забезпечення розвитку підприємництва в аграрній сфері

Підвищення ефективності державної політики протидії рейдерству
Посилення стимулів суб'єктів підприємницької діяльності до інвестиційно-інноваційної активності
Зниження трансакційних витрат суб'єктів аграрного бізнесу
Підвищення рівня прозорості й ефективності дозвольної системи
Розбудова дієвої інституційної інфраструктури фінансово-ресурсного й інвестиційного забезпечення аграрного підприємництва
Формування системи ефективної міжгалузевої та міжсекторної кооперації
Формування стимулів для створення локальних інтегрованих економічних систем
Збільшення частки витрат на формування мережі інституцій і програм фінансово-кредитного сприяння
Консультаційна підтримка населення щодо започаткування власного бізнесу

Джерело: укладено автором на основі⁵¹³

⁵¹² Передумови та пріоритети реформування державної політики розвитку підприємництва в Україні: аналітична доповідь / [Я. В. Бережний, З. С. Варналій, Т. Г. Васильців, Д. В. Ляпін, О. О. Молдован, Д. С. Покришка] — К. : НІСД, 2014. — 73 с.

⁵¹³ Передумови та пріоритети реформування державної політики розвитку підприємництва в Україні: аналітична доповідь / [Я. В. Бережний, З. С. Варналій, Т. Г. Васильців, Д. В. Ляпін, О. О. Молдован, Д. С. Покришка] — К. : НІСД, 2014. — 73 с.

Посилення стимулів суб'єктів підприємницької діяльності до інвестиційно-інноваційної активності може бути здійснене шляхом встановлення держзамовлення на продукцію інноваційних сільськогоспо-дарських підприємств, розробки й запровадження механізму скерування частки податкових надходжень від інноваційних підприємств на фінансування розширення виробництва інноваційної продукції.

Зниження трансакційних витрат суб'єктів аграрного бізнесу відбуватиметься внаслідок подолання витрат, пов'язаних з доступом суб'єктів аграрного підприємництва до ринків, ресурсів, ринкової інфраструктури, інформації, інвестицій та інновацій. Шляхом до цього є розбудова інфраструктури аграрного підприємництва.

Підвищення рівня прозорості і ефективності дозвільної системи ґрунтується на посиленні спеціалізації дозвільних органів за видами дозволів, розширення практики затвердження дозвільних заявок за замовчуванням, посилення контролю та відповідальності посадових осіб.

Розбудова дієвої інституційної інфраструктури фінансово-ресурсного й інвестиційного забезпечення аграрного підприємництва може бути забезпечена шляхом створення регіональних і місцевих кластерів інвестиційно-інноваційного характеру, розвитку приватно-державного партнерства, розбудови інформаційного та консалтингового супроводу підприємницької діяльності.

Формування системи ефективної міжгалузевої та міжсекторної кооперації можливе шляхом кластеризації, на основі стимулів для створення локальних інтегрованих економічних систем. Збільшення частки державних витрат на формування мережі інституцій і програм фінансово-кредитного сприяння розвитку малого підприємництва в аграрній сфері можливе у формі створення мережі муніципальних бізнес-інкубаторів, венчурних фондів інших суб'єктів фінансово-інвестиційної підтримки, залучення підприємств страхової сфери з метою зниження ризику підприємницької діяльності.

Успіх перерахованих заходів можливий лише за умови надання консультаційної підтримки населенню сільських територій щодо започаткування власного бізнесу.

Слід зазначити, що перелік запропонованих рекомендацій не є новим. Ще Національною програмою сприяння розвитку малого підприємництва в Україні, прийнятою у 2001 р., передбачалися подібні кроки.

Законом України⁵¹⁴ «Про розвиток і державну підтримку малого та середнього підприємництва в Україні» від 2012 р. вони були підтверджені і передбачали:

Удосконалення нормативно-правової бази в сфері підприємницької діяльності.

1. Формування єдиної державної регуляторної політики в сфері підприємництва.

2. Активізацію фінансово-кредитної і інвестиційної підтримки малого підприємництва.

3. Сприяння створенню інфраструктури розвитку малого підприємництва.

4. Впровадження регіональної політики сприяння розвитку малого підприємництва.⁵¹⁵

Чому начебто добре відомий і випробуваний у багатьох країнах світу «рецепт дій», програма ринкових перетворень, яка добре зарекомендувала себе в багатьох країнах Європи, Азії, Латинської Америки, демонструє недостатню ефективність в Україні? На нашу думку, тут ми маємо ситуацію, що описується інституціональною теорією як явище «інституційної пастки», з якою стикаються уряди багатьох країн при проведенні ринкової трансформації економіки. Сутність «інституційної пастки» полягає у тому, що, здійснюючи зміни будь-якого інституту поза його зв'язками з трансформацією правил по інших інститутах, держава створює ситуацію глухого кута. Створюючи умови для становлення інституту підприємництва, держава не встигає із змінами інших інститутів. Іншими словами, перетворення економічних інститутів не може відбуватися самовільно, без узгодженості усіх макроекономічних регуляторів, тому що в економіці все взаємопов'язано.

Вихід з інституційної пастки, в яку, на думку В. М. Полтеровича, потрапив весь підприємницький сектор України, можливий лише «за умови зміни діючих інститутів у результаті спонтанної еволюції або цілеспрямованого державного втручання»⁵¹⁶.

⁵¹⁴ Про розвиток і державну підтримку малого та середнього підприємництва в Україні. Закон України.-URL : <https://zakon.rada.gov.ua>

⁵¹⁵ Сараева И. Н. Становление института поддержки малого предпринимательства на Украине: проблемы и перспективы/ Journal of Institutional Studies (Журнал институциональных исследований). 2013. Том 5. № 1. С.108–123.

⁵¹⁶ Полтерович В. М. Институциональные ловушки: есть ли выход. Общественные науки и современность. 2004. № 3. С. 5–16.

Отже, прагнучи до створення ефективного інституційного середовища розвитку підприємницької діяльності, реформувати необхідно всю систему в комплексі, змінюючи як формальні, так і неформальні інститути, а також механізми примусу. Акцентуація на певному окремому об'єкті (дерегуляція, фінансово-кредитна підтримка або створення дорадчих служб) не дозволить розв'язати проблему в комплексі.

Завданням економічної науки є не тільки розв'язання проблем практики, а й прогнозування розвитку її предмета та об'єктів, а отже й концепції і стратегії її майбутнього застосування.

Височан О.С., досліджуючи вплив інституціоналізму на вітчизняну теорію бухгалтерського обліку, зазначав, що повернення до раціоналізму як домінувальної філософської установки та постпозитивістські тенденції останнього часу забезпечили наукову канву для переосмислення місця та ролі обліку у системі наукового пізнання. Зростання популярності інституційналізму в економічній теорії неминуче спричинило до підвищення інтересу з боку вітчизняних вчених до нього, як універсальної концепції та потенційно ефективного інструменту вирішення нагальних проблем у вітчизняній обліковій науці.⁵¹⁷

Інституційний підхід представляє собою сукупність методологічних принципів, заснованих на включенні в аналіз інститутів, а також економічних, соціальних, культурних, історичних та інших чинників⁵¹⁸.

Обліковий інституціоналізм є теорією, яка репрезентує позитивістський погляд на розвиток облікової науки з відходом від ідей жорсткої стандартизації та пріоритетності дослідження технічних процедур, які домінували у традиційному нормативному підході. Облік перетворюється на складний соціально-економічний інститут, а наукові пошуки концентруються на економічній інтерпретації його взаємозв'язку із факторами середовища як зовнішнього, так і внутрішнього характеру. На перший план виходить осмислення

⁵¹⁷ Височан О.С., Яхвак Д.М. Інституціоналізм у сучасній вітчизняній теорії бухгалтерського обліку: історичні витoki та генезис. Причорноморські економічні студії. — Випуск 16. 2017. С.155-161

⁵¹⁸ Семенішена Н. Інституціональне моделювання системи бухгалтерського обліку / Н. Семенішена // Прикладна економіка — від теорії до практики: Перша Всеукраїнська науково-практична конференція (16–18 жовтня 2015 р.).— Тернопіль. — 2015.— С. 208–210.

сутності та причин виникнення тих чи інших явищ/ подій, а не їх формальна облікова реєстрація.⁵¹⁹

В.М. Жук⁵²⁰ вважає, що інституціональна теорія в різних її проявах є вершиною сучасної економічної думки. Знання цієї теорії тією чи іншою мірою використовуються для прогнозування й координації розвитку більшості складових економічної науки. Не може бути винятком і наука з бухгалтерського обліку. Інститут бухгалтерського обліку є сукупністю взаємопов'язаних складових, що й об'єктивно існують як окремі інститути «десь зовні» (як структури, «правила гри»), й перебувають «у головах» бухгалтерів і користувачів фінансової звітності (як суб'єктивні, не формальні прояви). Інституціональна теорія пов'язує успішність реформи в першу чергу зі станом розвитку неформальних інститутів. Останні є залежними від свого «минулого» та повинні отримати серйозну мотивацію до сприйняття нового й реформування. Потужною ідеєю інституціональної мотивації розвитку обліку у світі є Концепція сталого розвитку. Вона формує модель розвитку бухгалтерського обліку від ідеології бізнесу транснаціональних корпорацій до ідеології інституцій сталого розвитку.

З позицій менеджменту під управлінням розуміють вплив на господарський процес, об'єкт або систему для збереження їх стійкості або переведення з одного стану в інший відповідно до визначених цілей. Відповідно, під управлінням сталим розвитком слід розуміти комплекс заходів впливу на економічні, екологічні і соціальні процеси, об'єкти і системи з метою гармонізації економічної, екологічної та соціальної складових діяльності підприємства.⁵²¹

Управління сталим розвитком підприємства — це нова концепція управління, яка в умовах необхідності вирішення назрілих глобальних проблем соціального характеру (зниження якості життя населення, загострення соціальних конфліктів в суспільстві на основі майнової нерівності), економічного характеру (світова фінансова криза, зниження ролі держави як регулюючого інституту в зв'язку з формуванням наднаціональних економічних фігурантів (транснаціональних

⁵¹⁹ Височан О.С., Яхвак Д.М. Інституціоналізм у сучасній вітчизняній теорії бухгалтерського обліку: історичні витoki та генезис. Причорноморські економічні студії.- Випуск 16.-2017.-С.155-161

⁵²⁰ Жук В.М. Застосування інституціональної теорії для розв'язання проблем розвитку бухгалтерського обліку. Фінанси України. № 9. 2010. С.115-123

⁵²¹ Євдокимов В.В. Концепція управління економічною безпекою суб'єктів господарювання в контексті теорії сталого розвитку : монографія / В.В. Євдокимов, О.В. Олійник, Д.О. Грицишен, О.О. Грищенко. — Житомир : ЖДТУ, 2013. — 252 с.

корпорацій), нерегульованість фінансових спекуляцій на світових фінансових ринках), екологічного характеру (збільшення кількості викидів забруднюючих речовин, формування озонових шарів, зменшення площі суші, погіршення екологічних показників) набуває все більшого значення в економічній науці⁵²².

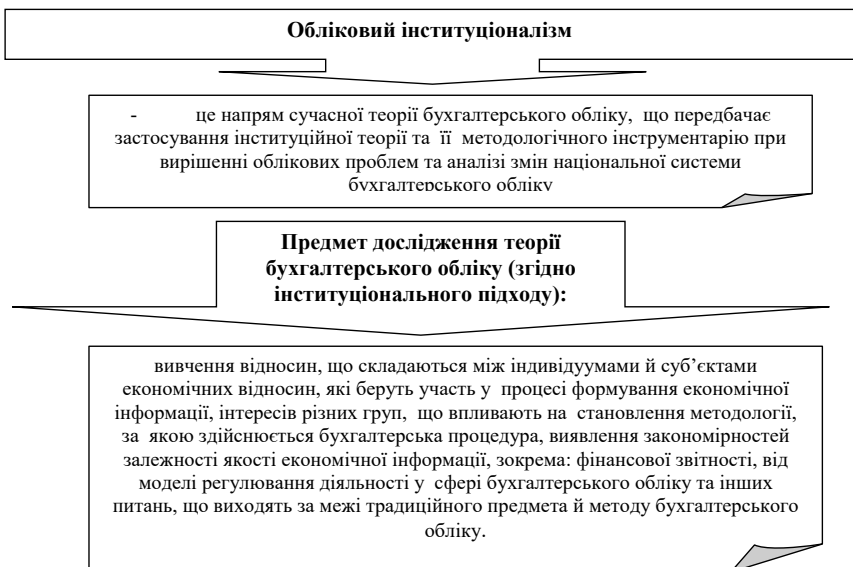

Рис. 3.20 Зміст та предмет дослідження теорії бухгалтерського обліку (згідно інституціонального підходу)

Джерело : сформовано авторами на підставі : ^{523, 524, 525}

Питання інформаційного забезпечення управлінського процесу, зокрема і сталим розвитком, розглядаються в працях вітчизняних та зарубіжних науковців, однак питання взаємозв'язку між системою управління та її облікового забезпечення системою

⁵²² Євдокимов В.В. Концепція управління економічною безпекою суб'єктів господарювання в контексті теорії сталого розвитку : монографія / В.В. Євдокимов, О.В. Олійник, Д.О. Грицишен, О.О. Грищенко. — Житомир : ЖДТУ, 2013. — 252 с.

⁵²³ Височан О.С., Яхвак Д.М. Інституціоналізм у сучасній вітчизняній теорії бухгалтерського обліку: історичні витoki та генезис. Причорноморські економічні студії. - Випуск 16. 2017. С.155-161

⁵²⁴ Юхименко-Назарук І. Причини необхідності побудови інституційної теорії бухгалтерського обліку. Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації: Міжнародний збірник наукових праць. 2014. Вип. 2. С. 48–51.

⁵²⁵ Канцуров О.О. Інституціональний аналіз як спеціальний метод дослідження бухгалтерського обліку. Наукові праці НДФІ. 2010. № 4 (53). С. 115–123.

підприємства в умовах сталого розвитку потребують більш поглибленого дослідження. Ця проблема актуальна ще і тим, що до кінця не з'ясовано місце обліку в системі управління підприємством.

Вченими виділяються такі підходи до її вирішення: виділення обліку в самостійну функцію, об'єднання обліку з фінансовою діяльністю, об'єднання обліку з контролем, виключення обліку з числа функцій управління, виключення обліку зі складу загальних функцій управління, визначення обліку як важливої складової частини в інформаційній системі, розгляд обліку як найважливішої функції управління⁵²⁶.

С.В.Мочерний⁵²⁷ стверджує, що сталий розвиток — це незворотні та закономірні сутнісно-якісні зміни суспільства на основі оптимального поєднання і раціоналізації економічної, екологічної та соціальної сторін такого розвитку з урахуванням потреб майбутніх поколінь. Умовою сталого розвитку є якісне економічне зростання.

На думку О.Л.Попової⁵²⁸, у поєднанні термінів «сталий» і «розвиток» посилюється цілеспрямована упорядкованість змін світогоспо-дарської системи з потрібною інтеграцією — цілей(економічних, соціальних, екологічних), територій(планети, держав, регіонів, населених пунктів), й часу(нинішнє й майбутні покоління) з метою забезпечення загального прогресу цивілізаційного розвитку в усіх сферах. Найвищою цінністю для сталого розвитку є людина з її системною триединою цілісністю: «біо — соціо — трудо».

Р.І.Буряк⁵²⁹ вважає, що сталий розвиток має охоплювати, насамперед, положення щодо забезпечення соціальної справедливості, запобігання національної і расової дискримінації. Як правило, у країнах з низьким рівнем розвитку економіки ці вимоги часто ігноруються. У нашій країні термін «сталий розвиток» найчастіше використовують як еквівалент постійного зростання економічних

⁵²⁶ Валуев Б.И. Проблемы развития учета в промышленности / Б.И.Валуев. — М. : Финансы и статистика, 1984. — 215 с.

⁵²⁷ Економічний енциклопедичний словник: у2 т. / [С.В. Мочерний, Я.С. Ларіна, О.А. Устенко, С.І. Юрій]; за ред. С.В. Мочерного. — Львів: Світ, 2006. — Т. 2. — 568 с.

⁵²⁸ Попова О.Л. Економічний механізм сталого розвитку аграрної сфери: Автореф. дис... д-ра. екон. наук: 08.00.03 / О.Л. Попова; Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України» — Київ, 2009. — 40 с.

⁵²⁹ Буряк Р.І. Сталий розвиток аграрних підприємств: методологія дослідження. Агроінком. 2013. №1-3. С. 88-92.

показників (країни, регіонів, окремих галузей економіки). Таке тлумачення цього поняття є неприйнятним.

Ми поділяємо думку О.Г. Сокола⁵³⁰ та також вважаємо, що в основі сталого розвитку лежить підзвітність соціально-економічної політики щодо впливу на навколишнє середовище, тому облік оцінює певні аспекти стійкості економічного зростання з точки зору використаного виробничого та природного капіталу, надалі розширюючись до меж і соціальної оцінки стратегічних цілей. Тобто, прагнення підприємництва до найвищої прибутковості має бути поставлене у рамки суспільної необхідності з огляду на стан невідтворювальних ресурсів і дотримання балансу інтересу бізнесу і соціуму.

На нашу думку⁵³¹, діяльність підприємств в умовах нестабільної соціально-економічної ситуації вимагає реалізації системи заходів, спрямованих на збереження та підвищення рівня їх конкурентоспроможності, рентабельності й прибутковості. Обґрунтування та прийняття менеджерами рішень в процесі реалізації виробничих, економічних й технологічних цілей підприємств потребує формування повного, достовірного та своєчасного інформаційного забезпечення

Проведені дослідження свідчать, що розробка стратегії та програми подолання кризових явищ в діяльності вітчизняних підприємств має базуватися на інформації, отриманій в процесі оцінки стану та тенденцій розвитку галузі, проведення маркетингових досліджень ринку продукції та фінансово-економічних показників діяльності рибогосподарських підприємств. Якщо мова йде про мікрорівень, то основу інформаційного забезпечення прийняття управлінських рішень формує система бухгалтерського обліку підприємств. Широкий спектр якісних характеристик, що висуваються до бухгалтерської інформації, обумовлює використання раціональних підходів до організації облікового процесу з метою ефективного управління виробництвом продукції. Значення бухгалтерського обліку в контексті його здатності генерувати необхідний для управління інформаційний продукт невинувато знівельоване та сприймається як

⁵³⁰ Сокол О.Г. Теоретико-методологічні засади бухгалтерського обліку сталого розвитку сільськогосподарських підприємств : монографія. Мелітополь: ТОВ «Колор Принт», 2018.454 с

⁵³¹ Правдюк М.В. Обліково-інформаційне забезпечення управління виробництвом продукції аквакультури. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2017. № 2. С.79-92

певне абстрактне явище. У зв'язку з цим наукові пошуки, що здійснюються у сфері бухгалтерського обліку, обумовлюються об'єктивною необхідністю формування адекватного сучасним вимогам обліково-інформаційного забезпечення. Враховуючи вищенаведене, основним завданням сучасної системи бухгалтерського обліку на вітчизняних рибогосподарських підприємствах має стати створення передумов для формування інформаційних потоків, які б створювали можливість для прийняття рішень щодо різних об'єктів управління у відповідності до розроблених тактичних і стратегічних планів діяльності.⁵³²

Н.Л.Правдюк⁵³³, досліджуючи питання соціального характеру обліку, зазначала, що сучасні взаємовідносини суспільства і бізнесу сприяють поглибленню ролі обліку у соціальному житті. Цей процес відбувається за різними напрямками, такими, як: систематизація витрат на підтримку соціальної складової у рамках підприємства; сфера іміджу та престижності підприємства на ринку; вимір впливу господарської діяльності на екологію; необхідність врахування соціальної відповідальності бізнесу; вимір економічних явищ через призму суспільних інтересів тощо. Зміст та форма соціальних об'єктів бухгалтерського обліку постійно розширюється завдяки вимогам законодавства, облікової практики і потреб звітності. Оскільки соціальна відповідальність та проблеми соціуму загалом у економічному вимірі все більше стають об'єктами та суб'єктами ринкової економіки, вимірювані складники цього процесу частково реалізуються у межах нових чи переосмислених об'єктів бухгалтерського обліку. Ціль соціального напрямку бухгалтерського обліку — створити інформаційну систему, яка дозволяє будь-який факт господарського життя підприємства зіставити з соціальними потребами працівників, власників, акціонерів та суспільства.

С.Я. Король⁵³⁴ як вирішення проблеми соціальної відповідальності бізнесу в рамках методології бухгалтерського обліку розвиває ідеї соціально-орієнтованих концепцій бухгалтерського обліку через систему нормативного регулювання обліку, іманентний зв'язок методології бухгалтерського обліку із соціальною відповідальністю

⁵³² Правдюк М.В. Обліково-інформаційне забезпечення управління виробництвом продукції аквакультури. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2017. № 2. С.79-92

⁵³³ Правдюк Н.Л. Соціальні аспекти бухгалтерського обліку. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. — 2017.-№ 12.-С.91-101

⁵³⁴ Король С. Я.Теоретичні засади соціального обліку. Облік і фінанси. 2016. № 2.С.29-34.

підприємств, облікове пізнання фактів соціальної відповідальності тощо.

Соціальний ефект, який очікується одержати від збору інформації соціального характеру полягає у формуванні позитивного іміджу підприємства щодо підтримки своїх працівників, підвищення професійних навичок, охорона здоров'я, зменшення плинності кадрів, прозорий розподіл дивідендів, подолання травматизму; виділення природозахисних заходів та формування позитивної громадської думки про підприємство, запровадження ресурсозберігаючих технологій; залучення нових бізнес-партнерів, поліпшення якості продукції, податкові пільги, формування суспільної підтримки місцевих громад, фінансування програм соціальних заходів, отримання державної допомоги.⁵³⁵

У своїх попередніх дослідженнях ми зазначали, що менеджери в процесі обґрунтування та прийняття управлінських рішень повинні оперувати неупередженою, правдивою та достовірною інформацією про фінансово-господарську діяльність підприємств.

При цьому слід пам'ятати, що якість бухгалтерської інформації корелює з ефективністю реалізації всього управлінського процесу: чим вищі якісні параметри інформації, тим кращі можливості менеджерів підготувати оптимальні рішення. Водночас наявність у звітності неточностей та помилок, а також бажання управлінського персоналу «прикрасити» звітні показники з метою представлення фінансового становища підприємства в більш привабливому для інвесторів світлі вводить в оману користувачів облікової інформації та знижує довіру зацікавлених сторін до менеджменту підприємства. Відтак на порядку денному сучасних бухгалтерів постає проблема формування облікової інформації з високими якісними характеристиками, яка б забезпечувала потреби різних груп користувачів та відновлення їх довіри до інституту бухгалтерського обліку.⁵³⁶

Не дивлячись на те, що у науковців не виникає сумніву факт, що обліково-аналітична інформація повинна бути якісною, в середовищі науковців. на сьогодні, відсутня єдність у підходах до розуміння сутності якості облікової інформації, що пояснюється

⁵³⁵ Петренко С. М. Формування об'єктів соціально орієнтованого обліку та розкриття інформації про них у фінансовій та соціальній звітності. Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського. Сер. : Економічні науки. 2013. № 4. С. 183-192.

⁵³⁶ Правдюк М.В., Правдюк Н.І. Якість облікової інформації: сутність та методика оцінки Облік і фінанси. № 2 (72). 2016. С.58-64

мультиваріантністю тлумачення базового поняття «якість». Однак спільною ознакою у більшості визначень, наведених в бухгалтерській літературі, є домінантність комунікаційного підходу, за якого якість інформації визначається рівнем практичної придатності, можливості та ефективності її використання користувачами при прийнятті рішень. Водночас під якістю облікової інформації слід розглядати набір її якісних характеристик та властивостей, які існують об'єктивно та не залежать від ціннісних критеріїв та потреб зацікавлених сторін.⁵³⁷

Т.Ф. Плахтій, досліджуючи питання якості облікової інформації, наголошувала, що в бухгалтерському обліку обґрунтовано доцільність застосування напрацювань зі сфери менеджменту якості, які формують базові засади економічного підходу до розуміння поняття «якість». На думку науковця, за даним підходом, якість в бухгалтерському обліку слід розглядати з позиції споживчої вартості досліджуваного об'єкта облікової науки (облікової системи; облікової інформації; фінансової звітності тощо), основною метою забезпечення якої є задоволення потреб споживачів такого об'єкта (розробників системи; користувачів облікової інформації; користувачів фінансової звітності тощо).⁵³⁸ Не можна не погодитися з К.В.Бурко⁵³⁹, яка вважає, що невід'ємною умовою ефективного функціонування кожного господарюючого суб'єкта є якісно побудована система бухгалтерського обліку. В умовах сучасного економічного розвитку країни роль ступеня довіри до якості та прозорості показників бухгалтерського обліку, що складають основу фінансової звітності суб'єктів господарювання, надзвичайно важлива, оскільки ця інформація цікавить не тільки вітчизняних, але й зарубіжних користувачів.

Облікова інформація складається із сукупності економічних показників, які характеризуються певним набором якісних характеристик (достовірність, зрозумілість, надійність, раціональність та ін.). Тому на початковому етапі оцінки необхідно сформулювати систему якісних характеристик облікової інформації на основі ідентифікації інформаційних потреб та вимог різних груп користувачів. Кількість виокремлених якісних характеристик бухгалтерської

⁵³⁷ Правдюк М.В., Правдюк Н.Л. Якість облікової інформації: сутність та методика оцінки/ Облік і фінанси. № 2 (72). 2016. С.58-64

⁵³⁸ Плахтій Т.Ф. Якість у бухгалтерському обліку : економічний аспект. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2016. №1. С.51-61

⁵³⁹ Бурко К.В. Сучасні інтеграційні процеси в обліку. Розвиток аграрної економіки в умовах інституціональних трансформацій: матеріали міжнар. наук. — практич. конф., 12-13 травня 2016 року. — Вінниця, ВНАУ, 2016. — С.15-19

інформації може варіюватися та визначається вимогами, які ставляться до інформації користувачами. При виділенні якісних характеристик облікової інформації потрібно виходити з найбільш вагомих її властивостей, які відображають цінність інформації для користувачів при обґрунтуванні та прийнятті рішень.⁵⁴⁰

В контексті удосконалення формальних інститутів задля дієвості поліпшення підприємницького середовища в аграрній сфері, в першу чергу, необхідне забезпечення захисту та гарантування прав власності на землю.

Через відсутність з 2005 р. стратегії і програми реформування земельних відносин, надмірну заполітизованість проблеми, недосконалості і нестабільну структуру органів державного управління в галузі земельних відносин, слабкість контролю та відсутність важелів впливу з боку громадянського суспільства жоден з можливих шляхів проведення земельної реформи так і не був реалізований, однак вченими Вінницького національного аграрного університету проводиться значна робота, щодо дослідження економічних, у тому числі обліково-аналітичних, аспектів даного питання.

Земельні відносини як категорія враховують: стале землекористування, відтворення родючості ґрунтів, залучення земельних ділянок як капіталу чи засобу виробництва до ринкового обороту, ефективність сільськогосподарської діяльності, розвиток сільських територій, майже весь спектр економічних, соціальних, демографічних проблем на селі. При цьому інформаційне забезпечення управління сферою земельних відносин не завжди відповідає вимогам часу. Зокрема, інформація щодо наявності земельних угідь, їх власників, ефективності використання, провадження агротехнічних заходів поліпшення стану земель тощо — знаходиться у різних і часом неповних базах даних. Окрім того, специфіка земельних відносин вимагає жорсткого контролю за процесом становлення і функціонування з боку держави. Таким чином, проблема обліку земельних відносин завжди актуальна через необхідність встановлення факторів і мотивів, що зумовлюють посилення ролі держави в управлінні земельними відносинами у сільському господарстві. У останні роки це питання тяжіє до концептуальної, глобальної

⁵⁴⁰ Правдюк М.В., Правдюк Н.Л. Якість облікової інформації: сутність та методика оцінки. Облік і фінанси. № 2 (72). 2016. С.58-64

постановки, вирішення якого сприятиме процесу євроінтеграції України та стандартизації її облікової системи.⁵⁴¹

Серед пріоритетних напрямів досліджень обліково-аналітичного забезпечення земельних відносин виділяються: удосконалення понятійного апарату, економічної сутності та класифікації земельних ресурсів, системи рахунків та порядку відображення на рахунках бухгалтерського обліку операцій з земельними ресурсами, форми первинних документів, реєстри обліку та звітності, міжнародні порівняння та глобальна фінансова звітність.

Згідно чинної облікової практики, об'єктами обліку земельних відносин як економічної категорії на підприємствах є накопичення, систематизація, обробка та аналіз економічної інформації про кількісні, якісні, грошові та правові дані земельних ресурсів підприємств. Методичними основами системи обліку земельних ресурсів є нормативно-правова база, методологія бухгалтерського обліку земельних ділянок та документування операцій з обліку землі. В системі бухгалтерського обліку знаходять відображення такі об'єкти земельних відносин: земельні ділянки; права користування земельними ділянками; капітальні витрати на поліпшення земель. Земельні ділянки як активи проходять три основні цикли свого існування на підприємстві: надходження земельних ділянок, експлуатація, вибуття землі зі складу активів підприємства.⁵⁴²

Узагальнення існуючих на сьогодні можливостей щодо реформування інституту права на землю можуть бути представлені в додатку Х.

Не менш важливим напрямом удосконалення інституційного забезпечення підприємницької діяльності в аграрній сфері є забезпечення умов конкуренції як найважливішого базисного економічного інституту.

Зміст конкуренції та її тісний зв'язок з конкурентоспроможністю досліджувались когортою вчених Вінницького національного аграрного університету. Так, розглядаючи питання якості та конкурентоспроможності товару, його позиціонування на ринку,

⁵⁴¹ Правдюк М.В.Обліково — інформаційне забезпечення розвитку земельних відносин у аграрному секторі Вінницької області. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2017. № 8. С.99-118

⁵⁴² Правдюк М.В.Обліково — інформаційне забезпечення розвитку земельних відносин у аграрному секторі Вінницької області.Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2017. № 8. С.99-118

Г.М.Калетнік⁵⁴³ зазначав, що конкуренто-спроможність — це комплексна характеристика товарів, яка визначає його переваги на ринку у порівнянні з аналогічними товарами — конкурентами за ступенем задоволення потреби та затратами на це задоволення. Для визначення рівня конкурентоспроможності товарів та послуг здійснюють маркетинговий аналіз, який повинен виявити параметри товарів для задоволення зацікавленості у придбанні. Ці параметри відображають якість і корисність товарів та послуг з врахуванням функціональних, естетичних, екологічних й інших споживчих властивостей.

Дослідження О.Л.Польової⁵⁴⁴ свідчать, що конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств — фактор, який визначає стан агропромислового комплексу. Конкуренція забезпечує дію елементів ринкового механізму, об'єднуючи суб'єктів господарювання, які конкурують між собою. На сучасному етапі розвитку АПК найбільш важливою залишається проблема якості та конкурентоспроможності сільськогоспо-дарської продукції.

Науковець наголошує, що процеси глобалізації економіки, підвищення ступеня відкритості національної економіки викликає потребу у формуванні дієвого механізму забезпечення конкурентоспроможності сільськогоспо-дарської продукції, який характеризується певними ознаками: конкуренція — конкурентоспроможність розглядається по відношенню не тільки до вітчизняних, а й до іноземних підприємств; альтернативний вибір — глобалізаційні процеси дозволять вільно перетинати кордони не тільки продукції, а також і ресурсам; розширення факторів зовнішнього впливу — фактори впливу розширюються завдяки виходу конкуренції за межі кордонів, тим самим впливати на конкурентоспроможність підприємств на світовому ринку; критерії адаптації — процес глобалізації вимагає від агропідприємств створювати механізм адаптації та підбирати його нові критерії; методи оцінки — новий вимір конкурентоспроможності агропідприємств потребує удосконалення методів її оцінки за умови повної відповідності результатів вимогам конкурентного ринку; процес технологічного оновлення —

⁵⁴³Калетнік Г.М. Менеджмент та маркетинг: Навч. посібник/Калетнік Г.М., Ціхановська В.М., Ціхановська О.М.-К.: «Хай-Тек Прес», 2011.-580 с.

⁵⁴⁴ Польова О.Л. Конкурентоспроможність АПК у контексті євроінтеграційних процесів України. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2016. №7. С.7-17

конкурентоспроможність продукції призводить до підвищення мобільності ресурсів, шляхом постійного технологічного оновлення за рахунок впровадження інновацій; створення нових методів управління — підвищення конкурентоспроможності продукції вимагає розробки нових методів управління, які дозволять враховувати нові фактори конкурентного середовища та прискорити прийняття управлінських рішень.⁵⁴⁵

О.В.Климчук⁵⁴⁶ розуміє під конкурентоспроможністю сукупність комплексних властивостей виробленої продукції (послуг), що забезпечують відповідні переваги як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках, зумовлюючи вигідну реалізацію в умовах вільної конкуренції. Тому зростання конкурентоспроможності стає головною передумовою розширеного відтворення.

Вчений доводить, що причинно-наслідкові зв'язки варіювання рівнів конкурентоспроможності будуть залежати від багатьох факторів, які можна систематизувати у дві основні групи: 1) фактори, що визначаються економічним середовищем споживання виробленої продукції (послуг); та 2) фактори, що сприяють кращим техніко-економічним можливостям виробництва та збуту продукції. До першої групи факторів будуть належати наступні показники: місткість ринку, ступінь його монополізації, інтенсивність наповнення продукцією тощо. До другої групи — технічний рівень товарного виробництва, фінансові можливості галузі, забезпеченість кваліфікованими фахівцями та ін. Тому в процесі проведення комплексного дослідження конкурентоспроможності економічного середовища потрібно здійснити повний аналіз формування собівартості продукції, відповідності стандартам якості, дотримання цінової політики, можливості розширення виробництва та завоювання нових ринків.⁵⁴⁷

Конкурентоспроможність продукції сприяє фінансовій стійкості підприємства та здійснює значний вплив на забезпечення його

⁵⁴⁵ Польова О.Л. Конкурентоспроможність АПК у контексті євроінтеграційних процесів України. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2016. №7. С.7-17

⁵⁴⁶ Климчук О.В. Принципи формування енергетичної політики України на засадах конкурентоспроможності в умовах економічного розвитку. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2016. №7. С.64-73

⁵⁴⁷ Климчук О.В. Принципи формування енергетичної політики України на засадах конкурентоспроможності в умовах економічного розвитку. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. -2016.- №7.-С.64-73

фінансової безпеки, що, у свою чергу, викликає необхідність здійснення відповідної аналітичної оцінки його фінансових показників.

Т.О. Мулик⁵⁴⁸ вважає, що в сучасних умовах зростає потреба у здійсненні комплексного аналізу господарської діяльності підприємств та організацій аграрного сектору при прийнятті управлінських рішень. Аналіз сприяє економічному обґрунтуванню управлінських рішень, виявленню і повнішому використанню резервів виробництва. Без нього неможливо дієво, по-науковому керувати підприємством, досягти високих результатів господарювання. Він дає змогу оцінити рівень господарської діяльності підприємств і їх окремих ланок, діагностувати характер і місце порушення нормального протікання виробничого процесу, визначити конкурентоспро-можність того чи іншого суб'єкту господарювання.

Аналіз, як стверджують науковці,⁵⁴⁹ найширше поняття, яке лежить в основі будь-якого пізнання явищ природи і суспільства, а способи аналізу — основа дослідження змісту, сутності, будови, зміни й розвитку економічних, політичних, соціальних, природних та інших явищ і процесів. Він є частиною будь — якого науково-практичного пошуку у поясненні та розв'язанні наявних невідповідностей і проблем. Процес аналізу неможливий без інформаційного забезпечення. Інформаційною базою аналізу підприємства є масив різнопланових даних, який характеризує фінансову діяльність суб'єкта господарювання. Найважливішими особливостями аналізу, без яких практично не можливо про нього говорити, є певні теоретичні концепції, стиль мислення, запланований підхід до прийняття науково-технічних (конструктивних) і виробничих рішень із позицій найповнішого задоволення вимог споживача, ринкового попиту. Філософія аналізу проста: виробник повинен випускати таку продукцію, що має збут і може досягти запланованого рівня рентабельності та за яку можна отримати певну суму прибутку. Враховуючи це, виробник цілеспрямовано ставить завдання в галузі науково-технічних розробок, висуває вимоги до них, орієнтовно розраховуючи витрати виробництва,

⁵⁴⁸ Мулик Т.О. Аналіз господарської діяльності: навчальний посібник / Т.О. Мулик, О.А. Материнська, О.Л. Пльонсак// — Київ: «Центр учбової літератури», 2017. — 288 с.

⁵⁴⁹ Мулик Т.О.,Мулик Я.І. Методичний інструментарій аналізу фінансової безпеки підприємств в системі економічних аспектів виробництва біопалива. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. Вінниця: РВВ ВНАУ. № 9. 2016 (13). С. 91-102.

рівень ціни та прибуток.⁵⁵⁰ При цьому науковці вважають, що аналітична оцінка фінансового стану є домінуючою при розробці та прийнятті економічно обґрунтованих рішень направлених на забезпечення фінансової безпеки підприємств. Сучасні умови діяльності сільськогосподарських підприємств, що супроводжуються сталими змінами законодавства, новими підходами до управління підприємствами, факторами впливу на аграрне виробництво, висувають нові правила до методичного забезпечення аналізу як важливої функції управління господарюючого суб'єкту. Існуюче методичне забезпечення показників фінансового аналізу на сільськогосподарських підприємствах потребує детального дослідження та його розроблення з метою забезпечення фінансової безпеки підприємств. Аналіз фінансової безпеки підприємств є процесом оцінки стану фінансової безпеки, виявлення впливу факторів на її рівень а також наявних та потенційних загроз фінансовій безпеці з метою прийняття ефективних управлінських рішень в системі забезпечення фінансової безпеки підприємств⁵⁵¹.

Особливу роль аналітичної оцінки також відзначили у своїй праці В.А.Мазур, О.Ф.Томчук. Вчені стверджують, що за результатами дослідження даних, які містяться в бухгалтерській звітності, можна зробити лише попередні висновки про фінансовий стан підприємства. Можна побачити лише основні тенденції зміни фінансового стану, але не пояснити їх. Для виявлення причин, які привели підприємство до відповідного рівня його фінансового стану, і факторів, які сприяють його поліпшенню, необхідно продовження аналізу.⁵⁵²

У навчальному посібнику «Аналіз господарської діяльності» авторського колективу на чолі з Т.О.Мулик знаходимо, що аналіз господарської діяльності є сполучною ланкою між обліком і прийняттям управлінських рішень. У процесі аналізу облікова інформація проходить аналітичну обробку: проводиться порівняння досягнутих результатів виробництва з даними поточного і перспективного плану, минулих

⁵⁵⁰ Мулик Т.О. Аналіз господарської діяльності: навчальний посібник / Т.О. Мулик, О.А. Материнська, О.Л. Пльонсак // — Київ: «Центр учбової літератури», 2017. — 288 с.

⁵⁵¹ Мулик Т.О., Мулик Я.І. Методичний інструментарій аналізу фінансової безпеки підприємств в системі економічних аспектів виробництва біопалива. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. Вінниця: РВВ ВНАУ. № 9. 2016 (13). С. 91-102.

⁵⁵² Мазур В.А., Томчук О.Ф. та інші. Методика аналізу фінансового стану підприємства відповідно до вимог внутрішніх і зовнішніх користувачів. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. — № 3.2017.- С.7-20

періодів, інших підприємств, середньогалузевими; визначається вплив різних факторів на величину результативних показників, виявляються недоліки, прорахунки, помилки, невикористані можливості, перспективи і т.д.

За допомогою аналізу здійснюється ідентифікація проблеми, визначаються причини її виникнення, прогнозування її розвитку і виявляються можливості розв'язання проблеми. На основі результатів аналізу розробляються і обґрунтовуються управлінські рішення. Економічний аналіз передують рішенням і діям, обґрунтовує їх і є базою виробництвом, забезпечуючи його ефективність. Він дозволяє знизити невизначеність при ухваленні управлінського рішення, заснованого на догадках і інтуїції.⁵⁵³

Н.Л. Правдюк та колективом дослідників Вінницького національного аграрного університету визначено, що зважаючи на кризове становище вітчизняної економіки, більшість українських підприємств опинилися в умовах нестабільності та жорсткого конкурентного середовища. Така ситуація викликає необхідність уникнення фінансових прорахунків та застосування ефективних методів управління.⁵⁵⁴

У своїх дослідження науковці⁵⁵⁵ також зазначають, що важливу роль у механізмі обліково-аналітичного забезпечення управління відіграє система контролю. Вона забезпечує контроль за організацією систем облікового та аналітичного забезпечення, достовірністю інформації, яку генерують ці підсистеми, ефективністю функціонування підприємства, процесами, які відбуваються на підприємстві, ступенем досягнення запланованих показників, своєчасно виявляє відхилення від них, що слугує підставою для розробки заходів щодо їх усунення.

На думку О.А. Подолянчук⁵⁵⁶, контроль у загальному його значенні — це система спостереження і перевірка процесу

⁵⁵³ Мулик Т.О. Аналіз господарської діяльності: навчальний посібник / Т.О. Мулик, О.А. Материнська, О.Л. Пльонсак// — Київ: «Центр учбової літератури», 2017. — 288 с.

⁵⁵⁴ Правдюк Н.Л., Мулик Т.О., Мулик Я.І. Управління фінансовою безпекою підприємств: обліково-аналітичний аспект: монографія. Київ: «Центр учбової літератури», 2019. 224 с.

⁵⁵⁵ Гангал Л.С. Механізм обліково-аналітичного забезпечення управління конкурентоспро-можністю сільськогосподарських підприємств/Л.С.Гангал // Інноваційна економіка.-№ 1-2(61).-2016.- С.124-130

⁵⁵⁶ Подолянчук О.А.Управлінський контроль як вид внутрішньогосподарського контролю підприємства. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики.-2015.-№1.-С.117-126

функціонування відповідного об'єкта з метою виявлення його відхилень від заданих параметрів. Тобто контроль забезпечує об'єктивність інформації та реальність справ суб'єкта господарювання. Науковець наголошує, що контроль в управлінні підприємства є об'єктивно необхідним, оскільки забезпечує повноцінне функціонування цілісної системи. За результатами контролю проводиться корегування раніше прийнятих рішень, планів, норм і нормативів. Дієвий контроль має стратегічне спрямування, орієнтується на кінцеві результати, здійснюється своєчасно і є достатньо простим. В загальній системі управління контроль виступає як елемент зворотного зв'язку. Систему контролю за діяльністю підприємства прийнято поділяти на підсистеми зовнішнього та внутрішнього контролю.

До підсистеми зовнішнього контролю належить державний, місцевий та незалежний контроль. Мета зовнішнього контролю полягає у забезпеченні законності та доцільності господарської діяльності підприємства. Внутрішній контроль — виступає функцією управління і слугує основою управлінських рішень.

Здійснюючи класифікацію внутрішньогосподарського контролю (внутрішній аудит, управлінський контроль, бухгалтерський контроль, технологічний контроль, соціальний контроль) О.А. Подолянчук дає їм розширену характеристику.

Зокрема, дослідниця вважає⁵⁵⁷, що бухгалтерський контроль — це сукупність контрольних дій працівників бухгалтерії підприємства на чолі з головним бухгалтером з метою перевірки законності та відповідності фактів господарських операцій підприємства.

Внутрішній аудит — діяльність з оцінювання надійності та ефективності існуючих на підприємстві систем обліку та внутрішньогосподарського контролю, яка може виконуватись висококваліфікованими фахівцями підприємства в галузі контролю — внутрішніми аудиторами.

Технологічний контроль — перевірка з метою визначення відповідності до діючих вимог виконання процесу чи створення продукції.

Соціальний контроль — це перевірки зі сторони трудового колективу за дотриманням власником і керівництвом державної політики соціальної підтримки працівників. Управлінський контроль —

⁵⁵⁷ Подолянчук О.А. Управлінський контроль як вид внутрішньогосподарського контролю підприємства. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики.-2015. №1. С.117-126

оцінювання виконуваних функціональних обов'язків співробітниками підприємства.

Управлінський контроль є видом внутрішньогосподарського контролю і полягає у визначенні якості й коригуванні виконуваних функціональних обов'язків працівниками підприємства з метою забезпечення виконання планів і завдань, спрямованих на досягнення цілей підприємства та полягає у попередженні наявних і майбутніх помилок та відхилень. Він здійснюється постійно як спеціальними підрозділами, так і керівниками різних рівнів управління і проявляється у формі ревізії, перевірки, внутрішнього аудиту всіх сторін діяльності суб'єкта господарювання та інших форми його здійснення.

Сутність та роль аудиту, як незалежного контролю, розглянуто у працях Н.Г. Здирко⁵⁵⁸, яка зазначає, що аудит є невід'ємною частиною економічного розвитку будь-якої країни сучасного світу. Потреба в аудиті зумовлена необхідністю незалежного об'єктивного контролю за господарською діяльністю підприємств і підтвердження для власників підприємств, інвесторів та інших користувачів достовірності фінансової звітності.

Дослідження вченого⁵⁵⁹ свідчать, що розвиток аудиту в Україні супроводжується низкою окремих проблем та недоліків, до основних з яких належать:

- відсутність чіткого та однозначного термінологічного апарату, який є базою для розуміння сутності аудиту, його місця, завдань та ролі в системі господарського контролю;
- доопрацювання Кодексу професійної етики аудитора, особливо в частині відповідальності аудиторських фірм та аудиторів;
- відсутність чіткої бази регламентування організації та розвитку внутрішнього аудиту будь-якого українського підприємства;
- суперечність положень МСА українським принципам обліку; недостатнє нормативне та методологічне забезпечення;
- відсутність внутрішніх розробок щодо організації та методики внутрішнього аудиту на підприємстві;
- неефективність діючої нормативно-правової бази в питанні аудиту;
- брак достатнього досвіду аудиторської діяльності;

⁵⁵⁸ Здирко Н.Г. Сучасний стан і тенденції розвитку аудиторської діяльності в Україні. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. -2017.-№ 4.-С.32-42

⁵⁵⁹ Здирко Н.Г. Сучасний стан і тенденції розвитку аудиторської діяльності в Україні. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2017. № 4. С.32-42

- недостатня кількість кваліфікованих аудиторських кадрів;
- відсутність типових форм документів з аудиту в цілому, відсутність методичних рекомендацій з питань автоматизації внутрішнього аудиту;
- недосконала система сертифікації; недостатній контроль за якістю вітчизняного аудиту.

Окресливши у своїй науковій роботі проблемні аспекти розвитку аудиторської діяльності в Україні, Н.Г. Зdirко⁵⁶⁰ пропонує окремі шляхи їх подолання, а саме: розробку механізму ціноутворення на аудит та аудиторські послуги шляхом вивчення міжнародного досвіду з цього питання; підвищення престижу аудиторської професії; розробка внутрішньо-фірмових методик аудиту, робочої документації; розробку типових методик аудиту; усунення розбіжностей і невідповідностей в законодавчій базі.

Фабіянська В.Ю.⁵⁶¹ метою аудиту вважає підвищення ступеня довіри визначених користувачів до фінансової звітності. Тому характерною рисою професії незалежного аудитора, що визначає її цінність та унікальність для суспільства, є, на її думку, прийняття відповідальності перед громадськістю за достовірність та відповідність законодавству перевіреної ним фінансової звітності суб'єкта господарювання. Зацікавлена громадськість стосовно підприємства включає зовнішніх та внутрішніх користувачів фінансової інформації суб'єкта господарювання, до яких можна віднести: постачальників, клієнтів, кредиторів, органи державного управління та контролю, роботодавців, існуючих та потенційних інвесторів, ділові та фінансові кола, власників, управлінський персонал, працівників підприємства, а також інших осіб, що покладаються на об'єктивність, чесність та професійне судження незалежних аудиторів з метою гарантії прийняття ефективних управлінських рішень на підставі аналізу фінансової звітності.

Поділяючи думку Л.С. Гангал⁵⁶², вважаємо, що роль системи контролю в системі обліково-аналітичного забезпечення системи

⁵⁶⁰ Зdirко Н.Г. Сучасний стан і тенденції розвитку аудиторської діяльності в Україні. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2017. № 4. С. 32-42

⁵⁶¹ Фабіянська В.Ю. Застосування професійного судження аудиторів контексті Міжнародних стандартів аудиту. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2018. № 1. С. 68-81

⁵⁶² Гангал Л.С. Механізм обліково-аналітичного забезпечення управління конкурентоспроможністю сільськогосподарських підприємств. Інноваційна економіка. № 1-2(61). 2016. С. 124-130

управління сільськогосподарського підприємства значно ширша, ніж просто контроль за організацією та станом бухгалтерського обліку.

Основні заходи, завдяки яким повинні поліпшитись умови конкуренції на аграрному ринку, узагальнені в додатку У.

Інституційна матриця, на формування якої спрямоване інституційне забезпечення підприємницької діяльності, включає поряд з формальними і неформальними інститутами, механізми примусу, які ґрунтуються на неухильному слідуванні законодавчим нормам. У цьому контексті окремої уваги заслуговує розгляд пропозиції запровадження в Україні інституції бізнес-омбудсмена з точки зору впливу на загальні інституційні умови розвитку підприємницької діяльності в аграрній сфері. 12 травня 2014 р. було підписано Меморандум про взаєморозуміння для української Анти-корупційної ініціативи⁵⁶³, метою якого є боротьба з корупцією та несправедливим ставленням до бізнесу, поліпшення бізнес-клімату в Україні та підвищення ефективності боротьби із корупцією. Згідно з Меморандумом, основними функціями та повноваженнями бізнес-омбудсмена є наступні: «а) отримання скарг від бізнесу на несправедливе ставлення, у тому числі корупцію, розгляд цих скарг і сприяння у розв'язанні відповідних проблем; б) визначення системних причин несправедливого ставлення до бізнесу і корупції з представленням відповідних висновків громадськості та відповідним державним органам»⁵⁶⁴.

Світовий досвід підтверджує ефективність роботи подібної інституції, яку мають сьогодні близько 100 країн, зокрема США, Австрія, Грузія. Уперше посаду парламентського омбудсмена засновано Парламентом Швеції в 1809 р. У деяких країнах існує практика діяльності національного омбудсмена на національному рівні і паралельне існування інших омбудсменів на рівні регіону або муніципалітету. Практично в усіх моделях діяльність інституції національного бізнес-омбудсмена зводиться до посередництва при розв'язанні проблем заявників за їхніми скаргами в позасудовому порядку, він позбавлений прямих владних повноважень і не замінює собою жодних гілок влади.

⁵⁶³ Меморандум про взаєморозуміння для української Антикорупційної ініціативи «В Україні створюється інститут незалежного омбудсмена для бізнесу» [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. — Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua>

⁵⁶⁴ Передумови та пріоритети реформування державної політики розвитку підприємництва в Україні: аналітична доповідь / [Я. В. Бережний, З. С. Варналій, Т. Г. Васильців, Д. В. Ляпін, О. О. Молдован, Д. С. Покришка] — К. : НІСД, 2014. — 73 с.

У США бізнес-омбудсмен є складовою частиною Федеральної агенції малого бізнесу (Small Business Administration) і виступає захисником малого бізнесу, коли його представники зазнають надмірних чи несправедливих дій на кшталт надмірних штрафів, часто повторюваних перевірок або розслідувань, вимог хабарів, погроз чи інших несправедливих заходів примусу з боку будь-яких федеральних органів. До того ж, у США окремо існує Служба фінансового омбудсмена, завданням якої є надання представникам малого підприємництва послуг щодо вирішення суперечок з банками, страховими компаніями й іншими фінансовими організаціями. Слід зазначити, що в США діяльність зазначених інституцій є досить ефективною і ґрунтується на нормах спеціально прийнятого закону — Акта про чесну правозастосовну практику при регулюванні малого бізнесу (Small Business Regulatory Enforcement Fairness Act — SBREFA). Цей закон гарантує, що будь-які представники малого бізнесу: підприємства, невеликі некомерційні організації, навіть невеликі державні установи, які відчувають несправедливі регулятивні заходи примусу з боку федеральних відомств, — мають можливість і засоби інформувати Уряд про такі дії і захистити свої права. Закон передбачає застосування жорстких каральних санкцій стосовно співробітників відповідного управління Федеральної агенції малого бізнесу, які вдаються до необґрунтованих погроз суб'єктам малого підприємництва, котрі звернулись до бізнес-омбудсмена зі скаргою.

В Австралії робота бізнес-омбудсмена побудована на подібних до американських підходах, а роль омбудсмена полягає у розгляді і розслідуванні скарг на урядові департаменти й агенції за галузевим принципом. Окремо створено інституцію фінансового омбудсмена, компетенцією якого є врегулювання трьох видів спорів: омбудсмен банківських і фінансових послуг, омбудсмен страхування та служба скарг фінансування промисловості.

У Великій Британії створено інституцію омбудсмена з пенсійного забезпечення. У Грузії інституція бізнес-омбудсмена є вимогою норм податкового кодексу Грузії і передбачає надання парламентському фінансово-бюджетному комітету звітів про ситуацію із захистом прав платників податків. Таким чином, дослідження світового досвіду функціонування інституцій бізнес-омбудсмена дозволяє виокремити спільні риси, притаманні більшості існуючих моделей. По-перше, відсутність у бізнес-омбудсменів владних повноважень. По-друге,

здійснення їх діяльності в рамках національного адміністративного права.

Вищезазначене дозволяє зробити висновок, що запровадження подібної інституції в Україні без відповідної зміни усього комплексу національного адміністративного права, удосконалення роботи судової гілки влади, антимонопольного й антикорупційного відомств не внесе суттєвого поліпшення в інституційне забезпечення підприємницької діяльності і є недоцільним.

На інституцію бізнес-омбудсмена у світі покладаються повноваження посередництва (медіації) у цивільних та комерційних справах, що не передбачено українським законодавством. Бізнес-омбудсмен також повинен мати повноваження оцінювати бізнес-клімат, розглядати скарги щодо адміністративних перешкод у веденні бізнесу, що частково співпадає з повноваженнями Державної служби України з питань регуляторної політики та підприємництва, яка ліквідована і, відповідно до Постанови КМУ «Про державну регуляторну службу України» від 30 квітня 2014 р. № 252, замінена на державну регуляторну службу України. Пропозиції створити інституцію бізнес-омбудсмена в Україні в складі Антимонопольного комітету України, на нашу думку, є необґрунтованими, адже можливі ситуації конфлікту інтересів всередині Антимонопольного комітету за умови скарг суб'єктів підприємництва на діяльність самого Антимонопольного комітету. Тому ми вважаємо, що в умовах України можна запропонувати заснування інституції з функціями національного бізнес-омбудсмена у формі уповноваженого Верховної Ради України з питань захисту прав підприємців. Передбачити його призначення виключно Парламентом, як це відбувається при призначенні керівників Фонду державного майна України, Рахункової палати України, Антимонопольного комітету України, а також у випадку Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Втілення означеної пропозиції вимагатиме відповідного законодавчого оформлення: прийняття відповідного Закону України та внесення змін до Конституції України. Важливо, що такий статус забезпечить максимально можливу незалежність цієї інституції від Уряду й усієї системи виконавчої влади, що дозволить їй ефективно виконувати функції позитивного впливу на бізнес-середовище в Україні і виступати неупередженим захисником прав підприємців.

Поняття розвитку можна віднести до будь — чого, чи то людина, підприємство чи держава, всі розуміють, що розвиток це рух до

прогресу, удосконалення, виникнення нового, рух від простого до складного.

Для досягнення мети необхідно провести дослідження терміна «розвиток підприємства». Розвиток може бути екстенсивним, інтенсивним, внутрішнім (джерело такого розвитку знаходиться в середині об'єкта) і зовнішнім (визначається лише зовнішніми чинниками). Як зазначено в навчальному економічному словнику, розвиток організації — довгострокова програма вдосконалення можливостей організації розв'язувати різні проблеми та здібностей до відновлення, особливо шляхом підвищення ефективності управління культурою виробництва.⁵⁶⁵

Розвиток може проявлятися як у прогресі, так і в регресі, і виражатися в еволюційній або революційній формі. Прогрес забезпечує розвиток системи від нижчого рівня до вищого, вдосконалюючи систему, підвищуючи рівень організації системи. В економічному плані це проявляється в ускладненні підприємства, покращенні його ефективності, переході на більш якісний рівень технологій тощо. У випадку з регресом ситуація протилежна. Регрес — це тип розвитку, відповідно до якого система переходить від вищого рівня до нижчого, відбувається перехід до менш досконалого, ефективного виробництва.⁵⁶⁶

Якщо розглядати цей термін в економічному плані то, це може бути підприємство, що опинилося в ситуації погіршення фінансового становища, і як наслідок — змушене переходити на старі принципи діяльності з метою продовження функціонування.

Окрім поняття «розвиток» у науковій літературі використовують поняття «зростання», яке в свою чергу має таку диференціацію:

1. прогресія (збільшення основних показників);
2. дегресія (зменшення основних показників);
3. пульсація (коливання основних показників);
4. незмінність (постійне значення основних показників).

Всі ці типи характеризують розвиток підприємства, в тому числі дегресія та незмінність. За певних обставин зменшення обсягів виробництва та збуту продукції підприємств може свідчити про перехід підприємства до нового якісного стану. Виділяють такі типи розвитку

⁵⁶⁵ Навчальний економічний словник — довідник. Укладачі: В.С.Іфтемічук, В.А. Григор'єва, М.І. Манілич, Г.Д.Шутак / За наук. ред. Г.І.Башнявіна і В.С.Іфтемічука. — 2-ге видання, виправлене і доповнене. Львів: «Магнолія 2006», 2007. -688 с.

⁵⁶⁶ Дакус А.В., Сімченко М. О. Економічний розвиток підприємства: сутність та визначення/ URL: <http://probl-economy.kpi.ua/pdf/2012-3.pdf>

підприємства: інформаційний розвиток, технічний розвиток, розвиток персоналу, організаційний розвиток, фінансовий розвиток, економічний розвиток, соціально-економічний тощо.

Поняття «розвиток» широко використовується в науковому обігу із середини ХХ ст. і не має однозначного тлумачення. Спочатку під розвитком розуміли ідею пристосування, виживання в умовах гіпотези вчених про циклічність такого розвитку і наявність відповідних його стадій, а саме поняття набувало все більшу різнобічність. У науковій літературі того періоду розвиток розглядався як найважливіший критерій прогресу, як ускладнення, збагачення якостей і потреб людини, розширення ступенів свободи її вибору і поведінки⁵⁶⁷. Е.В. Шубравською розвиток трактується як процес переходу системи з одного стану в інший, що супроводжується зміною її якісних і кількісних характеристик⁵⁶⁸. Цієї ж думки дотримується Ю.С.Погорелов, який розглядає розвиток через кількісні й якісні зміни у функціонуванні системи, що характеризуються багатомірністю, спрямованістю і часто неминучістю, накопичуються і викликають перехід системи до якісно іншого стану⁵⁶⁹. В «Академічному тлумачному словнику української мови» розвиток визначено як процес, унаслідок якого відбувається зміна якості чого-небудь, перехід від одного якісного стану до іншого⁵⁷⁰. На думку О.Л. Гапоненко, А.П. Панкрухіна⁵⁷¹, розвиток — це рух уперед, формування нових рис, становлення нових структурних характеристик об'єкта, його еволюція, поліпшення, вдосконалювання, прогрес, а також ріст і розширення.

Розвиток як загальнонаукову категорію розглядають із трьох сторін: як закон, як принцип та як явище. Розвиток як закон характеризує перехід від одного буття до іншого, причому наступний стан буття буде іншим за попередній за кількісними або якісними характеристиками. Традиційно вважають, що наступний стан буття буде кращим за попередній.

⁵⁶⁷Розвивающиеся страны: экономический рост и социальный прогресс / Под. ред. В.Л. Шейниса, А.Я. Эльянова. — М. : Наука, 1987. — 655 с

⁵⁶⁸Шубравська О. Сталий економічний розвиток: поняття і напрямки дослідження. Економіка України. 2005. № 1. С. 36–42.

⁵⁶⁹Погорелов Ю.С. Категорія розвитку та її експленарний базис. URL:<http://tppe.econom.univ.kiev.ua>

⁵⁷⁰Розвиток / Академічний тлумачний словник української мови (1970–1980). URL:<http://www.sum.in.ua/s/rozvytok>.

⁵⁷¹Гапоненко А.Л. Стратегическое управление : [учебник для студ. вузов] / А.Л. Гапоненко, А.П. Панкрухин. — М. : ОМЕГА-Л, 2006. — 464 с

Розвиток як явище є протилежним до буття, яке знаходиться в незмінному стані. Розвиток як принцип є іманентною рисою буття, його невід’ємною характеристикою, що також зумовлює можливість подальших змін буття⁵⁷². А.Ю.Сірко⁵⁷³ вважає, що як фундаментальну категорію розвиток необхідно розглядати різнобічно і з широким контекстом, адже розвиток на основі єдиної економічної площини вміщує в себе багато однокорених елементів, наприклад «зростання». У «Тлумачному словнику української мови» термін «зростання» незалежно від предметної сфери його застосування трактують як «збільшуватися кількісно; досягати вищого ступеню розвитку»⁵⁷⁴.

Зростання є зворотним процесом у часі, адже зростання або спад економічних показників завжди мають граничні межі, за якими починаються кризові явища. Розвиток передбачає нарощування якісних змін організації системи, розширює її можливості до оновлення і реагування на різного роду виклику зовнішнього середовища в умовах зростаючої невизначеності. А зростання можливе за незмінних якісних характеристик системи і, як правило, викликане дією зовнішніх чинників.

Структуру економічного розвитку формує розвиток усіх його елементів: економічної системи, галузі, підприємства, людського, фінансового та майнового капіталу, інноваційних та інвестиційних процесів тощо. В. Кифяк узагальнив та систематизував підходи до трактування розвитку підприємства (рис. 3.21).

На думку окремих науковців⁵⁷⁵, яку ми поділяємо, розвиток підприємства — це перехід закономірних якісно-кількісних змін економічної системи в довгостроковому періоді, які відбувається з обмеженими економічними ресурсами під дією потреб та інтересів суспільства в довгостроковій перспективі.

⁵⁷² Погорелов Ю.С. Категорія розвитку та її експлеранний базис / Ю.С. Погорелов [Електронний ресурс].— Режим доступу : http://tpe.econom.univ.kiev.ua /data/2012_27_1 /Zb27_1_04.pdf.

⁵⁷³ Сірко А.Ю. Сутність та визначення поняття економічний розвиток підприємства. Глобальні та національні проблеми економіки. Випуск 14. 2016 р. С.541-544

⁵⁷⁴ Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. — К. ; Ірпінь : Перун, 2003. — 1440 с

⁵⁷⁵ Сірко А.Ю. Сутність та визначення поняття економічний розвиток підприємства. Глобальні та національні проблеми економіки.- Випуск 14. -2016 р.-С.541-544

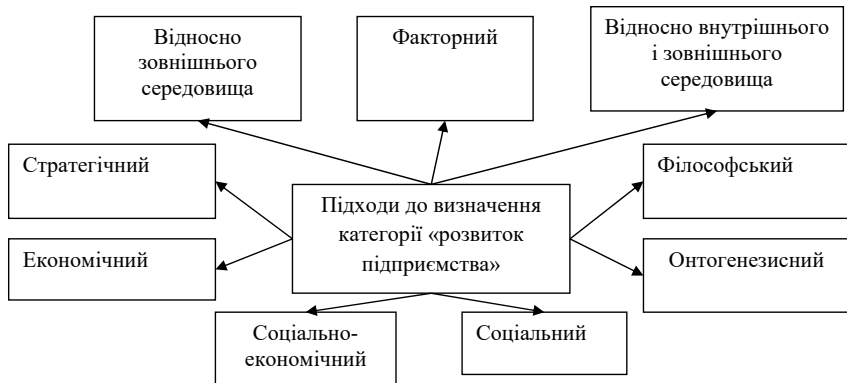

Рис.3.21 Підходи до визначення категорії «розвиток підприємств»

Джерело :⁵⁷⁶

Нам імпонує думка А.Ю.Сірко⁵⁷⁷, яка зауважує, що порівнювати категорії розвитку і зростання не можна, оскільки розвиток характеризується керованістю, цілеспрямованістю і станом вимірювання, що передусім відрізняє його від зростання. Розвиток для підприємств розглядають⁵⁷⁸, з одного боку, як такий тип змін, що підвищує ступінь організованості системи, а з іншого — як виділену у складі підприємства систему, в якій об'єднані інноваційні процеси, що ведуть до кількісних та якісних змін у всіх функціональних галузях підприємства, а також контури її управління на основі зворотних зв'язків, в яких вирішуються завдання стратегічного та тактичного управління і запускаються механізми самоорганізації оперативного управління розвитком. Базуючись на моделі життєвого циклу організації, розвиток підприємства можна трактувати як життєвий цикл, який характеризується часовими етапами і має такі стадії розвитку організації: народження, дитинство, отрочтво, рання зрілість, розквіт сил, повна зрілість, старіння, оновлення.

⁵⁷⁶ Кифяк В. Теоретичні основи визначення категорії «розвиток підприємства». Економічний аналіз. 2011. Вип. 8. Ч. 2. С. 190–194

⁵⁷⁷ Сірко А.Ю. Сутність та визначення поняття економічний розвиток підприємства. Глобальні та національні проблеми економіки.- Випуск 14. -2016 р.-С.541-544

⁵⁷⁸ Пашенко О.П. Стратегічне управління розвитком підприємства.Вісник Хмельницького національного університету. Серія «Економічні науки». 2011. № 2. Т. 2. С. 99–103.

Поняття категорії «розвиток підприємства»: науковий огляд

№	Автор	Визначення
1	2	3
1.	Акоффа Р.Л. ⁵⁷⁹	Розвиток — це питання не стільки того, що є, скільки того, що може бути зроблене з тим, що є.Ріст і розвиток — не те саме. Ріст може відбуватися з розвитком або при його відсутності. У більшості випадків ріст означає підвищення розмірів або числа об'єктів. До росту підприємства відносяться як збільшення їхніх розмірів, так і розширення діяльності за наступними показниками: обсяг виробництва, частка на ринку,чисельність персоналу, величина продажів, чистий прибуток і т.д. Підприємства як організовані системи можуть стимулювати свій ріст,здійснюючи цілеспрямований вибір, (розширення ринку збуту, залучення інвести-цій і т.п.) Обмеження росту не обмежує розвиток .
2.	Фатхутдинов Р.А. ⁵⁸⁰	Розвиток буває екстенсивним, інтенсивним, внутрішнім (джерело такого розвитку знаходиться в середині об'єкта) і зовнішнім (визначається лише зовнішніми чинниками). Розвиток тісно пов'язаний з функціонуванням різних об'єктів, проте функціонування може мати і зворотний характер .
3.	Лігоненко Л. О. ⁵⁸¹	З точки зору філософії здатність до розвитку становить одну із загальних властивостей матерії й свідомості; розвиток характеризується 3-ма одночасними властивостями: незворотною, направленою та закономірною зміною матеріальних та ідеальних об'єктів. Одночасна наявність всіх трьох зазначених властивостей виділяє процеси розвитку серед інших змін: оборотність змін характеризує процеси функціонування (циклічне відтворення постійної схеми функцій); відсутність закономірності є характерною для випадкових процесів катастрофічного типу; спрямованість забезпечує накопичення змін. Результатом розвитку є новий якісний стан субстанції, що виступає як зміна її складу або структури(тобто виникнення, трансформації або зникнення його елементів і зв'язків).З точки зору економіки, розвиток — це сукупність різноманітних процесів, які відбуваються в економіці на макро- та мікрорівнях, результатом яких є якісні та

⁵⁷⁹Акоффа Р. Планування майбутнього корпорації /Пер. з англ. під ред. В.И. Данілова - Данільяна. — м.: Прогрес, 1985. — 328с.

⁵⁸⁰Фатхутдинов Р.А. Управление конкурентоспособностью организации: Учебник / Р. А. Фатхутдинов. -М.: Изд-воЭксмо, 2005. — 544 с.

⁵⁸¹ Лігоненко Л. О. Розвиток підприємства: відмітні характеристики та типологія. Scientific Journal «Science Rise». Економічні науки. №5/3(10). 2015. 57-61

№	Автор	Визначення
1	2	3
		незворотні зміни, що змінюють стан цих систем. Кожне підприємство створюється засновниками для досягнення довготривалого успіху, тому з самого початку діяльності повинно орієнтуватися на розвиток для переходу з поточного в цільовий стан. Це обумовлює актуальність використання в економічних дослідженнях поняття «розвиток» та виокремлення в якості функціонального напрямку менеджменту — управління розвитком підприємства.
4.	Дакус А.В. Сімченко Н.О. ⁵⁸²	Економічний розвиток являє собою економічний процес, елементами якого є: 1) економічне зростання, що здійснюється внаслідок структурних змін в економіці і забезпечує збільшення валового внутрішнього продукту й доходу на душу населення; 2) економічний занепад. Якщо економічне зростання є позитивною компонентою економічної динаміки, то економічний спад — негативною. Сукупність обох компонент утворює економічний цикл, що характеризується періодичними піднесеннями і спадами економічної активності, які зумовлені безпосередньо коливаннями між споживанням та інвестиціями. Економічний розвиток включає періоди економічного зростання і економічного спаду у часі.
5.	Погорелов Ю.В. ⁵⁸³	Розвиток — це загальнонаукова категорію з трьох сторін: — як закон (перехід від одного буття до іншого); — як принцип (іманентна риса буття); — як явище (протилежність буття, яке знаходиться в незмінному стані)
6.	Вінніченко І.І. ⁵⁸⁴	В науковій літературі увага стосовно розвитку здебільшого акцентується на трьох взаємопов'язаних процесах: — зміни (розвиток відбувається під впливом реалізації політики певної світоглядної спрямованості); — зростання (збільшення кількісних параметрів об'єкта); — поліпшення (розвиток розглядається частіше в соціальному контексті)

⁵⁸² Дакус А.В., Сімченко Н.О. Економічний розвиток підприємства: сутність та визначення. URL: <http://probl-economy.kpi.ua/pdf/2012-3.pdf>

⁵⁸³ Погорелов Ю.С. Категорія розвитку та її експлейнарний базис. URL: <http://tpe.econom.univ.kiev.ua>

⁵⁸⁴ Вінніченко І.І. Сутнісна характеристика розвитку підприємства соціально-економічної системи. Економіка, фінанси, право. 2012. № 5. С. 8—13.

№	Автор	Визначення
1	2	3
7.	Грушин Б. ⁵⁸⁵	Розвиток це не просто зміни, тобто не кожна зміна об'єкта є його розвитком. Розвиток — це зміни пов'язані з перетворенням внутрішньої будови об'єкта, в структурі, що представляють собою сукупність взаємопов'язаних елементів, зв'язків і залежностей. Таким чином, у матеріальному і духовному світі, де все перебуває у постійному русі та змінюється, про розвиток можливо говорити тільки по відношенню до об'єктів з простою або складною системною будовою .
8.	Философский энциклопедический словарь ⁵⁸⁶ , Большой Энциклопедический словарь ⁵⁸⁷ .	Розвиток являє собою системну складову, яка розглядається в якості певних зв'язків сукупності інших складових системи. З іншої сторони, розвиток — це властивість системних об'єктів, що визначає пристосування цієї системи до умов зовнішнього та внутрішнього середовища з метою забезпечення подальшого функціонування системи.
9.	Прогрессивный менеджмент ⁵⁸⁸	Кількісні зміни на підприємстві — це наслідок його якісних функціональних характеристик. Якісні зміни у функціонуванні підприємства неодмінно призводять до кількісних змін показників діяльності підприємства. Таким чином, розвиток підприємства можливо зрозуміти в двох аспектах : — кількісний вимір, тобто фізичне укрупнення підприємства (наприклад, нові підрозділи напрямки діяльності, розширення ринків збуту); — якісний вимір, тобто вимір функціональності підприємства (наприклад, змога вести успішну конкурентну боротьбу, ефективно стимулювання попиту на свою продукцію).
10.	МесконМ., Альберт М., ХедоуриФ. ⁵⁸⁹	Розвиток представляє собою довгострокову програму удосконалення можливостей вирішувати різні проблеми і здібностей до відновлення, особливо шляхом підвищення ефективності управління культурою організації.

⁵⁸⁵ Грушин Б. Философская Энциклопедия. В 5-х т.— М.: Советская энциклопедия. Под редакцией Ф.В. Константинова. 1960—1970. URL: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_phi-losophy/1013

⁵⁸⁶ Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов. — М.: Советская энциклопедия, 1989. — 1068 с.

⁵⁸⁷ Развитие. Большой Энциклопедический словарь. 2000. URL: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc3p/250230/РАЗВИТИЕ>

⁵⁸⁸ Совершенствование управления предприятием и развитие организаций. Официальный портал компании «Прогрессивный менеджмент». URL: <http://www.progressive-management.-com.ua/home>

⁵⁸⁹ Мескон М., Основы менеджмента.: М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. — М., 1994. Москва: Издательство «Дело», 1997. 704 с. URL: http://tourlib.net/books_men/meskon.htm

№	Автор	Визначення
1	2	3
11.	Бусел В.Т. ⁵⁹⁰	Розвиток — це процес, у наслідок якого відбувається зміна якості об'єкта, що розвивається, перехід від одного якісного складу до іншого, вищого .
12.	Кошельник В.М. ⁵⁹¹	Розвиток підприємства — це процес, результатом якого є надбання нових кількісних і якісних характеристик економічно-виробничої системи, покращення показників ефективності функціонування і збільшення потенціалу підприємства, який допомагає йому пристосуватися до змін в екзогенному та ендогенному середовищі, що зберігає свою життєздатність. Серед існуючих видів розвитку для підприємств, домінуючим є економічний розвиток, який забезпечує життєдіяльність підприємства та є основою інших видів розвитку. Економічний розвиток пов'язаний не тільки з проблемами функціонування підприємства, а й відображає еволюцію механізму господарювання, що призводить до зміни системи в цілому.
13.	Євдокимова Д.М. ⁵⁹²	Економічний розвиток є динамічним багатоваріантним циклічним процесом, який має спіралеподібну форму та виявляється через кількісні та якісні зрушення у структурі системи при збереження її цілності, і стійкість якого забезпечується лише за умов його керованості з боку над системи
14.	Вініченко О. М. ⁵⁹³	Характеристики розвитку підприємства: — досить складні і мають різний ступень невизначеності; — носять інноваційний характер; — передбачають структурні зміни у всіх сферах діяльності підприємства; — ґрунтуються на ресурсних обмеженнях; — узгоджуються з критеріями розвитку підприємства; — мають довгострокові та важкозворотні наслідки; — переводять підприємство з його сучасного стану в бажане чи прогнозоване майбутнє.

⁵⁹⁰Розвиток: Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. — К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. — 1440 с.

⁵⁹¹ Кошельник В.Н. Развитие предприятия : экономическая сущность и видовая классификация. URL: <http://www.jurnal.org/articles/2014/ekon71.html>

⁵⁹² Євдокимова Д.М. Державне регулювання економічного розвитку: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.01.01 «Економічна теорія» / Д.М. Євдокимова. -К., 2002. — 20 с.

⁵⁹³ Вініченко О. М. Характеристика, види та сутність розвитку підприємства. АГРОСВІТ.- № 15. 2015. С.49-57

№	Автор	Визначення
1	2	3
15.	Погорелов Ю.С. ⁵⁹⁴	Безупинний процес, що відбувається за штучно встановленою або природною програмою як зміна станів підприємства, кожен з яких є якісно іншим за попередній, через що у підприємства як у більш складної системи виникають, розкриваються та можуть бути реалізовані нові можливості, нові властивості, якості та характерні риси, які сприяють здатності підприємства виконувати нові функції, вирішувати принципово інші завдання, що зміцнює його позиціонування в зовнішньому середовищі і підвищує здатність протидіяти його негативним впливам.
16.	Залуцький В.П. ⁵⁹⁵	Є три форми розвитку: ринковий розвиток, відображає процес розширення кола споживачів, клієнтури; організаційний розвиток, відображає процес розвитку індивідуума, груп, сфер відповідальності, систем управління, ініціатив тощо; діловий розвиток — це спрямування ресурсів туди, де вони мають забезпечити максимальну конкурентоспроможність протягом максимально великого терміну часу.
17.	Плугіна Ю.А. ⁵⁹⁶	Якісні перетворення в його діяльності за рахунок змін кількісних і структурних характеристик техніко-технологічних, організаційно-комунікаційних, фінансово-економічних ресурсів на основі ефективного використання інтелектуально кадрових ресурсів та інформаційних технологій.
18.	Дунда С.П. ⁵⁹⁷	Сукупність спрямованих, інтенсивних та якісних змін економічної природи, що відбуваються на підприємстві внаслідок суперечності у внутрішньому середовищі та впливів факторів зовнішнього середовища
19.	Раєвнева О.В. ⁵⁹⁸	Унікальний процес трансформації відкритої системи в просторі та часі, який характеризується перманентною зміною глобальних цілей його існування шляхом формування нової дисипативної структури і переведом його в новий фактор (одна з альтернативних траєкторій розвитку підприємства) функціонування.

⁵⁹⁴ Погорелов Ю.С. Категорія розвитку та її експленарний базис. URL: <http://trpe.econom.univ.kiev.ua>

⁵⁹⁵ Залуцький В.П. Сутність соціально-економічного розвитку машинобудівних підприємств: методи та принципи їх забезпечення. Науковий вісник НЛТУ України. 2009. Вип. 19.11. С. 163-169.

⁵⁹⁶ Плугіна Ю.А. Інтелектуальний розвиток: сутність поняття. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2011. № 36. С. 193-196

⁵⁹⁷ Дунда С.П. Теоретичні підходи до визначення поняття «розвиток підприємства». URL: <http://www.nbu.gov.ua>

⁵⁹⁸ Раєвнева О.В. Управління розвитком підприємства: методологія, механізми, моделі : [монографія] / О.В. Раєвнева. — Харків, 2006. — 496 с.

№	Автор	Визначення
1	2	3
20.	Мочерний С.В. ⁵⁹⁹	Економічний розвиток — незворотні, спрямовані, закономірні (кількісно-якісні та сутнісні) зміни економічної системи (у нашому випадку підприємства) в довготерміновому періоді, що відбувається під впливом економічних суперечностей, потреб та інтересів, зумовленість яких характеризується дією основних законів діалектики, що не виходять за межі глибинної внутрішньої сутності такої системи .
21.	Афанасьєв М.В., Рогожин В.Д., Рудика В.І. ⁶⁰⁰	Об'єктивна зміна тільки якісних характеристик системи, зумовлена як фундаментальними законами природи (єдності та боротьби протилежностей, переходу кількості в якість, розвитку суспільства по спіралі та нагору), так і закономірностями функціонування конкретних систем (старіння устаткування, набуття досвіду і знань співробітниками, виснаження природних ресурсів), за якої формуються нові властивості системи.
22.	Богатирьов І.О. ⁶⁰¹	Сукупність змін різної економічної природи, спрямованості, інтенсивності, що об'єктивно відбуваються в соціально-економічній системі підприємства під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів, а також призводять до переходу та фіксації підприємства в різний організаційно-економічний стан (щодо сталого характеру)
23.	Шубравська О.В. ⁶⁰²	Це процес переходу системи з одного стану в інший, що супроводжується зміною її якісних і кількісних характеристик.
24.	Кифяк В. ⁶⁰³	Динамічна система взаємодіючих підсистем, передумов, факторів і принципів, які формують вектор кількісних і якісних змін функціонування підприємства, спрямованих на досягнення пріоритетів.

⁵⁹⁹ Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. Т. 1 / за ред. С. В.Мочерного. — Львів: Світ, 2005. — 616 с.

⁶⁰⁰ Афанасьєв Н.В. Управление развитием предприятия : [монография] / Н.В. Афанасьев, В.Д. Рогожин, В.И. Рудыка. — Харьков : ИНЖЭЖ, 2003. — 184 с.

⁶⁰¹ Богатирьов І.О. Управління розвитком підприємства : автореферат. дис. ... канд. економ. наук : спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / І.О. Богатирьов. — Київ. 2004. — 22 с.

⁶⁰² Шубравська О. Сталій економічний розвиток: поняття і напрямки дослідження. Економіка України. 2005. № 1. С. 36–42

⁶⁰³ Кифяк В. Теоретичні основи визначення категорії «розвиток підприємства» . Економічний аналіз. 2011. Вип. 8. Ч. 2. С. 190–194.

№	Автор	Визначення
1	2	3
25.	Побережний Р.О. ⁶⁰⁴	Спрямована зміна якісного стану організації, її структури, складу або властивостей, кількісних чи якісних змін елементів організації. При цьому розвитку організації притаманні ті ж властивості, що і «філософському розвитку», тобто циклічність і спіральність.
26.	Кузьмін О.Є. ⁶⁰⁵	Розвиток кожної організації має циклічний характер, тобто проходить через певні стадії життєвого циклу, що визначають особливості виробничо-господарської, інвестиційної, фінансової та інших видів діяльності.
27.	Надтока Т.Б., Какуніна Г.А. ⁶⁰⁶	Процес сукупних змін у соціально-економічній системі підприємства, спрямований на його перехід у новий якісно-кількісний стан у часі під впливом факторів внутрішнього і зовнішнього середовища, причому за напрямом він може бути як позитивним, так і негативним.

Отже, незважаючи на поширеність поняття «розвиток підприємства» в науці, не має універсального визначення цієї категорії, але ми бачимо спільні характеристики. Такими характеристиками є: адаптація до впливу факторів внутрішнього та зовнішнього середовища, перехід з одного стану в інший, наявність кількісних та якісних змін. Якщо розглядати різні етапи економічного розвитку, то стає очевидним, що підприємству належало і належить головне місце як на мікро-, так і на макрорівні, про що свідчить проведене дослідження економічного змісту поняття «розвиток підприємства» з точки зору різних учених (табл. 3.21).

Як бачимо, погляди вчених об'єднуються в тому, що розвиток є процесом, результатом якого є придбання нових кількісних та якісних характеристик економіко-виробничої системи, поліпшення показників ефективності функціонування і приріст потенціалу підприємства, який допомагає йому пристосовуватися до динамічних змін у середовищі, зберігаючи свою життєдіяльність.

Отже, як наголошують вчені⁶⁰⁷, розвиток — це процес цілеспрямованої зміни в часі основних параметрів організаційно-

⁶⁰⁴ Побережний Р.О. Основні напрямки розвитку підприємств машинобудування. Вісник Національного технічного університету «ХПІ». — 2012. — № 13. — С. 90–100.

⁶⁰⁵ Кузьмін О.Є. Основи менеджменту : [підручник] / О.Є. Кузьмін, О.Г. Мельник. — К. : Академвидав, 2003. — 416 с

⁶⁰⁶ Надтонка Т.Б. Соціальний розвиток промислового підприємства та механізми його управління / Т.Б. Надтонка // Управлінські технології у рішенні сучасних проблем розвитку соціально-економічних систем : [монографія] ; за заг. ред. О.В. Мартякової. — Донецьк : ДонНТУ, 2011. — 744 с. — С. 564–569.

економічної системи та передбачає комплекс певних дій для забезпечення поставленої мети.

При цьому, інформація повинна відповідати напрямам стратегічної активності, внутрішнім і зовнішнім сегментам діяльності (географічним, споживчим, ринковим тощо), сценарним варіантам розвитку, прогнозним варіантами, стратегічним альтернативам, горизонталю стратегічного планування і прогнозування та ін.

Г.М. Калетніком та колективом дослідників визначено, що стратегія — це вибір правил і прийомів, за допомогою яких досягаються цілі тієї чи іншої системи, елементи стратегії підприємства які розрізняють як: систему цілей, пріоритет в розподілі ресурсів, правил здійснення управлінських дій. Стратегії мають рівні та навіть на рівні одного підприємства характеризуються множиною, головна з яких — генеральна⁶⁰⁸.

Однією з якісних характеристик стратегічного обліку, аналізу та контролю як єдиної інтегрованої системи виступає її багаторівневий характер, що пов'язано з необхідністю володіння великим обсягом різноманітної інформації аналітичного характеру при обґрунтуванні та прийнятті стратегічних рішень: види діяльності, внутрішні сегменти, центри відповідальності, центри власності, зовнішні сегменти, споживчі сегменти, напрями стратегічної активності, ланки ланцюжка цінностей, інвестиційні, інноваційні та стратегічні горизонти, бізнес-сегменти та ін.⁶⁰⁹

На рис. 3.22 представлено основні чинники, які спонукають підприємство до розвитку.

Аспекти розвитку підприємства :

– розвиток підприємства треба розглядати як складний процес, що розпочинається в момент створення підприємства, зважаючи на те, що підприємство з моменту створення провадить свою діяльність у динамічному середовищі й необхідність змін може виникнути в будь-який момент;

⁶⁰⁷ Затхей А. Р. Особливості планування розвитку вітчизняних промислових підприємств. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку: [збірник наукових праць] / Відп. ред. О. С. Кузьмін. — Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2001. — № 436. — С. 31-35.

⁶⁰⁸ Калетнік Г.М., Колесов О.С., Недбалюк О.О. Операційний менеджмент. Навчальний посібник. К.: «Хай-Тек Прес», 2013. 304с.

⁶⁰⁹ Єршова Н. Ю. Інтегрована система обліково-аналітичного забезпечення процесів розробки та реалізації стратегій розвитку підприємства / Н. Ю. Єршова // Розвиток і становлення обліку, аудиту та управління фінансово-економічною безпекою за роки незалежності України : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., 12-13 травня 2016 р., м. Дніпропетровськ. — Дніпропетровськ : ННІЕ, 2016. — С. 36-40.

– розвиток підприємства розглядається з позиції досягнення стратегічних цілей, зокрема: економічних, соціальних, екологічних, технологічних, організаційних, оскільки підприємство функціонує в конкурентному середовищі, то саме досягнення цих стратегічних цілей може забезпечити йому конкурентні переваги на ринку;

– оскільки ефективність діяльності підприємства певною мірою залежить від ресурсного забезпечення, здатності та спроможності раціонально використовувати наявні активи для отримання максимального економічного ефекту, розвиток підприємства варто розглядати як процес, спрямований на покращення чи отримання нових якостей, що посилює потенціал та стійкість підприємства.⁶¹⁰

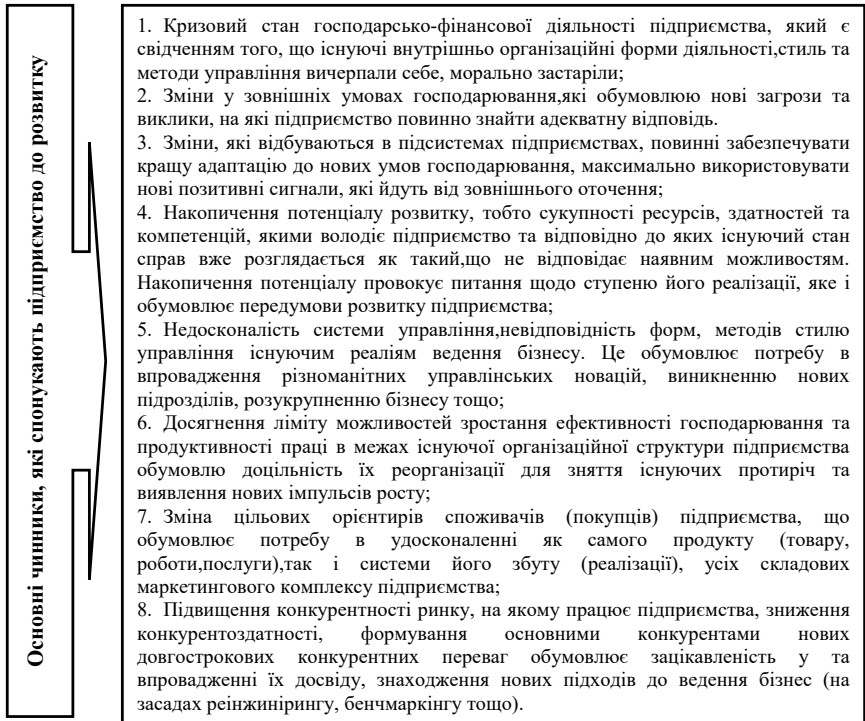

Рис.3.22. Основні чинники, які спонукають підприємство до розвитку

Джерело :⁶¹¹

⁶¹⁰ Прийма Л.Р. Розвиток підприємства: теоретичні аспекти. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2016. Вип.18. ч.2. С.74 — 77.

⁶¹¹ Лігоненко Л. О. Розвиток підприємства: відмітні характеристики та типологія. Scientific Journal «Science Rise». Економічні науки. №5/3(10). 2015. 57-61

Ефективність стратегічного управління значною мірою залежить від правильного вибору та ефективності формування стратегії розвитку підприємства. Слово «стратегія» походить від давньогрецьких слів «stratos» — «військо» та «agos» — «веду». Сполучені разом, вони утворюють слово «strategos» (полководець або воєначальник, що командує армією). Відповідно, поняття «стратегія» первинно тлумачилося як мистецтво або наука ведення воєнних дій⁶¹².

Стратегічне планування обов'язково повинно враховувати прогнози майбутнього і на їх основі формувати план розвитку товарів та ринків. Підприємство при визначенні цілей повинно враховувати сигнали з зовнішнього середовища і проводити оцінку власному ресурсному потенціалу. Стратегія — це набір правил для прийняття рішень, якими організація керується у своїй діяльності⁶¹³.

Визначення стратегії як набору правил для прийняття рішень дозволяє прийти до дуже важливого і істотного для процедури стратегічного планування та управління висновку — стратегію треба формулювати тоді, коли відбулося або намічається перетворення зовнішнього середовища, а також якісні зміни системи цінностей вищого керівництва організації.

У 1987 р. Мінцберг Г. надав розгорнуте визначення терміну «стратегія», виділивши у ній п'ять визначень (п'ять «П» стратегії)⁶¹⁴:

- стратегія як план — керівництво, орієнтир або напрямок розвитку, дорога із сьогодення в майбутнє;
- стратегія як прийом — особливий «маневр», що робиться з метою перехитрити суперника або конкурента;
- стратегія як «паттерн» (принцип поведінки, стійка схема дій) з урахуванням поведінки в минулому;
- стратегія як позиція, а саме розташування певних товарів (послуг) на конкретних ринках;
- стратегія як перспектива, тобто основний спосіб дії організації.

П. Друкер⁶¹⁵ визначає стратегію, як спосіб реалізації теорії бізнесу в практичній діяльності. Мета практичної діяльності — забезпечити

⁶¹²Мескон М.Х. Основы менеджмента: Пер. с англ./ М.Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури; Общ.ред. и вступ. ст. Л. И. Евенко. — 3-е изд. — М.: Дело, 2000. — 704 с.

⁶¹³Ансофф И. Стратегическое управление / И.Ансофф; сокр.пер. с англ. науч. ред. и авт. предисл.Л.И.Евенко. — М.: Экономика, 1989. — 519 с.

⁶¹⁴Минцберг Г. Школы стратегий. Стратегическое сафари: экскурсия по дебрям стратегического менеджмента / Г.Минцберг, Б.Альстрэнд, Дж.Лэмпел; пер.с англ. под общ. ред. Ю.Каптуревского. — Спб.: Питер, 2002. — 330 с.

організації можливість досягнути бажаних результатів в неконтрольованому середовищі, тому що стратегія дозволяє організації усвідомлено шукати і використовувати на користь собі будь-які сприятливі збіги обставин. Крім того, стратегія — це найкращий спосіб перевірки теорії бізнесу. Якщо стратегія не забезпечує досягнення запланованих результатів, це перша серйозна ознака того, що настав час переглянути теорію бізнесу.

На думку Джонсона Дж. та Шоулза К.⁶¹⁶, стратегія — це напрям і сфера діяльності організації на тривалий період часу, що дозволяють їй досягти переваг у змінному середовищі за рахунок конфігурації ресурсів і компетенції з метою виправдати очікування зацікавлених сторін.

О.І.Ковтун⁶¹⁷ вважає, що стратегія — це комплексний системний план забезпечення досягнення довгострокових цілей підприємства

М.М. Лепа⁶¹⁸ відзначає, що стратегія — це план управління підприємством, що спрямований на зміцнення позицій підприємства, задоволення інтересів споживачів та досягнення поставленої мети.

О.М.Тридід⁶¹⁹ зазначає, що стратегія — це спосіб реалізації підприємством своєї мети, яка визначає його поведінку в просторі параметрів і вирішує протиріччя, що породжуються взаємодією підприємства і ринкового середовища, а також взаємодією внутрішніх компонентів підприємства, які знаходяться на різних стадіях свого життєвого циклу.

О.Л.Трухан⁶²⁰ надає розширене поняття стратегії як абстрактно-цільової і ціннісно-орієнтованої концепції довгострокового розвитку бізнесу, яка відображає когнітивну індикативну модель адаптивної поведінки підприємства у нестабільному і мінливому ринковому середовищі, що реалізується на основі планового процесу управління

⁶¹⁵ Друкер П. Задачи менеджмента в XXI веке / П. Ф. Друкер ; пер. с англ. — М. : Вильямс, 2007. — 286 с.

⁶¹⁶ Економічна енциклопедія : у 3 т. Т. 2 / ред. кол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К. : Вид. центр «Академія». — 2001. — 848 с.

⁶¹⁷ Ковтун О.І. Стратегії підприємства: [монографія]. — Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2008. — 424 с.

⁶¹⁸ Лепа Н.Н. Методы и модели стратегического управления предприятием: [монография] /

Н.Н.Лепа. — НАН України. Ін-т економіки промисловості. — Донецьк: ООО «Юго-Восток Лтд», 2002. — 186 с.

⁶¹⁹ Тридід О.М. Організаційно-економічний механізм стратегічного розвитку підприємства: Моногр./ О.М.Тридід — Харків: Вид. ХДЕУ, 2002. — 364 с.

⁶²⁰ Трухан О.Л. Змістова сутність поняття «стратегія підприємства»: суперечності поглядів. Вісник ЖДТУ: Економічні науки. 2010. №.1(51). С.236 — 241.

організаційними змінами шляхом забезпечення гнучкої відповідності внутрішніх ресурсів і компетенцій організації та її зовнішнього середовища.

Отже, стратегія⁶²¹:

- дає визначення основних напрямків і шляхів досягнення цілей зміцнення, зростання та забезпечення виживання організації в довгостроковій перспективі на основі концентрації зусиль на певних пріоритетах;

- є способом встановлення взаємодії фірми із зовнішнім середовищем;

- формується на основі дуже узагальненої, неповної та недостатньо точної інформації;

- постійно уточнюється в процесі діяльності, чому має сприяти добре налагоджений зворотний зв'язок;

- через багатоціловий характер діяльності підприємства має складну внутрішню структуру, тобто можна ставити питання про формування системи стратегій у вигляді «стратегічного набору»;

- є основою для розробки стратегічних планів, проектів і програм, які є системною характеристикою напрямків розвитку підприємства;

- є інструментом міжфункціональної інтеграції діяльності підприємства, способом досягнення синергії;

- є основою для формування та проведення змін в організаційній структурі підприємства;

- є основним змістовним елементом діяльності вищого управлінського персоналу;

- є фактором стабілізації відносин в організації;

- дає змогу налагодити ефективну мотивацію, контроль, облік та аналіз, виступаючи як стандарт, котрий визначає успішний розвиток і результати.

Поняття «розвиток» і «стратегія» тісно пов'язані між собою. Результатом реалізації стратегії є розвиток. Водночас для розвитку підприємства необхідним є формування чіткого плану дій та їх реалізація. Сформована та реалізована стратегія забезпечує розвиток підприємства. Підприємства, що мають чітке бачення своєї майбутньої позиції на ринку та окреслені напрями діяльності, направлені на досягнення поставлених цілей та укріплення цієї позиції, досягають

⁶²¹Шершньова З. Є. Стратегічне управління: навч. пос. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: КНЕУ, 2004. — 699 с.

високої ефективності роботи, а відсутність чітких стратегічних орієнтирів призводить до невикористання наявного потенціалу підприємства та стоїть на заваді його розвитку.

У загальному вигляді стратегія розвитку — це сформований за допомогою ряду домінуючих принципів, традицій і намагань підприємства комплекс, що включає⁶²² :

- пріоритетні цілі розвитку підприємства;
- відповідні очікування успіху на певний період, з урахуванням наявних можливостей, сприятливих і протидіючих чинників;
- конкретні варіанти і засоби (інструменти) вирішення наявних проблем, просування до намічених цілей і очікувань;
- заходи із втілення вибраних варіантів, організації ділової активності.

Є.В.Драгунова⁶²³ розглядає формування стратегії розвитку організації як побудову цілісного образу підприємства в майбутньому і переходу до нього з поточного стану з використанням формалізованих процедур.

Процес формування стратегії розвитку⁶²⁴ — це систематизоване послідовне виконання функціональних операцій, які дають специфічний результат (в даному випадку дозволяють вибрати стратегію розвитку підприємства). Відповідно, процес формування стратегії розвитку — це набір логічно взаємопов'язаних управлінських впливів, що виконують окремі функції стратегічного менеджменту з метою створення стратегії розвитку підприємства.

Т.Ю.Прутська вважає, що особливе місце у формуванні загальної стратегії підприємства займають інноваційні стратегії його розвитку та наголошує, що посилення в сучасному світі ролі інновацій як чинника стратегічного розвитку підприємств зумовлює необхідність безперервного залучення інновацій у їх діяльність, що неможливо без стратегій, які обґрунтовують розвиток тих напрямів діяльності

⁶²² Касьянова Н.В. Управление развитием предприятия на основе кумулятивного подхода: концепция, модели та методи: [монографія] / Н.В.Касьянова; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. — Донецьк: СПД Купріянов В.С., 2011. — 374 с.

⁶²³ Драгунова Е.В. Формирование стратегии развития малого промышленного предприятия: дис.канд. экон. наук / Е.В.Драгунова. — Новосибирск, 2004. — 169 с.

⁶²⁴ Царикаев А.Ю. Процесс формирования стратегии развития промышленных предприятий. Бизнес в законе. Экономико-юридический журнал. 2011. №4. С.222 — 224.

підприємства, від реалізації яких можна очікувати позитивного результату в тривалій перспективі.⁶²⁵

У науковій та методичній літературі найпоширенішим до визначення поняття інноваційної стратегії є системний підхід, коли інноваційна стратегія розглядається, як елемент корпоративної стратегії розвитку підприємства або як частина загальної соціально-економічної стратегії. При цьому інноваційна стратегія доповнює інші типи функціональних стратегій, особливо стратегії збуту, виробничу, кадрову та фінансову⁶²⁶.

Інноваційними стратегіями можуть бути: інноваційна діяльність організації, що спрямована на одержання нових продуктів, технологій і послуг; застосування нових методів і засобів виробництва, застосування нових видів ресурсів і нових підходів до використання традиційних ресурсів.

Відносно внутрішнього середовища стратегії Прутська Т.Ю. поділяє на кілька великих груп спеціальних інноваційних стратегій⁶²⁷:

- продуктові (портфельні, підприємницькі, бізнес-стратегії);
- функціональні (науково-технічні, виробничі, маркетингові, сервісні);
- ресурсні (фінансові, трудові, інформаційні, матеріально-технічні);
- організаційно-управлінські (технології, структури, методи управління).

Принципи стратегії, якими підприємства керуються у своїй або ж інноваційно-виробничій діяльності, охоплюють більшість її аспектів і використовуються:

- при оцінці результатів діяльності на сьогоднішній чи майбутній період часу;
- визначенні взаємовідносин організації із зовнішнім середовищем, при обґрунтуванні конкретних інноваційних розробок, місця їх реалізації і шляху досягнення переваг над конкурентами⁶²⁸.

⁶²⁵ Боковець В.В., Прутська Т.Ю. Формування та обґрунтування стратегії інноваційного розвитку корпоративних підприємств. Інфраструктура ринку. 2017. №6 .С.

⁶²⁶ Боковець В.В. Стратегічне управління: навч. посібник / Боковець В.В., Швед В.В. — В.: ВФЕУ. —2012. — 149 с.

⁶²⁷ Ландик В.И. Инновационная стратегия предприятия: проблемы и опыт их решения / В.И. Лан-дик. — К.: Наук. думка. — 2007. — 364 с

⁶²⁸ Боковець В.В. Формування інноваційної політики підприємств харчової промисловості Вінницької області): колективна монографія / Боковець В.В., Швед В.В., Акулов М.Г. — В.: ВФЕУ. — 2012. — 281 с.

Для формування стратегії інноваційного розвитку використовують різноманітні методи і моделі, найбільш поширеним з яких є розвиток, що спирається на безупинний пошук і використання нових способів та сфер реалізації потенціалу підприємства в змінних умовах зовнішнього середовища у межах обраної місії і прийнятої мотивації діяльності, пов'язаний з модифікацією наявних і формуванням нових ринків збуту.

Є різні причини, які спонукають суб'єктів господарювання до впровадження нових інструментів активізації діяльності:

- модернізація підприємств для підтримання його конкурентоспроможності;
- оновлення традиційного асортименту продукції;
- виробництво інноваційної продукції,
- впровадження інноваційних методів управління: операційною діяльністю, розвитком персоналу, маркетингом і логістикою з метою максимального задоволення потреб споживачів і отримання прибутку.

Стимулами інноваційної активності служать як зовнішні фактори, так і внутрішні проблеми підприємства (знос обладнання, високі енерговитрати, недолік виробничих потужностей). Зовнішнім стимулом інновацій в основному є боротьба на ринку кінцевої продукції за споживача. На внутрішньому ринку гостру конкуренцію відчувають господарюючі суб'єкти, які виробляють імпортозамінні товари. Експортна орієнтація також служить потужним чинником інновацій, оскільки підприємство змушене просувати свої товари на світовий ринок з високою конкуренцією⁶²⁹.

Т.Ю.Прутська також звертає увагу на те, що у сучасних умовах основним способом підвищення конкурентоспроможності виробничих товарів, підтримки високих темпів розвитку і рівня прибутковості для підприємств стає впровадження інновацій. Однак, інновації є джерелом розвитку лише за умови активного й ефективного їх використання, а також створення сприятливого середовища для їх впровадження. У зв'язку з цим особливого значення набуває стратегічне управління інноваційним розвитком корпоративних підприємств, яке орієнтує виробничу діяльність на запити споживачів, дозволяє більш гнучко реагувати і здійснювати своєчасні зміни, досягти конкурентних переваг у довгостроковій перспективі. Таким чином, вважає вчений, стратегію інноваційного розвитку підприємства можна визначити, як сукупність

⁶²⁹ Барабан О.О. Проблеми інноваційної діяльності в Україні та можливі шляхи їх вирішення / В.В. Боковець, О.О. Барабан // Наукові економічні дослідження: теорії та пропозиції. Матеріали ІХ Міжнар. наук-практ. конф.- Східноукраїнський ін-т економіки та управління. — Запоріжжя. — 2016. —С. 122–124

дій і методів ведення інноваційної діяльності, що забезпечує конкурентні переваги за рахунок розробки і впровадження інновацій.⁶³⁰

Необхідно зазначити, що у сучасних умовах господарювання одним із основних внутрішніх факторів невизначеності у вирішенні управлінських завдань є неповна інформація про поточний стан внутрішнього і зовнішнього середовища, перспективи розвитку підприємства, що є наслідком неефективної організації інформаційного забезпечення управління.

Відсутність комплексного застосування системи інформаційного забезпечення стратегічного планування, а саме збору інформації з відповідних джерел, визначення показників та їх аналізу, можна вважати однією з основних причин незадовільного становища великої кількості вітчизняних підприємств⁶³¹.

Інформаційна підтримка стратегічного управління менеджменту⁶³² реалізується в контексті формування інформації (про внутрішнє та зовнішнє середовище) як структурованої сукупності обліково-аналітичних процедур, яка включає в себе певну частину інформаційної бази, методи її рекласифікації, перегрупування, узагальнення та обробки, побудованої за принципом найбільшої адаптованості до специфіки діяльності суб'єкта господарювання, релевантності до прийняття рішень та інноваційності. При цьому інтеграція інформації з відповідними елементами проблеми та контекстом конкретного підприємства дозволяє виявити найбільш цінну для осіб, що приймають рішення, інформацію, в тому числі й оцінити альтернативні варіанти вирішення проблеми. Це трактування повною мірою відповідає положенням системного, стратегічного та ситуаційного підходів до управління.

Обліково-аналітичне забезпечення займає ключове місце в інформаційній системі підприємства і відповідає за формування всіх фінансових і нефінансових показників про внутрішні процеси і зовнішнє середовище підприємства, координує інформаційні потоки⁶³³.

⁶³⁰ Боковець В.В., Прутська Т.Ю. Формування та обґрунтування стратегії інноваційного розвитку корпоративних підприємств. Інфраструктура ринку. — 2017. — № 6

⁶³¹ Мандражи, З. Р. Інформаційне забезпечення стратегічного управління підприємством. Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. — Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2015. Том 20. С. 251-256.

⁶³² Єршова Н. Ю. Концептуальні основи стратегічного управлінського обліку. Проблеми економіки № 1. 2017. С.195-202

⁶³³ Кундря-Висоцька О. П. Бухгалтерський облік в умовах інтеграційних процесів: сучасний стан та напрями розвитку : монографія / О. П. Кундря-Висоцька, І. М. Вагнер, М. І. Клюс ; Нац. банк України, Ун-т банк. справи. — Київ : УБС НБУ, 2013. — 286 с.

В. Євдокіменко⁶³⁴ трактує функцію в системі управління як модель, яка містить дерево цілей організації з визначенням функцій досягнення кінцевої мети, яке відображає ієрархію функцій бізнес-процесів, існуючих у рамках системи, що розробляється. Прибічники іншого підходу доверхнього рівня опису відносять поняття процесу як послідовності логічно пов'язаних процедур, що мають декілька входів та виходів, призначеного для отримання визначеного кінцевого результату^{635, 636}. Організація облікового процесу і зміст бухгалтерських моделей економічних об'єктів мають створювати інформаційні умови для ефективного здійснення функцій планування, контролю, аналізу, регулювання, тобто працювати на сукупний управлінський процес⁶³⁷. Проте цей функціональний перелік через доведені об'єктивні обставини має бути розширений. Інформаційна революція дозволила забезпечити заміну будь-якого ресурсу. За цих умов відбулася орієнтація не на ресурс, а на його функції⁶³⁸.

Т.О.Тарасова⁶³⁹ вважає, що обліково-аналітичне забезпечення має відображати реальний стан бізнесу, пропонувати адекватну реакцію на зміни бізнес-процесів у навколишньому середовищі і поперед усе здійснювати пошук найбільш ефективної взаємодії фінансових, матеріальних та інтелектуальних ресурсів підприємства. Сформований новий управлінський підхід дозволить оптимально використовувати нові можливості в бізнесі, прискорити процес генерації вартості на основі інтеграції й використання концепції повноважень.

Спираючись на сучасний економічний словник, під забезпеченням слід розуміти сукупність заходів і засобів, а також створення умов які сприяють нормальному перебігу економічних процесів, підтриманню стабільного функціонування економічної системи та її об'єктів,

⁶³⁴ Евдокименко В. Бизнес-процессы, процессное управление и эффективность. Менеджмент в России и за рубежом. 2004. № 5. С. 23–32.

⁶³⁵ Репин В. В. Процессный подход к управлению. Моделирование бизнес-процессов : монография / В. Репин, В. Елиферов. — М. : Манн, Иванов и Фербер, 2013. — 544 с.

⁶³⁶ Айвазян З. С. Совершенствование систем управления : хирургия или терапия? / З. С. Айвазян // 7-я конференция «Рост менеджмента» : Сб. тезисов.— СПб : ИКФ «Альт», 2001. — С. 5–8.

⁶³⁷ Лоханова Н. О. Інтеграційні процеси в обліку в умовах інституціональних перетворень : монографія / Н. О. Лоханова. — Херсон :Грінь Д.С., 2012. — 400 с.

⁶³⁸ Мельник Л. Г. Экономика информации и информационные системы предприятия : учеб.пособие/Л.Г. Мельник, С.Н. Ильяшенко, В.А. Касьяненко. — Сумы : Университетская книга, 2004. — 399 с.

⁶³⁹ Тарасова Т. О. Функціональна модель обліково-аналітичного забезпечення управління підприємством. Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. 2014. Вип. 2. С. 68-80.

запобіганню внутрішнім і зовнішнім загрозам діяльності⁶⁴⁰. Дослідивши теоретичні засади щодо обліково-аналітичного забезпечення та методологічні вимоги до організації бізнесу, орієнтовані на потреби процесного управління, вважаємо, що під обліково-аналітичним забезпеченням бізнес-процесів у сільському господарстві слід розуміти побудову інформаційної системи управління, яка завдяки застосуванню певного інструментарію збирання, узагальнення, обробки та аналізу інформації в розрізі бізнес-процесів дозволить сформувати базу для прийняття раціональних управлінських рішень.

Сучасний менеджмент вимагає в рамках системи обліково-аналітичного забезпечення розподілу функцій між її складовими та функціональних обов'язків між працівниками облікової служби. Крім того, функції обліково-аналітичного забезпечення повинні бути узгоджені для успішної діяльності підприємства загалом⁶⁴¹.

Результативність управління підприємством значною мірою визначається рівнем організації процесу та якістю його інформаційного забезпечення. При цьому інформаційне забезпечення управління тісно корелюється з його обліково-аналітичним забезпеченням. Значимість інформаційного ресурсу підвищується з переходом до нової економіки, а саме до інноваційної економіки, де вимоги до обліково-аналітичної інформації визначаються новим, якісно вищим, рівнем управління та прийняття рішень, вибором цільових орієнтирів стратегічного розвитку підприємства, появою нових об'єктів обліку, розкриття інформації щодо яких в умовах глобального інформаційного середовища забезпечить прозорість підприємства і адекватність системи управління. Обліково-аналітична система забезпечує гнучкість системи управління підприємства загалом. Стратегічний управлінський облік нами розглядається як складова обліково-аналітичної системи підприємства, функціонально орієнтована на інформаційне забезпечення прийняття стратегічних управлінських рішень. Тому модель стратегічного управлінського обліку пов'язана з моделлю системи обліково-аналітичного забезпечення та моделлю системи управління підприємства⁶⁴².

⁶⁴⁰Ройзберг Б. А. Современный экономический словарь /Б. А. Ройзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. — 5-е изд., перераб. и доп.— М. : ИНФРА-М, 2006. — 207 с.

⁶⁴¹ Гоголь Т. А. Обліково-аналітичне забезпечення управління підприємств малого бізнесу : монографія / Т. А. Гоголь. — Чернігів : Видавець Лозовий В.М., 2014. — 384 с.

⁶⁴² Єршова Н.Ю. Формально-логічне моделювання системи стратегічного управлінського обліку.Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. Випуск 1-2 (07) . 2017. С.79-85

Формування системи стратегічного управлінського обліку на інтегрованій основі здатне забезпечувати синтетичний, цілісний погляд на діяльність суб'єкта господарювання, що обумовлено роллю обліково-аналітичної інформації в управлінні та її інтеграційної здатністю: інформація об'єднує управління, людей, процеси, технології, які розгортаються як єдина система, а не тільки як окремі елементи.

Наочне уявлення функцій стратегічного управління дає можливість визначити місце обліку як функції управління та уявити взаємозв'язок міжostatними.

Таким чином, помітні рівні взаємозв'язку між функціями управління та завданнями і функціями стратегічного управлінського обліку, які їм відповідають (табл. 3.22).

Таблиця 3.22

Функції управління та їх інформаційне забезпечення системою стратегічного управлінського обліку

Функції стратегічного управління	Завдання стратегічного управлінського обліку	Функції стратегічного управлінського обліку
Перший рівень взаємозв'язку між функціями		
Аналіз	Формування оціночних індикаторів реалізації цільової спрямованості моделі управління з урахуванням цілей стратегічного управління	Інформаційно-комунікативна, інформаційно-аналітична
Контроль	Співвідношення досягнутих результатів і оціночних індикаторів реалізації цільової спрямованості моделі стратегічного управління	Інформаційно-контрольна
Другий рівень взаємозв'язку між функціями		
Планування	Визначення оціночних індикаторів реалізації цільової спрямованості моделі управління з урахуванням цілей стратегічного управління	Інформаційно-комунікативна
Регулювання	Забезпечення відповідності та узгодженості дій для формування інформаційних потоків, спрямованих на досягнення оціночних індикаторів реалізації цільової спрямованості моделі управління	Інформаційно-комунікативна
Організація	Розподіл завдань для формування інформаційних потоків під час реалізації цільової спрямованості моделі управління між окремими підрозділами або працівниками і встановлення взаємодії між ними	Інформаційно-комунікативна

Джерело: ⁶⁴³

⁶⁴³ Єршова Н.Ю. Формально-логічне моделювання системи стратегічного управлінського обліку. Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. Випуск 1-2 (07) . 2017. С.79-85

Функціональний аспект інтеграції системи стратегічного управлінського обліку (рис. 3.22) визначається інформаційним забезпеченням реалізації загальних функцій стратегічного управління.

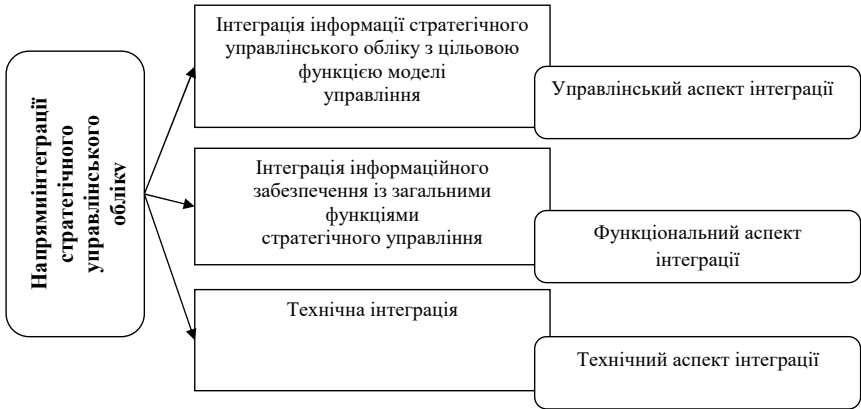

Рис.3.22. Напрями інтеграції системи стратегічного управлінського обліку в модель обліково-аналітичної системи підприємства

Джерело: ⁶⁴⁴

Стратегічне управління можна визначити як інтегрований управлінський підхід, який поєднує функції планування, аналізу, контролю за реалізацією стратегій⁶⁴⁵. Перелічені функції представляють системну цілісність, і за еволюційним підходом їх розвиток відбувається циклічно: до певної межі окремі функції розвиваються як самостійні локальні системи, а потім виникає потреба в їх інтеграції та забезпеченні рівня удосконаленості останніх на інтегрованій основі (рис. 3.23).

На думку І.М.Лепетан, в систему управлінського обліку та аналізу необхідно включати прогнози внутрішніх та зовнішніх факторів, які впливають на діяльність підприємства, а також управлінську звітність. Вирішення проблем управлінського обліку необхідно здійснювати і на рівні держави: допомога у формуванні єдиної методологічної бази управлінського обліку, яка повинна бути тісно пов'язана з процесами

⁶⁴⁴ Єршова Н.Ю. Формально-логічне моделювання системи стратегічного управлінського обліку. Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. Випуск 1-2 (07) . 2017. С.79-85

⁶⁴⁵ Ансофф І. Стратегический менеджмент: Классическое издание / И. Ансофф. — СПб. : Питер, 2009. — 344 с.

вдосконалення корпоративного управління; формування кваліфікованих професіоналів у сфері управлінського обліку. У сучасних умовах господарювання ведення управлінського обліку в господарствах сприяє активному прояву самостійності, обґрунтованого прийняття управлінських рішень та орієнтації на результати господарської діяльності.⁶⁴⁶ Н.М.Гудзенко, Т.Г.Китайчук звертають увагу, що система менеджменту вимагає збільшення обсягу інформації про найдрібніші об'єкти у межах підприємства та за його межами, що в кінцевому результаті впливає на ефективність роботи бізнесу. Нині блок контролю загального циклу управління, в якому облік відіграє провідну роль інформаційного забезпечення, залишається слабкою ланкою менеджменту, що вимагає посилення та удосконалення⁶⁴⁷.

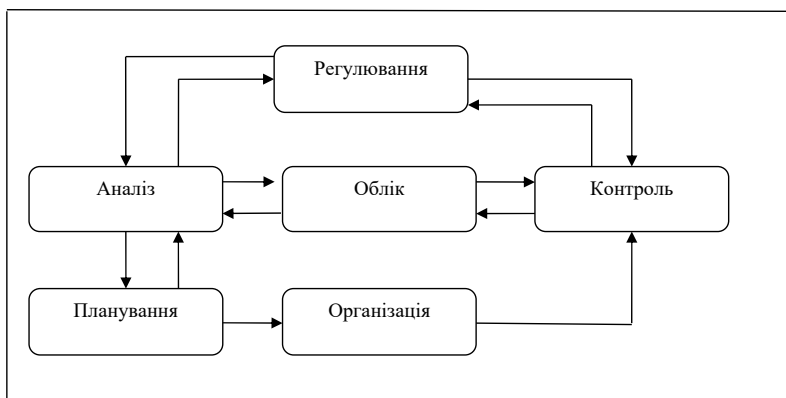

Рис.3.23. Місце функції обліку в стратегічному управлінні

Джерело:⁶⁴⁸

В рамках інтегрованої моделі системи стратегічного управлінського обліку якраз і синтезується якісно нова система

⁶⁴⁶ Лепетан І.М.Проблеми впровадження управлінського обліку на підприємствах. Проблеми економічного, облікового, контрольного і аналітичного забезпечення управління підприємством: матеріали II Всеукр. наук.-практич. конф. молод. учених, 8 грудня 2016 року. -Вінниця.- «Едельвейс і К».-С.75-77

⁶⁴⁷ Гудзенко Н.М., Китайчук Т.Г.Роль обліку в забезпеченні економічної безпеки підприємств. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики.- 2017. № 3.С.125-134

⁶⁴⁸ Єршова Н.Ю. Формально-логічне моделювання системи стратегічного управлінського обліку. Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. — Випуск 1-2 (07) .- 2017.- С.79-85

взаємозв'язку облікового процесу, аналізу та контролю, якій притаманні такі властивості:

- синергізм (здатність підвищувати рівень інформаційної підтримки всіх структурних підрозділів і функціональних елементів стратегічного управління);

- гнучкість (здатність системно реагувати на зміни зовнішнього і внутрішнього середовища, що забезпечується з урахуванням сукупності багатьох чинників та організаційної побудови);

- емерджентність (цільова спрямованість системи стратегічного управлінського обліку ширше цілей функціонування її системоутворюючих компонентів);

- раціональність (тотожна оптимальності та ефективності, що забезпечується шляхом реалізації функцій системи стратегічного управлінського обліку);

- безперервність функціонування (система існує, поки функціонує; функціонування елементів визначає характер функціонування системи стратегічного управлінського обліку як цілого, і навпаки; одночасно система стратегічного управлінського обліку має бути здатною до саморозвитку, що пов'язано з такими інноваціями, як структурно-функціональні; процесно-логістичні; інформаційно-інструментальні);

- інерційність (зниження інерційності функціонування досягається використанням інформаційних технологій).

На підставі опрацьованих наукових джерел можна зазначити, що розвиток стратегічного управлінського обліку як напрям управлінського обліку зумовлюється об'єктивними причинами, що впливають зі зміни характеру середовища діяльності підприємств: нові вимоги щодо подання інформації про діяльність суб'єктів господарювання в сучасних умовах розвитку економіки відбиваються на необхідності інтеграції різної інформації, її аналітичної інтерпретації та посилення контролю над її формуванням. Унаслідок своєї інтегрованості стратегічний управлінський облік здатний забезпечувати синтетичний, цілісний погляд на діяльність суб'єкта господарювання в минулому, сьогоденні і майбутньому, комплексний підхід до виявлення і вирішення проблем, що постають перед ним.

Для вироблення стратегії розвитку агропромислового підприємства, що забезпечує ефективний розподіл і використання наявних ресурсів (матеріальних, фінансових, трудових ресурсів, землі та технологій) і сприяє становленню стійкого становища на ринку в конкурентному середовищі, необхідним є перехід від реактивної форми

управління (прийняття управлінських рішень як реакції на поточні проблеми) до управління на основі аналізу та прогнозів⁶⁴⁹.

Це зумовлює необхідність розробки та практичного використання системи аналітичних показників про внутрішнє та зовнішнє середовище підприємства, комплексна побудова яких можлива лише за умови впровадження в діяльність сільськогосподарських підприємств стратегічної аналітичної системи. Вітчизняні та зарубіжні вчені вказують на важливу роль побудови взаємоузгодженої системи обліково-аналітичного забезпечення стратегічного менеджменту, оскільки лише в такому випадку можна досягти загального позитивного ефекту управління стратегічними ініціативами.

Визначальною особливістю стратегічної аналітичної системи як елемента корпоративної стратегічної обліково-аналітичної системи є використання як інформаційної бази системи стратегічного обліку.

На сьогодні можна виділити два основні напрями розвитку фінансового аналізу з метою підвищення ефективності стратегічного управління:

1. Розвиток традиційного фінансового аналізу в напрямі забезпечення його стратегічної орієнтації, що передбачає розробку системи стратегічних показників підприємства або конкретної стратегічної бізнес-одиниці із врахуванням:

1) ролі підприємства в галузі або ролі стратегічної бізнес-одиниці в структурі бізнес-процесів підприємства;

2) стадії життєвого циклу підприємства або конкретної стратегічної бізнес-одиниці;

3) обраного виду стратегії для досягнення окреслених цілей.

2. Побудова системи фінансового аналізу стратегічної фінансової звітності, що базується на основі використання похідної стратегічної фінансової звітності, зокрема похідного гіпотетичного стратегічного балансу, для одержання якого необхідним є змістовне та часове розширення предмета традиційного фінансового обліку та використання нових облікових інжинірингових інструментів (системи бухгалтерських агрегатів, структурованого плану рахунків, похідних балансів (скоригованого, гіпотетичного)), а також введення до складу облікових процедур коригуючих, інжинірингових, стратегічних і гіпотетичних облікових записів.

⁶⁴⁹ Басалай С. И. Бухгалтерский учет как инструмент повышения инвестиционной привлекательности агропромышленных корпораций в условиях переходной экономики / С. И. Басалай, Л. И. Хоружий. — М.: Буквица, 1999 — 256 с.

Вагому роль у розвитку стратегічної аналітичної системи підприємства також відіграє удосконалення системи управлінського аналізу на основі застосування спеціалізованих методів стратегічного обліку, які дозволяють одержувати інформацію, необхідну для прийняття стратегічних управлінських рішень. Найбільш перспективним напрямом наукових досліджень у даній сфері є розробка проблематики управлінського аналізу ланцюжків вартості, що зумовлено значним поширенням його використання в практичній діяльності зарубіжних аграрних корпорацій. У таблиці 3.23 ⁶⁵⁰ виділено чотири можливі квадранти облікового інформаційного середовища системи стратегічного менеджменту, що є предметом вивчення системи його аналітичного забезпечення. Стратегічна облікова інформація та стратегічні аналітичні показники можуть використовуватись як внутрішніми користувачами (власниками, менеджерами різних рівнів) у процесі побудови, реалізації та коригування обраної стратегії, так і зовнішніми користувачами (інвесторами, позичальниками, професійними спілками тощо) для прийняття інвестиційних або позикових рішень. Іншим важливим питанням, яке стосується організаційних аспектів побудови системи обліково-аналітичної підтримки на сільськогосподарських підприємствах, є визначення суб'єктів ведення стратегічного обліку та здійснення економічного аналізу, орієнтованого на забезпечення стратегічного менеджменту.

На думку науковців, можливі такі варіанти організації стратегічного обліку на підприємствах:

- 1) наділення функціями стратегічного обліку бухгалтерів підприємств;
- 2) створення нової бухгалтерської посади для ведення стратегічного обліку;
- 3) залучення фахівців зі сторони для ведення стратегічного обліку (аудиторів, представників консалтингових фірм, фінансових аналітиків тощо).

⁶⁵⁰Бруханський Р.Ф. Обліково-аналітичне забезпечення стратегічного менеджменту в сільському господарстві: теоретико-методологічні основи: дис....д-ра екон.наук : 08.00.09 — бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)/ Руслан Феоктистович Бруханський.-Київ.-2015.-с.468

**Складові облікового інформаційного середовища системи
стратегічного менеджменту**

Предмет вивчення системи аналітичного забезпечення стратегічного менеджменту	Облікові інформаційні джерела	
	Стратегічний фінансовий облік	Стратегічний управлінський облік
Внутрішнє середовище підприємства	Інформація в розрізі стратегічних бізнес-одиниць, стратегічних видів діяльності, за підрозділами підприємства, видами продукції, замовленнями, елементами витрат.	Інформація про внутрішні фактори, що впливають на реалізацію стратегії підприємства (особливості бізнес-процесів підприємства, внутрішніх факторів створення конкурентних переваг).
Зовнішнє середовище підприємства	Інформація в розрізі стратегічних бізнес-зон, інформація про чисті активи та чисті пасиви підприємства з похідного гіпотетичного стратегічного балансу.	Інформація про зовнішні фактори, що впливають на реалізацію стратегії підприємства (економічні, політичні, технологічні, екологічні) та про стратегічну позицію підприємства на ринку, диференціацію його продуктів, існуючі ланцюжки вартості.

Джерело :⁶⁵¹

Кожен із визначених варіантів має свої переваги та недоліки практичного впровадження в умовах застосування сучасних інформаційно-комп'ютерних технологій та різний ступінь економічної доцільності й інформаційної безпеки. Враховуючи доцільність поєднання функцій ведення стратегічного обліку й аналітичної обробки одержаної стратегічної інформації, вважаємо за необхідне створення на підприємствах окремої посади стратегічного бухгалтера-аналітика. Він займатиметься не лише відображенням ретроспективних, прогнозних і стратегічних фактів господарського життя в рамках ведення стратегічного фінансового обліку, веденням стратегічного управлінського обліку за обраним методом, а й забезпечуватиме координацію аналітичної обробки всієї одержаної стратегічної облікової інформації, підбір аналітичних показників і розробку проектів для

⁶⁵¹ Бруханський Р.Ф. Обліково-аналітичне забезпечення стратегічного менеджменту в сільському господарстві: теоретико-методологічні основи: дис....д-ра екон.наук : 08.00.09 — бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)/ Руслан Феоктистович Бруханський. -Київ.-2015.-с.468

прийняття стратегічних управлінських рішень. Зокрема, одночасно забезпечуватиме виконання функцій складання стратегічної звітності та її безпосередньої обробки шляхом аналізу стратегічних показників (наприклад, показника чистих пасивів), виявлення відхилень між ними, встановлення причин відхилень, формування сценаріїв стратегічного розвитку тощо.

Одним із завдань стратегічного бухгалтера-аналітика також є консолідація стратегічної облікової інформації та її поширення між менеджерами підприємства, які мають відповідний доступ, з метою забезпечення взаємозв'язків між стратегією підприємства й оперативними завданнями та ініціативами. У випадку коригування стратегії стратегічний бухгалтер-аналітик забезпечує інформування окремих працівників і підрозділів підприємства щодо впливу зміни стратегії на виконання операційних планів, проводячи відповідні розрахунки.

Для виявлення потреби в необхідності зміни обраної стратегії має бути розроблений набір показників, що заздалегідь сигналізуватимуть про необхідність проведення таких змін у майбутньому.

Актуальність необхідності вирішення цієї проблематики підтверджує І. Г. Ушанов⁶⁵², наголошуючи на потребі розробки прикладного аналітичного інструментарію, що дозволяє здійснювати кількісний вимір, оцінку й інтерпретацію ступеня досягнення заданих стратегічних орієнтирів, а також обґрунтовувати зміни у своїй стратегії.

Для ведення стратегічного обліку, що забезпечуватиме надання інформації, адаптованої до потреб конкретної групи користувачів, на думку П. Друкера, необхідний фахівець, який міг би запропонувати конкретні шляхи використання одержаної інформації, задавав би конкретні питання відносно бізнесу даного користувача і його практичних методів, надаючи консультації в інтерактивному режимі⁶⁵³.

Таким чином, П. Друкер теж дотримується думки про необхідність поєднання функціональних обов'язків суб'єктів ведення стратегічного обліку та суб'єктів обробки й інтерпретації стратегічної облікової інформації, яка у вигляді відповідних аналітичних показників надаватиметься користувачам для прийняття стратегічних

⁶⁵² Ушанов И. Г. Стратегический управленческий учет как информационная основа долгосрочных конкурентных преимуществ предприятия на рынке / И. Г. Ушанов // Вектор науки ТГУ. — 2012. — № 2 (20). — С. 169–175. — (Серия : Экономика).

⁶⁵³ Друкер П. Ф. Энциклопедия менеджмента : пер. с англ. / Питер Друкер. — М. : Изд. «Вильямс», 2004. — 432 с.

управлінських рішень. Необхідність впровадження посади стратегічного бухгалтера-аналітика також пояснюється тим, що в останні десятиліття роль бухгалтера в компанії значно змінюється, особливо це стосується середніх і великих компаній. Бухгалтер щораз більшою мірою втягується у процес розробки стратегії бізнесу та впровадження інформаційних систем⁶⁵⁴, що зумовлює необхідність концентрації його уваги на процесі обліково-аналітичної підтримки стратегічного менеджменту. Відповідно до вищенаведених пропозицій загальна модель побудови стратегічної аналітичної системи підприємства, що використовує як інформаційну основу систему стратегічного обліку, має такий вигляд (рис. 3.24).

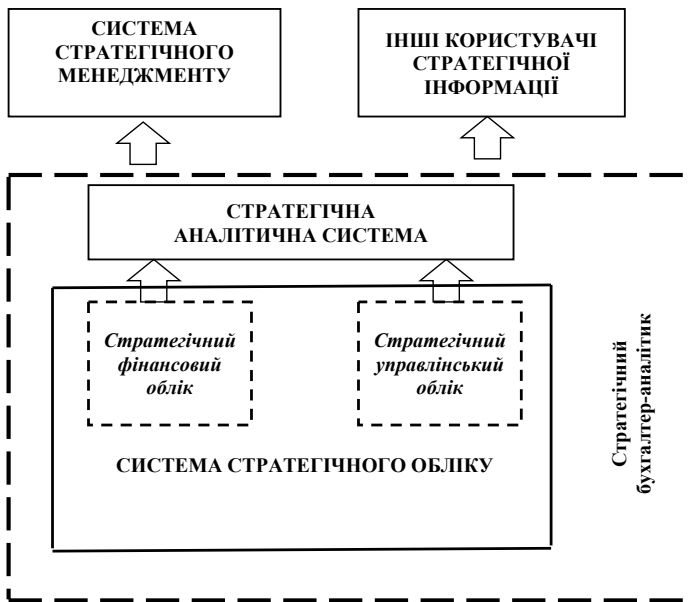

Рис.3.24 Організаційна модель побудови стратегічної аналітичної системи підприємства

Джерело :⁶⁵⁵

⁶⁵⁴ Суворова С. П. Формирование стратегического управленческого учета на промышленных предприятиях: теория и методология : дис. ... д-ра экон. наук : 08.00.12 «Бухгалтерский учет, статистика» / С. П. Суворова. — Орел, 2007. — 319 с.

⁶⁵⁵ Бруханський Р.Ф. Обліково-аналітичне забезпечення стратегічного менеджменту в сільському господарстві: теоретико-методологічні основи: дис....д-ра екон.наук : 08.00.09 — бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)/ Руслан Феоктистович Бруханський. -Київ.-2015.-с.468

Застосування запропонованої моделі побудови стратегічної аналітичної системи підприємства (рис.3.24) передбачає значну економію витрат шляхом формування механізму оптимальної взаємодії стратегічного фінансового та стратегічного управлінського обліку.

Використання запропонованої моделі найбільш доцільним є для великих агропромислових підприємств — аграрних корпорацій і холдингів, оскільки побудова стратегічної аналітичної системи передбачає необхідність впровадження системи стратегічного обліку, що потребує значних фінансових витрат, і необхідність використання можливостей ERP- та BPM-систем, які дозволяють впроваджувати сучасні облікові інжинірингові інструменти, орієнтовані на обліково-аналітичну підтримку стратегічного менеджменту. Інтегруючи інформацію про внутрішнє середовище з традиційної облікової системи з інформацією стратегічного фінансового та управлінського обліку про зовнішнє та внутрішнє середовища, відбувається формування обліково — аналітичного інтегрованого інформаційного середовища для прийняття стратегічних управлінських рішень. На основі проведення аналізу облікової інформації стратегічного характеру з'являється можливість моделювати існуючі взаємозв'язки та прогнозувати результати певних комбінацій впливу факторів внутрішнього і зовнішнього середовищ підприємства або стратегічної бізнес-одиниці з меншими витратами, що позитивно впливає на процес організації стратегічного менеджменту.

Вимоги, що висуваються до побудови стратегічної аналітичної системи підприємства. До побудови аналітичної системи підприємства висувається значна кількість вимог. Одна з основних вимог, що реалізована в концептуальній основі фінансової звітності SFAC 8 (2010 р.), яка є базовим документом для конвергенції облікових стандартів GAAP US та IAS/IFRS⁶⁵⁶, передбачає, що одержані в результаті використання інформації вигоди мають бути більшими від понесених на її одержання витрат. Відповідно інформація, що генерується стратегічною аналітичною системою, повинна забезпечувати одержання конкретної вигоди у результаті прийняття певних стратегічних управлінських рішень. У випадку невиконання цієї вимоги можна говорити про недоцільність розробки та впровадження стратегічної аналітичної системи підприємства.

⁶⁵⁶ Statement of Financial Accounting Concepts No 8 Conceptual Framework for Financial Reporting (a replacement of FASB Concepts Statements No 1 and No 2). — FASB of the FAF, 2010. — 32 p.

Ще одним критерієм, що на сьогодні висувається до більшості інформаційних систем, є адресність і релевантність інформації, яка надається кінцевим користувачам.

Для забезпечення ефективності функціонування аналітичної системи мають бути чітко сформульовані змістовні та технологічні вимоги до представлення й обробки стратегічної інформації, що в підсумку мають стати основою її розробки. Адресність інформації передбачає орієнтацію при її формуванні на суб'єкта обробки цієї інформації («приймача»), а релевантність — на змістовну адекватність сприйняття цієї інформації її одержувачем. Адресність і релевантність стратегічної інформації забезпечують формування показників, що повністю задовольнятимуть специфічні інформаційні запити зовнішніх і внутрішніх користувачів.

Також існує значна кількість пропозицій дослідників щодо формування критеріїв і вимог, на основі яких має будуватися стратегічна аналітична система. Більшість із них не є комплексними, а стосуються окремих аспектів функціонування даної системи.

Зокрема, на думку І. В. Алексєєвої, основною метою побудови дієвої аналітичної стратегічної системи є ретельний відбір показників, які характеризували б ефективність роботи менеджменту на всіх рівнях і були б узгоджені з загальною стратегією бізнесу, виражали б стратегічні завдання і стратегічні плани дій у конкретних показниках⁶⁵⁷.

Таким чином, при розробці стратегічної аналітичної системи потрібно обов'язково враховувати місію, стратегічні цілі, потреби стратегічних менеджерів в обліково-аналітичній інформації та інші елементи системи стратегічного менеджменту. Як зазначає І. М. Богатая та Л. О. Івашиненко, однією із проблем побудови обліково-аналітичної системи підприємства є необхідність формування інформації за різними рівнями деталізації та зрізами представлення, що дозволить проводити стратегічний аналіз у розрізі різних сегментів⁶⁵⁸.

Відповідно важливе значення має можливість ведення стратегічного обліку та здійснення аналізу в розрізі стратегічних бізнес-одиниць як найменшого рівня генерування вартості підприємства.

⁶⁵⁷ Алексєєва І. В. Стратегический учет и планирование — основа эффективного функционирования предприятия / И. В. Алексєєва // Учет и статистика. — 2008. — № 1 (11). — С. 24–33.

⁶⁵⁸ Богатая І. Н. Стратегический учет как перспективное направление развития бухгалтерского учета / И. Н. Богатая, Л. О. Івашиненко // Учет и статистика. — 2008. — № 2 (12). — С. 13–19.

Проте виокремлення стратегічних бізнес-одиниць уможливило проведення аналізу в розрізі їх стратегічних бізнес-зон як частин зовнішнього середовища конкретної одиниці. Про це також наголошує Д. Л. Савенков, зазначаючи, що необхідно розробити показники, які будуть відображати зміни позиції підприємства щодо його конкурентів, наприклад, за допомогою порівняльного аналізу на основі зовнішніх факторів. Одним із таких показників є відносна частка ринку⁶⁵⁹, тому ще одна вимога, що висувається до побудови обліково-аналітичного комплексу в управлінні підприємством, — це надання інформації про зовнішнє середовище. На думку Н. В. Козлюк, на основі проведення такого аналізу відбувається визначення і формування стратегічних рішень, які мають орієнтир на адаптацію стратегії до умов зміни зовнішнього макросередовища, та підтримка потенціалу підприємства для реалізації обраної стратегії⁶⁶⁰.

Аналіз інформації про зовнішнє середовище створює передумови для ефективного прогнозування стратегії, окреслення ризикового середовища, від якого залежить реалізація стратегічних ініціатив, і забезпечує своєчасне реагування на зміни середовища.

Відповідно до специфічних особливостей галузі, в якій функціонує підприємство, та від специфіки його діяльності залежить остаточний набір показників, які необхідні для забезпечення ефективного управління стратегією підприємства. Зокрема, набір факторів, які стосуються процесів генерування та руйнування вартості, залежатиме від специфіки діяльності підприємства та його зовнішнього середовища. Саме тому російські дослідники М. Б. Чиркова, С. І. Хорошков та І. В. Фецович вказують на неможливість надання обліково-аналітичною системою підприємства інформації стратегічного характеру, зокрема:

- 1) складових амортизаційних відрахувань у грошових потоках;
- 2) складових амортизаційних потоків;
- 3) розміру і поточної вартості накопичених амортизаційних відрахувань;
- 4) ефективності використання накопичених амортизаційних сум⁶⁶¹.

⁶⁵⁹ Савенков Д. Л. Система управленческого учета в стратегическом управлении / Д. Л. Савенков // Управленческий учет. — 2008. — № 6. — С. 29–35.

⁶⁶⁰ Козлюк Н. В. Теория и методология формирования управленческих и налоговых элементов учетно-аналитического комплекса сельскохозяйственных предприятий : дис. ... д-ра экон. наук : 08.00.12 «Бухгалтерский учет, статистика» / Наталья Васильевна Козлюк. — Орел, 2013. — 328 с.

⁶⁶¹ Чиркова М. Б. Стратегический учет амортизации основных средств в сельскохозяйственных организациях : моногр. / М. Б. Чиркова, С. И. Хорошков, И. В. Фецович. — Мичуринск-Наукоград РФ : Изд-во Мичурин. госагроуниверситета, 2009. — 121 с.

Однією з вимог, якій має відповідати стратегічна аналітична система, є здатність надавати деталізовану інформацію про основні фактори вартості підприємства у вигляді відповідних показників.

Проведений аналіз вимог, що висуваються до побудови стратегічної аналітичної системи підприємства, дозволив встановити, що більшість із них безпосередньо пов'язана з вимогами, що висуваються до побудови стратегічної системи обліку, що пояснюється функціональною залежністю стратегічної аналітичної системи від облікової. Водночас окремі вимоги стосуються безпосередньо проведення аналітичних процедур і представлення показників кінцевим користувачам.

Розглянемо основні вимоги, яких слід дотримуватись при побудові стратегічної аналітичної системи підприємства (рис.3.25.).

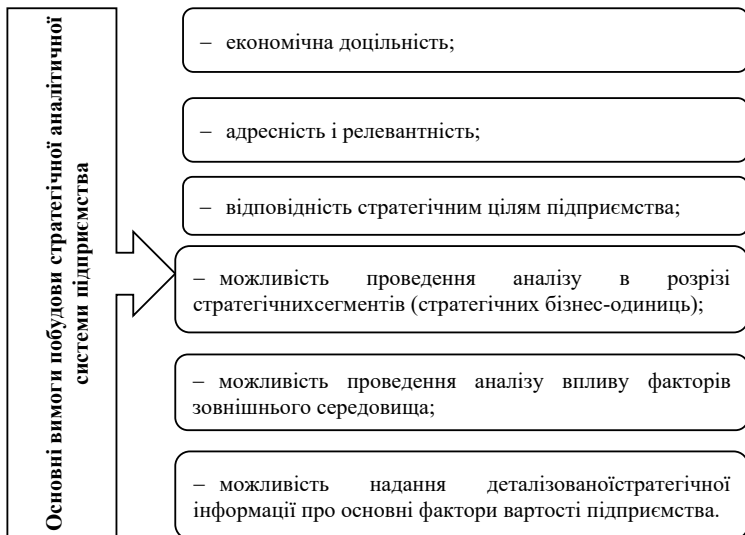

Рис.3.25. Основні вимоги побудови стратегічної аналітичної системи підприємства

Джерело :⁶⁶²

Одним із основних недоліків, якого припускаються дослідники, що займаються питаннями розробки обліково-аналітичного забезпечення стратегічного менеджменту, є наділення системи

⁶⁶²Бруханський Р.Ф. Обліково-аналітичне забезпечення стратегічного менеджменту в сільському господарстві: теоретико-методологічні основи: дис....д-ра екон.наук : 08.00.09 — бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)/ Руслан Феоктистович Бруханський. -Київ.-2015.-с.468

стратегічного обліку аналітичними функціями та приписування одержуваному в результаті його функціонування інформаційному продукту (стратегічній звітності) здатності повного забезпеченням всіх інформаційних потреб для прийняття стратегічних управлінських рішень.

У більшості випадків для забезпечення зростаючих потреб користувачів стратегічної інформації стратегічна звітність має пройти аналітичну обробку, на основі якої повинен бути сформований набір релевантних показників, необхідних для оцінки результатів минулих подій і операцій, теперішнього стану та свого стратегічного потенціалу, а також для здійснення стратегічних виборів.

Подібної позиції також дотримується А. О.Фатенок-Ткачук, яка вважає, що сам стратегічний облік лише відображає факти і тому робити відповідні висновки з поданої інформації без аналізу — дуже складний і трудомісткий процес, крім того, для підприємства це може мати негативні наслідки.

Стратегічний облік забезпечує необхідні дані для здійснення стратегічного аналізу, створює умови для застосування стратегічного контролю⁶⁶³.

Таким чином, одержана на виході стратегічна облікова інформація виступає певним орієнтиром для моніторингу та коригування існуючої стратегії, однак, з іншого боку, є достатньо «сирими» і необробленими стратегічними даними, які потрібно більш детально проаналізувати.

Готовність облікової стратегічної інформації для прийняття стратегічних управлінських рішень визначають її користувачі, які в умовах глобалізації економіки, що характеризується посиленням конкурентної боротьби, висувають нові завдання до системи обліково-аналітичного забезпечення стратегічного менеджменту: розширення предмета бухгалтерського обліку; введення нових об'єктів обліку; уточнення основних принципів обліку; підвищення гнучкості та релевантності облікової системи.

Враховуючи сучасний рівень розвитку обліково-аналітичної системи підприємства та зростаючі запити суб'єктів прийняття стратегічних управлінських рішень, можна визначити напрями потенційного застосування облікової інформації в системі стратегічного менеджменту(рис.3.26).

⁶⁶³ Фатенок-Ткачук А. О. Стратегічний облік у системі управління підприємством / А. О. Фатенок-Ткачук, К. П. Замоцька // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. — 2012. —№ 721. — С. 241–245

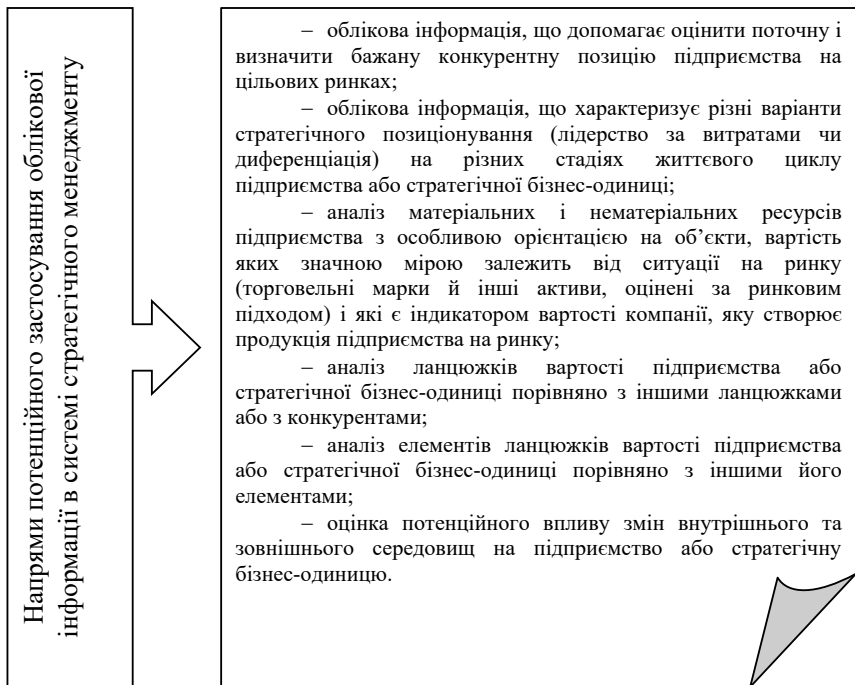

Рис.3.26. Напрями потенційного застосування облікової інформації в системі стратегічного менеджменту

Джерело :⁶⁶⁴

Зі стрімким розвитком і поступовим ускладненням господарських відносин значно зростає потреба в налагодженні аналітичної роботи підприємств, зокрема і в частині обробки інформації стратегічного характеру, що є однією з основних передумов для подальшого розвитку комп'ютерно-інформаційних систем підприємства.

Одним із дієвих та ефективних засобів обробки й інтерпретації такої інформації є управлінський аналіз як концепція інформаційної підтримки прийняття управлінських рішень, основні завдання якої — виявлення й ідентифікація загроз і можливостей, пов'язаних із реалізацією стратегічних альтернатив, і формулювання проектів

⁶⁶⁴Бруханський Р.Ф. Обліково-аналітичне забезпечення стратегічного менеджменту в сільському господарстві: теоретико-методологічні основи: дис....д-ра екон.наук : 08.00.09 — бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)/ Руслан Феоктистович Бруханський. -Київ.-2015.-с.468

управлінських рішень, спрямованих на їх подолання або ефективне застосування.

На думку Н.В.Козлюк, в обліково-аналітичному комплексі сільськогосподарських підприємств, що забезпечує систему управління виробництвом необхідними інформаційними даними, головні функції виконує управлінський аналіз, що сприяє виявленню резервів збільшення виробництва продукції⁶⁶⁵. Відповідно управлінський аналіз є одним із основних засобів обробки й інтерпретації інформації, необхідної для прийняття тактичних і стратегічних рішень на сільськогосподарських підприємствах. Застосування управлінського аналізу як інструментарію для обробки інформації стратегічного управлінського обліку дозволяє забезпечити:

- переорієнтацію управлінського процесу та всіх його функціональних підсистем, зокрема системи бухгалтерського обліку, на досягнення стратегічних цілей, що забезпечують одержання конкурентних переваг;

- уточнення змісту функцій управління (планування, організації, мотивації, контролю та координації) шляхом підвищення рівня їх інформаційно-аналітичного забезпечення;

- скорочення кількості управлінських звітів, які не використовуються в системі стратегічного менеджменту;

- формування карт відповідності стратегічних аналітичних звітів потребам стратегічного менеджменту;

- встановлення взаємозв'язку між обліковими даними стратегічного характеру, аналітичними розрахунками та стратегічними управлінськими рішеннями шляхом розмежування рівня доступу суб'єктів збору, обробки й інтерпретації та суб'єктів прийняття рішень;

- зміну місця та ролі обліково-аналітичних працівників у системі стратегічного менеджменту підприємства;

- одержання набору показників, які можуть бути використані в процесі формулювання, впровадження, моніторингу, оцінювання та контролю стратегії.

Серед вітчизняних і зарубіжних учених відсутнє єдине та загальне розуміння взаємозв'язку між управлінським аналізом і підсистемою

⁶⁶⁵ Козлюк Н. В. Теория и методология формирования управленческих и налоговых элементов учетно-аналитического комплекса сельскохозяйственных предприятий : дис. ... д-ра экон. наук : 08.00.12 «Бухгалтерский учет, статистика» / Наталья Васильевна Козлюк. — Орел, 2013. — 328 с.

стратегічного управлінського обліку. Існуючі на сьогодні підходи вчених-обліковців у цій сфері можна подати таким чином (рис. 3.27).

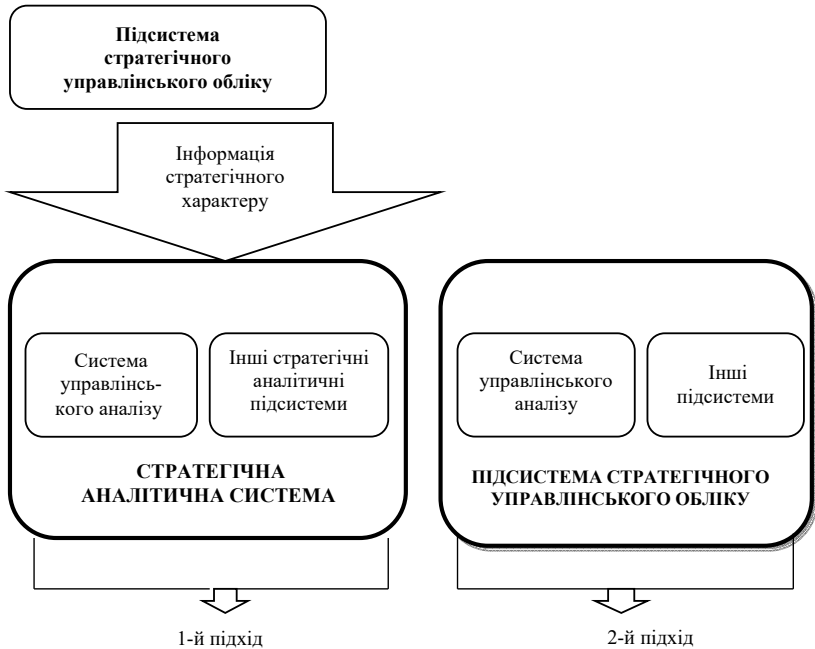

Рис. 3.27. Існуючі підходи до розуміння взаємозв'язку управлінського аналізу та стратегічного управлінського обліку

Джерело :⁶⁶⁶

Згідно з 1-им підходом, підсистема стратегічного управлінського обліку виступає системою, яка надає інформацію стратегічного характеру для прийняття відповідних управлінських рішень. У рамках стратегічної аналітичної підсистеми за її обробку та інтерпретацію відповідає система управлінського аналізу. Особливості її побудови залежать від методів, які покладені в основу побудови підсистеми стратегічного управлінського обліку підприємства або стратегічної бізнес-одиниці.

⁶⁶⁶Бруханський Р.Ф. Обліково-аналітичне забезпечення стратегічного менеджменту в сільському господарстві: теоретико-методологічні основи: дис....д-ра екон.наук : 08.00.09 — бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)/ Руслан Феоктистович Бруханський.-Київ.-2015.-с.468

Зокрема, такого підходу дотримується В. А. Маняєва⁶⁶⁷, зазначаючи, що на підставі даних стратегічного управлінського обліку здійснюється аналіз зовнішнього та внутрішнього середовищ організації, результати якого є важливою умовою для обґрунтування та структурування чинників, що визначають взаємозв'язок поточного і майбутнього станів економіки суб'єкта господарювання. Кількісна визначеність цих факторів досягається за допомогою відповідних показників, які є вихідною базою для контролю та регулювання в прийнятті управлінських рішень стратегічного характеру.

При цьому також обов'язково слід враховувати, що одержана облікова інформація стратегічного характеру перед розробкою аналітичних показників має бути оцінена й оброблена, оскільки із системи управлінського обліку вона може надходити в неповній формалізованому вигляді, наприклад, у вигляді нефінансових показників.

Особливо це стосується інформації про зовнішнє середовище підприємства, де в багатьох випадках показники, що використовуються для його характеристики, можуть мати якісну оцінку (наприклад, рівень ризику в стратегічній бізнес-зоні тощо).

Згідно із 2-им підходом, система управлінського аналізу розглядається як одна зі складових підсистеми стратегічного управлінського обліку, яка в такому випадку може бути прирівняна до системи управління підприємством загалом. Зокрема, С. П. Суворова розглядає стратегічний управлінський аналіз як інформаційну базу управлінського обліку⁶⁶⁸. І. Г. Ушанов зазначає, що одним із найважливіших напрямів застосування стратегічного управлінського обліку в організації є отримання й аналіз порівняльної інформації про становище на ринку суб'єкта господарювання щодо його конкурентів⁶⁶⁹. Таким чином, автор наділяє систему стратегічного управлінського обліку аналітичними функціями, що свідчить про розуміння ним системи управлінського аналізу як одного із його компонентів.

⁶⁶⁷ Маняева В. А. Развитие теории управленческого учета в России. Міжнародний збірник наукових праць. 2011. Вип. 3 (21). С. 240–249. (Серія : Бухгалтерський облік, контроль і аналіз).

⁶⁶⁸ Суворова С. П. Формирование стратегического управленческого учета на промышленных предприятиях: теория и методология : автореф. дис. На соискание научн. степени д-ра экон. наук : спец. 08.00.12 «Бухгалтерский учет, статистика» / С. П. Суворова. — Орел, 2007. — 53 с.

⁶⁶⁹ Ушанов И. Г. Стратегический управленческий учет как информационная основа долгосрочных конкурентных преимуществ предприятия на рынке. Вектор науки ТГУ. 2012. № 2 (20). С. 169–175. (Серія : Економіка).

А. В. Глущенко теж дотримується поглядів, що система стратегічного обліку не є суто обліковою системою, а це обліково-аналітична система, яка забезпечує менеджерський апарат правильною, повною та оперативною інформацією для ефективного досягнення стратегічних цілей⁶⁷⁰. Поділяємо думку Р.Ф.Бруханського⁶⁷¹, що застосування 2-го підходу до розуміння взаємозв'язку управлінського аналізу та стратегічного управлінського обліку порушує існуючі традиції побудови обліково-аналітичних систем підприємства, що значно ускладнює можливість її практичної реалізації в умовах застосування сучасних інформаційно-комп'ютерних систем і технологій.

Відповідно більш доцільним для побудови аналітичної системи підприємства є використання 1-го підходу, згідно з яким підсистема стратегічного управлінського обліку відповідає за збір, структурування й узагальнення інформації стратегічного характеру, а система управлінського аналізу — за її обробку та інтерпретацію.

У сучасних умовах динамічний розвиток і непередбачені зміни ринкових чинників функціонування вітчизняних аграрних підприємств потребують комплексного вирішення багатьох проблем, пов'язаних з використанням нових підходів до стратегічного управління. Одним із засобів удосконалення системи стратегічного управління, на погляд автора, має бути стратегічний контролінг, який, як і стратегічне управління, спрямований на підвищення конкурентоспроможності та довгостроковий розвиток потенціалу підприємства в умовах невизначеності та змін зовнішнього середовища. Водночас впровадження та адаптація стратегічного контролінгу до умов розвитку конкретного підприємства стає тим самим заходом, який має підвищити якість стратегічного управління⁶⁷². На думку Д.Хана⁶⁷³, сучасна мета контролінгу може знаходитися в площині оптимізації результату з урахуванням гарантії ліквідності. У цій самій концепції як головна виділяється задача реалізації функцій інформаційного забезпечення, орієнтованих на результат планування, регулювання і моніторингу

⁶⁷⁰ Глущенко А.В. Инструменты стратегического управленческого учета. Бизнес. Образование. Право. Вестник Волгоградского института бизнеса. 2012. № 1 (18). С.170–173.

⁶⁷¹ Бруханський Р.Ф. Обліково-аналітичне забезпечення стратегічного менеджменту в сільському господарстві: теоретико-методологічні основи: дис....д-ра екон.наук : 08.00.09 — бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)/ Руслан Феоктистович Бруханський.-Київ.-2015.-с.468

⁶⁷² Моргун Г.В. Стратегічний контролінг як підсистема стратегічного управління. Бізнес інформ. № 4. 2014. С.453-459

⁶⁷³ Хан Д. Планирование и контроль: стоимостноориентированные концепции контроллинга / Д. Хан, Х. Хунгенберг. — М. : Финансы и статистика, 2005. — 416 с.

подій на підприємстві у взаємозв'язку з функціями інтеграції, організації і координування на базі системи показників виробничого і фінансового обліку.

Сьогодні не існує єдиного підходу до визначення поняття «контролінг». Контролінг (від англ. control — керівництво, регулювання, управління, контроль) означає не лише контроль. Більшість наукових праць, присвячених теорії контролінгу, розглядають такі варіанти визначення змістовної домінанти контролінгу, як концепція, напрям, функція або інструмент управління. Іноді це поняття взагалі ототожнюється з поняттям системи управління.

На думку Г.В.Моргун⁶⁷⁴, існуючі підходи до визначення поняття «контролінг» відображають еволюцію теорії контролінгу й взагалі доповнюють один одного, роблячи акценти на різні аспекти цільової спрямованості контролінгу в системі управління. Так, вважає вчений, подання контролінгу як концепції управління (відлат. conceptio — розуміння, система), характеризує контролінг як : певний спосіб трактування управлінських рішень, основну точку зору, керівну ідею для їх освітлення; систему поглядів на явища; провідний задум, конструктивний принцип управління; комплекс поглядів, зв'язаних між собою і витікаючих один з іншого, систему шляхів рішення вибраної задачі.

При цьому такі дефініції не розкривають контролінг як самостійну концепцію в теоретичному контексті та прикладні аспекти координації, контролю та аналізу. Визначення контролінгу як функції управління передбачає використання деякого механізму взаємодій для досягнення певної мети управління. Такий підхід розширює сукупність функцій управління, але при цьому основні риси контролінгу збігаються з визначальними характеристиками всіх класичних функцій управління, і до того ж, слід зазначити, що функції управління є частковими функціями контролінгу. Розуміння поняття «контролінг» як інструмента управління виокремлює його лише як механізм або алгоритм, що використовується для дії на об'єкт управління з метою досягнення корисного ефекту. При цьому зникає інформаційно-рекомендаційний та консультативний напрям контролінгу.

Розгляд контролінгу як метода управління зводить його до систематизованої сукупності кроків або дій управління, які необхідно зробити, щоб вирішити визначену задачу або досягти визначеної цілі.

⁶⁷⁴ Моргун Г.В. Стратегічний контролінг як підсистема стратегічного управління. Бізнесінформ. № 4. 2014. С.453-459

Однак таке трактування, на думку науковця, нівелює аналітичний аспект контролінгу.

Сьогодні поняття контролінгу ще не має логічного завершення та остаточного осмислення як виду комплексно сформованої сфери знань в економічній теорії та практиці.

Аналіз наукової економічної літератури, здійснений у таблиці 3.24, свідчить, що спеціалісти з питань контролінгу, висловлюють різні думки стосовно визначення поняття «контролінг» та його змісту.

Таблиця 3.24

Поняття контролінгу : огляд наукових джерел

№ п.п	Автор	Визначення
1	2	3
1.	В. Анташов В., Уварова Г. ⁶⁷⁵	Певна концепція керівництва, орієнтована на його довгострокове і ефективне функціонування в постійно змінних умовах.
2.	Карминский А. ⁶⁷⁶	Система, що забезпечує методичну й інструментальну базу для підтримки основних функцій управління: планування, контролю, обліку й аналізу.
3.	Малярець Л., Проскурніна Н. ⁶⁷⁷	Особлива складова системи управління підприємством, яка інтегрує всю систему управління в досягненні цілей з позиції майбутніх періодів.
4.	Данилочкіна Н. ⁶⁷⁸	Інструмент управління підприємством, що знаходиться на перетині управлінського обліку, контролю й координації.
5.	Хорват П. ⁶⁷⁹	Сучасна методологія координації управлінської діяльності. Функція, організована в підтримку керівництву. Орієнтована на результат функція підтримки посібника з координації всіх підсистем менеджменту.

⁶⁷⁵ Анташов В. А. Экономический советник менеджера /В. А. Анташов, Г. В. Уварова. — Минск : Экономика и жизнь, 2009. — 384 с.

⁶⁷⁶ Контроллинг в бизнесе. Методологические и практические основы построения контроллинга в организации /А. М. Карминский, Н. И. Оленев, А. Г. Примак и др. — М. : Финансы и статистика, 2002. — 256 с.

⁶⁷⁷ Контролінг зовнішньоекономічної діяльності підприємства: аналітичний підхід : наукове видання / Л. М. Малярець, Н. В. Проскурніна. — Х. : Вид. ХНЕУ, 2013. — 240 с.

⁶⁷⁸ Контроллинг как инструмент управления предприятием / Е. А. Ананькина, С. В. Данилочкин, Н. Г. Данилочкіна и др. — М. : ЮНИТИ, 2002. — 279 с.

⁶⁷⁹ Концепция контроллинга: Управленческий учет. Система отчетности. Бюджетирование / Horvath&Partners / Пер. с нем. — М. : Альпина Бизнес Букс, 2006. — 269 с.

1	2	3
6.	Майер В. ⁶⁸⁰	Керівна концепція ефективного управління фірмою і забезпечення її довгострокового існування.
7.	Б. МайерБ., Манн Р. ⁶⁸¹	Система управління процесом досягнення кінцевих цілей і результатів.
8.	Калайтан Т. ⁶⁸²	Один з основних елементів, що формують систему управління підприємством
9.	Одинцова Т. ⁶⁸³	Підсистема менеджменту, в рамках якої реалізується мета функція, координуюча, інтегруюча і підтримуюча процесу управління для досягнення цілей.
10.	Пушкар М. ⁶⁸⁴	Інформаційна підсистема стратегічного менеджменту.
11.	Градов О. ⁶⁸⁵	Новітня концепція ефективного управління фірмою для забезпечення її довгострокового існування на ринку.
12.	Сучасний економічний словник ⁶⁸⁶	Інструмент планування і обліку аналізу стану справ для ухвалення рішень на базі комп'ютеризованої системи збору і обробки інформації.
13.	Фольмут Х. ⁶⁸⁷	Цілісна концепція управління процесами та результатами діяльності.
14.	Хан Д. ⁶⁸⁸	Система інтегрованого інформаційного забезпечення, планування й контролю діяльності підприємства.

У наш час стратегічне управління стає найбільш комплексною та актуальною системою управління в умовах хаотичних змін ринкового середовища. Суть системи стратегічного управління полягає в тому, що структура управління, методи і механізми взаємодії її окремих ланок повинні бути побудовані так, щоб забезпечити розроблення та реалізацію довгострокової стратегії для успіху в конкуренції в динамічних умовах зовнішнього середовища і створити інструментарій, що управляє, для

⁶⁸⁰ Майер Э. Контроллинг как система мышления и управления / Э. Майер. — М. : Финансы и статистика, 1993. — 96 с.

⁶⁸¹ Манн Р. Контроллинг для начинающих /Р.Манн,Э. Майер. — М. : Финансы и статистика, 1995. — 304 с.

⁶⁸²Калайтан Т. В. Контролінг: навч. посіб./Т.В.Калайтан.–Львів :Новий Світ.–2008.– 252 с.

⁶⁸³ Одинцова Т. М. Контроллинг как фактор развития бухгалтерского учета в условиях экономики знаний. Вісник СевНТУ : зб. наук. праць. Випуск 138/2013. Серія: Економіка і фінанси. Севастополь. 2013. С. 77 — 84.

⁶⁸⁴ Пушкар М. С. Контролінг — інформаційна підсистема стратегічного менеджменту: монографія/ М.С.Пушкар, Р.М.Пушкар.–Тернопіль,2004. — 370 с.

⁶⁸⁵Стратегия и тактика анти кризисного управления фирмой / Общ. ред. Градова А. П. — СПб. : Специальная литература, 1996. — 510 с.

⁶⁸⁶ Современный экономический словарь. / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева — 2-е изд., испр. — М. : ИНФРА-М, 1999. — 479 с.

⁶⁸⁷ Фольмут Х. Й. Инструменты контроллинга от А до Я /Х. Й. Фольмут. — М. : Финансы и статистика, 2001. — 288 с.

⁶⁸⁸ Хан Д. Планирование и контроль: стоимостно ориентированные концепции контроллинга / Д. Хан, Х. Хунгенберг. — М. : Финансы и статистика, 2005. — 416 с.

перетворення цієї стратегії на поточні плани, програми і проекти. Стратегічне управління поєднує стратегічний підхід до постановки задач і програмно-цільовий (проектний) підхід до їх реалізації.

Для вибору стратегії підприємства необхідно: визначити місію та стратегічні цілі підприємства; оцінити умови реалізації стратегії — фактори зовнішнього та внутрішнього середовища; визначити стратегічний потенціал, виходячи з умов та результатів функціонування підприємства; розробити та оцінити можливу ефективність альтернативних стратегій.

Реалізація обраної стратегії має супроводжуватися управлінськими заходами координації, контролю, аналізу та формування комплексу дій щодо реагування на зміни потенціалу і умов. Зміст таких управлінських заходів, на думку автора, відображає сутність стратегічного контролінгу.

Мета стратегічного контролінгу полягає в своєчасному встановленні причин відхилення в цілях внесення поправок в стратегію підприємства до виникнення «оперативних проблем». Тобто в процесі стратегічного контролінгу здійснюється оцінка та інтерпретація результатів реалізації стратегії, ефективності використання діючих переваг, аналіз можливості і доцільності подальшого утримання курсу стратегії та контроль принципової досяжності за допомогою даної стратегії стратегічних цілей і місії.

Безперечно те, що результати стратегічного контролінгу мають бути обов'язковою і невід'ємною частиною системи стратегічного управління, яке є систематичним процесом формування стійких конкурентних переваг, вимірювання результатів реалізації стратегії, розрахунку та аналізу відхилень від встановлених цілей, розробки коригуючих заходів та можливих стратегічних сценаріїв, вибору найбільш оптимального сценарію. Тому стратегічне управління можна розглядати як систему, що складається з таких елементів: підсистеми цільового спрямування, яка орієнтує та визначає стратегічну місію, мету, цілі; підсистеми, яка має здійснювати в ході реалізації стратегії координаційно-контролюючі дії та формувати аналітично-інформаційну основу для прийняття управлінського рішення щодо вибору стратегії і шляхів досягнення стратегічної цілі; підсистеми генерації управлінського рішення, яка обирає напрям розвитку та визначає стратегію для досягнення стратегічної цілі.

На підставі викладеного вище можна визначити, що саме стратегічний контролінг як координаційно-контролююча й аналітично-інформаційна підсистема стратегічного управління, є ядром системи стратегічного управління.

На думку Г.В.Моргун⁶⁸⁹, такий підхід до визначення поняття «стратегічний контролінг» на відміну від існуючих дозволяє виділити його сутнісну характеристику — місце в системі стратегічного управління, уточнити механізм забезпечення та реалізації його функцій (рис.3.28).

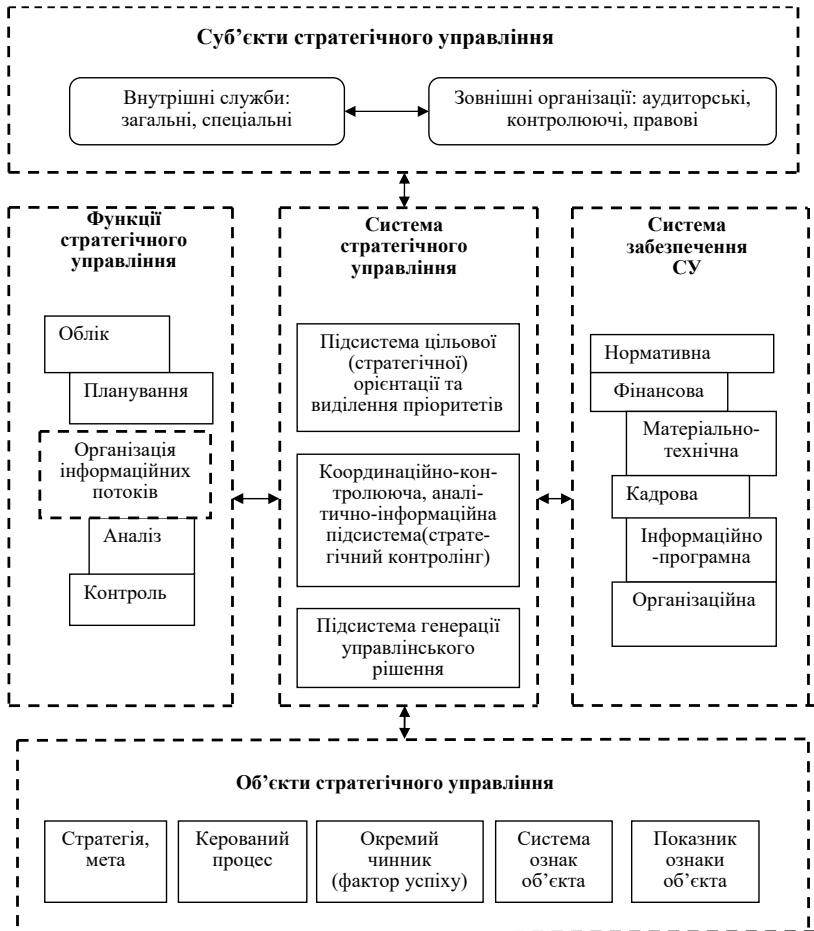

Рис. 3.28 Стратегічний контролінг як підсистема стратегічного управління

Джерело:⁶⁹⁰

⁶⁸⁹ Моргун Г.В. Стратегічний контролінг як підсистема стратегічного управління. Бізнесінформ. № 4.2014. С.453-459

⁶⁹⁰ Моргун Г.В. Стратегічний контролінг як підсистема стратегічного управління. Бізнес інформ. № 4.2014. С.453-459

Функціонування кожної з підсистем стратегічного управління ґрунтується на комплексі систем забезпечення стратегічного управління: нормативній, фінансовій, матеріально-технічній, кадровій, інформаційно-програмній та організаційній системах. У межах кожної з підсистем стратегічного управління прямо чи опосередковано виконуються загальні функції стратегічного управління: стратегічний облік, стратегічне планування, стратегічний контроль та стратегічний аналіз. При цьому слід особливо виділити необхідність і важливість так званої комунікаційної функції стратегічного управління — організації інформаційних потоків, без якої неможливо якісно узгодити стратегічні цілі, зовнішні та внутрішні умови, потенціал, стимули, відповідальність та ін. Реалізація цієї функції на підприємстві переслідує мету створювати передумови для того, щоб кожен підрозділ мав в своєму розпорядженні необхідні дані для виконання поставлених задач.

Висновки до розділу 3

На підставі проведеної оцінки інституційного середовища підприємницької діяльності в аграрній сфері економіки, аналітичного дослідження основних тенденцій розвитку та стану обліково-аналітичного забезпечення управління підприємницькою діяльністю на засадах інституціоналізму можна зробити висновки та визначити наступні напрями удосконалення облікової та аналітичної складових інформаційного забезпечення управління :

1. Інфраструктурне забезпечення підприємницької діяльності в аграрній сфері містить організаційно-технічну, фінансово-кредитну, науково-дослідницьку, інформаційно-координаційну складові. Дослідження сучасного стану інфраструктурного забезпечення підприємницької діяльності в аграрній сфері виявило, зокрема, нерозв'язаність проблем реалізації і доведення до кінцевого споживача продукції сільських домогосподарств, що є причиною втрати значної кількості й якості продукції, зростання транзакційних витрат. У просуванні товару від виробника через гуртового посередника до роздрібного покупця відсутні тривалі, усталені зв'язки. Взаємовідносини сторін ґрунтуються не на контрактній основі, а здійснюються переважно через особисті контакти учасників аграрного ринку.

2. Оцінка інституційної структури й інституційного середовища підприємницької діяльності в аграрній сфері виявила наступні проблеми:

– земельна реформа і остаточне оформлення інституту права власності на землю далекі до свого завершення. Низький рівень захищеності не тільки права власності на землю, але й на інше майно, підриває стимули до підприємницької діяльності;

– складність, різноманітність і багатоплановість структури аграрного ринку дозволяє говорити про наявність конкурентних умов тільки в окремих його сегментах. Аграрна сфера є складно пристосовуваною до механізмів функціонування вільного ринку, отже конче важливою є роль держави, державного регулювання. При цьому роль державних закупівель у встановленні ринкової кон'юнктури аграрного ринку поки що є недостатньою;

– констатує наявність видимих формальних реформ за такими напрямками: удосконалення дозвільних процедур і реєстрації речових

прав на майно, спрощення процедур відкриття та закриття бізнесу, одержання адміністративних послуг, звуження прямого адміністративного державного контролю, реформування сфери надання адміністративних послуг, пом'якшення податкового тиску, розвиток інфраструктури для надання суб'єктам підприємництва різноманітної підтримки, необхідно зауважити, що переважна більшість реформ і спрощень стосувались видів діяльності, які не поширювались на широке коло підприємств аграрної сфери і не змогли істотно змінити підґрунтя й умови підприємницького середовища в цій сфері;

– виявлено практично повну відсутність в інституційному середовищі України такого суб'єкта впливу на його реформування, як організації товаровиробників. Саморегулівні організації в агропродовольчій сфері відіграють малопомітну роль у системі взаємовідносин держава-бізнес, а сільгоспвиробники переважно вбачають їхні функції в одержанні економічних вигод, пов'язаних із виробництвом і просуванням виробленої продукції на ринок без посередників, а не у відстоюванні власних інтересів;

– існуюча практика виконання державних цільових програм свідчить про те, що вони не в повній мірі виконують функції, покладені на них;

– виявлене ставить під сумнів ефективність функціонуючих в Україні механізмів примусу до виконання існуючих правил. Сформований протягом останніх років каркас формальних правил (законодавство, державні органи управління й регулювання, державні цільові програми тощо), які відповідають кращим світовим стандартам, нівелюється неповним, частковим або фрагментарним їх виконанням.

3. Вважаємо, що виходячи з наведених теоретизувань щодо економічного змісту поняття «ринок землі» та враховуючи класичне визначення ринку, під ринком земель сільськогосподарського призначення необхідно розуміти цілісну систему організаційно-правових та економічних відносин, що виникають між суб'єктами ринку (державою, фізичними та юридичними особами) в процесі перерозподілу права власності на земельні ділянки з урахуванням конкурентного попиту та пропозиції.

4. Обґрунтовано, що до регуляторних інструментів, які можуть використовуватися для попередження виникнення негативних чинників лібералізації земельних відносин, необхідно віднести також обмеження суб'єктного складу покупців та висунення кваліфікаційних вимог до них; запровадження переважного права на придбання земель сільськогосподарського призначення за власником суміжної земельної ділянки для уникнення парцеляції земель, що стає на заваді їх ефективного та раціонального використання; встановлення граничних розмірів земельних ділянок, що можуть перебувати у власності або користуванні фізичної та юридичної особи; законодавче встановлення мінімальних цін продажу сільськогосподарських земель для недопущення концентрації земельних ресурсів власниками великих капіталів; заборона або встановлення жорстких обмежень щодо зміни цільового призначення земельних ділянок для унеможливлення неконтрольованого переведення сільськогосподарських земель в іншу категорію їх функціонального призначення. Водночас, необхідно відзначити, що втілення в практику ідеї вільного обігу сільськогосподарських земель жодним чином не змушуватиме землевласників продавати свої паї.

5. Дослідженнями визначено, що безперечно позиція як прихильників, так і супротивників скасування мораторію на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення має право на існування. Втім, необхідно констатувати, що на сьогодні в Україні не сформовано інституціональну інфраструктуру для забезпечення вільного та прозорого функціонування ринку землі. Для збалансування інтересів в поглядах стосовно основних засад проведення земельної реформи, можна запропонувати збільшення мінімального терміну оренди сільськогосподарської землі. Це, з однієї сторони, надасть орендарям інвестиційні стимули, зокрема впевненість у захищеності коштів, авансованих ними у сільськогосподарське виробництво та капітальне поліпшення земель, які є співставними із стимулами, що мають землевласники, а з іншої — дасть змогу зберегти право власності на земельні ділянки за українськими громадянами, уникаючи таким чином можливих загроз продажу землі за штучно заниженими стартовими цінами та переходу контролю над основним національним багатством до іноземних громадян та аграрних латифундій. Однак таке

рішення може розглядатися як компроміс в межах перехідного періоду з метою підготовки необхідного правового, економічного та інституційного забезпечення функціонування ринку землі.

6. Вважаємо, що в довгостроковій перспективі реформуванню земельних відносин у напрямку формування цивілізованого ринку сільськогосподарських земель альтернативи не має, оскільки це сформує передумови для залучення інвестицій в аграрну сферу, підвищення орендної плати та забезпечення поваги до права власності, що є фундаментальним принципом сучасного демократичного суспільства. Однак цьому має передувати розробка та реалізація системи заходів, спрямованих на розроблення необхідної нормативно-правової бази формування та функціонування ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення, вирішення проблем ведення державного земельного кадастру (неповнота наповнення кадастрової системи інформацією про земельні ділянки та неточності у кадастрових записах), вжиття запобіжних заходів для унеможливлення тінізації ринкового обігу земельних ділянок та недопущення надмірної концентрації та парцеляції сільськогосподарських земель, створення розгалуженої ринкової інфраструктури земельного ринку та забезпечення прозорості її функціонування, удосконалення методичних аспектів вартісної оцінки земельних ділянок та формування організаційно-методологічних підходів до відображення їх в системі бухгалтерського обліку та звітності господарюючих суб'єктів, а також передбачення в земельному законодавстві усіх можливих правових механізмів, які захищатимуть права власників земельних ділянок і нівелюватимуть будь-які негативні соціально-економічні наслідки.

7. Дослідженнями встановлено, що аграрний ринок важко уявити як механізм взаємодії основних учасників без участі посередників, які окремі функції (обміну, постачання, зберігання тощо) можуть виконувати більш ефективно, ніж власне виробники сільськогосподарської продукції. Специфіка сільського господарства (стандартна продукція, асиметричність інформації, олігопсонічне середовище) призводить до того, що ця сфера в сучасних умовах не може бути саморегульованим сектором економіки, в якому ринкові сили, взаємодія попиту і пропозиції самі по собі можуть забезпечити збалансування основних ринкових параметрів (цін і обсягів

виробництва). Аграрна сфера є складно пристосовуваною до механізмів функціонування вільного ринку, отже конче важливою є роль держави, державного регулювання, однак держава не проявляє достатньої активності на аграрному ринку в плані державних закупівель, які є самостійним сегментом національного ринку.

8. Позитивно оцінюючи низку адміністративних рішень уряду за останні роки (ліквідація низки органів державної влади з функціями контролю у сфері господарської діяльності; встановлення обмеження перевірок малих і середніх підприємств; встановлення зобов'язань щодо вказівки на кінцевого вигодоодержувача, що сприятиме поліпшенню захисту та реалізації прав власності; оптимізація (кількісне скорочення) центральних органів виконавчої влади, яка передбачає скорочення чи об'єднання до 51% контролюючих функцій держави), необхідно зазначити, що переважна більшість реформ і спрощень стосувались тих видів діяльності, що не поширювались на широке коло підприємств аграрної сфери і не змогли істотно змінити підгрунття й умови підприємницького середовища в цій сфері.

9. Підтверджено, що кредит для аграріїв є одним із найважливіших зовнішніх джерел інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств поряд із бюджетним фінансуванням. У сфері сільського господарства кредитні ресурси відіграють вирішальну роль: сезонний розрив між вкладенням і надходженням коштів, безперервність процесів відтворення, значна потреба в обігових засобах перетворюють кредит в основне джерело поповнення фінансових ресурсів.

10. Обґрунтовано, що серед найбільш важливих факторів, які обмежують доступ представників підприємницької діяльності в аграрній сфері до фінансових ресурсів, слід назвати ризик невизначеності аграрного виробництва; нестачу заставних активів; обмеження можливості надання агрофінансування поза банківською системою, зокрема кредитними спілками; низьку кредитоспроможність потенційних позичальників; низьку ефективність виробництва, недостатній професіоналізм бухгалтерської і фінансової служб фермерських господарств.

11. Вважаємо за доцільне з метою активізації інноваційно-підприємницької діяльності в аграрній сфері створити бізнес-інкубатор

у Вінницькій області на базі аграрного університету. На відміну від існуючих інноваційних бізнес-інкубаторів, які здійснюють підтримку підприємців на ранній стадії їх діяльності виключно шляхом надання в оренду нежитлових приміщень і надання консультаційних, бухгалтерських, юридичних та інших послуг, пропонуємо залучити до цього переліку такі специфічні, притаманні саме аграрному бізнесу послуги, як оренда дослідних земельних ділянок (на пільгових умовах), сільськогосподарської техніки, виробничого обладнання, котрі можуть бути надані підприємствами-партнерами, багато з яких є базами для проходження виробничої і переддипломної практики студентами університету.

12. Досліджено, що аналітичне забезпечення управлінської діяльності підприємства передбачає: вивчення економічних законів, закономірностей і тенденцій; підвищення науково-економічної обґрунтованості стратегічних і тактичних планів і нормативів; вивчення виконання планів і дотримання нормативів; пошук резервів підвищення ефективності виробництва; визначення економічної ефективності використання ресурсів; прогнозування результатів; дослідження комерційного ризику; порівняльний аналіз маркетингових заходів; підготовка аналітичних матеріалів.

13. Встановлено, що відсутність належної інформаційної системи в регіонах знижує ефективність використання ресурсного потенціалу господарств населення. Дуже часто вони вирощують ту продукцію, яка не користується попитом у споживачів, і згодом згодовують її худобі, несучи збитки. Збільшення обсягів вирощеної продукції, і в першу чергу овочевої, потребує будівництва сучасних сховищ, що є нереальним, ураховуючи сучасний економічний і фінансовий стан особистих господарств, тому укрупнені господарства населення знаходяться у стані пошуку нових форм кооперації між товаровиробниками і тими, хто може зберігати та реалізовувати їхню продукцію. Відсутність обслуговуючих кооперативів гальмує розвиток господарств, є однією з причин малоефективного використання природних та інших ресурсів.

14. Встановлено, що існуюча система обліку не відповідає вимогам сучасного управління. Суспільство вимагає об'єктивної інформації про всі процеси, які відбуваються у виробництві, а це означає, що виникає потреба у створенні такої системи обліку, яка б

охоплювала всі аспекти діяльності підприємства і задовольняла потребу керівництва в оперативному отриманні інформації як облікового, так і технологічного характеру; необхідність складання статистичної та податкової звітності; формування перспективних планів і прогнозів. Для задоволення всіх цих потреб необхідно передбачити можливість накопичення великої кількості показників, які, як правило, не відображаються в традиційній системі не тільки бухгалтерського, але й господарського обліку.

15. Вважаємо, що метою удосконалення облікової складової інформаційного забезпечення управління розвитком підприємницькою діяльністю за засадах інституціоналізму в аграрній сфері повинно стати створення умов для становлення в Україні моделі сталого, багатофункціонального сільського господарства, яке разом з виробництвом якісного і безпечного продовольства, сировини й енергії задовольняє інші потреби населення та надає суспільні послуги, спрямовані на формування якісного життєвого середовища та створення умов для зайнятості у сільській місцевості, зміцнення місцевих громад, збереження довкілля, традиційних сільських ландшафтів і біорізноманіття.

ВИСНОВКИ

У монографії здійснено теоретичні узагальнення та визначено методичні принципи, на основі яких запропоновано нове розв'язання проблеми інформаційного забезпечення управління підприємницькою діяльністю на засадах інституціоналізму. Результати виконаного дослідження дозволили обґрунтувати висновки та висловити пропозиції теоретико-методичного та практичного характеру, що відображають вирішення завдань відповідно до поставленої мети:

1. Наукова розвідка теоретико-методологічних засад дослідження інформаційного забезпечення управління підприємницькою діяльністю з позицій інституціоналізму дала можливість встановити, що інформаційне забезпечення управління — це сукупність методів, засобів, способів та процесів щодо збору, обробки, узагальнення, зберігання та використання інформації, яка розглядається як інноваційна складова підприємства в системі управління сучасного підприємства. Недосконалість інформаційного забезпечення призводить до нестабільності на внутрішньому та зовнішньому ринках, зниження рівня прибутку, що отримують підприємства.

2. Встановлено, що система інформаційного забезпечення управління може бути представлена як сукупність підсистем, що характеризують її складові: облікова, аналітична, правова та інші.

3. Визначено, що мета інформаційного забезпечення будь-якого аграрного підприємства полягає у тому, щоб на основі сукупності зібраних вихідних даних отримати оброблену, агреговану інформацію, на основі якої здійснюється прийняття оптимальних управлінських рішень. Для досягнення даної мети необхідно розв'язати ряд визначених задач, до яких належить: збір первинної інформації, її зберігання, розподіл між конкретними виконавцями та відділами, підготовка до обробки та власне обробка, структуризація, передача управлінському органу обробленої інформації, аналіз тощо.

4. Дослідження теоретичних аспектів інституціоналізму виявило, що в основі інституціональної теорії лежить концепція формування «інститутів», що мають на меті координувати, систематизувати й обмежувати в певних рамках процеси в економіці, враховуючи

соціальну сферу життя суспільства. Інститути стають рушійною силою перетворень в економіці та формування структури ринкового середовища. Інститути — це не просто порядок, звичаї, традиції чи регламентовані правила (норми) поведінки. Інститути є результатом формування певної системи цінностей, що, у свою чергу, орієнтовані на реалізацію певних економічних інтересів і визначають діяльність суспільства або окремого індивіда.

5. Вважаємо, що враховуючи особливе місце в інституційній системі механізмів примусу до виконання встановлених формальних або неформальних правил, до їх переліку необхідно відносити не лише суди, поліцію, а й організаційно-правове регулювання, антимонопольне регулювання, механізми ціноутворення, бюджетування, кредитування, фіскальний механізм. У той же час в якості засобів та інструментів примусу, крім кримінальної відповідальності, штрафів, приписів та інших покарань, можуть розглядатися землеустрій, оцінка вартості землі, плата за землю, ліцензування, сертифікація, оподаткування, трансакційні платежі тощо.

6. На основі інституційного підходу до дослідження феномену підприємництва інституційне забезпечення розвитку підприємницької діяльності в аграрній сфері розглядається як сукупність заходів держави щодо формування відповідної інституційної матриці (формальних і неформальних інститутів, а також механізмів примусу), які створять умови для диверсифікації форм підприємництва в аграрній сфері. Запропоноване розширювальне тлумачення сутності інституційного забезпечення розвитку підприємництва в аграрній сфері дозволило виокремити низку показників, на досягнення яких повинна бути спрямована державна політика.

7. Підсумком проведених досліджень є систематизація й узагальнення сутності категорії «підприємницька діяльність в аграрній сфері» як системи соціально-економічних та організаційно-економічних відносин між селянськими (фермерськими) господарствами, підприємствами та державою з приводу отримання прибутку від виробництва сільськогосподарської продукції, її переробки, доставки кінцевому споживачеві, а також маркетингового, фінансового та консультативно-сервісного обслуговування зазначених видів діяльності з найменшими виробничими та трансакційними витратами.

Запропоноване тлумачення даної категорії ґрунтується на врахуванні особливостей підприємництва в аграрній сфері, його переважно сезонного характеру, залежності від природно-кліматичних умов, виключної важливості для поповнення джерел доходів населення сільських територій і дозволяє відносити до нього не тільки види підприємницької діяльності, пов'язані з використанням землі, а й усі інші види діяльності, котрі обслуговують рух «продуктового ланцюга», що здійснюються в сільській місцевості. Класифікацію видів підприємництва в аграрній сфері запропоновано здійснювати за наступними видами: виробниче, комерційне (посередницьке) і фінансове (страхове).

8. Обґрунтовано, що інституційне забезпечення розвитку підприємницької діяльності передбачає формування такої системи інститутів, яка б сприяла економії транзакційних витрат суб'єктів підприємництва в агробізнесі. Під транзакційними витратами запропоновано розуміти будь-які затрати по здійсненню обмінних операцій, зусилля по знаходженню партнерів і встановленню контакту і взаємодії. При цьому слід враховувати, що поява додаткових підприємницьких структур може сприяти зростанню транзакційних витрат.

9. Аналіз основних тенденцій розвитку підприємницької діяльності в аграрній сфері України показав наявність багатьох ознак провалу державної політики підтримки підприємництва в аграрній сфері, що викликає потребу у її реорганізації та орієнтації на забезпечення умов для легкого створення і діяльності мікро, малих і середніх підприємств, доступу новостворюваних та діючих суб'єктів підприємництва до ресурсів і ринків, фінансування та кредитних ресурсів, прав діяльності.

10. Дослідження сучасного стану інфраструктури ринків аграрної продукції виявило недостатній розвиток її низового — сільського рівня, відповідно нерозв'язаність проблеми збуту продукції сільських індивідуальних домогосподарств, внаслідок чого втрачається значна кількість та якість продукції, зростають транзакційні витрати. У ланцюгу «виробник — оптовик — роздрібний покупець» відсутні тривалі, стабільні зв'язки, а взаємовідносини сторін не ґрунтуються на

контрактній основі. Реалізація сільськогосподарської продукції здійснюється переважно через особисті контакти учасників ринку.

11. На основі оцінки інституційного середовища підприємницької діяльності в аграрній сфері виявлено негативний вплив незахищеності прав власності, недостатню роль держави в збалансуванні кон'юнктури аграрного ринку, несуттєвий вплив проведених формальних реформ з дерегуляції на підприємства аграрної сфери, слабку дієвість державних цільових програм через брак фінансових ресурсів. Виявлене ставить під сумнів ефективність функціонуючих в Україні механізмів примусу до виконання існуючих правил. Сформований протягом останніх років каркас формальних правил (законодавство, державні органи управління та регулювання, державні цільові програми тощо), які відповідають кращим світовим стандартам, нівелюється неповним, частковим або фрагментарним їх виконанням.

12. Визначено, що одним із важливих засобів зміцнення економічних відносин в аграрному секторі економіки України, пришвидшення його розвитку та становлення є право. Саме воно закріплює організаційну структуру комплексу, визначає основні параметри його функціонування. Правовими нормами регулюються суспільні відносини, що стосуються практично всіх суб'єктів аграрного сектору економіки.

13. На підставі нормативних та наукових джерел встановлено, що юридичне регулювання здійснюється за допомогою різноманітних, але водночас таких, що діють узгоджено, передбачають один одного, юридичних засобів: норм закону, правових відносин, актів тлумачення і застосування юридичних норм, які складають механізм правового (юридичного) регулювання. Це його динамічна основа. Механізм правового (юридичного) регулювання — це система організованих найбільш послідовних юридичних засобів (юридичні норми, юридичні відносини, юридична відповідальність та ін.), за допомогою яких здійснюється юридичне регулювання. При цьому, норми права створюють галузь права не безпосередньо, а через інститути. Відповідно, інститут права відрізняється від галузі права передусім за обсягом правового регулювання, він регулює не всю сукупність якісно однорідних суспільних відносин, а лише їх окремі сторони (наприклад, галузь конституційного права — має такі інститути як інститут

громадянства, президента, виборчого права тощо; галузь екологічного права має інститути природокористування, охорони навколишнього природного середовища тощо).

14. Дослідження теоретичних джерел правознавства, дозволило встановити, що інститут права — це сукупність відокремлених, взаємопов'язаних правових норм, що утворюють частину галузі права та регулюють певну сторону однорідних суспільних відносин. Інститут права є відображенням нормативності в праві, який визначається як регламентована та конкретизована правовим режимом цілісна сукупність однорідних юридичних норм, за допомогою яких здійснюється регулювання певної групи суспільних відносин через застосування відповідного методу правового регулювання з метою досягнення відповідної цілі.

15. Правове регулювання — це владний вплив на суспільні відносини, який здійснюється державою за допомогою всіх юридичних засобів з метою їх закріплення, упорядкування, розвитку та охорони, спрямований на відображення та узгодження суспільних інтересів задля розвитку основних сфер суспільних відносин. «Владний вплив» держави реалізується через державне управління, яке є діяльністю, що спрямована на виконання законів та інших нормативно-правових актів шляхом використання різних форм організуючого впливу на суспільні явища та процеси.

16. На основі проведеного дослідження галузевих інститутів права, сукупність яких і є одною з характерних підстав для виділення окремої галузі права, встановлено, що усі види систематизації законодавства базуються на відповідній класифікації нормативно-правових актів. Елементи системи права, законодавства складаються з відповідних груп правових норм, які регулюють об'єктивно існуючі однорідні групи суспільних відносин, що мають спільну функціональну спрямованість. Тому класифікація інформаційного законодавства України, а значить і систематизація інститутів інформаційного права повинні базуватися на відповідній класифікації інформаційних відносин у поєднанні їх із забезпеченням інформаційної безпеки, оскільки інформаційна безпека відіграє особливу роль не тільки в інформаційній діяльності, але і взагалі в життєдіяльності в цілому держави, її структур, суспільства й окремо узятого громадянина.

17. Обґрунтовано, що інформаційна безпека є складовою інформаційного забезпечення управління, яка вимагає особливого та відповідального відношення до її організації, оскільки сучасні умови конкуренції та ведення підприємницької діяльності в країні потребують комплексного підходу до зберігання комерційної таємниці, основою якого і є організаційні заходи.

18. Підтверджено, що юридична відповідальність є одним з основних інститутів права, без якого неможливе існування жодної правової системи, це категорія права, відсутність якої унеможливило б його вплив на суспільство та є засобом гарантування прав, свобод і суспільних інтересів. Існування інституту відповідальності доцільно розглядати у контексті динаміки розвитку суспільства, у процесі культурної, економічної, політичної діяльності.

19. Проведені нами дослідження свідчать, що питання економіко-правового та інституційного забезпечення формування ринку земель сільськогосподарського призначення вже понад десятиліття залишаються на порядку денному вищого державного керівництва та експертного середовища. Втім, через надмірну заполітизованість та неоднозначність сприйняття громадськістю ідеї запровадження вільного обігу сільськогосподарських земель, проблемні аспекти формування цивілізованого ринку землі й досі залишаються невирішеними.

20. Вважаємо, що для зниження рівня соціально-політичної напруги у сфері сільськогосподарського землекористування необхідно розробити науково обґрунтовану систему заходів, спрямованих на впровадження ринкового обігу земель на засадах правової визначеності, прозорості та справедливості, а також нівелювати будь-які негативні соціально-економічні наслідки у зв'язку із лібералізацією земельних відносин. З огляду на зазначене, питання запровадження та розвитку ринку землі сільськогосподарського призначення в контексті реалізації проєвропейського стратегічного вектору розвитку України є актуальними та потребують свого вирішення.

21. Визначено, що з метою всебічного обговорення нагальних проблем у сфері сільськогосподарського землекористування та напрацювання пропозицій щодо удосконалення економіко-правового, наукового та інституційного забезпечення функціонування й розвитку ринку сільськогосподарських земель було консолідовано зусилля

громадських організацій, експертного та наукового середовища. Втім, попри активізацію зусиль інтелектуальної еліти суспільства, досі не вдалося досягти консенсусу щодо проблемних аспектів формування механізму ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення.

22. Вважаємо, що до регуляторних інструментів, які можуть використовуватися для попередження виникнення негативних чинників лібералізації земельних відносин, необхідно віднести також обмеження суб'єктного складу покупців та висунення кваліфікаційних вимог до них; запровадження переважного права на придбання земель сільськогосподарського призначення за власником суміжної земельної ділянки для уникнення парцеляції земель, що стає на заваді їх ефективного та раціонального використання; встановлення граничних розмірів земельних ділянок, що можуть перебувати у власності або користуванні фізичної та юридичної особи; законодавче встановлення мінімальних цін продажу сільськогосподарських земель для недопущення концентрації земельних ресурсів власниками великих капіталів; заборона або встановлення жорстких обмежень щодо зміни цільового призначення земельних ділянок для унеможливлення неконтрольованого переведення сільськогосподарських земель в іншу категорію їх функціонального призначення. Водночас, необхідно відзначити, що втілення в практику ідеї вільного обігу сільськогосподарських земель жодним чином не змушуватиме землевласників продавати свої паї.

23. Висловлено занепокоєння, що запровадження ринкового обігу сільськогосподарських земель може стати причиною неконтрольованого припливу в аграрний сектор України іноземних псевдоефективних інвестицій, що несуть у собі загрозу стабільності економічної системи країни в цілому. Псевдоінвестування може здійснюватися для встановлення контролю над аграрними підприємствами з метою погіршення якісних параметрів їх виробничо-господарської діяльності та подальшого доведення компаній до банкрутства, і, як наслідок, послаблення конкурентного середовища на аграрному ринку. З огляду на те, що аграрний сектор забезпечує близько 30,0 % валютних надходжень та формує майже 15,0 % валового внутрішнього продукту України, псевдоінвестування може стати причиною порушення фінансової стійкості, волатильності на валютному ринку та становити

загрозу економічній безпеці країни в цілому. Тому особливо важливим завданням в контексті відкриття вільного ринку землі має стати постійний моніторинг за цими процесами для забезпечення стабільності розвитку національної економіки.

24. Відзначено, що якими б прогресивними не були економіко-правове, науково-методичне та інституційне забезпечення, побудова цивілізованого ринку земель сільськогосподарського призначення неможлива без відновлення довіри до системи правоохоронних органів. Якщо судова влада не є справедливою та неналежним чином виконує покладені на неї функції, то змістовне наповнення нормативно-правових актів втрачає будь-який сенс, а судові рішення перетворюється в маніпулювання із законом. Правова визначеність, прозорість, зрозумілість та передбачуваність ринку земель сільськогосподарського призначення повинні бути основними його характеристиками, а система правоохоронних органів має сприяти цьому та підтримувати такий стан з метою збереження та недопущення розкрадання основного національного багатства.

25. Обґрунтовано, що сталий розвиток підприємства зумовлений здатністю керівництва приймати оптимальні рішення, а для цього йому необхідна ефективна інформаційна основа. Обліково-аналітичне забезпечення сталого розвитку підприємства передбачає реалізацію таких його функцій, як облік, аналіз і аудит. Вони тісно взаємопов'язані і утворюють обліково-аналітичну систему, що забезпечує керівництво підприємства необхідною інформацією для прийняття управлінських рішень.

26. Дослідженнями підтверджено, що управлінський аналіз охоплює всі види облікової інформації, яка накопичується та обробляється для внутрішнього користування керівництвом. Управлінський аналіз — це оперативне дослідження та оцінка ефективності виробничо-господарської діяльності шляхом зіставлення витрат і результатів по різних об'єктах обліку в різних тимчасових інтервалах з метою підготовки інформації для прийняття управлінських рішень. Управлінський аналіз спрямований на виявлення внутрішніх ресурсів і можливостей підприємства, на оцінку поточного стану бізнесу, виявлення стратегічних проблем, використовуючи при цьому як

дані зведеної фінансової звітності, так і оперативну (внутрішню) інформацію підприємства.

27. Виявлені у процесі аналітичних досліджень тенденції розвитку підприємницької діяльності в аграрній сфері України свідченням поступового втрачання аграрним підприємництвом потенціалу до стрімкого зростання власних масштабів і ефективності функціонування, що викликає потребу у реорганізації державної політики розвитку підприємництва, яка повинна бути орієнтованою на забезпечення умов для легкого створення і діяльності мікро, малих і середніх підприємств, доступу новостворюваних та діючих суб'єктів підприємництва до ресурсів та ринків, фінансування та кредитних ресурсів, прав діяльності.

28. Зазначено, що менеджери в процесі обґрунтування та прийняття управлінських рішень повинні оперувати неупередженою, правдивою та достовірною інформацією про фінансово-господарську діяльність підприємств. Якість бухгалтерської інформації корелює з ефективністю реалізації всього управлінського процесу: чим вищі якісні параметри інформації, тим кращі можливості менеджерів підготувати оптимальні рішення. Водночас наявність у звітності неточностей та помилок, а також бажання управлінського персоналу «прикрасити» звітні показники з метою представлення фінансового становища підприємства в більш привабливому для інвесторів світлі вводить в оману користувачів облікової інформації та знижує довіру зацікавлених сторін до менеджменту підприємства. Відтак на порядку денному сучасних бухгалтерів постає проблема формування облікової інформації з високими якісними характеристиками, яка б забезпечувала потреби різних груп користувачів та відновлення їх довіри до інституту бухгалтерського обліку.

29. Дослідження свідчать, що важливу роль у механізмі обліково-аналітичного забезпечення управління відіграє система контролю. Вона забезпечує контроль за організацією систем облікового та аналітичного забезпечення, достовірністю інформації, яку генерують ці підсистеми, ефективністю функціонування підприємства, процесами, які відбуваються на підприємстві, ступенем досягнення запланованих показників, своєчасно виявляє відхилення

від них, що слугує підставою для розробки заходів щодо їх усунення.

30. Встановлено, що аудит є невід'ємною частиною економічного розвитку будь-якої країни сучасного світу. Потреба в аудиті зумовлена необхідністю незалежного об'єктивного контролю за господарською діяльністю підприємств і підтвердження для власників підприємств, інвесторів та інших користувачів достовірності фінансової звітності.

31. Визначено, що метою вдосконалення інституційного забезпечення розвитку підприємництва в аграрній сфері повинно стати створення умов для становлення в Україні моделі сталого, багатофункціонального сільського господарства, яке разом з виробництвом якісного і безпечного продовольства та сировини задовольняє інші потреби населення та надає суспільні послуги, спрямовані на формування якісного життєвого середовища та створення умов для зайнятості у сільській місцевості, зміцнення місцевих громад, збереження довкілля, традиційних сільських ландшафтів і біорізноманіття. Доведено, що головними напрямками реалізації завдань удосконалення інституційного забезпечення розвитку підприємництва в аграрній сфері повинні бути підвищення ефективності державної політики протидії рейдерству, посилення стимулів суб'єктів підприємницької діяльності до інвестиційно-інноваційної активності, зниження трансакційних витрат суб'єктів аграрного бізнесу, підвищення рівня прозорості й ефективності дозвільної системи, розбудова дієвої інституційної інфраструктури фінансово-ресурсного й інвестиційного забезпечення аграрного підприємництва, формування системи ефективної міжгалузевої та міжсекторної кооперації, формування стимулів для створення локальних інтегрованих економічних систем, збільшення частки витрат на формування мережі інституцій і програм фінансово-кредитного сприяння, консультативна підтримка населення сільських територій щодо започаткування власного бізнесу. Запропоновано заснування інституції національного бізнес-омбудсмена у формі уповноваженого Верховної Ради України з питань захисту прав підприємців.

32. Для активізації інноваційно-підприємницької діяльності в аграрній сфері запропоновано створити у Вінницькій області на базі Вінницького національного аграрного університету бізнес-інкубатор.

Дослідження показало, що в Україні поки що немає необхідного досвіду створення та роботи бізнес-інкубаторів (як складової інфраструктури підтримки підприємництва), які були б орієнтовані на створення сприятливих умов для започаткування підприємницької діяльності в аграрній сфері. Запропоновано використовувати механізм залучення для цілей підтримки суб'єктів МСП в аграрній сфері частини прибутків агрохолдингів.

Додатки

Перелік додатків

<i>Додаток</i>	<i>Назва додатку</i>
Додаток А	Еволюція поглядів на зміст категорії «підприємництво»
Додаток Б	Схема економічних взаємовідносин між суб'єктами аграрного підприємництва
Додаток В	Інститути підприємницької діяльності в аграрній сфері України
Додаток Г	Система нормативно-правового забезпечення підприємництва в аграрній сфері України
Додаток Д	Неформальне інституційне середовище підприємництва
Додаток Е	Вплив економічної культури на підприємницьку діяльність
Додаток Ж	Класифікація трансакційних витрат
Додаток З	Концептуальна схема системи інституційного забезпечення підприємництва в аграрній сфері
Додаток И	Загальнонаукові та специфічні методи дослідження підприємництва
Додаток К	Методи визначення загальних показників економічної ефективності підприємницької діяльності в аграрній сфері
Додаток Л	Інституційний підхід до дослідження підприємництва в аграрній сфері
Додаток М	Валова продукція сільськогосподарського виробництва за категоріями господарств у 2000-2017 р., млн. грн.
Додаток Н	Виробництво основних сільськогосподарських культур за категоріями господарств в Україні у 2010-2017 рр., тис. т
Додаток П	Характеристика підприємницької діяльності у сфері сільського господарства за розміром підприємств і реалізацією продукції у Вінницькій області у 2013–2017рр.
Додаток С	Стан тваринництва у господарствах населення в розрізі України та Вінницької області у 2010–2017рр.
Додаток Т	Складові й елементи інфраструктури аграрного ринку
Додаток У	Класифікація бірж
Додаток Ф	Програми кредитування для підприємців в аграрній сфері
Додаток Х	Варіанти політики реформування земельних відносин

Додаток Ц	Напрями забезпечення умов конкуренції на аграрному ринку
Додаток Ш	Форми та шляхи державної підтримки суб'єктів малого та середнього підприємництва
Додаток Щ	Заходи стимулювання переходу до сімейних селянських фермерських господарств
Додаток Ю	Анкета опитування визначення основних перешкод для розвитку підприємницької діяльності в аграрній сфері

Додаток А

Еволюція поглядів на зміст категорії «підприємництво»

Науковці	Сутність поглядів на підприємництво
Річард Кантільон (1680–1734)	Підприємництво розглядав як особливу економічну функцію, важливою рисою якої є ризик
Жан-Батист Сей (1767–1832)	Підприємець діє на власний розсуд і ризик з метою отримання зиску, володіючи при цьому знаннями і досвідом, комбінує чинники виробництва
Адам Сміт (1723–1790)	Розглядав підприємця як власника, пов'язував підприємницьку діяльність, насамперед, з йоговласною зацікавленістю (особистим збагаченням), у процесі реалізації якої він сприяє найефективнішому задоволенню потреб суспільства
Давид Рикардо (1772–1823), Карл Маркс (1816–1883)	Вбачали в особі підприємця звичайного капіталіста
Алан Маршалл (1842–1924)	Виділив організацію виробництва, а згодом підприємницьку здатність до такої організації, як окремий чинник виробництва (разом з працею, землею і капіталом)
Йозеф Шумпетер (1883–1950)	Зміст підприємництва розкривається в його функціях: 1) Реформування і докорінна перебудова виробництва через впровадження нових видів техніки і технологій, створення нових товарів, освоєння нових ринків, джерел сировини; 2) Застосування нових розробок, маркетингу тощо.
Фрідріх Хаєк (1899–1992)	Пов'язував підприємництво, насамперед, з особистою свободою, яка дає людині змогу раціонально розпоряджатися своїми здібностями, знаннями, інформацією та доходами
Поль Самуельсон (1915)	Підприємництво пов'язане з новаторством, а сам підприємець є сміливою людиною з оригінальним мисленням, яка добивається успішного спроведення нових ідей
Роберт Хізріч	Підприємництво — це процес створення чогось нового, що має певну вартість
П. Друкер	Підприємництво — особливий вид діяльності, основою якого є інновація, тобто зусилля, спрямовані на створення цілеспрямованих змін в економічному чи соціальному потенціалі підприємства
Д. Рей	Підприємництво — це вияв і задоволення нових потреб
Р. Румелт	Підприємництво — це створення нових підприємств, які не дублюють чинних, а вносять елементи новизни

Джерело: укладено авторами на основі опрацювання літературних джерел

Додаток Б
Схема економічних взаємовідносин між суб'єктами аграрного підприємництва

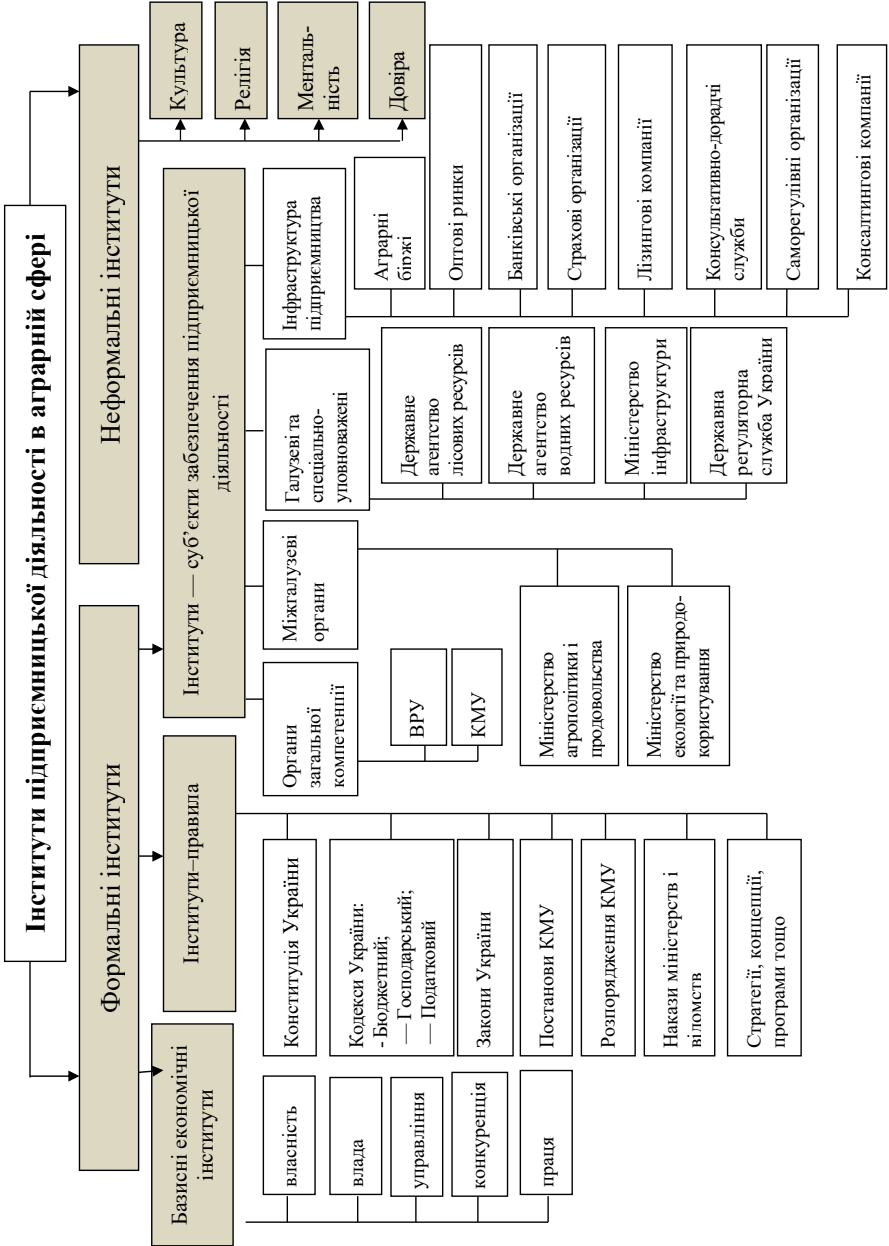

Джерело: сформовано авторами з використанням ⁶⁹¹

⁶⁹¹ Абрамович І. А. Теоретичні основи та форми прояву аграрного бізнесу Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». URL: <http://www.economy.nayka.com.ua>.

Додаток В

Інститути підприємницької діяльності в аграрній сфері України

Додаток Г
Система нормативно-правового забезпечення підприємництва
в аграрній сфері України

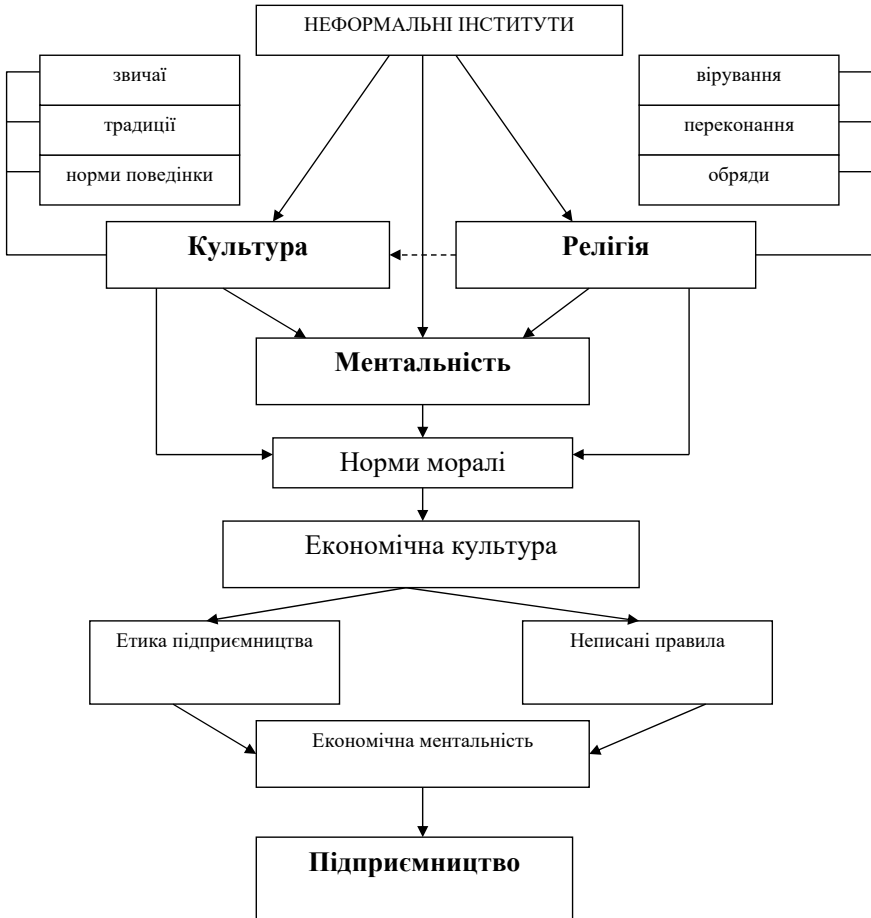
Назва документа	Зміст
1	2
Господарський кодекс України	Суб'єктами підприємницької діяльності можуть бути громадяни України, інших держав, не обмежені законом у правоздатності або дієздатності, та юридичні особи всіх форм власності.
Податковий кодекс України	Регулює відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів, зокрема, визначає вичерпний перелік податків і зборів та порядок їх адміністрування, платників податків і зборів, а також відповідальність за порушення податкового законодавства.
Земельний кодекс	Земельні відносини, що виникають при використанні надр, лісів, вод, а також рослинного і тваринного світу, атмосферного повітря, регулюються цим Кодексом, нормативно-правовими актами про надра, ліси, води, рослинний і тваринний світ, атмосферне повітря, якщо вони не суперечать цьому Кодексу.
Закон України «Про власність»	Метою цього Закону є забезпечення вільного економічного самовизначення громадян і суб'єктів підприємництва, використання природного, економічного, науково-технічного та культурного потенціалів країни для підвищення рівня життя.
Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію»	Цей Закон визначає правові, організаційні, економічні та фінансові особливості утворення і діяльності сільськогосподарських кооперативів.
Закон України «Про фермерське господарство»	Цей Закон визначає правові, економічні та соціальні засади створення та діяльності фермерських господарств як прогресивної форми підприємницької діяльності громадян у галузі сільського господарства України.
Закон України «Про особисте селянське господарство»	Закон визначає правові, організаційні, економічні та соціальні засади ведення особистого селянського господарства.

1	2
Закон України «Про концесії»	Закон визначає поняття та правові засади регулювання відносин концесії державного та комунального майна, а також умови і порядок її здійснення з метою підвищення ефективності використання державного і комунального майна і забезпечення потреб громадян України у товарах (роботах, послугах).
Закон України «Про державно-приватне партнерство»	Закон визначає організаційно-правові засади взаємодії державних партнерів з приватними партнерами та основні принципи державно-приватного партнерства на договірній основі.
Постанови Верховної Ради України «Про земельну реформу», «Про благоустрій населених пунктів», «Про стимулювання розвитку регіону», «Про землеустрій»	Документи визначають основні принципи життєдіяльності населених пунктів України
Постанови Кабінету Міністрів України: «Про методику нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів», «Про затвердження форми сертифіката на право на земельну частку (пай)», «Про затвердження типового договору оренди землі», «Про затвердження Порядку Державної реєстрації договорів оренди землі», «Про врегулювання питань щодо забезпечення захисту майнових прав селян у процесі реформування аграрного сектору економіки», «Про експертну грошову оцінку земельних ділянок»	Визначають основні засади реалізації відносин власності на землю, методику нормативної грошової оцінки земель, унормовують відносини оренди землі, врегульовують питання щодо захисту майнових прав селян тощо
Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 р.	Визначає основні засади стратегії розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2012 р.
Концепція розвитку державно-приватного партнерства в Україні на 2013–2018 рр.	Концепція визначає основні засади державно-приватного партнерства на 2013–2018 рр.

Джерело: укладено авторами

Додаток Д

Неформальне інституційне середовище підприємництва

Джерело: сформовано авторами на основі опрацювання літературних джерел

Додаток Е
Вплив економічної культури на підприємницьку діяльність

Джерело: сформовано авторами на основі опрацювання літературних джерел

Додаток Ж

Класифікація трансакційних витрат

Витрати ex ante (до укладання угоди)	Витрати ex post (після укладання угоди)
Витрати пошуку інформації містять витрати на пошук інформації про потенційного партнера, про ситуацію на ринку, а також втрати, пов'язані з неповнотою і недосконалістю набутої інформації	Витрати моніторингу і попередження опортунізму стосуються затрат на контроль за дотриманням умов угоди і попередження ухиляння від виконання цих умов
Витрати ведення переговорів містять витрати на ведення переговорів про умови обміну, про вибір форми угоди	Витрати специфікації і захисту прав власності містять: витрати на утримання судів, арбітражу; витрати часу і ресурсів, необхідних для поновлення порушених у ході виконання контракту прав, а також втрати від поганої специфікації прав власності і ненадійного їх захисту
Витрати виміру стосуються витрат, необхідних для вимірювання якості товарів і послуг, з приводу яких укладається угода	Витрати захисту від третіх осіб містять витрати на захист від претензій третіх осіб (держави, організованої злочинності тощо) на частину корисного ефекту, отриманого в результаті угоди
Витрати укладання контракту відбивають затрати на юридичне або нелегальне (неформальне) оформлення угоди	-

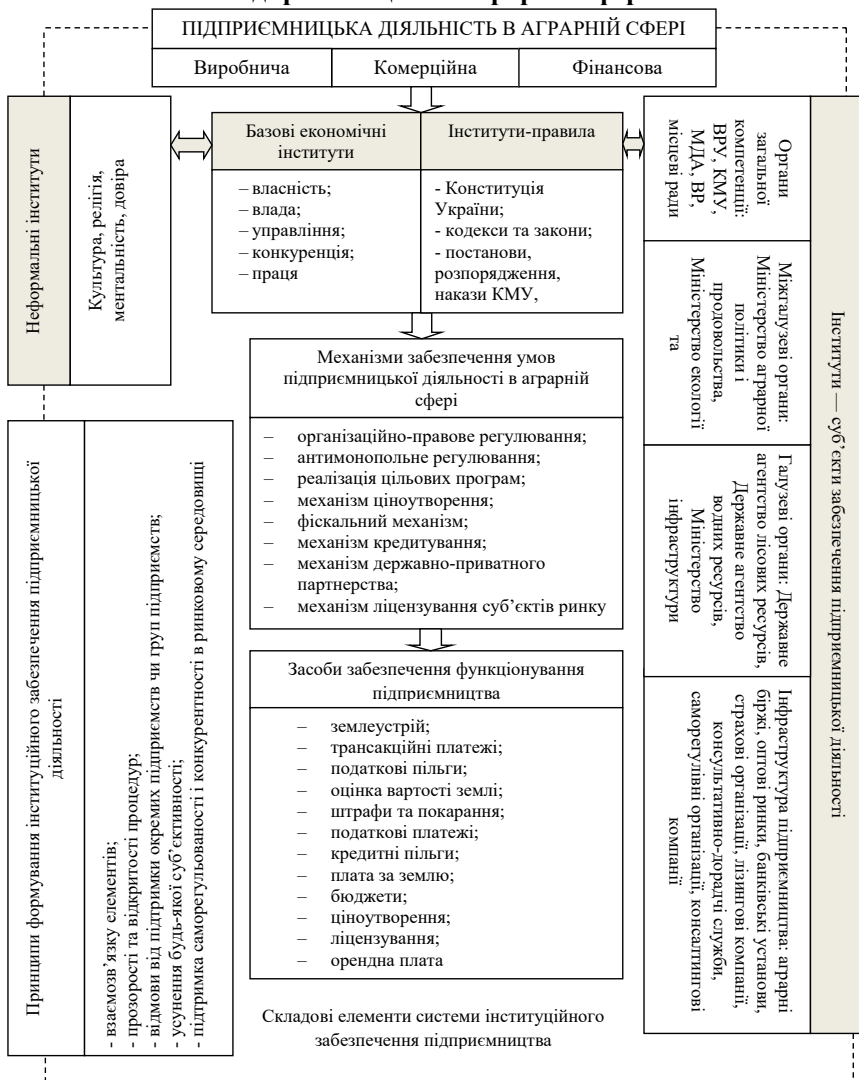
Джерело: укладено з використанням^{692, 693}

⁶⁹² Уильямсон О. Экономические институты капитализма. Фирмы, рынки и отношенческая контрактація / О. Уильямсон. — СПб.: Лениздат, 1996. — 476 с.

⁶⁹³ Прутська О. О. Институціоналізм і проблеми економічної поведінки в перехідній економіці: монографія / О. О. Прутська. — К.: Логос, 2003. — 256 с.

Додаток 3

Концептуальна схема системи інституційного забезпечення підприємництва в аграрній сфері

Джерело: сформовано авторами на основі опрацьованих літературних джерел

Додаток II

Загальнонаукові та специфічні методи дослідження підприємництва

Назва методу	Суть методу
Наукової абстракції	Відсторонення від зовнішніх несуттєвих ознак підприємництва і виділення загальних, суттєвих ознак у пізнанні сутності явища
Синтез	Уявне об'єднання окремих елементів об'єкта пізнання
Системний аналіз і системний синтез	Дослідження явищ і процесів їх розвитку, руху і змін, протиріч, взаємозв'язків та взаємообумовленостей
Історичний метод	Історично послідовне викладення процесу розвитку явища
Логічний метод	Абстрактне, теоретично послідовне викладення процесу розвитку підприємництва
Економічне порівняння	Зіставлення показників
Метод середніх величин	Узагальнення масиву однорідних явищ і виявлення закономірностей
Ряди динаміки	Характеризують зміни показників розвитку підприємництва у часі
Балансовий метод	Дає змогу пов'язати матеріальні, трудові, фінансові ресурси та їх використання, виявити пропорції та взаємозв'язки між ними
Метод групування	Розподіл загальної сукупності одиниць (факторів, явищ) на однорідні в будь-якому відношенні частини групи, який можна використовувати при дослідженні окремих видів підприємництва
Кореляційний аналіз	Дає можливість дослідити зв'язок і взаємозв'язок факторів з метою виявлення залежності однієї ознаки від іншої, установлення ступеня і тісноти зв'язку між ними
Регресійний аналіз	Досліджує залежності випадкової величини (функції) від декількох інших незалежних змінних
Метод розробки цільових програм	Може широко використовуватись при розробці програм підтримки розвитку підприємництва в аграрній сфері
Економіко-математичне моделювання	Створення математичного аналога досліджуваних явищ, процесів
Економічне прогнозування	Сукупність способів і прийомів розробки прогнозів, які дозволяють на основі аналізу даних ретроспективного періоду, зовнішніх і внутрішніх факторів впливу, а також їх кількісних змін здійснити переконливі передбачення стосовно майбутнього розвитку підприємництва
Метод «Дельфі»	Систематичний збір інформації про об'єкт прогнозування, що проводиться групою кваліфікованих спеціалістів і керівників для вибору найкращого рішення

Джерело: укладено авторами на основі опрацювання літературних джерел

Додаток К

Методи визначення загальних показників економічної ефективності підприємницької діяльності в аграрній сфері

Показник	Формула розрахунку	Суть
Норма прибутку	$H_p = \frac{\Pi}{H_a + O_a} 100\%$	Відношення суми річного прибутку Π до вартості авансованого на його одержання капіталу
Норма рентабельності конкретного виду продукції	$H_p = \frac{\Pi}{B} 100\%$	Відношення прибутку Π до собівартості продукції B
Середній рівень доходу	$D_c = \frac{D}{P}$	Середній дохід, отриманий від реалізації одиниці конкретного виду продукції
Граничний маржинальний дохід	$D_r = \frac{\Delta D}{\Delta P_n}$	Відношення обсягу приросту загального доходу ΔD до зміни масштабу випуску продукції ΔP_n
Граничні (маржинальні) витрати	$D_r = \frac{\Delta B}{\Delta P}$	Відношення зміни загальних витрат ΔB до зміни обсягу випуску продукції ΔP
Гранична норма трансформації	$\Delta P = P_n - P_r$	Різниця випуску нової продукції P_n до виробництва традиційної продукції P_r за постійної суми витрат
Показник ефективності використання потужності	$E_n = \frac{P_b}{\Phi_b}$	Відношення виробничої потужності як максимальноможливого обсягу виробництва продукції за раціонального використання ресурсів, дотримання технологічних умов, належної організації праці P_b до фактичного обсягу виробництва продукції, який забезпечує менеджмент підприємства Φ_b
Узагальнюючий показник	$E_{mk} = \frac{ВДВ}{K_a} \text{ або } E_{mk} = \frac{ВДВ}{K_\phi}$	Відношення розміру валової додаткової вартості $ВДВ$ на 1 грн. вартості авансового K_a чи функціонуючого K_ϕ в агробізнесі капіталу

Джерело: укладено з використанням ⁶⁹⁴

⁶⁹⁴ Підприємницька діяльність та агробізнес: Підручник / За ред. М. М. Ільчука, Т. Д. Іщенко. — К. : Вища освіта, 2006. — 543 с.

Додаток Л

Інституційний підхід до дослідження підприємництва в аграрній сфері

Підприємництво є різновидом людської поведінки, що регулюється певними формальними і неформальними інститутами				
Підприємництво в аграрній сфері				
виробниче	комерційне	посередницьке	фінансове	страхове
Регулюється інститутами				
Формальними інститутами	Механізми примусу, які передбачають правову (кримінальну або адміністративну) відповідальність		Неформальними інститутами	Механізми примусу, які не передбачають правової відповідальності. Діють у межах групи
Інститут державної влади	Організаційно-правове та антимонопольне регулювання; фіскальний механізм; механізми кредитування та бюджетування; механізми ціноутворення; механізми державно-приватного партнерства;		Культура	Остракізм, суспільний осуд порушення моральних принципів, етичних норм та інші соціальні обмеження
Інститут приватної власності			Релігія	
Інститут контрактації			Ментальність	
Нормативно-правові акти, міжнародні угоди, норми, стандарти			Залежність від траєкторії попереднього розвитку	

Джерело: укладено автором на основі опрацювання літературних джерел

Додаток М

Валова продукція сільськогосподарського виробництва за категоріями господарств у 2000-2017 р., млн. грн.

	Усі категорії господарств			У тому числі					
				Сільськогосподарські підприємства			Господарства населення		
	Валова продукція	в т. ч.		Валова продукція	в т. ч.		Валова продукція	в т. ч.	
		Рослинництво	Тваринництво		Рослинництво	Тваринництво		Рослинництво	Тваринництво
2000	151022,2	92838,9	58183,3	57997,7	45791,0	12206,7	93024,5	47047,9	45976,6
2005	179605,8	114479,9	65125,9	72764,7	55677,0	17087,7	106841,1	58802,9	48038,2
2010	194886,5	124554,1	70332,4	94089,0	66812,7	27276,3	100797,5	57741,4	43056,1
2013	252859,0	175895,2	76963,8	136590,9	103127,8	33463,1	116268,1	72767,4	43500,7
2014	251427,2	177707,9	73719,3	139058,4	105529,5	33528,9	112368,8	72178,4	40190,4
2015	239467,3	168439,0	71028,3	131918,6	99584,7	32333,9	107548,7	68854,3	38694,4
2016	254640,5	185052,1	69588,4	145119,0	113392,6	31726,4	109521,5	71659,5	37862,0
2017	249157,0	179474,6	69682,4	140535,2	108601,1	31934,1	108621,8	70873,5	37748,3

Джерело: укладено за даними Державної служби статистики України ⁶⁹⁵

⁶⁹⁵ Продукція сільського господарства за категоріями господарств. Сільське господарство України за 2017 рік: Статистичний бюлетень. За ред. О. М. Прокопенко. Державна служба статистики України. Київ. 2018. 245 с.

Додаток Н
Виробництво основних сільськогосподарських культур за
категоріями господарств в Україні у 2010-2017 рр., тис. т

	2010 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	Відхи- лення +/- 2017 р. до 2016 р.	Віднос. відхил. 2017р. до 2016р., %
<i>Усі категорії господарств</i>								
Культури зернові та зернобобові	39270,9	63051,3	63859,3	60125,8	66088,0	61916,7	-4171,3	-6,3
Буряк цукровий фабричний	13749,2	10789,4	15734,1	10330,8	14011,3	14881,6	870,3	6,2
Соняшник	6771,5	11050,5	10133,8	11181,1	13626,9	12235,5	-1391,4	-10,2
Картопля	18704,8	22258,6	23693,4	20839,3	21750,3	22208,2	457,9	2,1
Культури овочеві	8122,4	9872,6	9637,5	9214,0	9414,5	9286,3	-128,2	-1,4
Культури плодові та ягідні	1746,5	2295,3	1999,1	2152,8	2007,3	2048,0	40,7	2,0
<i>Сільськогосподарські підприємства</i>								
Культури зернові та зернобобові	29779,3	49659,0	49902,6	46506,6	52022,2	47905,1	-4117,1	-7,9
Буряк цукровий фабричний	12663,4	9100,8	14599,4	9553,8	13348,9	14227,2	878,3	6,6
Соняшник	5585,6	9445,8	8681,7	9549,2	11730,1	10596,7	-1133,4	-9,7
Картопля	482,5	659,4	758,9	456,0	468,2	429,4	-38,8	-8,3
Культури овочеві	964,6	1158,7	1340,3	1281,7	1322,9	1343,9	21	1,6
Культури плодові та ягідні	286,8	444,2	332,0	411,7	370,5	333,8	-36,7	-9,9
<i>у т.ч. фермерські господарства</i>								
Культури зернові та зернобобові	4702,5	7522,4	7693,3	7650,2	8880,9	8686,4	-194,5	-2,2
Буряк цукровий фабричний	1154,7	611,1	1086,8	618,9	973,4	1105,0	131,6	13,5
Соняшник	1208,5	2154,4	1956,1	2167,0	2644,3	2365,3	-279	-10,6
Картопля	161,3	277,6	206,9	126,0	120,7	107,4	-13,3	-11,0
Культури овочеві	211,9	307,3	327,8	282,5	298,4	272,1	-26,3	-8,8

Продовження додатку Н

	2010 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	Відхи- лення +/- 2017 р. до 2016 р.	Віднос. відхил. 2017р. до 2016р., %
Культури плодові та ягідні	37,0	43,9	55,8	68,3	95,5	75,5	-20	-20,9
<i>Господарства населення</i>								
Культури зернові та зернобобові	9491,6	13392,3	13956,7	13619,2	14065,8	14011,6	-54,2	-0,4
Бурак цукровий фабричний	1085,8	1688,6	1134,7	777,0	662,4	654,4	-8	-1,2
Соняшник	1185,9	1604,7	1452,1	1631,9	1896,8	1638,8	-258	-13,6
Картопля	18222,3	21599,2	22934,5	20383,3	21282,1	21778,8	496,7	2,3
Культури овочеві	7157,8	8713,9	8297,2	7932,3	8091,6	7942,4	-149,2	-1,8
Культури плодові та ягідні	1459,7	1851,1	1667,1	1741,1	1636,8	1714,2	77,4	4,7

Джерело: ⁶⁹⁶

⁶⁹⁶ Виробництво культур сільськогосподарських за категоріями господарств. Сільське господарство України за 2017 рік: Статистичний бюлетень. За ред. О. М. Прокопенко. Державна служба статистики України. Київ. 2018. 245 с.

Додаток П
Характеристика підприємницької діяльності у сфері сільського господарства за розміром підприємств і реалізацією продукції у Вінницькій області у 2013–2017 рр.

Показники розміру підприємств	2013 р.		2014 р.		2015 р.		2016 р.		2017 р.	
	Кількість, од.	Обсяг реал. прод., млрд. грн.	Кількість, од.	Обсяг реал. прод., млрд. грн.	Кількість, од.	Обсяг реал. прод., млрд. грн.	Кількість, од.	Обсяг реал. прод., млрд. грн.	Кількість, од.	Обсяг реал. прод., млрд. грн.
Великі	2	х*	4	6,49	4	13,91	4	14,47	1	х*
%	0,1	х*	0,1	36,9	0,2	44,6	0,2	40,4	0,0	х*
середні	186	х*	175	6,69	166	10,37	164	11,56	150	х*
%	7,6	х*	7,1	38,1	6,5	33,3	6,4	32,2	5,5	х*
малі	2270	2,98	2295	4,39	2352	6,89	2377	9,84	2565	11,97
%	92,3	31,8	92,8	25,0	93,3	22,1	93,4	27,4	94,5	37,9
З них мікропідприємства	1966	0,93	1972	1,28	2022	1,89	2034	3,07	2195	3,45
%	80,0	9,9	79,7	7,3	80,2	6,1	79,9	8,5	80,8	10,9
Усього	2458	9,36	2474	17,57	2522	31,17	2545	35,87	2716	31,60
%	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Джерело:⁶⁹⁷

* Дані не оприлюднюються з метою забезпечення виконання вимог Закону України "Про державну статистику" щодо конфіденційності статистичної інформації.

⁶⁹⁷ Кількість суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності. Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств за видами економічної діяльності розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства. Головне управління статистики у Вінницькій області України. URL: <http://www.vn.ukrstat.gov.ua/index.php/statistical-information/arhiv2018.html>.

Додаток С

Таблиця 11

Стан тваринництва у господарствах населення в розрізі України та Вінницької області у 2010–2017рр.

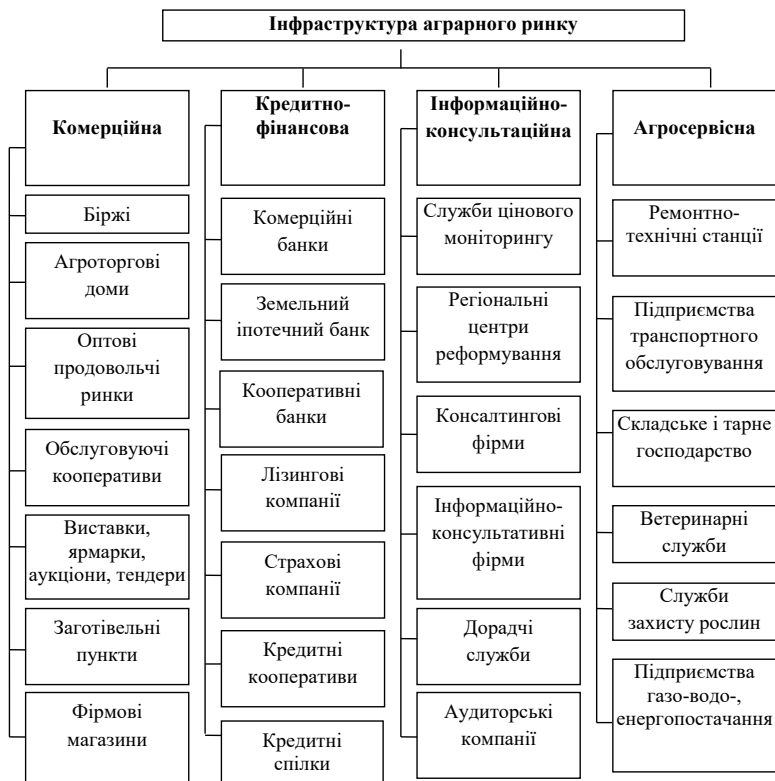
	2010 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
<i>Україна</i>						
Виробництво всіх видів м'яса, тис.т	924,6	894,3	907,8	859,2	833,7	835,2
Виробництво молока, тис.т	8711,7	8631,7	8485,3	7946,2	7675,9	7514,8
Середній удій від однієї корови, кг	4110	4343	4363	4437	4473	4480
Виробництво яєць від усіх видів птиці, млн. шт.	6424,8	7000,3	7051,1	7020,7	7032,8	7140,5
<i>Вінницька обл.</i>						
Виробництво всіх видів м'яса, тис.т	39,4	39,3	37,3	35,9	36,8	39,4
Виробництво молока, тис.т	696,5	688,6	645,4	659,6	653,2	696,5
Середній удій від однієї корови, кг	4654	4891	4990	5163	5150	4654
Виробництво яєць від усіх видів птиці, млн. шт.	507,3	518,4	519,3	539,7	546,1	507,3

Джерело:⁶⁹⁸

⁶⁹⁸ Тваринництво України у 2017 році: Статистичний збірник. За ред. О. Державна служба статистики України. Київ. 2018. 167 с.

Додаток Т

Складові й елементи інфраструктури аграрного ринку

Джерело: сформовано авторами на основі опрацьованих літературних джерел

Додаток У

Класифікація бірж

Джерело: сформовано авторами за використанням ⁶⁹⁹

⁶⁹⁹ Прутська О. О. Інституціоналізм і проблеми економічної поведінки в перехідній економіці: монографія / О. О. Прутська. — К. : Логос, 2003. — 256 с.

Додаток Ф
Програми кредитування для підприємців в аграрній сфері

Банк	Програма	Номинальна річна ставка, %	Комісія	Строк/ Мінімальний аванс, %	Примітки
Укргаз-банк	Партнерська програма	Від 0,1%	1% від суми	До 12 місяців/ 50%	Кредит надається юридичним особам чи ФОП. Строк прийняття рішень — 2 тижні
Ощадбанк	Інвестиційний кредит	Від 21%	0,5% від суми	До 3 років/ від 50%	Окрім техніки, заставою може виступити рухоме і нерухоме майно, товари в обороті. При достроковому погашенні — штраф 0,5% від суми кредиту
Райффайзен Банк Аваль	Інвестиційний кредит для бізнесу	19–21%	0,99% від суми	Від 6 місяців до 5 років/ від 20%	Кредит надається юридичним особам чи ФОП. Строк прийняття рішень — 2 тижні
Банк Кредит Дніпро	Кредит на агротехніку	23%	0,5–2% від суми	До 5 років на іноземну техніку, до 3 років на вітчизняну техніку / від 20%	Сума кредиту від 500 тис. грн.
CreditAgricole	Агрокредит	23% — на с/г техніку будь-якого виробника; від 7% — партнерські програми	1% від суми	До 5 років / від 30%	Спеціальні умови кредитування на техніку, що виготовляється/ постачається партнерами ПАТ "КРЕДИ АГРИКОЛЬ БАНК".

Джерело: ⁷⁰⁰

⁷⁰⁰ Простобанк Консалтинг: дані URL: <http://www.prostobank.com>.

Додаток X

Варіанти політики реформування земельних відносин

Варіант	Зміст заходів
Варіант 1. Запровадження повноцінного ринку земель сільськогосподарського призначення, дерегуляція економічного обороту земель та стале землекористування	1.1. Підготовка до впровадження відкритого і прозорого ринку земель сільськогосподарського призначення; 1.2. Забезпечення розвитку іпотеки під заставу права користування земельними ділянками, без обмеження прав землевласників; 1.3. Стимулювання та популяризація використання в якості застави за банківськими кредитами права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб; 1.4. Впровадження масової оцінки земель для цілей оподаткування; 1.5. Запровадження поряд із земельними торгами у традиційній формі електронних земельних торгів; 1.6. Удосконалення земельного податку; 1.7. Розробка механізмів стимулювання землекористувачів для організації використання земель у цілісних масивах; 1.8. Передача у комунальну власність земель державної власності, розташованих за межами населених пунктів; 1.9. Скасування безоплатного отримання у власність земельних ділянок зі збереженням права на приватизацію земельних ділянок, які передані у користування громадян до 2002 р.; 1.10. Економічне стимулювання сталого землекористування
Варіант 2. Вдосконалення та розвиток системи кадастру та реєстрації речових прав на нерухоме майно	2.1. Наповнення бази даних кадастру відомостями про земельні ділянки й обмеження у їх використанні; 2.2. Об'єднання кадастрової системи та системи реєстрації речових прав на нерухоме майно в рамках однієї інформаційної системи; 2.3. Моніторинг земельних відносин, аналіз ринку земель, публічність; 2.4. Запровадження електронного документообігу при внесенні інформації до Державного реєстру та Державного земельного кадастру; 2.5. Автоматизоване перенесення усіх відомостей Державного реєстру земель про права на земельні ділянки до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно за допомогою програмних засобів
Варіант 3. Забезпечення та захист прав на земельні ділянки	3.1. Створення простої процедури для виправлення помилок у Державному земельному кадастрі; 3.2. Скасування видів використання (цільового призначення) в межах категорії земель; 3.3. Проведення інформаційної компанії щодо прав на землю
Варіант 4. Консолідація землеволодіння	4.1. Удосконалення правового регулювання зміни земельних ділянок всередині земельних масивів та обміну правами користування між землекористувачами; 4.2. Відпрацювання методів консолідації сільськогосподарських земель

Варіант	Зміст заходів
Варіант 5. Усунення недоліків земельної реформи	5.1. Розв'язання проблем земель із нечітким правовим режимом: польові дороги, невитребувані паї; 5.2. Визначення законодавчої процедури переоформлення права постійного користування на право оренди фізичними й юридичними особами, які отримали це право до 2002 р., але за новим Земельним кодексом не можуть мати таке право

* Джерело: укладено на основі опрацьованих матеріалів сайту ⁷⁰¹

⁷⁰¹ Міністерство аграрної політики та продовольства України.URL: www.minagro.gov.

Додаток Ц

Напрями забезпечення умов конкуренції на аграрному ринку

Напрямок удосконалення	Зміст заходів
Формування і запровадження ринкових механізмів безособового укладання угод	Створення і підтримка мереж товарних бірж, аукціонів з відкритими умовами участі, електронної торгівлі тощо. Усунення судових різництв при вирішенні комерційних суперечок і реалізації контрактного права
Зменшення трансакційних витрат та техніко-організаційних бар'єрів	Формування інфраструктури підтримки підприємництва на основі міжгалузевої кооперації. Забезпечення градації об'єктів обов'язкової стандартизації і сертифікації в залежності від рівня ризику для безпечності продуктів харчування. Передбачити обов'язкову і декларативну сертифікацію і стандартизацію.
Підтримка підприємницької активності	Формування мереж надання послуг інформаційно-консультаційної підтримки. Встановлення чітких критеріїв до видів господарської діяльності, що підлягають прямому державному регулюванню (ліцензування, технічне регулювання, дозвільна діяльність тощо). Звільнення від оподаткування видів економічної діяльності, що не ведуться в Україні.
Спрощення умов ведення господарської діяльності і доступу до ринків	Електронне надання адміністративних послуг шляхом уніфікації форм і документів, запровадження електронного безконтактного документообігу, уніфікація різноманітної (бухгалтерської, податкової, митної) звітності. Стимулювання участі МСП у процедурах державних закупівель. Введення відповідальності для органів державного нагляду (контролю) за збитки, заподіяні суб'єкту господарювання неправомірними діями.
Забезпечення дієвості анти-монопольного законодавства	Відмова від винятків для окремих підприємств у антимонопольному законодавстві; посилення ролі Антимонопольного комітету України щодо запровадження економічних санкцій (штрафів). Удосконалення адміністративних процедур відстеження ринків на предмет виявлення неконкурентної поведінки та захисту конкуренції.

Джерело:⁷⁰²

⁷⁰² Передумови та пріоритети реформування державної політики розвитку підприємництва в Україні: аналітична доповідь / [Я. В. Бережний, З. С. Варналій, Т. Г. Васильців, Д. В. Ляпін, О. О. Молдован, Д. С. Покришка] — К. : НІСД, 2014. — 73 с.

Додаток III

Форми та шляхи державної підтримки суб'єктів малого та середнього підприємництва

Види підтримки	Форми та шляхи державної підтримки
Фінансова	<ul style="list-style-type: none"> - Часткова компенсація відсоткових ставок за кредитами; - Часткова компенсація лізингових, факторингових платежів; - Надання гарантії та поруки за кредитами; - Надання кредитів (мікрокредитів) для започаткування власної справи; - Надання позик на придбання і впровадження нових технологій; - Компенсація видатків на розвиток кооперації між суб'єктами малого і середнього підприємництва та великими підприємствами; - Фінансова підтримка впровадження енергозберігаючих та екологічно чистих технологій
Інформаційна	<ul style="list-style-type: none"> - Створення та забезпечення функціонування інформаційних систем, інформаційно-телекомунікаційних мереж, використання мережі Інтернет; - Надання різноманітної економічної, правової, статистичної інформації
Консультаційна	<ul style="list-style-type: none"> - Сприяння утворенню об'єктів інфраструктури підтримки МСП, які надають консультативні послуги; - Спрощення доступу до інформації в режимі реального часу
Підтримка у сфері інновацій, науки і промислового виробництва	<ul style="list-style-type: none"> - Надання фінансової підтримки для утворення бізнес-інкубаторів, інноваційних бізнес-інкубаторів, науково-технологічних центрів, центрів трансферу технологій, сприяння розвитку венчурного підприємництва; - Передача наукової продукції, створеної за рахунок бюджетних коштів, для її впровадження у виробництво; - Сприяння кооперації суб'єктів МСП з великими підприємствами
Підтримка експортної діяльності	<ul style="list-style-type: none"> - Сприяння просуванню на ринки іноземних держав, участі у виставково-ярмарковій діяльності; - Співпраця з міжнародними організаціями; - Утворення об'єктів інфраструктури підтримки МСП, що сприяють експортній діяльності
Підтримка у сфері підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації управлінських кадрів	<ul style="list-style-type: none"> - Створення та розвиток мережі бізнес-інкубаторів; - Розроблення та виконання освітніх програм, спрямованих на підготовку, перепідготовку та підвищення рівня кваліфікації кадрів для суб'єктів МСП; - Підвищення професійних і ділових якостей фахівців з числа соціально незахищених верств населення; - Сприяння обміну міжнародним досвідом, надання навчально-методологічної та науково-методичної допомоги суб'єктам МСП

Джерело: укладено автором на основі опрацювання⁷⁰³

⁷⁰³ Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22 березня 2012 № 4618-17 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4618-17>.

Додаток III

Заходи стимулювання переходу до сімейних селянських фермерських господарств

Напрямок реформування	Зміст заходів
Вдосконалення нормативно-правового забезпечення	- розробка і прийняття Закону України «Про аграрний устрій в Україні»; - внесення змін до Цивільного та Податкового кодексів України з метою узаконення статусу ССФГ, запровадження пільгового соціального страхування
Полегшення доступу до виробничих і фінансових ресурсів	- закріплення права пріоритетної купівлі земельних ділянок; - формування фондів самокредитування ССФГ (інформаційно-організаційна робота, надання субсидій, у т.ч. на покриття частини витрат зі сплати відсотків за банківськими кредитами); - запровадження доступу до придбання техніки на умовах лізингу;
Запровадження спеціальних програм підтримки ССФГ	- підтримка органічного сільського господарства (виплати на гектар); - компенсаційні платежі при виробництві в особливих складних умовах; - виведення з обробітку деградованих земель і відновлювальні роботи (субсидії на гектар); - диверсифікація підприємницької діяльності — зелений туризм, інноваційні методи дистрибуції (дотації на господарство); - створення мережі забійних пунктів худоби та птиці на засадах державно-приватного/державно-громадського партнерства; - підготовка молодих кадрів широкого профілю (гранти на навчання та започаткування діяльності)
Стимулювання інтеграції ССФГ у ланцюги доданої вартості на основі партнерства та кооперації	- створення локальних освітніх мереж і надання підтримки ССФГ з метою інтеграції та управління ланцюжками доданої вартості; - стимулювання інтеграції ССФГ у ланцюги доданої вартості вертикально-інтегрованих структур; - запровадження схем заочочення контрактів та отримання справедливої компенсації за участь у ланцюжках усіма сторонами
Посилення функцій підтримки ССФГ у діяльності органів державного регулювання	- внесення змін до типових положень і перепідготовка спеціалістів управлінь агропромислового розвитку з метою їх орієнтації на надання підтримки ССФГ на локальному рівні; - розробка навчальних програм і організація тренінгів для підвищення кваліфікації членів ССФГ
Становлення мережі ГО з метою захисту інтересів ССФГ та економічних прав сільських громад	- сприяння становленню мережі локальних тарегіональних об'єднань ССФГ; - формування групи експертів-представників інтересів ССФГ із введенням їх до складу громадської ради при Мінагрополітики

Джерело: 704

⁷⁰⁴ Прутська О. О. Інституціоналізм і проблеми економічної поведінки в перехідній економіці: монографія / О. О. Прутська. — К.: Логос, 2003. — 256 с.

Додаток Ю

Анкета опитування визначення основних перешкод для розвитку підприємницької діяльності в аграрній сфері

Стать	☐ Чоловіча	☐ Жіноча
Вік		
Освіта		
Сімейний стан		
Наявність дітей	☐ Так	☐ Ні
Чи займаєтесь Ви підприємницькою діяльністю?	☐ Фермерське господарство ☐ Фізична особа-підприємець ☐ Інше (вказіть): _____ ☐ Неоформлена діяльність ☐ Не займаюся	
Чи пов'язуєте своє майбутнє із сільською місцевістю?	☐ Так	☐ Ні
Чи готові ви зайнятися підприємницькою діяльністю?	☐ Так	☐ Ні
Чи вважаєте підприємництво гідною діяльністю, що викликає повагу?	☐ Так	☐ Ні
Чи хотіли ви, щоб ваші діти займалися підприємницькою діяльністю?	☐ Так	☐ Ні
Якою є, на Вашу думку, оцінка християнською релігією підприємницької діяльності?	☐ Позитивна ☐ Негативна ☐ Нейтральна	
Що, на Вашу думку, заважає розвитку підприємництва в аграрній сфері?		
☐ Слабке законодавство ☐ Відсутність довіри до державних установ ☐ Відсутність довіри до потенційних партнерів ☐ Слабкий захист прав власності ☐ Корупція	☐ Недостатність знань та інформації ☐ Невіра у свої можливості ☐ Небажання витрачати свій особистий час ☐ Немає потреби (задоволений матеріальним станом) ☐ Інше (вказіть): _____	

Джерело: укладено авторами

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Андрій Леонідович ПРАВДЮК
Тетяна Юріївна ПРУТСЬКА
Марина Володимирівна ПРАВДЮК

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЮ
ДІЯЛЬНІСТЮ НА ЗАСАДАХ
ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

МОНОГРАФІЯ

Друкується в авторській редакції

Підписано до друку 19.09.2019 р. Формат 60х84 1/16.
Друк лазерний. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 22,5. Тираж 300 прим.

ТОВ «Центр учбової літератури»
вул. Лаврська, 20 м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2458 від 30.03.2006 р.